

SÖMÜRGE MADENCİLİĞİ TARTIŞMALARI VE TÜRKİYE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BİR SORGULAMA

Dr. Nejat Tamzok

TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını

SÖMÜRGE MADENCİLİĞİ TARTIŞMALARI VE TÜRKİYE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BİR SORGULAMA

Dr. Nejat Tamzok

TMMOB Maden Mühendisleri Odası

SÖMÜRGE MADENCİLİĞİ TARTIŞMALARI VE TÜRKİYE
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BİR SORGULAMA

Dr. Nejat Tamzok

ISBN: 978-605-01-1723-3

1. baskı / Ocak 2026

Sayfa Tasarımı
Gülendem Gültekin

Kapak Tasarımı
Dr. Nejat Tamzok - Gülendem Gültekin

© Tüm hakları saklıdır. TMMOB Maden Mühendisleri Odası'nın yazılı izni olmaksızın bu yayının tamamı veya bir bölümü, elektronik ya da basılı herhangi bir ortamda çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TMMOB
MADEN MÜHENDİSLERİ ODASI
Yüksel Caddesi No: 40 Çankaya-Ankara
Phone/Tel: +90 312 425 10 80 ♦ Fax/Faks: +90 312 417 52 90
www.maden.org.tr ♦ maden@maden.org.tr

Baskı
ZİRAAT GURUP MATBAACILIK
Bahçekapı Mahallesi 2534. Sokak No: 18
Şaşmaz-Etimesgut/ANKARA
Phone/Tel: +90 312 384 73 44

Sertifika: 48052

SÖMÜRGE MADENCİLİĞİ TARTIŞMALARI VE TÜRKİYE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BİR SORGULAMA

Dr. Nejat Tamzok

TMMOB Maden Mühendisleri Odası

İÇİNDEKİLER

Tablolar	VIII
Şekiller	IX
Fotoğraflar	X
Yazarın Önsözü	XI
Yönetim Kurulunun Önsözü	XVII

GİRİŞ	1
Madenler ve güç ilişkisi	2
Madenleri sömürmenin yeni yöntemleri	3
Sömürge madenciligi ve Türkiye	6

1. SÖMÜRGE MADENCİLİĞİ	11
Sömürgeciliğin tanımı ve niteliği	11
Batı'daki zenginliğin gerçek kaynakları: Zorla el konulan madenler	14
Afrika'daki yer altı zenginliklerinin paylaşımı	20

2. SÖMÜRGE MADENCİLİĞİNİN BEDELİ	27
Sömürgecilik Çağı'nın mirası	27
Sömürge madenlerinde kölelerin kullanımı	30
Bugünü şekillendiren eşitsizliklerin kökeni	35
Doğal kaynakların laneti	38

3. YENİ SÖMÜRGEÇİLİK ÇAĞINDA MADENLERİN SÖMÜRÜSÜ	41
Sömürgecilik Çağı sona erdi ama sömürü devam ediyor	42
Yeni Dünya Düzeni'nde yeni sömürü yöntemleri	44
Yeni sömürgeciliğin sonuçları	47
Sömürgecilik Çağı'nın aktörleri sahneyi terk etmiş değil	49
Sömürsüz süper güç olunmuyor: Çin	51
Çatışma mineralleri	53

4. OSMANLI'DA SÖMÜRGE MADENCİLİĞİ	59
Osmanlı öncesi Anadolu'da madencilik	59
Osmanlı'da madencilik	66
Osmanlı Devleti sömürge miydi?.....	72
Osmanlı madenlerine yabancı sermayenin girişi.....	73
Osmanlı madenlerinde yabancı sermaye egemenliği.....	77
Osmanlı madenlerindeki sermayenin sömürgeci karakteri.....	84
Osmanlı madenlerinde emek istismarı	88
 5. YENİ CUMHURİYET'İN MADENCİLİĞE BAKIŞI	95
Kurucuların 'millî' ve 'özel' madencilik tercihi.....	96
Madencilikte yabancı sermayeye yaklaşım.....	102
Madencilikte yeni dönem: Etibank ve MTA	104
Madencilikte millileştirme/ devletleştirme dönemi.....	111
Savaş yıllarında maden işçisinin durumu	119
 6. YENİ SÖMÜRGEÇİLİK ÇAĞI BAŞLARKEN TÜRKİYE'DE MADENCİLİK	123
Sektörde dış güçlerin etkileri.....	124
Borların hikâyesi	130
 7. PLANLI DÖNEM VE MADENCİLİKTE KAMUNUN YÜKSELİŞİ	139
Dönemin başında madencilik sektörü.....	140
Madencilik sektöründe kamu yatırımlarına hız veriliyor.....	142
Sömürge madenciliği anlayışlarına karşı duruş	146
Sektörde kamunun payı artıyor	147
Yerli linyitlerin devreye girişi	150
Madencilikte daha fazla Devlet talebi	152
Dönem boyunca maden kazaları ve çevresel sorunlar	154
 8. NEOLİBERALİZM YÜKSELİRKEN TÜRKİYE'DE MADENCİLİK SEKTÖRÜ	157
Neoliberalizmin yükselişi ve madencilik sektörlerinde dönüşüm süreci.....	157
'Yeni Sağ' politikaların Türkiye'ye yansımaları	159
Türkiye madencilik sektöründe neoliberal dönüşüm.....	161
Etibank'ın çözülmesi	164
Özelleştirmeler başlıyor	168

Dönüşüme kamuoyu tepkileri.....	173
Uluslararası kuruluşların sektör üzerine etkileri	176
Sektöre yabancı sermayenin ilgisi artıyor.....	177

9. 2000'Lİ YILLAR: SEKTÖRDE DÖNÜŞÜM VE

'SÖMÜRGE MADENCİLİĞİ' SESLERİ	181
Kamunun madencilikten çıkışı.....	182
Kömür sahalarının özel sektöre devri.....	187
Sektörde yeni kurumlar	195
Altının yükselişi ve yabancı sermayenin sektöre hücumu	198
Maden facialarında yeni dünya lideri.....	207
Afşin-Elbistan Linyit Havzası'nın Kısa ve Hazin Tarihi.....	212
Soma: Bir Facianın Tarihçesi.....	217
Madencilik karşıtı eylemler yükseliyor	234
'Sömürge madenciliği' tepkileri.....	239
Türkiye altından vazgeçebilir mi?.....	242
Türkiye altın üretmeli mi?.....	248
'Sonsöz'e doğru.....	251

10. TÜRKİYE'DE MADENCİLİK: FAYDA MI ZARAR MI?

Ülkemiz madenciliğinde bir dönüm noktası: Etibank'ın tasfiyesi	254
Dünyayla rekabet edebilmesi mümkün olmayan yeni bir sektör yapısı	259
Güçsüz ve ekonomiye katkısı sınırlı bir madencilik sektörü.....	262
Sektörde yatırım, istihdam ve teknoloji sorunu çözülüyor	270
Başka ülkelerin sanayisine hizmet eden bir madencilik sektörü.....	275
Türkiye'de sömürge madenciliği mi yapılmakta?	282
Türkiye'nin bir madencilik politikası var mı?.....	286
Sonsöz: Nasıl bir madencilik?.....	291

Kısaltmalar.....	307
------------------	-----

Kaynaklar	309
-----------------	-----

TABLolar

Tablo 1. 1500-1960 arasında emperyal güçlerin sömürgeleştirdiği topraklar	17
Tablo 2. Sömürgecilik Çağı'nda madenlerin sömürüsü	24
Tablo 3. Kişi başına gelir düzeyi ve İnsani Gelişme Endeksi en düşük 25 ülke	38
Tablo 4. Osmanlı'nın Anadolu'da çalıştırdığı önemli maden ocakları	69
Tablo 5. Osmanlı ülkesindeki başlıca maden yataklarının coğrafi dağılımı	71
Tablo 6. Osmanlı İmparatorluğu maden üretiminde Türk, azınlık ve yabancı payları	80
Tablo 7. 1938-1945 arasında Etibank'ın madenlerdeki iştirak payları	118
Tablo 8. 1990-2005 arasında kapatılan ya da satılan maden işletmeleri	184
Tablo 9. Kamu tarafından özel sektör firmalarına devredilen büyük ölçekli kömür sahaları	192
Tablo 10. Türkiye'deki altın madenleri, 2024	201
Tablo 11. Türkiye madencilik sektöründe faaliyette bulunan yabancı sermayeli firmalar, 2024	204
Tablo 12. Türkiye'de faaliyet gösteren bazı uluslararası madencilik şirketleri ve piyasa değerleri, 2025	205
Tablo 13. 1980 sonrası maden işletmelerinde 5 ve üzeri can kaybı olan iş kazaları	209
Tablo 14. Uluslararası madencilik şirketlerinin piyasa değerlerine göre sıralaması	255
Tablo 15. 2024 yılında Türkiye'de üretilen madenler	269
Tablo 16. Bazı metallerde ortalama ihracat fiyatları ve Türkiye'nin dış ticaret dengesi, 2023	277
Tablo 17. Metallerden mamul maddelerde Türkiye'nin dış ticaret dengesi, 2023	279

ŞEKİLLER

Şekil 1. Cerro Rico del Potosi, Peru'daki gümüş dağının tasviri, Pedro Cizeza de Leon, 1553	15
Şekil 2. 1914 itibarıyla sömürgeci ve sömürge ülkeler	20
Şekil 3. Yedi Avrupalı gücün Afrika'yı paylaşmalarına gönderme yapan bir karikatür, 1882	22
Şekil 4. Afrika Sahel Bölgesi	57
Şekil 5. Küçük Asya'da mineral kaynakları ve demiryolu güzergâhları, 1913-1919	82
Şekil 6. Türkiye altın üretimi, 2001-2024	200
Şekil 7. İliç Çöpler altın madenindeki heyelanın radar görüntüsü, 13 Şubat 2024, Capella Space	242
Şekil 8. Ülkelere göre altın tüketimi, 2023	244
Şekil 9. Ülkelere göre kişi başına altın tüketimi, 2023	245
Şekil 10. Merkez bankaları altın rezervi, 2024	246
Şekil 11. Madencilik sektörünün GSYH içindeki payı, 2001-2023	263
Şekil 12. Madencilik üretim endeksinde yıllık değişim, 2007-2023	265
Şekil 13. Madencilik ve taşocakçılığı yıllık hâsıla yüzde değişim oranları, 1999-2023	266
Şekil 14. Maden üretim değerleri, 2012-2024	267
Şekil 15. Madencilik sektöründe sabit sermaye yatırımları, 1999-2024	271
Şekil 16. Madencilik yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı, 1980-2024	272
Şekil 17. Madencilik sektörü doğrudan yatırım hareketleri, 2007-2024	273
Şekil 18. Madencilik sektöründe toplam istihdam, 1988-2023	274
Şekil 19. Madencilik sektörü istihdamının toplam Türkiye istihdamı içindeki payı, 2007-2023	284
Şekil 20. Yıllar itibarıyla yürürlükteki ruhsat sayıları, 2011-2024	291
Şekil 21. Madencilik üretimleri ve sektörün ekonomiye katkısı, 2011-2024	297
Şekil 22. Faaliyette olan maden ruhsatlarının yüzde dağılımı, 2011-2023	300

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Sömürge döneminde Afrika'da bir bakır madeni, 1951.....	22
Fotoğraf 2. Yirminci yüzyılın başlarında beyaz adam ve Afrikalı maden işçileri	33
Fotoğraf 3. Afrika'da çocuk savaşçılar.....	39
Fotoğraf 4. Washington'daki Dünya Bankası merkezi.....	46
Fotoğraf 5. Çinli Minmetals Corporation tarafından Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde işletilen Kinsevere kobalt ve bakır madeni.....	52
Fotoğraf 6. Silahların gölgesinde madencilik.....	54
Fotoğraf 7. Sierra Leone'de elmas madencileri.....	56
Fotoğraf 8. Malakit, obsidyen, kemik ve diğer taş boncuklar (Çayönü Tepesi, MÖ 9. bin, çanak çömleksiz Neolitik Dönem)	60
Fotoğraf 9. Arslantepe Höyüğü'nde bulunan dünyanın ilk kılıçları (gümüş işlemeli, bakır arsenik alaşımlı).....	62
Fotoğraf 10. 1887'de inşa edilen Düyun-u Umumiye Binası.....	73
Fotoğraf 11. Kozlu Petri madenindeki ameleler, II. Abdülhamit Koleksiyonu	91
Fotoğraf 12. Zonguldak Havzası'nda bir ocak ağız ve kömür taşıyan şirket katırları.....	93
Fotoğraf 13. İzmir İktisat Kongresi.....	99
Fotoğraf 14. Atatürk, Ergani Bakır İşletmesini ziyaretinde işletme müdüründen bilgi alıyor, 1937	106
Fotoğraf 15. Murgul ocaklarında bakır taşıyan işçiler	112
Fotoğraf 16. Haydarpaşa Garı'nda Marshall Planı hakkındaki bilgi panosu, 1951.....	124
Fotoğraf 17. Ankara Sıhhiye'de Etibank binası, 1960'lar	143
Fotoğraf 18. Manisa Soma'da kömür işçilerinin tören geçişi, 1960'lar.....	151
Fotoğraf 19. Dönemin mimarları: Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Başbakan Turgut Özal	160
Fotoğraf 20. Türkiye 2. Madencilik Şurası, 11-13 Kasım 1993.....	166
Fotoğraf 21. Büyük Madenci Yürüyüşü, 4-8 Ocak 1991	174
Fotoğraf 22. Altın madenine karşı eylem yapan Bergama köylüleri.....	175
Fotoğraf 23. Soma faciasında ölü ve yaralı taşınırken.....	233
Fotoğraf 24. Artvin Cerrattepe'de madencilik karşıtı eylemler ve jandarma müdahalesi.....	235
Fotoğraf 25. Akbelen'deki kömür ocağı ve döküm sahaları, 2023.....	238

ÖNSÖZ

Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreği tamamlanırken, küresel gelişmeler madencilik sektörünün önümüzdeki yıllarda giderek daha da önem kazanacağına işaret etmekte. Bu noktada en etkili olan gelişme ise iklim değişikliği olgusuna karşı tüm dünyada başlayan enerji dönüşümü süreci. Son yıllarda elektrikli araçlar, rüzgâr türbinleri ya da güneş panelleri gibi temiz enerji teknolojileri için vazgeçilmez olan kritik minerallere olan talepte büyük miktarlarda ve sürekli bir artış yaşanmaktadır. Bu çerçevedeki mineral talebinin 2040 yılına kadar neredeyse dört kat artacağı öngörülmekte. Diğer taraftan, dünyadaki kentsel nüfusun 2050 yılına kadar iki katından fazla artacağı, kentlerdeki altyapıların inşası için büyük miktarlarda hammadde ihtiyacının ortaya çıkacağı tahmin edilmekte. Neticede, insanın, son 70 bin yılda çıkardığından daha fazla maden cevherini önümüzdeki 30 yıl içinde çıkarması gerekecek. Bu durumda, mevcut küresel üretim kapasitesinin yükselen mineral ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması, arz ve talep arasında ciddi bir açık oluşması ve pek çok ülkenin mineral madde tedarik güvenliği bakımından ciddi sorunlarla karşılaşması kaçınılmaz.

Önümüzdeki yıllarda kritik mineralleri kontrol edenlerin küresel ekonomiyi de şekillendireceği inancı güç kazanmakta. Madencilik sektörü tüm dünyada öne çıkarken, kritik minerallerin rezerv ve üretimi üzerindeki kontrolün – petrol, kömür ve doğal gaz gibi fosil yakıtlarda da olduğu gibi – giderek daha az sayıda ülke ya da şirketin elinde toplanmakta olduğunu görüyoruz. Dahası, fosil kaynakları ellerinde tutanlar aynı

zamanda pek çok kritik mineral kaynağını da kontrol etmek-
te; dolayısıyla, mineral arzını istediklerinde yavaşlatabilme ya
da tamamen durdurabilme imkânına sahipler. Kaynaklar üze-
rindeki bu yoğunlaşma, tedarik zincirlerinde önemli kırılgan-
lıklar yaratmakta ve pek çok ülkeyi savunmasız bırakmakta.
Fosil yakıtlardan daha temiz kaynaklara dönüşüm süreci hız-
landıkça ve buna bağlı olarak küresel mineral talebi arttıkça,
dünyada yeni bağımlılık ilişkilerinin ortaya çıkacağını söyle-
mek kehanet olmayacaktır.

Son yıllarda gözlemlediğimiz bir diğer gelişme ise kritik mi-
nerallerde tedarik güvenliği riskleri artıp jeopolitik rekabet
yoğunlaştıkça tüm dünyada kaynak milliyetçiliğinin dozunun
da giderek yükselmesi, buna paralel olarak yeni bölgesel ya da
küresel çatışma risklerinin ortaya çıkmasıdır. Özellikle kobalt,
bakır, altın, lityum, nikel, grafit, nadir toprak elementleri gibi
kritik kaynaklara ev sahipliği yapan pek çok ülke, bu kaynak-
lar üzerinde giderek daha fazla kontrol sağlama eğiliminde.
Madencilik ve enerji sektörlerindeki devlet kontrolünü ölçen
Kaynak Milliyetçiliği Endeksi'ne göre, son beş yılda 72 ülkenin
madencilik sektörlerinde daha müdahaleci ve korumacı poli-
tikalar devreye alındı. Neticede, giderek daha fazla ülke mine-
ral kaynaklarını koruma altına almakta, ham ya da konsantre
cevher ihracatını yasaklamakta, bunları üretecekler için tesis
kurmayı, ham cevheri katma değeri yüksek ürünler haline
getirmeyi zorunlu kılmakta. Venezuela, Rusya, Meksika, Ka-
zakistan, Kolombiya, Cezayir, Brezilya, Şili, Peru, Bolivya ve
çok sayıda Afrika ülkesi madencilikte “devletin direksiyonda
olduğu” bir modele doğru ilerlemekte; bazıları imtiyazlı model-
lerden kamu-özel sektör işbirliği modellerine geçiş yapmakta.
Uzun yıllardır uluslararası şirketlerin gözdesi olmuş Şili dahi
küresel şirketlerin elindeki madenlerin en az %51’ni devle-
tin uhdesine alabilmekte, enerji dönüşümü sürecinin anahtar
madenlerinden lityumu devlet kontrolüne alacağını duyura-
bilmekte. Dünyadaki rafine nikelin yarısından fazlasını sağla-

yan Endonezya, bu cevherin ihracatını yasaklamakta, Meksika lityum madenlerini millileştirmekte.

Özellikle Çin ve Rusya'nın kritik mineral tedarik zincirlerindeki hâkimiyetleri, sadece az gelişmiş ya da gelişen ülkelerde değil, gelişmiş Batı ülkelerinde de korumacı ve devlet müdahaleci politikaların devreye alınmasına yol açmakta. İçlerinde ABD, Almanya, İspanya, Birleşik Krallık ve Polonya gibi büyük ekonomilerin de olduğu Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri artan ulusal güvenlik endişeleriyle birlikte daha korumacı politikalara yönelmekte. Söz konusu politikalar; devlet gücünü kullanarak kilit endüstrileri sübvansetmeyi, kritik kaynaklara erişimi güvence altına almayı ve stratejik sektörlerdeki rakiplerin yatırımlarını engellemeyi ya da sınırlandırmayı hedeflemekte. Bir taraftan Çin sahip olduğu kritik kaynakların ABD'ye ihracatını kısıtlarken diğer taraftan Washington kritik mineralleri stoklamakta, yurt içi madencilik faaliyetlerini teşvik etmekte ya da Grönland ve Ukrayna gibi seçenekleri gündeme getirerek Çin kaynaklarına olan bağımlılığını azaltmaya çalışmakta. Kanada'da ve Avustralya'da yabancı yatırım kısıtlamalarını içeren düzenleyici tedbirler gündeme gelmektedir. Özellikle küresel güçler arasındaki jeopolitik/jeoekonomik rekabet keskinleşirken, madenler söz konusu rekabetin önde gelen stratejik unsurlarından biri haline gelmektedir.

Mineral kaynakların tedarikine dair riskler yükselirken, uluslararası/ulus ötesi madencilik şirketleri arzı çeşitlendirmek ve güvence altına almak için yatay ve dikey yönde büyümeye devam etmekte; böylelikle madenciliğin her aşamasındaki değer zincirlerinden daha büyük bir payı kontrol etmeye yönelmektedir. Bu amaçla, yeni coğrafyalarda veya farklı mineraller için varlıklar satın alarak portföylerini çeşitlendirmeye çalışmaktadır.

Diğer taraftan, tüm dünyada odak haline gelen madencilik endüstrisi, geleneksel emek yoğun modelden dijital olarak en-

tegre, veri odaklı yeni bir ekosisteme doğru evrilmekte. Cevherin aranmasından nihai olarak maden sahasının iyileştirilmesi safhasına kadar olan madencilik süreçlerinde, teknoloji ve inovasyonun ağırlığı giderek artmakta. Sektördeki dönüşüm; sınırsız bilgi depolama kapasiteleri ve ultra işlem güçlerinin verdiği imkânlarla sınırları zorlayan yapay zekâ, sanal gerçeklik, arttırılmış gerçeklik, robotlar, insansız hava araçları, sürücüsüz araçlar, nesnelerin interneti, öğrenen nesneler, blok zinciri ve daha pek çokları gibi baş döndürücü bir inovasyon dalgasıyla hız kazanmakta, madencilikte değer zincirinin her aşaması yeniden şekillenmekte. Teknoloji ve inovasyon üretkenliği ve verimliliği artırmakta, maliyetleri düşürmekte, iş güvenliğini iyileştirmekte, işgücü ve çevre yönetimini kolaylaştırmakta.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, ülkemiz madencilik sektörü ise iş kazaları ve çevre sorunlarıyla anılmakta; giderek daha sahipsiz ve daha başıboş görünmekte. Son 25 yıllık dönem boyunca gerçekleştirilen ve temel olarak sektörün serbestleştirilmesine yönelik sayısız mevzuat değişikliğine rağmen, ortaya çıkan yapının Türkiye ekonomisine ya da topluma beklenen ölçülerde bir katkı yapabildiğini söyleyebilmek oldukça zor.

Bugün, ülkemiz madenciliği, büyük ölçüde katma değeri düşük, *'yükte ağır pahada hafif'* maddelerin üretimini yapan bir sektör durumundadır. Madenlerimizi katma değeri yüksek ürünlere dönüştürmeyi önceleyen değil ham cevher ya da konsantre olarak yurt dışına satan ve neticede kendi ülkesinin değil başka ülkelerin sanayisine hizmet eden bir sektör gerçeği karşımızda durmaktadır. Sınırlı sermayeye sahip küçük ya da orta ölçekli firmaların ağırlıklı olduğu bu sektörde, elde edilen gelir üretken yatırımlara dönüştürülememekte, teknoloji üretilmemekte, yeni istihdam yaratılamamaktadır.

Buna karşın, sektörün neden olduğu maden faciaları ya da çevre felaketleri kamuoyunun gündeminden eksik olmamaktadır.

Öte yandan, mineral kaynaklarda tedarik güvenliği sorunları ortaya çıktığında, doğru planlanmayan ve iyi yönetilmeyen bir madencilik sektörünün, Türkiye'nin sanayi sektörleri ya da enerji güvenliği bakımından bir çare olabilmesi de elbette beklenemez. Mevcut sektör yapısıyla zaten dünyayla rekabet edemeyen ülkemiz madenciliğinin, giderek irileşen, sermaye gücü yüksek küresel yapıların varlığı karşısında, Türkiye'nin ihtiyaç duyacağı kaynakları sağlamada zorlanması kaçınılmaz olacaktır.

Sektörün mevcut görünümüyle, Türkiye'nin zengin mineral kaynaklarının, ülkenin ve toplumun refahı için etkili bir şekilde kullanılamayacağı açıktır. Aşırı serbestleştirilen, etkili denetim mekanizmalarının bulunmadığı, ölçek ekonomisinden uzak, verimsiz ve düşük teknolojili ocaklardan yapılan maden üretiminin ülkeye fayda mı yoksa zarar mı getirdiği tartışmalıdır. Neticede, bu tablo içinde çıkarılan madenler, katma değerli ürünler üretmek amacıyla kullanılmak yerine hammadde olarak yurt dışına gönderilmekte, ülkenin kaynak zenginliği kontrolsüz tüketilmekte. Ve aslında, ülke maden kaynaklarının topluma kayda değer bir katkısı olmaksızın sömürülmesine neden olunmakta.

Elbette, umudumuz, maden kaynaklarımızın vahşi ve kontrolsüz bir biçimde sömürülmesi yerine insana, emeğe ve çevreye duyarlı bir şekilde ve toplumun yararını önceleyerek üretilmesini sağlayacak yeni bir yapının kurulabilmesidir.

Bu çalışmanın okuyucuyla buluşmasında emeği geçen herkese gönülden teşekkür ederim. Özellikle, kitabın basım sürecini üstlenerek bu sorgulamanın geniş bir kitleye ulaşmasına olanak sağlayan TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yönetim Ku-

ruluna şükranlarımı sunarım. Odanın destekleyici yaklaşımı bu eserin hayat bulmasındaki en önemli adımdır. Ayrıca, kitabın baskı öncesi hazırlık ve kontrol süreçlerinde gösterdikleri özverili ve dikkatli çalışmalarından dolayı Mehmet Kayadelen ve Dr. Hülya Tamzok’a özel bir teşekkür borçluyum. Onların değerli katkıları ve titizliği, eserin niteliğini artırmıştır. Ve son olarak, tüm bu süreç boyunca sabırları ve destekleriyle bana güç veren sevgili aileme en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Saygılarımla,

Dr. Nejat Tamzok

Ankara, Ocak 2026

YÖNETİM KURULUNUN ÖNSÖZÜ

Türkiye madenciliğinin bilimsel, teknik ve etik gelişimine katkıda bulunmayı temel misyon edinen TMMOB Maden Mühendisleri Odası olarak, bu değerli eserin yayın sürecini üstlenmekten onur duymaktayız. Bu eserin, sadece madencilik alanında değil, aynı zamanda siyaset bilimi, tarih ve iktisat alanları için de önemli bir kaynak niteliğinde olduğunu düşünmekteyiz.

Bu çalışma, ‘sömürge madenciliği’ gibi derin ve tartışmalı bir kavramı ele alarak, konuyu küresel bir perspektiften titizlikle incelemektedir. Kitap, madenciliğin yalnızca teknik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda tarihsel süreçte coğrafyaları, ulusları ve ekonomik gelişmeyi şekillendiren güçlü bir araç olduğunu gözler önüne sermektedir. Dünyanın çeşitli coğrafyalarında ve neredeyse her dönemde ortaya çıkan sömürge madenciliği olgusu ve yol açtığı ağır bedeller bu eserde çarpıcı bir şekilde ortaya konulmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, klasik sömürge yöntemlerinin yerini alan yeni sömürü mekanizmalarının ve bunların gelişmekte olan ülkelerin madencilik sektörleri üzerindeki yıkıcı etkilerinin incelenmesi, sektörümüzün geleceği için kritik dersler içermektedir.

Çalışmanın Türkiye’ye odaklanan bölümleri ise bizler için özel bir öneme sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu’ndan günümüze uzanan süreçte, ülkemizde sömürge madenciliğinin varlığı ve biçimleri dönemler itibarıyla ele alınarak kapsamlı bir tartışmaya açılmaktadır. Bu tarihsel sorgulama, günümüz Türkiye

madencilik politikalarını ve uygulamalarını daha bilinçli bir zeminde değerlendirmemize olanak tanıyacaktır. Yazarın, çalışmanın finalinde sunduğu güncel analizler ve çözüm önerileri ise Türkiye madenciliğinin ülke ve toplum yararına uygun bir yapıya kavuşması hedefimize ışık tutmaktadır.

Bu kapsamlı çalışmayı literatüre kazandıran Dr. Nejat Tamzok'a, emekleri ve sektöre yaptığı değerli katkıdan dolayı Oda Yönetim Kurulu olarak özel teşekkürlerimizi sunarız.

Bu eserin, üniversitelerde, kamu kurumlarında, madencilik profesyonelleri arasında ve ilgili tüm sivil toplum kuruluşlarında verimli ve yapıcı tartışmalara zemin hazırlamasını temenni ediyor, çalışmanın tüm okuyuculara faydalı olmasını diliyoruz.

Saygılarımızla,

TMMOB Maden Mühendisleri Odası
Yönetim Kurulu

GİRİŞ

Dünya tarihi, aynı zamanda, güç mücadelelerinin tarihidir. Birreylerin ya da toplulukların güç arayışı, tarihi şekillendiren dinamikler arasında her zaman en ön sıralarda olmuş; güvenlik, büyüme ya da ideolojik egemenlik amacıyla peşinde koşulan bu güç, bazen diplomasiyle, ticaretle, kültürle ama çoğunlukla şiddet kullanarak, sömürüyle, talanla elde edilmiştir. Tarihin sayfaları, bir yandan güç mücadelelerinin neden olduğu şiddet sahneleriyle dolarken, diğer taraftan gücü meşrulaştırmak için kullanılan fikir ve ideolojilerin de muharebe alanı olmuştur. Güç mücadeleleri; medeniyetleri şekillendirmiş, toplumsal ve politik yapıların evrimini yönlendirmiş ve nihayetinde günümüzün mevcut dünya düzenini oluşturmuştur.

Öte yandan, güç arayışının temel bir özelliği tarih boyunca hiç değişmemiştir: Güç mücadelelerinde ‘eşitlik’ ya da ‘adalet’ gibi kavramlara yer yoktur. Yaklaşık 2500 yıl önce ifade edildiği gibi; *“Dünya düzeninde, adalet, ancak eşit güç sahipleri arasında söz konusudur; güçlüler yapabileceklerini yapar, zayıflar da çekmeleri gerekeni çeker.”*¹

İktidarların güç arayışı, günümüzde de hâlâ geçerli, yaygın ve muhtemelen çok uzun bir süre daha kalıcıdır. Uluslararası ilişkiler, geçmişte olduğu gibi bugün de temelde bir güç mücadelesidir. İdeolojiler ise gücün elde edilmesi ve sürdürülebilmesine yönelik araçlar olarak, dün olduğu gibi bugün de küresel

¹ Thucydides, *The History of the Peloponnesian War*, (431 BC), Çeviren Richard Crawley, The Project Gutenberg eBook, 15 Mart 2003, <https://www.gutenberg.org/files/7142/7142-h/7142-h.htm>.

egemenler tarafından kullanılmaktadır. ‘Yeni Dünya’nın gelişmiş iletişim imkânları ile amaca yönelik yapılandırılan küresel kurumları, güçsüzlerin mevcut güç sistemine katılmaya ikna edildiği ve karşı gelmek yerine sistemdeki yerlerini kabul etmelerinin öğretildiği mekanizmalara dönüştürülmüştür.

Madenler ve güç ilişkisi

Maden kaynakları, tarih boyunca, gücü ele geçirmenin ve elde tutmanın en temel araçları arasında olmuştur. Bronz Çağı’nın bakır ve kalayından Sanayi Devrimi’nin kömür ve demirine, modern çağın petrolünden günümüzün nadir toprak elementlerine kadar mineraller üzerindeki kontrol, aynı zamanda politik, ekonomik ve askeri güç anlamına gelmiştir.

Mineral kaynaklar ve güç arasındaki bu ilişki, günümüzde de farklı değildir. Bugün, bir ülkenin politik ve endüstriyel gücünü sürdürmesi ve geliştirmesi, askeri kapasitesini artırması, bu kaynaklara sahip olma becerisine bağlıdır. Hatta son yıllarda yaşanan gelişmeleri dikkate aldığımızda, mineral kaynakların öneminin çok daha artmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Günümüzde, özellikle ‘kritik mineraller’ olarak tanımlanan kaynakların tedarik edilememesi, ülkeler için siyasi egemenliklerine, askeri güçlerine, ulusal ekonomilerine ya da enerji güvenliklerine tehdit anlamına gelmekte. Diğer taraftan, bu kaynakları kontrol eden ülkeler, uluslararası ilişkilerde önemli bir nüfuz elde ederek küresel ekonomik ve politik kararlar üzerinde etki sahibi olabilmekte. Başta ABD, Çin, Hindistan ya da Avrupa Birliği (AB) gibi küresel ya da bölgesel güçler; dünya üzerindeki mineral kaynaklarının kontrolünde giderek çok daha hassas, hevesli ve aynı zamanda tedirginler. Neticede, bugün, küresel arenada ayakta durabilmenin, mineral madde tedarikinin güvence altına alınmasına bağlı olduğunun farkında olan ülkeler, bu amaçla her yolu denemekte sakınca görmüyorlar.

Geçmişin egemen güçleri ise madenler üzerinde kontrol sağlamak amacıyla başka ülkeleri sömürgeleştirmekte tereddüt etmediler ve dünyanın çok büyük bir bölümündeki mineral kaynaklarını yağmaladılar. Bugün ‘Batı’ diye tanımladığımız emperyalist Avrupa ülkeleri, on beşinci yüzyıldan 1960’lı yıllara kadar süren ve ‘Sömürgecilik Çağı’ olarak adlandırılan uzun bir dönem boyunca dünyanın büyük bölümünü kolonileştirdiler ve vahşice sömürdüler. Bunu yaparken, insanları acımasızca katlettiler, halkları köleleştirdiler, kültürel ve fiziksel soykırım uyguladılar. Sömürge madenciliği, kapitalist gelişmenin temel dinamiği idi ve emperyalist ‘Batı’ zenginlik ve sanayileşmesini büyük ölçüde bu sömürüye dayandırdı. Kendilerini başka toplumlardan üstün gören Avrupa devletleri, özellikle Endüstri Devrimi sürecinde Asya, Amerika ve Afrika’da başta madenler olmak üzere doğal kaynakları sınırısızca sömürdüler.

Sömürgeci ülkeler zenginleşip giderken, geride yoksulluğu, yolsuzluğu, kötü yönetimleri, iç savaşları, çevre felaketlerini, doğal kaynaklar üzerindeki bitmeyen sömürü düzenini ve en nihayetinde günümüzün küresel eşitsizliklerini miras bıraktı. Bugün, dünyanın en geri kalmış, en fakir ülkeleri arasında eskinin sömürge ülkeleri bulunmakta. Sömürgeciliğin pençesine düşen bu ülkelerde, madenler, milyonlara zenginlik değil, sefalet ve ölüm getirdi.

Madenleri sömürmenin yeni yöntemleri

Tarihin en karanlık sayfaları arasında yerini alan yaklaşık 450 yıllık ‘Sömürgecilik Çağı’ artık geride kaldı. Geride kaldı ama bugüne de yadsınamaz bir miras bıraktı: Günümüzün politik, ekonomik ve toplumsal yapıları, ‘Batı’ sömürgeciliği tarafından yüzyıllar boyunca kurgulanan sistemlerin üzerinde yükseldi; günümüzü betimleyen resim, sömürgecilik döneminden kalan renklerle çizildi. Her ne kadar bitti desek de ‘beyaz

adam'ın o dönemden kalma kültürel kodlarının ve söylem dünyasının gölgeleri -bir dizi yeni güç aracıyla birlikte- bugünün dünyasının üzerinde dolaşmayı sürdürüyor.

Sömürgecilik Çağı geride kaldı ama sömürü ortadan kalkmadı. İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan yeni dünya sisteminde, eski ya da yeni sömürgeci güçler, sömürü düzenini yeni yöntemlerle sürdürmeyi hâlâ başarabilmekteler. Küresel kurumlarıyla 'Yeni Dünya Düzeni', güçlülerin güçsüzler üzerindeki egemenliğini tesis etmede, bu yeni yöntemlerle çok daha etkili olabilmekte.

Daha fazla güç peşindeki ülkeler, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki mineral kaynaklar üzerindeki kontrol mücadelesinden vaz geçmiş değil: Kaynakları istismar etmeye ve kendi ülkelerinin çıkarları için tüketmeye devam ediyorlar. Sömürgecilik Çağı'nda mineral kaynakların istismarı, kaynaklara sahip olan ülke egemenliğinin askeri yöntemlerle doğrudan ele geçirilmesi ile mümkün olurken, bugün artık ekonomik, mali, ticari, politik ve kültürel araçlarla dolaylı kontrol tercih edilmekte. Bu amaçla, Uluslararası Para Fonu (IMF) ya da Dünya Bankası gibi küresel ve çok taraflı kurumlar etkin olarak kullanılmakta, küresel ya da yerel ekonomik krizler fırsat olarak görülmekte, gelişmiş kitle iletişim araçlarından yararlanılmakta. Bu yeni sömürgecilik biçiminde, dış yardımlar ve/veya yabancı yatırımlar karşılığında az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere ekonomik ve mali koşullar dayatılabilmekte, bu yolla siyasi kontrol sağlanabilmekte, ekonominin madencilik gibi alt sektörlerindeki yasal ve idari yapılar yeni sömürgecinin istediği gibi şekillendirilebilmekte.

Özellikle 1970'lerden itibaren, yeni sömürgecilik meşrulaştırmanın ideolojisi ise neoliberalizm oldu. Devletin küçültülmesi ve kamu hizmetleri ile kamu iktisadi girişimlerinin özel sektöre devredilmesi gerektiğini savunan, piyasalar üzerin-

deki kamu denetiminin gevşetilmesini, kamu harcamalarının ve sosyal refah devletinin sağladığı hizmetlerin sınırlandırılmasını, işgücü piyasalarında sendikaların gücünün ortadan kaldırılmasını talep eden bu paradigma, çoğu ülkeye, öncelikle de yoksul ama doğal kaynak zengini olanlara dayatıldı. Bu politikalar, uygulandığı pek çok ülkede; gelir eşitsizliğini artırdı, sosyal refah devletini zayıflattı, yoksulluğu derinleştirdi, temel kamu hizmetlerine erişimi giderek zorlaştırdı, çalışan haklarında önemli gerilemeler yaşanmasına neden oldu.

Neoliberal politikaların madencilik sektörüne yansımaları ise, pek çok ülkede, sektörün yerli ya da yabancı özel şirketlerin eline geçmesi şeklinde oldu. Bu süreçte, özellikle çok uluslu madencilik şirketleri önemli ölçüde etkili oldular. Politik ve finansal güçlerini kullanarak hedef ülkelerde kendi yararlarına olacak yasal düzenlemeleri çıkarabildiler. Bu şirketlerin sahip oldukları sermaye, teknoloji ve politik güç, elde etmek istedikleri kaynaklara sahip olan ülkelerin madencilik sektörlerinde mülkiyet ve yönetim değişikliklerini sağlamaya ve çok uluslu şirketlerin ülkeye girişinin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik olarak kullanıldı ve halen de kullanılmakta.

Neticede, sömürgecilik çağından sızan gölgelerin madencilik sektörüne nüfuz etmesi hiç de zor olmadı: Öncelikle, madencilğin sanayi sektörleriyle olan bağlantısı koparıldı ve birarada/bütünleşik planlama anlayışından vazgeçildi. Madencilik üretimleri, çoğunlukla ihracata yönelik ham maddeler olarak görüldü ve genellikle sadece işlenmemiş cevher üretimiyle sınırlandı. Böyle olunca, katma değeri yüksek ürünlere yönelik daha ileri üretim süreçlerine geçiş gerçekleştirilemedi ve bunun yerine maden kaynaklarına sahip olan değil ihracatın yapıldığı ülkenin sanayisine hizmet edilmiş oldu. İhraç edilen madenler başka ülkelerde bulunan endüstrilerde işlendi, rafine edildi ve mamul madde olarak çok daha yüksek bedellerle kaynak ülkelere geri satıldı. Üretilen madenler, kaynak

ülkeden çok bunları katma değeri yüksek ürün haline getiren ülkelerin milli gelirinin büyümesine, teknolojik gelişimine, istihdamının artmasına, ödemeler dengesinin iyileşmesine hizmet etti. Dolayısıyla, sömürgeciliğin yöntemleri farklılaştı ama mineral kaynakların sömürüsü şiddetlenerek devam etti.

Diğer taraftan, kamunun madencilik sektörü üzerindeki denetim imkânları zayıflatıldı. Şirketlerin ödedikleri vergiler ya da devlet hakları genellikle düşük tutuldu. Mineral kaynakların işletilmesiyle ilgili olarak, özellikle yabancı firmaları büyük ölçüde kayıran imtiyaz anlaşmaları yapıldı. Gelen yabancı sermaye, yerli personeli maden işletmelerindeki etkili görevlerden dışlayarak nadiren beceri gerektiren işlerde ve düşük ücretlerle çalıştırdı. Kendisindeki teknolojiyi paylaşmaya gönüllü olmadı. Buna karşın, geçmişin sömürgeci zihniyetinin yansımaları, çevre ve iş güvenliği alanlarında çok daha belirgindi: Çok uluslu madencilik şirketleri, Avustralya, ABD ya da Kanada gibi ülkelerdeki faaliyetlerinde yıllardır sıfır sorunla çalışırken, -Türkiye dâhil- gittikleri pek çok ülkede çok sayıda faciaya yol açtılar.

Sömürge madenciliği ve Türkiye

Yukarıda sayılan ve küresel düzeyde yaşanan tüm bu olumsuzluklar, ülkemiz için de büyük ölçüde geçerliydi. Böyle olunca, bir kavram, özellikle son yıllarda geniş kesimler tarafından giderek daha sık dillendirilmeye başlandı: 'Sömürge madenciliği'.

Bugün, bu ifade, ülkemizdeki madencilik faaliyetlerine ilişkin olarak hemen her kesim tarafından yaygın olarak kullanılmakta. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki (TBMM) yasama etkinliklerinden akademisyen analizlerine, medyadaki tartışma programlarından sivil toplum kuruluşlarının, meslek örgütlerinin, sendikaların düzenledikleri panellere ya da mitinglere kadar her platformda öne çıkarılmakta.

Özellikle altın madenciliği ve yabancı sermaye, zeytinlikler ya da maden faciaları gündeme geldiğinde, hemen ardından ‘sömürge madenciliği’ ifadesini de duymamak mümkün değil. İfadeyi kullananlara göre; ülkenin altın madenlerinin yabancı sermayeye ‘peşkeş çekilmesi’nin, zeytinliklerin feda edilmesinin, çevre felaketlerinin ve ‘iş cinayetleri’nin nedeni de sonucu da hep ‘sömürge madenciliği’. Bu madencilik nedeniyle; *“ülkenin doğası vahşi kapitalizme teslim edilmiş”², “Anadolu coğrafyasının yağmalanmasının önü açılmış, bu topraklar yerli veya yabancı ortaklı maden şirketleri arasında paylaşılmış”³, “Kaz Dağları’ndan Munzur’a, Toroslar’dan Şahindere’ye kadar Türkiye’nin bütün dağları, meraları ve köyleri bugün bu sömürge madenciliği tehdidinin altına”⁴ girmiş.*

‘Sömürge madenciliği’ ifadesinin yaygınlaşmasında; 2000’li yıllarla birlikte Türkiye madencilik sektöründe derinleşen serbestleşme süreci, agresif özelleştirme uygulamaları ve artan yabancı sermaye akışları etkili oldu. Altın madenciliğinin hızla ve geniş çapta yayılması, bununla doğrudan bağlantılı olan madencilikte yabancı sermaye sorunu ve özellikle -geri dönülmez çevresel zararın bir temsili olarak görülen- altın üretiminde siyanür kullanımı, Türkiye’deki ‘sömürge madenciliği’ anlatısının belirgin ve sembolik itici güçleri haline geldi. Ulusal kaynakların dış güçler tarafından sömürüldüğü hissini etkili bir şekilde özetleyen ve tarihsel sömürgecilik kalıplarını

² “Karaca: Doğanın sömürgeci madencilğe teslim edilmesine karşı direniş şart,” *Kısa Dalga*, 20 Haziran 2025, <https://kisadalga.net/haber/politika/karaca-doganin-somurgeci-madencilige-teslim-edilmesine-karsi-direnis-sart-128462>.

³ “Soma maden faciasında hayatını kaybeden işçiler Ankara’da anıldı,” *Anka Haber*, 28 Haziran 2025, https://ankahaber.net/haber/detay/soma_maden_faciasinda_hayatini_kaybeden_isciler_ankarada_anildi_cezasizlik_zirhi_301_madenciyi_bir_kez_daha_oldurdu_238317.

⁴ “Ekonomi Muhabirleri Derneğinden Kısa Dalga’ya ödül,” *Kısa Dalga*, 26 Mart 2024, <https://kisadalga.net/haber/gundem/ekonomi-muhabirleri-derneginden-kisa-dalgaya-odul-125249>.

çağrıştıran bu ifade, Türkiye'deki çevre ve toplumsal hareketler içinde giderek popülerlik kazandı ve -akademik tanımının da ötesine geçerek-, güçlü bir söylem aracına dönüştü. İfade, siyasi sömürgecilik kavramından öte, ulusal ya da yerel yararın karşısında, insan ve çevre için zararlı bir kaynak sömürsünü tanımlamak için kullanılan güçlü bir metafor olarak ortaya çıktı. Öte yandan, madenlerin özelleştirilmesinin ya da yabancı sermayeye terk edilmesinin neden olduğu çevresel zararlar ya da maden faciaları gibi sonuçlara verilen doğrudan bir tepkiye karşılık gelen sömürge söylemi, aynı zamanda neoliberal ekonomik politikalara yönelik daha geniş bir eleştiriyi de ifade etmekte. Bu bakımdan, aslında, kategorik olarak sadece madencilik faaliyetlerine ya da 'altın' gibi tek bir minerale değil, ama kamu yararı karşısında özel sermaye kazançlarını önceleyen bir ekonomik modele yönelik daha geniş bir karşı çıkışı simgelemekte. Bu çerçevede, başta altın olmak üzere madencilikten elde edilen kazançların ulusal refaha ya da ülkenin kalkınmasına önemli bir katkı sağlamadığı, yerli ya da yabancı madencilerin ise elde ettikleri kazançlara kıyasla çok az vergi veya Devlet Hakkı ödedikleri ileri sürülmekte. Diğer taraftan, terim, sadece yabancı değil ama aynı zamanda yerli sermayenin etkinlikleri için de kullanılmakta ve bu bakımdan tarihsel sömürgeciliği taklit eden bir 'iç sömürge' dinamiğine de işaret etmekte.

Bununla birlikte, 'sömürge madenciliği' ifadesinin toplumun tüm kesimleri tarafından aynı heyecanla kabul görmediğini de belirtmemiz gerekir. Kamuoyunda ya da uzmanlar arasında, siyanürlü altın üretimi de dâhil olmak üzere madencilik faaliyetlerinin kamu denetimi altında güvenli bir şekilde yapılabileceğini ve bundan ülkenin yarar sağlayabileceğini savunan geniş bir kesim de bulunmakta. Öte yandan, 'sömürge madenciliği' gibi sert deterministik bir ifadenin, ülke madenciliğinin sorunlarına ilişkin olarak dış faktörlere aşırı bir vurgu yapılmasına neden olduğu ve bunun iç dinamiklerin daha arka

planda kalması sonucunu doğurabileceği de söylenebilir. Bu bakımdan, sorunlara ilişkin olarak tek bir boyuta bu ölçüde odaklanmanın, sektörün eksik bir resminin sunulmasına neden olabileceği, içeriden kaynaklanan; yönetsel yapılar, kamu kurumlarının kalite ve yetenekleri, hukukun işleyişi, liyakat, şeffaflık, hesap verebilirlik, demokratik katılım gibi çok daha yapısal sorunların gölgelenebileceği ileri sürülebilir.

Nihayetinde, kavramı kullananlar, özetle, ülkemizde yapılan madenciliğin çevreye ciddi zararlar verdiği, büyük can kayıplarına neden olduğuna, üstelik ülkemiz ekonomisine ya da vatandaşın refahına dişe dokunur bir katkısının da olmadığına dikkat çekmek istemekteler. Madenlerimizin, işlenmeksizin, katma değeri düşük ham madde olarak yurt dışına satılırken, ucuz emek kullanan sermayenin ise yüksek kârlar elde ettiğine vurgu yapmaktalar.

Son yıllarda sıklıkla tanık olduğumuz Soma, Amasra, İliç gibi faciaların ya da madencilikten kaynaklanan çevre felaketlerinin sonu gelmedikçe, Türkiye madencilik sektörünün böylesine olumsuz bir benzetmeden kurtulamayacağı açıktır. Ancak, dünya tarihinin en kara sayfaları arasında yer alan sömürge madenciliği, aslında, dikkat çekilmek istenenlerden çok daha fazlasını ifade eder. Bu kavram, sadece kaynakların sömürülmesini ya da çevre ve ekosistemlerin katledilmesini değil ama ölüm, zulüm, kan ve gözyaşıyla dolu bir tarihi bizlere hatırlatır.

Kavram etrafındaki tartışmaların devam etmekte olduğu ve gündeme getirdiği temel soruların çözümsüz kaldığı açıktır. Bu söylemin, Türkiye'nin doğal kaynak politikaları hakkındaki tartışmalarda önemini gelecekte de koruyacağını öngörmek ise zor değil. Aşağıdaki satırlarda; 'sömürge madenciliği' kavramı, dünyanın hangi coğrafyalarında kimler tarafından sömürge madenciliği yapıldığı, tarihsel süreçte hangi ülkelerin sömürgeci ve hangilerinin sömürge olduğu, sömürge madenciliğinin ağır bedelleri ve günümüzün küresel eşitsiz-

liklerini şekillendirmedeki rolü ortaya konulmakta. Ardından, İkinci Dünya Savaşı sonrası klasik sömürgeciliğin yerine hangi yöntemlerle ve kimler tarafından madenlerin sömürülme-ye devam edildiği ve bu yeni dönemin gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerin madencilik sektörleri bakımından sonuçları incelenmekte. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ise Osmanlı'dan başlayarak günümüze kadar ülkemizde sömürge madenciliğinin yapılp yapılmadığı -dönemler itibarıyla- ele alınmakta ve tartışmaya açılmakta. Çalışmanın finalinde ise günümüz Türkiye madenciliğinin durumu analiz edilmekte ve sürmekte olan tartışmaların çözümüne yönelik öneriler ortaya konulmakta.

1. SÖMÜRGE MADENCİLİĞİ

Sömürgecilik modern bir olgu değildir. Dünya tarihi, bir topluluğun diğerlerinin topraklarını ele geçirerek kendi halkını bu yeni topraklara yerleştirmesinin örnekleriyle doludur. Bu tür bir genişleme ve egemenlik kurma çabası, tarih boyunca farklı adlandırmalarla anılsa da, temelinde benzer dinamikleri barındırmıştır. Ticaret yollarının kontrolü, yeni kaynak keşifleri, stratejik konumlar elde etme arzusu, ideolojik ya da dini yayılmacılık, bu süreçlerin arkasındaki itici güçlerden bazıları olmuştur. Özellikle modern çağda, bu genişleme çabaları, 'sömürgecilik' olarak adlandırılan sistematik bir yapıya bürünmüştür.

Sömürgeciliğin tanımı ve niteliği

Sömürgecilik (kolonyalizm), genel olarak, bir ulusun diğerine -uzun bir süre boyunca- tabi kılınmasını içeren bir egemen-

lik uygulaması olarak tanımlanmakta.⁵ Sömürgecilikte, daha güçlü bir ülke diğer ülkeleri doğrudan kontrol eder ve o ülkelerin kaynaklarını kendi gücünü ve zenginliğini artırmak için kullanır.⁶ Genellikle yabancı egemenliği ve boyunduruk altına almayı içeren bir fetih biçimi olan sömürgecilik, salt yabancı toprakların ve halkların ele geçirilmesinin de ötesinde bir uygulamayı ifade eder.⁷

Sömürgecilik, bir ülkenin ve halkının yabancı bir güç tarafından kontrol edilmesini içeren siyasi ve ekonomik bir egemenlik eylemidir. Sömürge metropolü ile sömürgeleştirilmiş ülke arasında şiddet yoluyla kurulan eşitsiz bir ilişkiye dayanır. İki taraf arasındaki güç dengesizliği, sömürge metropolünün sömürgelerini istismar etmesine imkân verir. Çoğu durumda, sömürgeci ülkelerin amacı, sömürgeleştirdikleri ülkelerin kaynaklarını sömürerek kazanç elde etmektir. Sömürgecilik rejiminde, siyasi egemenlik hakkı belirgin bir şekilde sömürgelere devredilmekte, egemen güç sömürge ülkeyi ele geçirmekte, kaynaklarını sömürmekte ve çoğunlukla kendi dilini, dinini ve kültürel değerlerini dayatmaktadır.⁸

Dolayısıyla, sömürgecilik, sadece ekonomik kaynakların sömürülmesi değildir. İçeriğinde; zorla köleleştirme, demografik yapının değiştirilmesi, yeniden nüfuslandırma politikası, çevre ve doğanın tahrip edilmesi, asimilasyon, kültürel hafızanın silinmesi ve bazen soykırıma varan uygulamalar

⁵ Margaret Kohn ve Kavita Reddy, "Colonialism," *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2024 Edition), ed. Edward N. Zalta ve Uri Nodelman, <https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/colonialism/>.

⁶ "Colonialism", *Collins English Dictionary*, (HarperCollins. 2011).

⁷ Jörn Axel Kämmerer, "Colonialism," *Oxford Public International Law*, 2018, <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e690>.

⁸ Thomas Benjamin, "Preface," in *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, ed. Thomas Benjamin (Macmillan Reference USA, 2007), xiv–xv.

da bulunmaktadır. Sömürgeciler, genellikle, ele geçirdikleri toplumları yasal, idari, sosyal, kültürel, hatta biyolojik açıdan kendilerinden daha aşağı görmüştür. Bu nedenle, sömürgeciliğin kodlarında ırk üstünlüğüne dayalı ideolojiler de vardır.⁹ Bununla birlikte, sömürgecilik olgusunun gerçek itici gücü, daima ekonomik çıkar olmuştur: Sömürgecinin gözünde sömürgeler, ekonomik faydayı en üst düzeye çıkarmaya yarayan nesnelerdir. Dolayısıyla sömürgecilikte, iktisadi hedefler, siyasi, kültürel ya da dini hedeflere göre çoğunlukla daha öncelikli oldu.

Sömürgecilik terimi, sıklıkla emperyalizm ile eşanlamli olarak kullanılmaktadır. Sömürgecilik gibi, emperyalizm de bağimli bir bölge üzerinde politik ve ekonomik kontrol içerir. Bununla birlikte, sömürgecilikten farklı olarak emperyalizm terimi, yabancı bir gücün önemli bir yerleşim olmaksızın elde ettiği ekonomik, askeri, siyasi, kültürel hâkimiyeti ifade eder.¹⁰ Koloni (sömürge) terimi, çiftçi anlamına gelen Latince ‘colonus’ kelimesinden gelir. Bu kök, sömürgecilik uygulamasının genellikle nüfusun yeni bir bölgeye taşınmasını içerdiğine ve gelenlerin köken ülkelerine siyasi bağılılıklarını sürdürürken kalıcı yerleşimciler olarak yaşadıklarına işaret eder. Öte yandan, emperyalizm, komuta etmek anlamına gelen Latince ‘imperium’ teriminden gelir. Bu nedenle, emperyalizm terimi, bir ülkenin yerleşim, egemenlik veya dolaylı kontrol mekanizmaları yoluyla başka bir ülke üzerinde güç kullanma biçimine dikkat çeker.¹¹

⁹ “Colonialism,” *Oxford Dictionary of Human Geography*, (Oxford University Press, 2013), <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199599868.001.0001/acref-9780199599868-e-236>.

¹⁰ “Imperialism,” *Encyclopedia Britannica*, 14 Şubat 2025, <https://www.britannica.com/topic/imperialism>.

¹¹ Kohn ve Reddy, “Colonialism.”

Batı'daki zenginliğin gerçek kaynakları: Zorla el konulan madenler

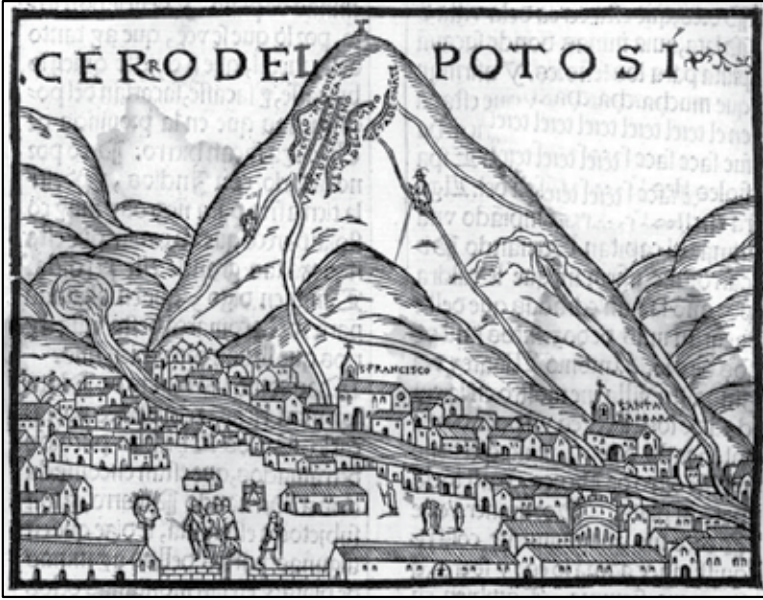
Emperyalizmin bir türü olan sömürgeciliğin en temel varlık nedenleri arasında yer altı ve yerüstü zenginliklerinin sömürülmesi vardır. Söz konusu zenginlikler arasında ilk sırayı ise her zaman maden kaynakları almıştır. Gelişmenin sürdürülebilmesi için mineral kaynaklara olan bağımlılık ve bu kaynakların dünya üzerindeki eşitsiz dağılımı, geri kalmış ya da az gelişmiş ülkelerdeki madenlerin ekonomik ve askeri bakımdan daha güçlü ülkeler tarafından sömürülmesi sonucunu doğurmuştur.¹² Madenler, dünyanın emperyalizme açılmasında öncü rolü oynadı ve çok da etkili oldu.¹³

Her ne kadar sömürge madenciliğini çok eski çağlara kadar götürmek mümkünse de insanlığın hafızasındaki en sıcak örnekler, bugün 'Batı' diye tanımladığımız emperyalist Avrupa ülkelerine aittir. Bu ülkelerin dizginlenemeyen aç gözlülüğü, on beşinci yüzyıldan 1960'lı yıllara kadar dünyanın büyük bölümünün kolonileştirilmesine ve vahşice sömürülmesine neden olmuştur.¹⁴ "Batı", bugünkü zenginlik ve refahını büyük ölçüde işte bu sömürüye, özellikle de yer altı kaynaklarının talanına borçludur. Bir dönem dünya yüzeyinin neredeyse %85'inin kontrolünü eline geçiren sömürgeci güçler (Tablo 1), yerüstü ve yer altı zenginliklerini -endüstriyel ve askeri güçlerini beslemek amacıyla- kendi ülkelerine taşıdı.

¹² Nejat Tamzok, "Madencilik Politikası ve Maden Hukuku," içinde *Maden Mühendisliği Açık Ocak İşletmeciliği El Kitabı*, ed. Şinasi Eskikaya, Celal Karpuz, Mehmet Ali Hindistan ve Nejat Tamzok (İstanbul: TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2005), 1–56.

¹³ Eric Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999), 75.

¹⁴ Harry Magdoff ve Richard A. Webster, "Western colonialism," *Britannica*, 14 Aralık 2024, <https://www.britannica.com/topic/Western-colonialism/>

*Şekil 1. Cerro Rico del Potosí,
Peru'daki gümüş dağının tasviri, Pedro Cizeza de Leon, 1553*

Amerika Kıtası'nın altın ve gümüşü, Avrupa'daki imparatorlukların servet kaynağı oldu.¹⁵ Bolivya'daki altın ve gümüş madenleri, Brezilya'nın altın ve elmas rezervleri, Meksika ve Peru'nun altın, gümüş ve bakırı, Şili'nin bakır ve nitratları on beşinci yüzyılın sonundan itibaren İspanyollar ve Portekizliler tarafından talan edildi. Hâlâ üretime devam eden Peru'daki Potosí gümüş madeni (Şekil 1) 1545 yılından itibaren İspanyol sömürgeciler için vazgeçilmez bir merkez olarak ortaya çıktı. İber Yarımadası bu madenler sayesinde zenginleşti.¹⁶ O dönemde dünyanın en büyük altın ve gümüş üretimleri Ame-

¹⁵ John Fisher, "Mining, The Americas," in *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, ed. T. Benjamin (Macmillan Reference USA, 2007), 778-782.

¹⁶ Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, çev. F. R. Velioglu (İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2014), 147.

rika Kıtası'nda yapıldı. Yerli nüfusun katledilmesi nedeniyle madenlerde çalışacak insan bulunamayınca on altıncı yüzyılın başından itibaren Afrika'dan köle ticareti başlatıldı.¹⁷

Dünyanın ilk çok uluslu şirketi olarak kabul edilen ve on yedinci yüzyılın başından itibaren 200 yıl boyunca Asya'yı sömüren Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'ne, Hollanda Hükümeti tarafından Asya ticareti üzerinde tekel oluşturma, bu amaçla ordu kurma ve savaş ilân etme yetkileri verildi. Bu şirket, Endonezya adalarındaki kalay, kömür, altın, gümüş, elmas, bakır ve petrol rezervlerini kontrol altına aldı. Bu adalar, Hollanda'nın ana servet kaynaklarından birini oluşturdu, Amsterdam ve çevresindeki birçok merkez bu sayede zenginleşti.

Sanayi Devrimi, maden kaynaklarına olan ihtiyacı körükledi. Sanayileşme ve emperyalizm arasındaki ilişki büyüdükçe sömürünün şiddeti daha da arttı. Sömürge madenciliği, Büyük Britanya'nın endüstriyel gücünü desteklemesi ve küresel bir imparatorluğu sürdürebilmesi bakımından hayati bir rol oynadı. Britanya'nın küresel bir güç olarak yükselişi, büyük ölçüde tekstil fabrikalarına, lokomotiflere ve gemilere güç sağlamak için buhar üreten kömürle ve buhar çağının makinelerini yapmak için kullanılan metallerle ilgiliydi. Ancak, sadece Britanya Adası'nın madenleri imparatorluğu sürdürebilmek için yeterli değildi ve sömürgelerdeki kaynaklara olan ihtiyacı yaşamsal hale geldi. Öncelikle İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'ın altın, elmas, kömür, demir ve manganez kaynakları üzerinde kontrol sağladı. Bunlar, İngiliz sanayi devriminin arka planındaki kritik mineraller arasındaydı. İngilizler, 19. yüzyılda Burma'da (Myanmar) başta yakut olmak üzere değerli madenleri ele geçirdiler. Böylelikle, mücevher ticareti üzerinde tekel oluşturarak büyük kazançlar sağladılar. İngiliz

¹⁷ Andrew B. Fisher, "African Slavery in the Americas," in *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, ed. T. Benjamin (1st ed.; Macmillan Reference USA, 2007), 19–25.

sömürge yönetimleri, Burma'nın kalay, tungsten ve değerli minerallerini, Avustralya'nın altın, kömür ve demir cevherini, Yeni Zelanda'nın altın, bakır ve kömürünü Avrupa'ya aktardı. Günümüz Malezya topraklarındaki kalay yataklarını talan etti. Sri Lanka'nın maden kaynakları, sırasıyla, Portekizliler, Hollandalılar ve İngilizler tarafından sömürüldü (Şekil 2).

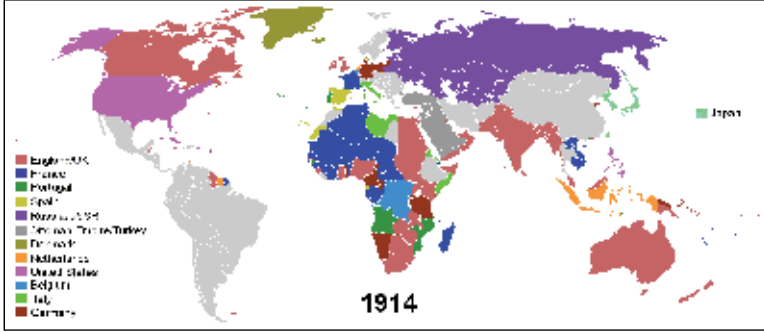
Tablo 1. 1500-1960 arasında emperyal güçlerin sömürgeleştirdiği topraklar¹⁸

Sömürgeci Güç	Sömürgeleştirilen topraklar
Birleşik Krallık	Kuzey Amerika: 1776'da bağımsızlığını ilan ederek Amerika Birleşik Devletleri'ni kuran on üç koloni, çeşitli Kanada eyaletleri, Newfoundland ve Britanya Hondurası (günümüzde Belize). Karayipler ve Güney Amerika: Jamaika, Bahamalar, Barbados, Guyana, Trinidad ve Tobago, Antigua ve Barbuda, Dominika, Grenada, Cayman Adaları Afrika: Altın Sahili (Gana), Nijerya, Güney Afrika, günümüzdeki Kenya ve Uganda'nın bazı kısımları, Somali, doğu Gana (Togoland), Britanya Kamerun'u (Nijerya ve Kamerun arasında bölünmüş), Gambiya, Sierra Leone, İngiliz-Mısır Sudanı, Malavi (Nyasaland), Zamiya (Kuzey Rodezya), Zimbabve (Güney Rodezya), Lesoto (Basutoland), Botsvana (Bechuanaland), Svaziland (Eswatini), Mısır ve Zanzibar (Tanzanya'nın bir kısmı) Asya ve Orta Doğu: Günümüzde Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Burma/Myanmar'ı kapsayan coğrafya, Seylan (Sri Lanka), Britanya Malayası (Malezya, Singapur, Brunei), Hong Kong, Aden Protektorası (Yemen), Bahreyn, Kuveyt, Mandater Irak, Mandater Filistin (günümüzde İsrail, Ürdün Batı Şeria ve Filistin'i kapsayan alanlar), Ürdün, Umman, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kıbrıs Okyanusya: Avustralya, Yeni Zelanda, Fiji, Solomon Adaları, Kiribati, Tuvalu, Vanuatu, Nauru ve Tonga

¹⁸ "Index of Possessions and Colonies," World Statesman.org, <https://www.worldstatesmen.org/COLONIES.html>. (Erişim: 20 Temmuz 2025).

Sömürgeci Güç	Sömürgeleştirilen topraklar
İspanya	Kuzey Amerika: Meksika (tarihsel olarak bugünkü ABD eyaletleri Arizona, Kaliforniya, Colorado, New Mexico, Nevada, Teksas, Utah ve Wyoming'in önemli bölümlerini kapsayan Yeni İspanya olarak bilinir), Florida ve Louisiana Orta Amerika: Guatemala, El Salvador, Honduras, Nikaragua, Kosta Rika ve Chiapas (günümüzde Meksika sınırları içinde bir eyalet), Belize ve Panama Karayipler: Küba, Dominik Cumhuriyeti, Porto Riko, Jamaika, Cayman Adaları ve Trinidad Güney Amerika: Kolombiya, Ekvador, Panama, Venezuela, Şili, Peru, Arjantin, Bolivya, Paraguay ve Uruguay Asya ve Okyanusya: Filipinler, Guam, Kuzey Mariana Adaları, Caroline Adaları (şimdi Mikronezya Federe Devletleri'nin bir parçası) ve Palau Afrika: Ekvator Ginesi, Batı Sahra, İspanyol Fası Avrupa: İspanyol Hollandası (günümüzde Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve Fransa'nın bazı kısımlarını kapsar) ve Sardinya Krallığı (günümüzde İtalya'nın bir parçası)
Portekiz	Güney Amerika: Brezilya ve günümüzün Uruguay'ı Afrika: Angola, Cape Verde, Gine-Bissau, Mozambik ve São Tomé ve Príncipe, Gana (Portekiz Altın Sahili), Senegal (Gorée), Benin (Ajuda) ve Fas'ın bir kısmı Asya ve Okyanusya: Doğu Timor, Makao (Çin), Goa (Hindistan)
Fransa	Kuzey Amerika: Yeni Fransa (Quebec, Montreal, Louisiana ve Acadia, Newfoundland) Karayipler: Santo Domingo (günümüzde Haiti), Martinik, Guadeloupe, Saint Lucia, Anguilla, Antigua ve Barbuda, Dominika, Grenada, Montserrat, Nevis, Saint Barthélemy, Saint Christophe (Saint Kitts), Saint Croix, Saint Vincent ve Grenadinler, Sint Eustatius ve Tobago Afrika: Cezayir, Tunus, Madagaskar, Komorlar, Senegal, Moritanya, Mali, Nijer, Burkina Faso, Gine, Fildişi Sahili, Benin (Dahomey), Gabon, Çad, Cibuti, Togo, Kamerun ve Fas Asya ve Okyanusya: Fransız Hindini (Vietnam, Kamboçya ve Laos'u kapsar), Hindistan'da beş ticaret noktası (Pondicherry, Karikal, Yanaon, Mahé, Chandernagore), Lübnan, Suriye, Yeni Kaledonya, Tahiti ve Kwang Chou Wan (Çin) Güney Amerika: Fransız Guyanası Hint Okyanusu: Reunion, Mayotte, Seyşeller ve Fransa Adası (günümüzde Mauritius)

Sömürgeci Güç	Sömürgeleştirilen topraklar
Hollanda	Asya: Endonezya (Hollanda Doğu Hint Adaları ve Hollanda Yeni Gine), Sri Lanka (Seylan), Malezya'nın bazı bölgeleri (Malakka Boğazı), Hindistan'daki ticaret limanları ve Tayvan (Hollanda Formosa) Güney Amerika: Surinam (Hollanda Guyanası), Guyana, Brezilya'nın bazı bölgeleri ve Venezuela Kuzey Amerika: New Amsterdam (günümüzde Manhattan, New York City) ve günümüzde New York'un kuzey ve güney kesimlerinde yer alan diğer yerleşim yerlerini, ayrıca Doğu Sahili boyunca Delaware ve Pensilvanya'nın bazı kısımlarını içeren Yeni Hollanda Karayıpler: Hollanda Antilleri, Tobago, Virjin Adaları'nın bazı kısımları Afrika: Güney Afrika (Cape Kolonisi), Angola'daki yerleşimler, Fildişi Sahili, Hollanda Batı Afrikası (şimdi Senegal'in bir parçası), Hollanda Doğu Afrikası (şimdi Tanzanya'nın bir parçası), Mauritius ve Altın Sahili (Gana)
Belçika	Afrika: Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Ruanda, Burundi, Güney Sudan'ın ve Uganda'nın bir kısmı Asya: Tianjin (Çin'de sömürge imtiyazı)
Almanya	Afrika: Tanzania, Burundi, Ruanda, Namibya, Kamerun, Togo ve Gana'nın bazı bölgeleri Asya ve Okyanusya: Jiaozhou (Çin'de bir imtiyaz), Papua Yeni Gine, Samoa, Nauru, Mikronezya Federe Devletleri'nin bir kısmı, Palau, Kuzey Mariana Adaları ve Marshall Adaları
İtalya	Afrika: Libya, Etiyopya, Eritre ve Somali Asya: Tianjin'de (Çin) imtiyaz
Japonya	Asya: Kore (1910'da eklendi), Tayvan (1895'te eklendi) 1940-45 arası işgal edilenler: Çin (Mançurya gibi bazı bölgeler), Hong Kong, Filipinler, Vietnam, Kamboçya ve Laos (Fransız Çinhindi olarak), Malezya (Britanya Malayası, Britanya Borneo'su, Brunei olarak), Endonezya (Hollanda Doğu Hint Adaları olarak), Singapur, Myanmar (Burma), Doğu Timor, Hindistan (Andaman Adaları, Manipur), Yeni Gine, Guam, Kuzey Mariana Adaları, Mikronezya Federal Devletleri, Marshall Adaları, Nauru, Kiribati
Not: Sömürgecilik çağında, birçok bölge farklı zaman diliminde farklı güçler tarafından sömürgeleştirildi.	

Şekil 2. 1914 itibarıyla sömürgeci ve sömürge ülkeler
 Kaynak: Zack Beauchamp, "500 years of European colonialism, in one animated map", Vox, 16 Ocak 2015, <https://www.vox.com/2014/5/8/5691954/colonialism-collapse-gif-imperialism>.

Afrika'daki yer altı zenginliklerinin paylaşımı

Afrika'nın sömürüsü, 1884'teki Berlin Konferansı'nda Avrupalıların bu kıtanın paylaşılmasına karar vermeleriyle hızlandı.¹⁹ Hiçbir Afrika lideri davet edilmemişti ama bu konferans, Afrika'nın kaderini belirledi. Sömürge sahibi olmayı bir statü sembolü olarak gören,²⁰ büyük devlet olmanın ön şartı olarak kabul eden yedi Avrupa gücü (Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Portekiz, İspanya ve Birleşik Krallık) kıtanın kontrolünü vakit kaybetmeden ele geçirdi. Afrika, Avrupalı ülkeler tarafından bir savaş ganimeti veya atalarına ait bir mülk gibi paylaşıldı. Avrupa ülkeleri, Afrika coğrafyasının etnik dağılımını ya da ortak konuşulan dilleri dahi dikkate almaksızın kıtayı böldüler; yapay ülkeler yarattılar. 1870'lerde Afrika topraklarının yalnızca %10'u Avrupa ülkeleri tarafından kontrol edilirken, 1914'te bu oran %90'a yaklaştı; kıtada, Liberya ve Etiyopya dışında Avrupa kontrolünden bağımsız bir ülke kalmamıştı.

¹⁹ Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar, 13.-20. Yüzyıl*, çev. M. Cedden (Ankara: İmge Yayınları, 1994), 133-137.

²⁰ Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı*, 79.

Avrupalı güçler Afrika'yı büyük bir hızla kolonileştirdiler. Bu koloniler, sadece doğal kaynakları değil, aynı zamanda madenlerde çalışacak ucuz işgücünü de sağlayacaktı.

Afrika'nın zengin maden kaynakları, bu kıtanın sömürgeleştirilme tarihinde önemli bir yer tuttu (Şekil 3). Güney Afrika'nın altın, elmas, uranyum, manganez, kobalt, krom, demir, bakır, platin ve kömürü İngiliz ve Hollandalı sömürgeciler tarafından, Gana'nın altın, elmas ve boksit rezervleri, Zambiya'nın bakır, kobalt ve kömürü, Angola, Rodezya ve Sierra Leone'nin elmasları İngilizler tarafından Avrupa'ya taşındı. İngiliz emperyalistler, elmas endüstrisi üzerinde tekel kurdu. İngilizler tarafından işletilen Mısır'ın bakır yatakları ekonominin itici güçlerinden biri oldu. İmparatorluk hazinesine aktarılan Mısır'ın altın rezervleri ise sanayileşmenin finansmanında kullanıldı. Kenya, Zambiya ve Rodezya'daki bakır kuşağının zengin mineral kaynakları Avrupalı güçlerce sömürüldü.

Kongo'daki değerli metaller ile bakır ve kobalt ise Belçika Kralı II. Leopold tarafından çalındı. Belçika'nın zenginliği, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren büyük ölçüde Kongo'nun sömürülmesiyle arttı. Kongo coğrafyasının mineral kaynakları, geçtiğimiz yüzyılın başından itibaren vahşi bir talana sahne oldu. Söz konusu kaynaklar, her iki dünya savaşı sırasında da silah sanayiinin en önemli girdileri arasında yer aldı.²¹

Fransa, Afrika Kitası'ndaki madenlerin sömürülmesinde en önde gelen ülkelerden biri oldu. Mali'nin altın, boksit ve fosfatı, Gine'nin boksit rezervleri, Moritanya'nın demir cevheri, Çad ve Gabon'un uranyumu, Nijer'in uranyum ve altını, Burkina Faso'nun altın, manganez ve çinkosu, Cezayir'in demir cevheri, Fas, Tunus ve Cezayir'in fosfat kaynakları Fran-

²¹ Guy Vanthemsche, "Belgium's African Colonies," in *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, ed. Thomas Benjamin (Macmillan Reference USA, 2007), 126-130.

Şekil 3. Yedi Avrupalı gücün Afrika'yı paylaşmalarına gönderme yapan bir karikatür, 1882

Fotoğraf 1. Sömürge döneminde Afrika'da bir bakır madeni, 1951

sızlar tarafından; Angola'nın elmas, petrol ve demir cevheri, Mozambik'in kömür ve boksit rezervleri Portekizliler tarafından sömürüldü.

Almanya, Avrupa'daki rakiplerini yakalama hırsıyla 'sömürge oyunu'na geç de olsa dâhil oldu. Tanzanya'nın altın, elmas ve uranyumu, Namibya'nın altın, elmas, bakır ve uranyumu Almanya'ya taşındı. Bu uranyum, daha sonra Batı'nın nükleer programlarının gelişiminde önemli bir rol oynadı. Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan nükleer bombaların uranyumu ise Kongo'daki sömürge madenlerinden taşındı.

Diğer taraftan, Rusya, Avrupa'nın diğer sömürgeci güçleri gibi klasik anlamda denizaşırı bir sömürge imparatorluğu kurmamış olsa da topraklarını Sibirya, Orta Asya, Kafkasya ve Uzak Doğu'ya doğru genişletti; genellikle askeri fetih, siyasi egemenlik, zorla asimile etme ve ekonomik sömür yoluyla halkları ve toprakları kendi yönetimi altına aldı. Çarlık Rusya'sı, 17-19. yüzyıllarda Sibirya'da altın, elmas, platin, demir ve kömür, Urallar'da bakır, demir ve kömür, Orta Asya'da uranyum, altın ve değerli metaller, Kafkaslar'da altın, bakır ve manganez, Alaska'da altın, Ukrayna'da kömür, demir ve manganez, Uzak Doğu'da ise altın ve elmas madenlerini sömürdü.

Sömürgecilik yarışına geç katılmakla dertlenen İtalya, diğer güçlerden çok daha küçük ölçeklerde olsa da 1882-1943 arası dönemde Libya'nın fosfat, Somali'nin tuz ve Eritre'nin altın kaynaklarını ülkesine götürdü. Sömürgeci ülkelere 1895-1945 arasında Avrupa dışından katılan Japonya ise Tayvan'ın kömür, altın ve bakırını, Kore Yarımadası'nın kömür, tungsten ve demirini, Mançurya'nın kömür ve demirini talan etti.²²

²² Sömürgecilik çağının son döneminde, başta Orta Doğu'dakiler olmak üzere dünyanın pek çok yerindeki petrolün Batı emperyalizmi tarafından sömürüsü de söz konusudur. Bununla birlikte, bu çalışmanın kapsamı madenlerle sınırlı tutulduğundan, petrol sömürüsü yer almamıştır.

Neticede, tarihin yaklaşık 450 yıllık bir döneminde dünyanın en zengin mineral kaynakları birkaç sömürgeci ülke tarafından yağmalandı (Tablo 2).²³ Ve elbette bu kısa tarihin ağır bedelleri de oldu.

Tablo 2. Sömürgecilik Çağı'nda madenlerin sömürüsü

Sömürgeci	Sömürge ülke: Maden
Portekiz	Brezilya: Altın, Elmas Mozambik: Kömür, Boksit Angola: Altın, Elmas, Demir, Bakır
Hollanda	Endonezya (Doğu Hint Adaları): Kalay, Kömür, Tungsten, Altın, Gümüş, Elmas, Bakır Güney Afrika: Altın, Elmas, Uranyum, Manganez, Kobalt, Krom, Bakır, Platin, Kömür
İspanya	Peru: Altın, Gümüş, Bakır, Cıva Şili: Altın, Gümüş, Bakır, Nitrat Bolivya: Altın, Gümüş Meksika: Altın, Gümüş, Bakır, Cıva Karayipler (Küba, Porto Riko): Altın, Gümüş
Belçika	Kongo: Bakır, Kobalt, Elmas, Altın, Uranyum, Kalay, Manganez, Tungsten Güney Afrika: Elmas
Fransa	Çinhindi (Vietnam, Laos, Kamboçya): Kalay, Tungsten, Kobalt, Altın, Kömür Mali: Altın, Boksit, Fosfat Burkina Faso: Altın, Manganez, Çinko Moritanya: Demir Nijer: Uranyum, Altın Çad: Uranyum Gabon: Manganez, Uranyum Gine: Boksit Cezayir: Demir, Fosfat Fas: Fosfat Tunus: Fosfat

²³ 1776'da bağımsızlığını kazanmadan önce kendisi de Britanya'nın bir kolonisi olan günümüzün öne çıkan emperyal gücü ABD, özellikle Kuzey Amerika'nın batısında, sıklıkla şiddet de kullanarak yerli halkları yerinden etmiş, topraklarına el koymuştur. Bununla birlikte, ABD'nin asıl sömürüsü, geleneksel sömürgeciliğinden çok politik ve ekonomik müdahaleler ya da askeri üsler yoluyla küresel çapta nüfuz kurma biçimindedir ve madenlerin sömürüsünü, esasen 1960 sonrası Yeni Sömürgecilik çağında kontrol edebildiği, ulusötesi şirketler yoluyla yapmıştır.

Sömürgeci Sömürge ülke: Maden

İngiltere	Avustralya: Altın, Demir, Kömür, Bakır, Çinko, Kalay Yeni Zelanda: Altın, Bakır, Kömür Kuzey Amerika Kolonileri: Bakır, Tuz, Kömür, Demir, Altın Güney Afrika: Altın, Elmas, Uranyum, Demir, Bakır, Kobalt, Manganez, Krom, Platin, Kömür Angola: Elmas Gana: Altın, Elmas, Boksit Sierra Leone: Elmas Zambiya: Bakır, Kobalt, Kömür Nijerya: Kalay, Kömür Kenya: Bakır Rodezya (Zimbabve): Altın, Bakır, Krom Tanzanya (Tanganika): Altın, Elmas Mısır: Demir, Bakır, Altın, Fosfat Hindistan: Altın, Elmas, Kömür, Demir, Bakır, Çinko, Kalay, Manganez, Mika Malezya: Kalay Burma (Myanmar): Kalay, Tungsten, Değerli taşlar Malaya: Kalay
Rusya	Sibiry: Altın, Elmas, Platin, Demir, Kömür Urallar: Bakır, Demir, Kömür Orta Asya: Uranyum, Altın, Diğer Değerli Metaller Kafkaslar: Altın, Bakır, Manganez Alaska: Altın Ukrayna: Kömür, Demir, Manganez Uzak Doğu: Altın, Elmas
Almanya	Namibya: Altın, Elmas, Bakır, Uranyum Tanzanya (Tanganika): Altın, Elmas, Uranyum Togo: Bakır, Kurşun, Fosfat Kamerun: Bakır, Kurşun
İtalya	Eritre: Altın Libya: Fosfat Somali: Tuz
Japonya	Tayvan: Kömür, Altın, Bakır Kore: Kömür, Demir, Tungsten Mançurya: Kömür, Demir

2. SÖMÜRGE MADENCİLİĞİNİN BEDELİ

Emperyalist ‘Batı’, sanayileşmesini ve askeri gücünün gelişimini madenlerin sömürüsüne dayandırdı ama yaklaşık 450 yıl süren bu dönemin sömürge ülkeler bakımından ağır sonuçları oldu: Yerli halklar zorla topraklarından sürüldü, aileler ve topluluklar parçalandı, birçoğu madenlerde ağır koşullar altında köle olarak ya da sadece fiziksel varoluşlarını sağlama ya yetecek kadar bir ücretle çalıştırıldı. Sömürüye direnenler vahşice katledildi ya da şiddet ve işkenceye maruz bırakıldı. İç savaşlar teşvik edildi, talanın karşısına çıkan her siyasi güç ezildi. Zorunlu göçler ve acımasız emek sistemleri, demografik ve sosyal yapıları yerle bir etti.

Sömürgecilik Çağı’nın mirası

Sömürgeciler, ‘barbar’ veya ‘vahşi’ ulusları medenileştirdiklerini iddia ederken, yerel topluluklar kültürel ve fiziksel soykırımla karşı karşıya kaldı. Milyonlarca insan öldürüldü, uygar-

lıklar yok edildi. Yerel halkların dilleri, kültürleri ve dinlerine yasaklar konuldu. Beyaz adamın kültürü, değerleri, dili ve dini dayatıldı. Avrupa'nın inanç sistemleri, sosyal, ekonomik ve siyasi sistemleri sömürge öncesi sistemlerin yerini aldı. Sömürge yönetimleri, her türlü aracı kullanarak halk arasında sürekli bir bölünme politikası izledi. Yerli halkların siyasi alana katılmalarına izin verilmedi. Sömürgelerde yaşayan milyonlar, en temel insan haklarından ya da asgari bir eğitime erişim hakkından mahrum bırakıldı.

Sömürgecilik Çağı, -başta Afrika Kıtası'nda olmak üzere- ardından korkunç bir miras bıraktı. Birbirinden çok farklı dil, din ve kültüre sahip toplulukları içinde barındıran, sınırları keyfi olarak çizilmiş yapay devletler yaratıldı. Bu durum, sürekli siyasi istikrarsızlıklara, sınır anlaşmazlıkları nedeniyle çatışmalara ve iç savaşlara neden oldu; etnik köken ve din çatışmaları körüklendi. Yeni yaratılan birçok devlet içten parçalandı veya diktatörlüklerle son buldu. Öte yandan, sömürgecinin dili dayatıldı; yerli halklar sömürgeci gibi düşünmeye ve davranmaya zorlandı. Sömürge ülkelerde yozlaşmış bir siyasi elit sınıfı yaratıldı. Bu sınıf, siyasi iktidarı kullanarak ülkenin servetini gasp etme peşinde koştu; siyaset bir birikim aracı haline geldi. Eski sömürgeci ülkeye olan bağımlılık; halkın ihtiyaçlarından kopuk, yabancı sermayeye bağımlı, endüstriyel ve teknolojik temelden yoksun ekonomiler yarattı. Sömürgeciliğin mirası, bugün hâlâ küresel siyaseti, ekonomik bağımlılıkları, kültürel kimlikleri etkilemekte. Batı kültürel ideallerinin dayatılması ve diğer kültürlerin ortadan kaldırılmak istenmesi, dünyada karmaşık kimliklerin ve farklı geleneklerin zorla bir arada yaşamasından doğan melez kültürleri ortaya çıkardı. Sömürge tarihi, toplumları ve kültürleri yeniden şekillendirdi.

Öte yandan, sömürge madenciliği, -ormansızlaşma, erozyon, su kirliliği gibi- geri dönüşü olmayan çevresel facialara ve yay-

gın hastalıklara yol açtı.²⁴Örneğin, Peru'daki Potosi ve Amerika Kıtası'ndaki diğer gümüş madenlerinde yaygın cıva kullanımının insanlar ve ekosistemler üzerindeki etkileri nesiller boyunca sürdü. İspanyol gümüş madenciliği, Amazon Havzası ve Pasifik Kıyıları cıva yataklarına çevirdi. Söz konusu çevresel etkiler, endüstriyel kirliliğin en erken örnekleri arasında görülmekte. Cıvanın kullanıldığı gümüş rafinasyon süreci, geniş alanları çoraklaştırarak yoğun toksik gazlar ve atık su üretti; yaygın cıva kirliliği kalıcı olumsuz etkilere neden oldu. Aynı şekilde, yaygın asit maden drenajı nedeniyle su ve toprak kalitesinin bozulması şeklinde ortaya çıkan miras ya da uranyum madenciliğinin radyoaktif maddeler nedeniyle yol açtığı ciddi ve uzun vadeli sorunlar, özellikle Afrika Kıtası'nda, bugün hâlâ gözlemlenmekte.

Dolayısıyla, Avrupa emperyalizminin servet birikimi, yerli halkların olduğu kadar çevrenin de pahasına gerçekleşti. Avrupa zenginleşirken, geride madenlerin talan edildiği coğrafyalarda yaygın sağlık sorunları ve çevresel felaketler bırakıldı. Sömürgeci güçler madenleri alıp giderken yerli halklar harap olmuş ekosistemlerle baş başa kaldılar.

Elbette, sömürgecilik, aynı zamanda ırkçıydı ve sömürge halklarını kendisinden aşağı gören 'beyaz adam', insan grupları arasında eşitsiz ilişkiler üretti. Zambiya Bakır Kuşağı'nda Afrikalı maden işçilerinin konutları toksik kükürt dioksit dumanlarına maruz bırakılırken, Avrupalı yöneticilerin evleri dumanlardan çok daha iyi korunan yerlere yapıldı.²⁵

²⁴ Antonin Plarier, "Mines and the Environment in the Colonial Context," *Digital Encyclopedia of European History*, 2024, <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/ecology-and-environment/environment-and-colonial-empires/mines-and-environment-in-colonial-context/>

²⁵ Iva Pesa, (2024) "Toxic Coloniality and the Legacies of Resource Extraction in Africa," *International Review of Environmental History*, International Review of Environmental History, 9(2) (2023): 33-50. <https://doi.org/10.22459/IREH.09.02.2023.03>.

Bakır, Belçikalı hanelere elektrik iletmek için çıkarılırken, Kongolu ailelerin evleri mumlarla aydınlatılmaya devam edildi.²⁶ 1880'lerdeki Afrika'ya hücum furyasında kısa sürede dünya elmas madenlerinin %90'ına sahip olan İngiliz maden kralı ve politikacı Cecil Rhodes ise *"tüm savaşımlara son vermek için dünyanın olabildiğince en büyük bölümünü kendi yasalarımız altına almamız ... Üstün bir ırk çoğalırken Afrika'yı Pigmelere bırakacak değiliz ya ... bu yerliler bizim hâkimiyetimiz altına girmeye mahkûmlar... Yerliye bir çocuk gibi davranmalıyız ve ona alkolü yasakladığımız gibi seçme ve seçilme hakkını da yasaklamalıyız,"* diyordu.

Sömürge madenlerinde kölelerin kullanımı

Sömürgecilik Çağı, köleleştirilmiş emeğin madencilik faaliyetlerinde yaygın ve acımasız bir şekilde kullanılmasına da tanık oldu. İmparatorluk hedeflerini gerçekleştirme peşindeki Avrupalı uluslar, başka coğrafyalardaki insanların köleleştirilmesini hızla yaygınlaştırdı. 16. yüzyılda önce İspanyollar ve Portekizliler, sonraki yüzyıllarda İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar köle ticaretine katıldı. Avrupa sömürge sistemi, 1520'den 1860'a kadar yaklaşık 10 - 12 milyon Afrikalıyı Karayipler'e, Kuzey ve Güney Amerika'ya köle olarak götürdü.²⁷ Köle emeğinin sömürülmesi, Avrupa imparatorluklarını finanse eden ve küresel ticaret ağlarını şekillendiren temel unsurlardan biri haline geldi. Kölelik uygulaması; aşırı olumsuz çalışma koşulları, yüksek ölüm oranları ve sömürgecinin insanlıktan uzak davranışları ile tarihin en kara sayfaları arasında yer aldı.

²⁶ Ibid.

²⁷ Suman Chaudhury ve Sukanta Sarkar, "Colonial Exploitation- A Real Fact of Human History and Civilization," içinde Sociology of Social Behaviour, ed. Sukanta Sarkar, Saidur Rahman ve Mahammad Afsar Alam (New Delhi: Global Vision Publishing House, 2018), 231-237.

Madenlerin talanı, sömürge imparatorluklarındaki ekonomilerin temel itici gücü olarak hizmet ederken, aynı zamanda geniş ve sürekli bir köle arzını da gerektirdi. Sömürge madenciliğinde, özellikle gümüş ve altın üretim faaliyetlerindeki zorunlu çalıştırma, sadece yerel bir olgu değil, aynı zamanda dönemin küreselleşen ekonomisinin de ana dinamiklerinden biriydi. Avrupa'dan ve -daha da önemlisi- gümüşü bir vergi ödeme biçimi olarak benimsemiş olan Çin'den gelen olağanüstü talep, köle ticaretini ve sömürge bölgelerindeki yerli halkların sistematik sömürüsünü körükledi.

Kölelik olgusunda, özellikle gümüş madenleri merkezi bir rol oynadı. Aztek İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından, İspanyol fatihler, başlangıçta Meksika'da küçük gümüş yatakları buldular. Ancak, asıl büyük ölçekli madencilik faaliyetlerine 1540'larda günümüz Bolivya topraklarındaki Potosi ve 1545-1558 yıllarında Meksika'da keşfedilen Zacatecas ve Guajuato gümüş yataklarında başlandı. Hemen ardından, kıtada, çok sayıda gümüş rezervi bulundu. Aynı dönemde keşfedilen gümüş-cıva alaşımı sayesinde, düşük ayarlı gümüş yapımı mümkün oldu. Gümüşe hücum, altının saltanatını yıkmakta gecikmedi. Öyle ki, 17. yüzyılın ortalarında gümüş, İspanyol Amerikasının maden ihracatının %99'undan fazlasını oluşturuyordu. 'Zengin Dağ' olarak isimlendirilen Potosi, sömürgecilik döneminde Amerika Kıtası'nın en büyük ve en zengin şehirlerinden biri haline geldi. Bir zamanlar çorak dağlar ve lamalardan ibaret olan Potosi, sadece birkaç yıl içinde, aynı dönemin Londra ve Paris'iyle karşılaştırılabilecek büyüklükte bir şehre dönüştü. "Koca tepenin zengin damarları, külçe halinde eritilerek, Avrupa'nın kalkınması için seferber edildi."²⁸

Gümüşe hücum, yaklaşık 300 yıl boyunca sürdü ve 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında zirveye ulaşarak muaz-

²⁸ Eduardo Galeano, Latin Amerika'nın Kesik Damarları, çev. Roza Hakmen ve Attila Tokatlı, (İstanbul: SEL Yayıncılık, 2014), 38.

zam bir işgücü talebini ortaya çıkardı. İspanyol sömürgeci-ler Latin Amerika'nın gümüş madenlerini üretebilmek için önce yerli halkları kullandılar. Ancak, yerliler, hastalık ve acımasız koşullarda aşırı çalışma nedeniyle kırıldıkça, ma-denlerde çalıştırmak üzere giderek daha fazla Batı ve Orta Afrika'dan köle ticaretine yöneldiler. Portekizliler, 1690'ların başlarında Brezilya'nın Minas Gerais eyaletinde önemli al-tın yatakları keşfedince, buradaki madenler için gerekli olan işgücünü neredeyse tamamen köleleştirilmiş Afrikalılar ve Afro-Brezilyalılar'dan sağladılar. İngiliz Kuzey Amerika'sında, kölelik tüm kolonilerde yasaldı. Siyah işçiler, Virginia ve Mary-land'deki kömür endüstrisi çalışanlarının önemli bir bölümü-nü oluşturuyordu.²⁹ Asya'daki İngiliz ve Hollanda kolonilerin-de ise kömür ve bakır madenlerinde yerli halkın köle olarak kullanımı yaygındı.³⁰

Öte yandan, sömürge dönemi madenciliği zor ve tehlikeliydi. Madenlerde uzun çalışma saatleri, doğal ışıktan yoksunluk, sürekli toksik maddelere maruziyet, çocukların sömürülmesi yaygındı. İnsanlar tek kullanımlık araçlar olarak görülme-kteydi. Gümüşün çıkarılması altından çok daha zordu. Nadiren yüzeyde bulunduğundan, genellikle yer altındaki sert kayaç-lardan üretilmesi gerekiyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda Latin Amerika'daki çoğu gümüş madeni insan eliyle kazılmış derin kuyular biçimindeydi. O dönemin madenciliğinde henüz pat-layıcı kullanılmıyordu; ağır el aletleriyle kazarak damarları takip etmek gerekiyordu. Madenler karanlık, dar ve tehlikeli ortamlardı. İşçilerin, rahatsız edici ve fiziksel olarak zorlayıcı

²⁹ Ronald L. Lewis, "Black Coal Miners in America: Race, Class, and Com-munity Conflict, 1780-1980," *Labor History* 2 (1987), https://uknowledge.uky.edu/upk_labor_history/2.

³⁰ "Silver, Resistance and the Evolution of Slavery in the West", Learning for Justice, Andrés Reséndez ile söyleşi, <https://www.learningforjustice.org/podcasts/teaching-hard-history/american-slavery/silver-resistance-and-the-evolution-of-slavery-in-the-west>.

pozisyonlarda hareket etmeleri gerekiyordu. Çoğu maden sıcak, ıslak ve tozluymdu. Kayaçların arasından sızan su nedeniyle daima su baskını tehlikesi vardı. Madenlerde çalışanların karşılaştığı yaygın tehditler arasında; göçükler, patlamalar, toz solumaktan kaynaklanan silikozis gibi akciğer hastalıkları ve gümüş çıkarma sürecinde kullanılan cıva zehirlenmesi bulunuyordu. Madenciler bazen günde 20 saate kadar çalıştırılıyor, zaman zaman haftalar boyunca yer altında, gün ışığı görmeden kalmaya zorlanıyorlardı. Cıva madenlerinde çalışanlar, ölümcül böbrek ve sinirsel rahatsızlıklarla karşı karşıyaydılar. Ve bu madenlerden yüzlercesi vardı; 1500 ile 1800 yılları arasında, Yeni Dünya'nın madenleri dünya çapındaki tüm gümüşün yaklaşık %80'ini üretiyordu.

Gümüş madenlerinde, cevher çıkarıldıktan sonra ince bir toz haline getirilmeli ve ardından gümüşü izole etmek için öncelikle cıva olmak üzere zehirli reaktiflerle karıştırılmalıydı. Bu işlemleri yürütenler ise iki veya üç yıldan fazla dayanamıyorlardı. *“Gümüş çıkarmak için kullanılan cıva, diğer bütün zehirli gazlardan daha zararlıydı. Saçların ve dişlerin dökülmesine ne-*

Fotoğraf 2. Yirminci yüzyılın başlarında beyaz adam ve Afrikalı maden işçileri

den oluyor, önüne geçilmez bir titremeye yol açıyordu. Cıvadan zehirlenenler sokaklarda dolaşıp dileniyorlardı... Ocaklardan çıkan duman yüzünden Potosi'yi çevreleyen on kilometrelik alanda ne bir otlak, ne bir tarla kalmıştı. Bitkisel hayatı yok eden gazın insan vücudu üzerindeki etkisi de aynı derecede acımasızdı.”³¹

Öte yandan, “Amerika’daki ilk meslek hastalığı pnömokonyoz olmuştu; bugün de Bolivyalı maden işçileri ataları gibi otuz beş yaşına geldiklerinde, ciğerleri normal işlevlerini yerine getiremez. Acımasız silis zerrecikleri önce derinin içine işler, elleri ve yüzü çatlatır, tat ve koku alma duyularını yok ettikten sonra da ciğerlere saldırır. Bronşları tıkayarak ciğerleri çalışmaz hale getirir.”³²

Öte yandan, madenlerde; kırbaçlama, hücre hapsi, su işkencesi, zincir ve pranga gibi fiziksel cezalar da yaygındı.³³ 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, özellikle Afrikalılar için kölelik, İngiliz kolonilerinde derinlemesine kurumsallaşmış ve açıkça ırk temelli hale gelmişti. Afrikalı köleler, yerli kölelere kıyasla daha pahalı olmaları nedeniyle daha çok yerüstü operasyonlarında çalıştırıldılar. Daha ucuz olan yerliler ise daha tehlikeli yer altı madencilik görevlerine ya da gümüşün rafine edilmesiyle ilgili daha riskli faaliyetlere yönlendirildiler.³⁴

Elbette madenlerde köle kullanımı, sadece Amerika kıtasıyla sınırlı değildi ve köleler yalnızca madenlerde de kullanılmıyordu. Emek üzerindeki baskılar, Afrika’daki toplumsal ve ekonomik yaşamın temel bir özelliği idi; sömürgeci uluslar ve Afrikalı şefler, madencilikten elde ettikleri kazançları artırmak için zorunlu emek biçimlerinin her türünden acımasızca yararlandılar.

³¹ Galeano, *Latin Amerika’nın Kesik Damarları*, 65.

³² Galeano, *Latin Amerika’nın Kesik Damarları*, 72.

³³ “*Silver, Resistance and the Evolution of Slavery in the West.*”

³⁴ Ibid.

Neticede, tüm sistem, en az maliyetle en fazla kazanç sağlamak üzere tasarlanmıştı ve madenlerde meydana gelen can kayıplarını telafi etmek için sürekli yeni köleleştirilmiş insan akışına ihtiyaç duyuyordu. Sömürge madenciliği, köleleştirilmiş insanların harcanabilir varlıklar olarak görüldüğü, insanlık dışı sistematik bir zulüm faaliyetiydi. Ama aynı zamanda, servet biriktirmek amacıyla insan hayatını tüketilebilir bir kaynak olarak gören dönemin sömürgeci uluslarının ahlaki iflasına da ayna tutmaktaydı. Emegın acımasızca sömürülmesiyle beslenen sömürge madenciliği, insanlık tarihinde silinmez bir yara bıraktı. Milyonlarca yerli ve Afrikalı insanın ölümüne yol açtı. ‘İnsan yiyen dağ’ olarak ünlenen Potosí gibi madenler bu sömürünün çarpıcı sembolleri olarak hâlâ orada durmakta ve sömürge madenciliğinin acımasız yüzünü insanlığa hatırlatmayı sürdürmekte.

“Amerika’nın fethi [İnka, Maya ve Aztek] uygarlıklarının temelini çökertti. Madencilğe dayalı bir ekonominin kurulması, savaşın kan ve ateşinden daha kötü sonuçlara yol açtı. Madenler çok sayıda insanın yer değiştirmesini gerektiriyordu. Bu da tarıma dayalı toplumun çözülmesine neden oluyordu. Madenler zorunlu çalışma yüzünden sayısız insan hayatına malolmakla kalmayıp, dolaylı olarak toplu tarım sistemini de dağıtıyordu. Yerliler zorla maden ocaklarına götürölüp encomendero’lara [sömürgecilik döneminde Amerika’daki İspanyol yerleşimcilere verilen ad] teslim ediliyor, zorunlu olarak ayrıldıkları toprakları da karşılıksız sömürgecilere bırakmış oluyorlardı.”³⁵

Bugünü şekillendiren eşitsizliklerin kökeni

Emperyalist ‘Batı’nın madenler konusundaki genel politikası; ucuz mineral kaynaklarının kolayca elde edilebileceği ve

³⁵ Galeano, *Latin Amerika’nın Kesik Damarları*, 68.

kendi yer altı zenginliklerinden yararlanabilecek sanayi ve teknolojik imkânlardan yoksun ülkeleri sömürgeleştirmek, sömürdüğü madenleri işleyip mamul madde haline getirerek sömürge ülkeye yüksek fiyatlarla satıp ikinci kez kazanmak şeklindeydi.

Sömürge ülkeler, emperyalist ülkelerin gelişimine hizmet eden ham madde tedarikçilerine dönüştürüldü. Büyük çoğunluğu, birincil emtia ihracatına bağımlı ekonomilere mahkûm edildi. Bu yapı içinde, genellikle işlenmemiş mineral kaynaklarından oluşan küçük bir sepetin ihracatına ve karşılığında tüketim ihtiyaçları için çoğunlukla kendi ham maddeleri kullanılarak üretilen mamul malların ithalatına bağımlı hale geldiler. Düşük değerli ham maddelerin yüksek değerli işlenmiş mallar karşılığında eşitsiz değişimine dayalı ekonomik yapı, sömürge ülkelerle sömürgeci/emperyalist Batı arasındaki ilişkilerin temel mekanizmasıydı. Söz konusu mekanizma sayesinde, Batı, zenginliğin paylaşımında her zaman kazanan taraf oldu.

Günümüzde pek çok ülke, bağımsızlıklarını kazanmış olmalarına rağmen, hâlâ sömürgecilik çağının olumsuz etkileriyle yüzleşmekte. Sömürü döneminde madencilığe aşırı bağımlı hale gelen bu ülkeler, bağımsızlık sonrasında da ekonomilerini bu yapıdan kurtarmayı ve az gelişmişlikten kurtulmayı başaramadılar. Büyük ölçüde tek ya da az sayıdaki ve sıklıkla işlenmemiş maden ihracatına, pek çok durumda ise eski sömürgeci güce ekonomik olarak bağımlı kaldılar.

“Avrupalılar geliştirmekte olan madencilik ekonomisinde istihdam etmek için ucuz işgücü arayışındaydı ve bunu ancak Afrikalıları fakirleştirerek sağlayabilirlerdi.”³⁶

³⁶ Acemoğlu ve Robinson, *Ulusların Düşüşü*, 186.

Madenlerin sömürüsü, günümüzün küresel eşitsizliklerini de şekillendirdi. Bugün, -özellikle Afrika Kıtası'nda- maden kaynakları bakımından dünyanın önde gelen ülkeleri, aynı zamanda dünyanın en fakir ülkeleri arasındadır.³⁷ Uruguaylı yazar Eduardo Galeano, topraklarındaki zenginlikler nedeniyle beş yüzyıl süren yağmalama ve saldırıya maruz kalan Latin Amerika'nın hikâyesini anlattığı 'Latin Amerika'nın Kesik Damarları' adlı eserinde *"İnsan ve maddi kaynakların çılgınca sömürülmesi, bir zamanlar en zengin olanın şimdi en fakir olduğu paradoksuna yol açtı ... Potosi, bugün bile Amerika'daki sömürge sisteminin bıraktığı kanayan bir yara, bir suçlamanın kanıtı olarak kalmaya devam ediyor,"* diye yazar.³⁸ Neticede, geçmişin sömürge ülkeleri, sömürgecinin çıkarlarına hizmet etmek üzere tasarlanmış, çürümüş yönetim yapılarını miras aldı. Sömürge geçmişi, bu ülkelerin sosyal, ekonomik ve politik manzarasını bağımsızlık sonrasında da şekillendirmeye devam etti. Yolsuzluk, kötü yönetim ve doğal kaynaklar üzerindeki bitmeyen sömürü düzeni bu ülkelerin kaderi oldu. Dolayısıyla, günümüzde, kişi başına gelir düzeyi ya da İnsani Gelişme Endeksi bakımından en gerilerde yer alan ülkelerin (Tablo 3) aynı zamanda geçmişte mineral kaynakları sömürülen ülkeler olması elbette tesadüf değildir.

³⁷ Michael Ross, "The Natural Resource Curse: How Wealth Can Make You Poor," içinde *Natural Resources and Violent Conflict: Options and Actions*, ed. Ian Bannon ve Paul Collier (Washington, DC: The World Bank, 2003), 17–42; Walter Rodney, *How Europe Underdeveloped Africa* (Washington, DC: Howard University Press, 1972).

³⁸ "Feature: Potosi Awakes from Its Tragic Past," Xinhua, 2 Mart 2024, <https://english.news.cn/20240302/2aa600381ea04cb2b1fb181ccd710ee9/c.html>.

*Tablo 3. Kişi başına gelir düzeyi ve
İnsani Gelişme Endeksi en düşük 25 ülke³⁹*

Ülke	Kişi başına Gelir (Dolar, 2024)	Ülke	İnsani Gelişme Endeksi (2023)
Güney Sudan Cumhuriyeti	351	Güney Sudan Cumhuriyeti	0.388
Burundi	355	Somali	0.404
Yemen	471	Orta Afrika Cumhuriyeti	0.414
Malavi	504	Çad	0.416
Orta Afrika Cumhuriyeti	531	Nijer	0.419
Madagaskar	569	Mali	0.419
Sudan	575	Burundi	0.439
Mozambik	630	Burkina Faso	0.459
Kongo Dem. Cumhuriyeti	688	Sierra Leone	0.467
Nijer	707	Yemen	0.470
Somali	735	Madagaskar	0.487
Nijerya	824	Mozambik	0.493
Sierra Leone	853	Afganistan	0.496
Liberya	866	Etiyopya	0.497
Gambiya	939	Gine	0.500
Mali	946	Eritre	0.503
Burkina Faso	1,005	Liberya	0.510
Ruanda	1,028	Sudan	0.511
Çad	1,035	Cibuti	0.513
Togo	1,052	Guinea-Bissau	0.514
Lesotho	1,067	Benin	0.515
Gine-Bissau	1,104	Malavi	0.517
Myanmar	1,114	Kongo Dem. Cumhuriyeti	0.522
Uganda	1,211	Gambiya	0.524
Tanzanya	1,229	Senegal	0.530

Doğal kaynakların laneti

Yerel halkların parçalanması ve siyasi kontrol amacıyla Avrupalı güçler tarafından iç savaşların teşvik edilmesi, sömürge ülkelerde bağımsızlık sonrası çatışmaların tohumlarını ekti. Son yüzyılda dünyanın en kanlı savaşları bu ülkelerde yaşandı ve yaşanmakta. Bu savaşlarda milyonlarca insan öldü ya da göç etmek zorunda kaldı, açlık ve hastalık nedeniyle büyük acılar çekildi, milyonlarca kadın ve kız çocuğu tecavüze uğra-

³⁹ International Monetary Fund (IMF), “GDP per capita, current prices,” <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD>, Erişim: 20 Temmuz 2025; United Nations Development Programme (UNDP), “Human Development Index (HDI),” <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>, Erişim: 20 Temmuz 2025.

dı.⁴⁰ Madenler, bu ülkelerde iktidarı elinde tutan bir azınlığı ve onların yabancı destekçilerini zenginleştirirken, doğal kaynakların laneti bunların asıl sahibi olan milyonlara sefalet ve ölüm getirdi.⁴¹

Fotoğraf 3. Afrika'da çocuk savaşçılar

Bununla birlikte, bu bölümü bitirirken, eskinin sömürgesi olup da bağımsızlık sonrası önüne çıkan tuzaklardan kaçınabilmiş ve sahip olduğu mineral kaynaklarını ülkesinin yararına kullanabilmiş pek çok ülke örneğinin de bulunduğunu, dolayısıyla, kaynak lanetinin kaçınılmaz olmadığını da söylemek gerekir.

⁴⁰ BBC, “DR Congo: Cursed by Its Natural Wealth,” BBC News, 9 Ekim 2013, <https://www.bbc.com/news/magazine-24396390>.

⁴¹ Al Jazeera, “Democratic Republic of Congo is Facing a Humanitarian Crisis,” 26 Şubat 2024, <https://www.aljazeera.com/program/inside-story/2024/2/26/democratic-republic-of-congo-is-facing-a-humanitarian-crisis/>; Al Jazeera, “A Guide to the Decades-Long Conflict in DR Congo,” 21 Şubat 2024, <https://www.aljazeera.com/news/2024/2/21/a-guide-to-the-decades-long-conflict-in-dr-congo/>; Michael L. Ross, “The Political Economy of the Resource Curse,” *World Politics* 51, no. 2 (1999): 297–322, <https://doi.org/10.1017/S0043887100008200>.

3. YENİ SÖMÜRGEÇİLİK ÇAĞINDA MADENLERİN SÖMÜRÜSÜ

II. Dünya Savaşı sonrasında sömürge ülkelerin neredeyse tamamı -pek çoğu yapay olarak çizilmiş sınırlarla da olsa- bağımsızlıklarını elde etti. Ardından, sahip oldukları doğal kaynaklar üzerindeki haklarının tanınmasını yüksek sesle talep ettiler. Bu gelişmelerin sonucu olarak, 1962 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda 'Doğal Kaynaklar Üzerindeki Daimi Egemenlik Hakları' başlıklı 1803 (XVII) Sayılı Karar⁴² kabul edildi ve eski sömürge ülkelere kendi doğal kaynaklarını özgür kullanım hakları tanındı. Sonrasında, bu ülkelerin pek çoğu yer altı kaynaklarını millileştirme yoluna gitti.

Sömürgecilik Çağı sona ermiş gibi görünüyordu. Ama hemen sonrasında, bu defa Yeni Sömürgecilik Dönemi başladı.

⁴² United Nations, *Permanent Sovereignty Over Natural Resources* (General Assembly Resolution 1803 [XVII], 14 Aralık 1962), United Nations Audiovisual Library of International Law, https://legal.un.org/avl/ha/ga_1803/ga_1803.html.

Sömürgecilik Çağı sona erdi ama sömürü devam ediyor

En genel ifadesiyle, Yeni Sömürgecilik (Neokolonyalizm), az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkeler tarafından dolaylı yollarla ele geçirilmesi olarak tanımlanmakta.⁴³ Terim, ilk olarak Kwame Nkrumah tarafından 1960'lı yıllarda ortaya atıldı. Nkrumah'a göre, Yeni Sömürgecilik, emperyalizmin en kötü biçimiydi ve mağdur olanlar için telafisi olmayan bir sömürü anlamına geliyordu.⁴⁴ İlk çıktığında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupalıların eski sömürgeleri üzerinde kontrolü sürdürmeye yönelik politikaları için kullanıldı. Daha sonraları, gelişmiş ülkelerin, imkânlarını sömürgecilik dönemindekine benzer bir sömürüyü üretmek amacıyla kullandıkları her coğrafyayı kapsayacak şekilde genişledi. Eski ya da yeni sömürgeci güçlerin, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeleri ucuz ham madde ve ucuz iş gücü kaynakları olarak elde tutmak için yürüttükleri koordineli bir çaba olarak görülmeye başlandı.

Kämmerer'e göre; Yeni Sömürgecilik terimi, hukuki olmaktan çok sosyolojik ve politik çıkarımlarla yüklü ve günümüz uluslararası ilişkilerinde klasik sömürgeciliğe benzeyen her türlü yabancı ekonomik, politik veya kültürel tahakkümü kapsamakta. Terim, geçmişin sömürgeci uygulamalarına benzer şekilde kaynakların sömürülmesi için kullanılmakta, ancak bu yeni sömürü biçiminde eskisinden farklı olarak sömürülen devletin rızası alınmakta.⁴⁵

⁴³ Halperin "Neocolonialism."

⁴⁴ Md. Shafiqur Rahaman, Md. Rawshan Yeazdani ve Rashed Mahmud, "The Untold History of Neocolonialism in Africa (1960-2011)," *History Research*. Vol. 5, No. 1 (2017): 9-16, doi: 10.11648/j.history.20170501.12.

⁴⁵ Kämmerer, "Colonialism."

Neticede, sömürgecilik dönemi sona erdi ama ardından gelen Yeni Sömürgecilik⁴⁶ çağında, eski ya da yeni sömürgeci güçler (hem ulus devletler hem de ulusötesi şirketler) sömürü düzenini yeni yöntemlerle sürdürebilmeyi başardılar.⁴⁷ Gelişmiş ekonomiler, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki mineral kaynaklarını -o ülkelerdeki ucuz işgücünü de kullanarak- çok düşük maliyetlerle istismar etmeye ve kendi ülkelerinin çıkarları için tüketmeye devam etti. Dolayısıyla, doğal kaynaklar üzerindeki kontrol mücadelesi bu yeni dönemde de sürdürüldü. Ancak, küresel ekonomik düzenin temelini oluşturan ideoloji, 'bayrak' sömürgeciliğinden çok büyük ölçüde ulusötesi şirketlerin liderliğindeki neoliberalizme dönüşmekteydi.

Mineral kaynakların sömürüsüne yönelik olarak kullanılan yeni yöntemlerin içinde; hükümetlere doğrudan büyük miktarlarda rüşvetler teklif etmek, çeşitli şekillerde kontrol edilebilecek yandaş rejimlerin kurulmasını sağlamak ve bazen de iç çatışmalara müdahale etmek bulunmaktaydı. Ancak, bu defa -klasik sömürgecilikten farklı olarak- egemenliğin -askeri yöntemlerle- doğrudan ele geçirilmesi değil ama yeni bağımsız devletlerin ekonomik, mali, ticari, politik ve kültürel araçlarla dolaylı kontrolü daha fazla tercih edildi. Bu amaçla, IMF ya da Dünya Bankası gibi küresel ve çok taraflı kurumlar da etkin olarak kullanıldı.

⁴⁶ “Yeni sömürgecilik” terimi, ilk olarak, II. Dünya Savaşı’ndan sonra bağımsızlıklarını kazanan Afrika ülkelerinin eski sömürgeci güçlere olan bağımlılıklarının devam ettiğini ifade etmek için Jean Paul Sartre’ın “Sömürgecilik ve Yeni Sömürgecilik (1964)” adlı eserinde kullanıldı. Ancak, daha sonra anlamı, gelişmiş ülkelerin güçlerini eski sömürgecilik düzeninin benzeri bir yapıyı üretmek için kullanmalarını ifade etmek üzere genişledi.

⁴⁷ Sandra Halperin, “Neocolonialism,” *Encyclopædia Britannica*, 25 Ocak 2025, <https://www.britannica.com/topic/neocolonialism>; Kwame Nkrumah, *Neo-Colonialism, The Last Stage of Imperialism* (Thomas Nelson & Sons, 1965).

Bu yeni sömürgecilik döneminde, parasal yardım mekanizmaları adı altında, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere ekonomik ve mali koşullar dayatılabildi, hegemonik siyasi ve kültürel kontrol mümkün olabildi.⁴⁸ Kitle iletişim araçlarının da yoğun şekilde kullanıldığı bu süreçte, aynı zamanda, toplumun politik, dini, ideolojik ve kültürel alanlarına da müdahale edildi, örgütlü işgücü aşındırıldı. Günümüzde, Yeni Sömürgecilik, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki birkaç kişiyi zenginleştirirken, bu ülkelerin ucuz işgücü ve ham madde rezervleri genellikle çok uluslu sermayenin kazançlarına hizmet etmekte.

Yeni Dünya Düzeni'nde yeni sömürü yöntemleri

Özellikle 1970'lerden itibaren, ekonomik kalkınmanın özel sektör öncülüğünde yürütülmesi gerektiğini savunan yeni bir küresel paradigma pek çok ülkeye empoze edildi. Neoliberal ideolojinin küresel ölçekte propaganda yeteneği, “Küreselleşme” ve “Yeni Dünya Düzeni” kavramları ile birlikte devletin küçültülmesini, kamu yönetimi yapılarının değişimini, özelleştirmeler ile ekonomik sektörlerin yeniden yapılandırılmasını gündeme getirdi. Söz konusu politikaların madencilik sektörüne yansması ise pek çok ülkede -sömürge dönemine tepki olarak yakın zamanda millileştirilen, kamu mülkiyet ve denetimine alınan- sektörün hızla yerli ya da yabancı özel şirketlerin eline geçmesi şeklinde oldu.

IMF kredi anlaşmaları ve Dünya Bankası Yapısal Uyum Programları bu sürecin en temel araçları arasındaydı. Uluslararası Kalkınma Yardımı Ajansı, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar, verdikleri paranın geri dönüşünü garanti altına alacak programları dayattılar. Bu programlarda, mineral kaynakların, katma değeri yüksek sanayi ürünlerine dönüştürülmesi yerine

⁴⁸ Oseni Taiwo Afisi, “Neocolonialism,” *Internet Encyclopedia of Philosophy*, 2024, <https://iep.utm.edu/neocolon/>.

devletin vergi gelirlerini maksimize etmeye yönelik kullanılmaları hedeflendi.

Yabancı yatırımcıyı çekebilmeleri için, gelişmekte olan ülkelere, genellikle vergileri ve devlet haklarını düşürmeyi ve ulusötesi madencilik şirketlerine verilen imtiyazların ve teşviklerin artırılması önerildi. Mineral kaynaklarının işletilmesiyle ilgili olarak; yerli ya da yabancı özel firmalarla -yatırımcıyı büyük ölçüde kayıran- imtiyaz anlaşmaları ve sözleşmeler yapıldı, kamunun müdahale ve etkin denetim imkânları zayıflatıldı. Ticaretin serbestleştirilmesi ise mineral kaynakların serbest akışını kolaylaştırırken yerel katma değer arttırılmasını engelleyen sonuçlara yol açtı. Madencilikte planlama, sanayi sektörleriyle entegrasyon ya da ithal ikameci politikalar gibi dışa bağımlılığa karşı mücadelede kullanılan araçların çoğu “Yapısal Uyum” programlarıyla bastırıldı.

Dolayısıyla, az gelişmiş ya da gelişmekte olan pek çok ülkenin kalkınma planları binlerce kilometre ötede, New York ya da Londra’daki kurumların koridorlarında yapıldı. Bu ülkelere, Batılı şirket ve bankalara kapıların sonuna kadar açılması şart koşuldu. Ancak, pek çok durumda, Batı’dan gelen kredi, hibe ve yardımların çoğu, halka ulaşmadan küçük bir azınlık sınıf arasında buharlaşıp gitti.

Bu ortamda, özellikle çok uluslu madencilik şirketleri, işletme haklarını güvence altına alabilmek için politik ve finansal güçlerini kullandılar, zayıf hükümetlerden de yararlanarak kendi yararlarına olacak yasal düzenlemeleri çıkarabildiler. Sermaye büyüklükleri ve gelişmiş teknolojileri, bu şirketlere mineral rezervlerini kontrol etme bakımından yerel firmalar karşısında rekabet üstünlüğü sağladı ve bu durum yerli sanayilerin geliştirilebilmesini engelledi. Diğer taraftan, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki zayıf kurumsal yapılar ve rüşvet ya da yolsuzluk gibi ahlaki sorunlar neoliberal sömürüyü büyük

ölçüde destekledi. Yerel elitlerin, sıklıkla yabancı yatırımcılarla işbirliği yaparak kişisel kazançlar peşinde koşmaları ise mineral kaynaklardan geniş toplumsal yararların sağlanmasında bir diğer engelleyici unsur oldu.

Fotoğraf 4. Washington'daki Dünya Bankası merkezi

Diğer taraftan, Yeni Sömürgecilik dönemi, mineral kaynakların kontrolü amacıyla askeri saldırganlıklara, sinsi ve örtülü müdahalelere, vekâlet savaşlarına ya da darbelere sayısız defa sahne oldu. 1953'te İran'da gerçekleşen darbenin amacı, 1908'den beri Anglo-İran Petrol Şirketi'nin (şimdi BP) kontrolü altında olan ve Londra için muazzam bir gelir yaratan İran petrol endüstrisini millileştiren Başbakan Muhammed Musaddık'ın devrilmesiydi. Darbenin arkasındaki güçler, İran petrolünün imparatorlukları için hayati önem taşıdığına inanan İngilizler ve Musaddık'ın jeopolitik bir tehdit oluşturduğuna inanan Amerikalılar'dı. 1961'de Kongo Başbakanı Patrice Lumumba'nın öldürülmesinin arkasında, bu ülkenin zengin mineral kaynaklarından çıkar sağlamak isteyen Batılı ülkeler ve çok uluslu şirketlerin parmağı vardı. Daha sonra, Mobutu Sese Seko, ancak Batılı madencilik şirketlerini koruyarak diktatör olabildi. 1975-2002 arasındaki Angola İç Savaşı'nda, CIA

ve Güney Afrika Cumhuriyeti sağcı UNITA (Angola'nın Tam Bağımsızlığı İçin Ulusal Birlik) isyancılarını destekledi; elmaslar UNITA'yı finanse etti; petrol ve maden imtiyazları Batılı şirketlere gitti.

1973'te CIA, bakır madenlerini millileştiren sosyalist Salvador Allende'ye karşı -sonradan diktatör olacak- Augusto Pinochet darbesini destekledi. Galleano, yeni sömürgeciliğin Şili madenleri üzerindeki etkisini 70'li yılların başında şöyle anlatır: *"Şili'de sıradağların yamaçları dünyanın en önemli bakır rezervleridir: toplam bakır rezervlerinin üçte biri. Şili'de bakır genellikle başka madenlerle, altınla, gümüşle ve molibdenle karışmıştır, bu da bakırın çekiciliğini artırır. Ayrıca Şilili işçiler işletmelere ucuz işgücü sağlar. [Maden şirketleri] Şili'deki düşük maliyetle, ABD'deki yüksek masraflarını çıkarırlar ... 1964'te, Şili madenlerinde ücretler, ABD'deki Kennecott rafinerilerinde eşit verim düzeyindeki ücretlerin sekizde birine eşitti. Buna karşılık, yaşama koşulları çok farklıydı, hâlâ da öyledir. Şilili işçiler, genellikle büyük kentlerin kenar mahallelerinde sefil barakalarda yaşayan ailelerinden ayrı, ahıra benzeyen, daracık, pis bölmelerde yaşarlar. Yabancı personelden de ayrılmışlardır tabii. Büyük madenlerde, yabancıların yerleşim bölgesi devlet içinde küçük bir devlet gibidir, burada yalnızca İngilizce konuşulur, özel gazeteler yayımlanır ... Maden firmalarının devlete ödediği vergiler, doğanın yenilemesine olanak bulunmayan maden kaynaklarının tüketilmesini telafi etmekten uzaktır."*⁴⁹

Yeni sömürgeciliğin sonuçları

Madencilik sektörlerindeki neoliberal/neokolonyal reformlar, çoğu ulusötesi madencilik şirketinin başta eski sömürgeler olmak üzere pek çok ülkede maden imtiyazlarını elde etmelerini sağladı. Genellikle verilen imtiyazlar çok geniş alanları kapsamaktaydı ve imtiyaz süreleri ise 50-75 yıl gibi gereğinden

⁴⁹ Galeano, *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*, 191.

çok daha uzun sürelerdeydi. Şirketlerin, mineral kaynakların sahibi olan ülkeye ödedikleri devlet hakları genellikle son derece düşük tutuldu ve çoğunlukla ödenen miktarlar tükenen mineral kaynağının karşılığı değildi. Dolayısıyla, madencilikten elde edilen gelirin aslan payını şirketler aldı, kaynakların asıl sahipleri ise çok az yarar sağlayabiliyordu.

Gelen yabancı sermaye, çalıştırdığı maden işletmelerindeki idari, mali ya da teknik bölümlerdeki etkili pozisyonlarda yerli halkın istihdam edilmelerine genellikle izin vermedi. Yerli personel, işletmedeki önemli sayılabilecek görevlerden dışlanarak esasen elle yapılan ve nadiren beceri gerektiren işlerde çalıştırıldı. Bu, aynı zamanda, niteliksiz alanlarda çalışan yerli nüfusun daha düşük ücretler alması ve dolayısıyla ülke için daha az gelir anlamına geliyordu.

Öte yandan, yabancı sermaye, yerli madencilik endüstrisini kapitalist ülkelerin teknolojisine bağımlı hale getirmeye yönelik faaliyetlerde bulundu. Söz konusu teknolojik bağımlılık, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş kapitalist ülkelere ekonomik ve politik bağımlılığının da ayrılmaz bir parçasıydı. Maden işletmelerinde kullanılan teknoloji neredeyse tamamen gelişmiş ülkelerden ithal edilmekteydi. Maden üretiminde nitelikli işgücü gerektiren görevlerde yerli halkın çalıştırılmaması da madencilik teknolojilerinin öğrenilmesini engellemeye yönelik bilinçli bir tercih oldu.

Yabancı şirketler, maden üretimini genellikle sadece cevher üretimiyle sınırladılar. Katma değeri yüksek ürünlere yönelik daha ileri üretim süreçlerine başka ülkelerde devam etmeyi tercih etmek suretiyle, kaynak sahibi ülkenin ekonomik ve teknolojik bağımlılığı aşmasına engel oldular.

Diğer taraftan, madencilik üretiminin ihracata yönelik ham madde sağlamayı amaçlaması, gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerin sahip oldukları mineral zenginliklerini sanayi

sektörleriyle bütünleştirebilmelerini ve dolayısıyla bağımsız kalkınma stratejileri geliştirebilmelerini büyük ölçüde engelledi. Mineral kaynakların ham madde olarak diğer ülkelere ihraç edilmesi suretiyle, kaynak ülke madencilik sektörlerinin kendi sanayi sektörleriyle bağlantısı koptu, bunun yerine ihracatın yapıldığı ülkenin sanayisine hizmet edildi. İhraç edilen ham madde yine yabancı ülkelerde bulunan endüstrilerde işlendi, rafine edildi ve mamul madde olarak çok daha yüksek bedellerle kaynak ülkeye geri satıldı.

Neticede, madenler, çoğunlukla işlenmeksizin ham madde olarak yurt dışına taşındı ve mineral kaynakların yurt içinde katma değeri yüksek ürünlere dönüştürülmesi mümkün olmadı. Buna karşılık; çevre, iş güvenliği ve işçi sağlığı alanlarında ciddi sorunlar ortaya çıktı, yerel topluluklar yerlerinden edildi, kötü çalışma koşulları ve çevresel sorunlar uzun vadeli toplumsal istikrarsızlıklara katkıda bulundu.

Sömürgecilik Çağı'nın aktörleri sahneyi terk etmiş değil

Her ne kadar son 250 yıldır gücün kaynakları olarak önce kömür, sonra petrol ve doğal gaz öne çıkmışsa da, söz konusu zaman diliminin dünya tarihinde bir sapma olması muhtemeldir. Temiz enerjilere geçiş süreci hızlandıkça, hidrokarbonlar dışındaki mineral kaynakların ekonomik ve askeri gücün gerçek anahtarları olarak ağırlıklarını giderek çok daha fazla artırdıkları görülmekte. Dolayısıyla, bu kaynakların kontrolü de her geçen gün daha önemli olmakta. Öte yandan, geçmişte kontrolü ellerinde tutan sömürgeci güçler, yeni sömürgecilik çağında da başrolü oynamaya devam etmekte. Yapılan bir araştırmaya⁵⁰ göre; Londra Borsası'nda listelenen şirketlerden 101'i bugün Sahra Altı Afrika'daki 37 ülkeyi kapsayan bir coğrafyada madencilik yapmakta ve mineral kaynakların önemli bölümünü ellerinde tutmakta. Yaklaşık dörtte biri Virjin Ada-

⁵⁰ Mark Curtis, *The New Colonialism: Britain's Scramble for Africa's Energy and Mineral Resources* (Londra: War on Want, 2016).

ları, Jersey, Cayman Adaları gibi İngilizlere ait vergi cennetlerinde kurulan ve büyük çoğunluğu ABD ya da Birleşik Krallık menşeli olan bu şirketler; Afrika'nın elmas ve platin kaynaklarını, Zambiya'daki bakır rezervlerini ve dünyanın en büyük zümrüt madenini, Mozambik'teki dünyanın bilinen en büyük yakut yatağını, Güney Afrika'daki dünyanın en zengin platin grubu metal rezervlerini, krom cevherini, manganez, çinko, nikel, altın, kömür, demir, uranyum ve nadir toprak elementi yataklarını, Tanzanya'nın elmas ve altın yataklarını, Botsvana ve Lesotho'nun elmaslarını, Burkina Faso'nun altın yataklarını kontrol etmekte.

Diğer taraftan, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin kobalt, koltan⁵¹, elmas, altın ve bakır rezervlerinin üretimi büyük ölçüde ABD, Çin ve Avrupa merkezli firmalar tarafından yapılmakta. Şili ve Peru'daki bakır ve lityum yatakları, Kuzey Amerika ve Avrupa'dan çok uluslu şirketler tarafından işletilmekte. Bu kaynaklardan elde edilen çok yüksek gelirlere rağmen yerel halklar yoksulluktan kurtulamazken, sıklıkla çevresel sorunlarla karşı karşıya kalmakta. Öte yandan, eskinin sömürgeci olan pek çok ülkede mineral kaynakları üzerinde kontrol sağlama girişimleri, ciddi siyasi ve sosyal çatışmalara yol açmakta. Geleneksel minerallerin ötesinde, enerji geçişi ve ileri teknolojiler tarafından yönlendirilen kobalt, bakır, lityum ve nadir toprak elementleri gibi yeni stratejik minerallere yönelik artan küresel talep ise jeopolitik rekabeti daha da derinleştirmekte. Bu olgu, küresel güçler tedarik zincirleri üzerinde kontrol için yarışırken, yeni müdahale ve ittifak biçimlerine de yol açmakta.

⁵¹ Kolumbit-tantalit'in kısaltması olan koltan, cep telefonları, dizüstü bilgisayarlar gibi çoğu modern teknolojik cihazın üretiminde kullanılan bir mineraldir. Koltan üretimi, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde yaklaşık 4 milyon kişinin ölümüne yol açan iç savaşın finansmanında kullanılmış ve ciddi insan hakları ihlalleri ile çevresel sorunlara yol açmıştır.

Sömürsüz süper güç olunmuyor: Çin

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki mineral kaynaklarını kontrol etme çabası içinde olanlar sadece Batı'nın gelişmiş ülkeleri ya da çok uluslu şirketler değil. Uzun zamandır Çin, Rusya ve Hindistan gibi küresel/bölgesel güçler de bu alanda oldukça hareketli.

Özellikle 1990'ların sonlarından itibaren Afrika'daki mineral kaynaklarına ilgi göstermeye başlayan Çin'in bu kıtadaki varlığı son yıllarda belirgin bir şekilde arttı. Bu ülke, genellikle hükümetler arası anlaşmalar yoluyla Afrika'daki madenler üzerinde önemli bir kontrol sağladı ve büyük ölçekli madencilik yatırımları gerçekleştirdi. Mineral kaynaklarına erişim karşılığında yollar, demiryolları, limanlar ve enerji santralleri gibi alt yapı yatırımlarını üstlenmekte olan Çin, sözleşmelerini bu model çerçevesinde şekillendirmekte. Genellikle Kuşak ve Yol Girişimi'nin bir parçası olan bu yatırımlar; Gine, Angola, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Zimbabve ve Zambiya gibi ülkelerde ve kobalt, bakır, altın, elmas ve nadir toprak elementlerinde yoğunluk kazanmakta.⁵²

Bununla birlikte, yapılan sözleşmelerin, ev sahibi ülkelerin Çin'e olan borç yükünü giderek arttırdığı ve söz konusu borçların ödenemez noktalara geldiği görülmekte. Borçlandırma stratejisinin, Çin Devletine, kaynakların sahibi olan ülkenin madencilik sektörleri üzerinde aşırı kontrol ve ulusal politikaları ile ekonomik öncelikleri üzerinde -IMF benzeri- baskı kurma imkânı sağladığına dair ciddi eleştiriler bulunmakta. Çin, Afrika ülkelerinin mineral kaynaklarına değer katmak yerine, ham madde olarak kendi ülkesine taşımakla da eleştirilmekte. Buna

⁵² The Conversation, "China's Interests in Africa Are Being Shaped by the Race for Renewable Energy," *The Conversation*, 2 Eylül 2024, <https://theconversation.com/chinas-interests-in-africa-are-being-shaped-by-the-race-for-renewable-energy-237679>.

karşılık, bu ülkelerdeki ekonomik sektörler güvenilir ve uygun fiyatlı minerallere erişim sorunu yaşamakta.⁵³ Diğer taraftan, Çin'in yürüttüğü madencilik faaliyetlerinin şeffaf olmadığı, çevresel sorunlara ve emek sömürsüne yol açtığı, Çin şirketleriyle birlikte iş güvenliğinde çarpıcı gerilemelerin yaşandığı da iddia edilmekte. Neticede, Çin uygulamasının Batı'nın ulusötesi şirketlerinden bir farkı olmadığı, bu nedenle Çin'in yürüttüğü faaliyetlerin de "yeni sömürgeci" olarak tanımlanması gerektiği sıklıkla ileri sürülmekte.

Fotoğraf 5. Çinli Minmetals Corporation tarafından Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde işletilen Kinsevere kobalt ve bakır madeni

Çin'e göre daha sınırlı olmakla birlikte Afrika'daki mineral kaynakları üzerinde Rusya ve Hindistan'ın da önemli operasyonları bulunmakta. Sovyet döneminden beri bu kıtada var olan Rusya, son yıllarda katılımını giderek artırmakta ve diğer aktörler kadar belirgin olmamakla birlikte özellikle bakır, kobalt ve diğer baz metaller başta olmak üzere mineral kaynaklarına

⁵³ The Conversation, "China's Interests in Africa."

ilgi duymakta. Hindistan'ın yatırımları ise genellikle bakır, altın, elmas ve kritik mineralleri kapsamakta. Çin'in madencilik yatırımlarına benzer şekilde, Rusya ve Hindistan için de faaliyetlerin şeffaflığı, çevresel sorunlar, emek sömürsü, elde edilen gelirden yerel halkların yeterince yararlanmadığı ve ekonomik kalkınmaya önemli bir katkı yapılmadığına yönelik eleştiriler bulunmakta.

Çatışma mineralleri

Diğer taraftan, eskinin sömürge ülkelerinde, başta altın, elmas ve kritik mineraller olmak üzere pek çok maden, birbiriyle çatışan çeşitli silahlı gruplar tarafından savaşları finanse etmek için kullanılmakta. Bu gruplar, kaynaklara sahip olan yerel topluluklara saldırarak madenleri ele geçirmekte ve yerel halkı zorla çalıştırmakta. 'Çatışma mineralleri' olarak adlandırılan bu kaynaklar, şiddet ve çatışma döngüsünü körüklemekte, zorunlu çocuk işçiliğine ve çevresel yıkıma yol açmakta. Çatışma mineralleri arasında; Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin elmas, bakır, tantal, tungsten, altın ve kobaltı, Angola'nın elmasları, Endonezya'nın bakır ve altını, Liberya'nın elmas ve altınları, Sierra Leone'nin elmasları bulunmaktadır.⁵⁴ Bu bölgelerdeki minerallerin sömürülmesi ve ticareti; insani koşulları, ekonomik istikrarı ve çevre sağlığını etkileyerek ciddi sorunlara neden olmakta. Bununla birlikte, bu kaynakların satıldığı ülke ya da şirketlerin pek azı bu kanlı minerallerin nereden geldiğini sorgulamakta.⁵⁵

⁵⁴ Michael Ross, "The Natural Resource Curse," 17–42.

⁵⁵ Will Rose ve Damian Zane, "Apple Accused of Using Conflict Minerals," *BBC News*, 18 Aralık 2024, <https://www.bbc.com/news/articles/cn8g540wz3jo>; Chloé Farand, "Halt Illegal Imports of Conflict Minerals from DRC, Campaigners Urge EU," *The Guardian*, 15 Ocak 2025, <https://www.theguardian.com/global-development/2025/jan/15/democratic-republic-congo-drc-eu-halt-imports-conflict-minerals-drc-campaigners-urge-eu>.

Fotoğraf 6. Silahların gölgesinde madencilik

Çatışma minerallerinin yasadışı olarak çıkarılması ve ticareti, silahlı gruplara ve çürümüş siyasi yapılara her yıl yüz milyonlarca dolar sağlamakta ve söz konusu para doğrudan silah satın alınabilmesine ve dolayısıyla şiddet içeren çatışmaların sürdürülebilmesine imkân vermekte. Neticede, her gün kullandığımız cep telefonu, tablet, bilgisayar gibi ileri teknoloji ürünlerinin pek çok ham maddesini sağlayan mineral kaynakları, zamanımızın en ölümcül çatışmalarının finansmanına yardımcı olmakta. Çatışma minerallerinin en yaygın olduğu ülke ise Demokratik Kongo Cumhuriyeti. Bakır, kobalt, koltan, altın, kalay ve tungsten bakımından oldukça zengin olan bu ülke, 1960'ta bağımsızlığını kazanana kadar Belçika'nın doğrudan kontrolü altında varlığını sürdürdü. Bağımsızlık sonrasında ülkedeki iç çatışmalar, mineral kaynakları üzerindeki rekabetle körüklendi ve milyonlarca ölüme yol açtı. Bu ülkedeki çeşitli silahlı gruplar, faaliyetlerini finanse etmek için değerli madenlerin kontrolünü sağlamaya çalıştılar. Tahmini 24 trilyon dolar değerinde henüz dokunulmamış mineral kaynaklarına sahip olmasına rağmen, Kongo, dünyadaki en yoksul ülkelerden biri olmaya devam ediyor. Bu ülkedeki halklar, derin bir

yoksulluk içinde sıkışmış durumda; yetersiz altyapı, çökmüş sağlık sistemleri ve eğitime sınırlı erişim gibi sorunlarla mücadele etmek zorundalar.

Çatışma minerallerinin bulunduğu coğrafya bu ülkeyle sınırlı değil; kapsamı, Büyük Göller Bölgesi (Great Lakes Region) olarak bilinen dokuz bitişik ülkeye (Angola, Burundi, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Ruanda, Güney Sudan, Uganda, Zimbabve ve Zambiya) kadar uzanmakta. 1975'te bağımsızlığını kazanan Afrika'nın güneybatı kıyısındaki Angola'da, Portekiz sömürge yönetimi, ülkeyi idare edebilmek için çok farklı etnik grupları tek merkez altında birleştirmiş ve etnik kökenin siyasallaşmasına yol açmıştı. Bu durum, ülkede ırksal ve sınıfsal bölünmeleri kaşıyarak etnik ayrılıkları daha da kötüleştirdi. Dolayısıyla, zor kazanılan bağımsızlık sonrasında, Angola, çoğunlukla etnik temelli kurtuluş hareketleri arasındaki güç mücadelelerine sahne oldu. Petrol, demir, bakır, boksit, elmas ve uranyum gibi mineral rezervleri bakımından oldukça zengin olan Angola'nın kaynakları -başta petrol ve elmas olmak üzere- iç çatışmaların finansmanında kullanıldı. Özellikle 1990'lar boyunca, sağcı UNITA isyancılarına doğrudan finansmanı sağlayan, Angola'nın elmasları oldu. UNITA'nın bu dönemde 3,72 milyar ABD doları değerinde elmas satışı yaptığı tahmin edilmekte. 1998 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından Angola'dan elmas satın alınmasını yasaklayan karar çıkarılmış olmasına rağmen, UNITA, elmas satmaya devam etti.⁵⁶

Eski İngiliz sömürgesi olan Batı Afrika kıyısındaki Sierra Leone'de 1991-2002 arasında süren iç savaştaki çatışmaları körükleyen, büyük ölçüde yasadışı elmas ticareti oldu. 1961'de Britanya'dan bağımsızlığını kazanan bu ülkede iç ça-

⁵⁶ "The Angolan Civil War (1975-2002): A Brief History," *South African History Online*, 5 Şubat 2015, Güncellenme: 2 Mayıs 2023, <https://sahistory.org.za/article/angolan-civil-war-1975-2002-brief-history>.

tışmalar 1991’de başlamış ve isyanın liderleri yoksul köylülere sahip oldukları mineral zenginliğinden pay vaat etmişti. Çatışmalar, özellikle elmas bölgelerinde ve çevresinde yoğunlaştı. İsyancılar, elmas madenlerini kontrol edenin Sierra Leone’yi de kontrol edeceğini ve kaçak elmaslardan elde edilecek kazancın isyanı finanse edeceğini biliyorlardı.⁵⁷ Neticede iç savaş ve elmas kontrolü için verilen mücadelenin korkunç sosyal ve ekonomik maliyetleri oldu. Çatışmalar, yaklaşık 75 bin kişinin ölümüne ve 500 binden fazla Sierra Leoneli’nin mülteci olmasına neden oldu; tecavüz, uzuv kesilerek sakatlama, zorla çalıştırma ve çocuk savaşçıların kullanılması gibi acılara yol açtı. Toprakları, vatandaşlarını zenginleştirmeye yetecek kadar mineraller ve petrolle dolu olan Sierra Leone, bugün dünyanın en fakir ülkeleri arasındadır.

Fotoğraf 7. Sierra Leone’de elmas madencileri

Benzer şekilde, Liberya’da 1989-2003 yıllarındaki iç savaş da elmas ticaretiyle bağlantılı olarak gerçekleşti. Sierra Leone’deki iç savaşta yaşanan vahşet nedeniyle, Birleşmiş Milletler

⁵⁷ “Civil War in Sierra Leone and the Role of Blood Diamonds,” *WorldAtlas*, <https://www.worldatlas.com/articles/civil-war-in-sierra-leone-the-role-of-sierra-leone-s-blood-diamonds.html>.

2001 yılında bu ülkeden elmas ihracatını yasaklayınca, söz konusu madenin ticareti komşu Liberya üzerinden silah karışılığında yapılmaya başlandı. Liberya Devlet Başkanı Charles G. Taylor, BM tarafından suçlandı ve insanlığa karşı suç işlemekten hüküm giydi; ancak yasadışı silah ve elmas ticareti devam etti. Öte yandan, Sierra Leone elmaslarının tarihi, İngiliz kökenli Güney Afrika'lı sömürgeci Cecil Rhodes ile başlamıştı. Sierra Leone'deki tüm elmas yataklarının kontrolünü 1935'te ele geçiren Rhodes'un 1880'lerde kurduğu De Beers Consolidated Mines Limited, günümüzdeki elmas ticaretinin çok büyük bir bölümünü hâlâ kontrol etmekte.

Diğer taraftan, Batı Afrika'dan Kızıldeniz'e kadar uzanan 3 milyon kilometrekarelik Sahel bölgesi (Şekil 4), -küresel olarak en fakir bölgelerden biri olmasına rağmen- altın, uranyum, boksit, demir cevheri, fosfatlar ve doğal gaz dâhil olmak üzere muazzam mineral zenginliği nedeniyle yıllardır çok sayıda terör grubunun ve yabancı güçlerin hedefi olmakta. Söz konusu mineral zenginliği nedeniyle, bu bölgede bulunan Mali, Gine, Burkina Faso ve Nijer gibi ülkelerdeki insanlar sürekli bir siyasi istikrarsızlık ve çatışmalar içinde yaşamakta.

Şekil 4. Afrika Sahel Bölgesi

Neticede, çatışma minerallerinin insan maliyeti yıkıcı olmuştur. Silahlı gruplar, madencilik alanlarındaki yerel halkı sindirmek ve kontrol altına almak için toplu katliamlar, işkence ve zorla çalıştırma gibi vahşi şiddet yöntemlerini -geçmişte olduğu gibi bugün de- kullanmaktalar. Toplulukları terörize etmek ve maden açısından zengin bölgeler üzerinde kontrolü sürdürmek amacıyla, kadınları ve kız çocuklarını orantısız bir şekilde hedef alan cinsel şiddete sistematik olarak başvurmaktalar. Bunların kontrol ettiği bazı madenlerde, çok küçük yaştaki çocuklar günlük 2 dolardan az ücretler karşılığında ve son derece tehlikeli koşullarda çalıştırılmakta. Mineralleri kontrol etme amaçlı bu çatışmalar nedeniyle dünyada milyonlarca insan yaşadıkları ülkeyi terk etmek ve başka ülkelere sığınmak zorunda kalmakta.

Diğer taraftan, çatışma minerallerinin üretilmesi; yaygın ormansızlaşma, yaşam alanlarının tahribi, ciddi su kirliliği ve toprak bozulması gibi önemli ekolojik hasarlara yol açmakta. Altın madenciliğinde cıva ve siyanür gibi zehirli kimyasalların kullanımı hayati önem taşıyan su kaynaklarını kirletmekte, yerel topluluklar için nörolojik hastalıklar ve doğum kusurları gibi ciddi sağlık riskleri oluşturmakta, bitki ve hayvan türlerinin yok olmasına yol açmakta. Biyolojik çeşitlilik kaybolmakta, hassas ekosistemler bozulmakta, tarımsal verimlilik zarar görmekte, gıda güvenliği bakımından uzun vadeli olumsuz sonuçlar ortaya çıkmakta.

Sonuç olarak, doğal kaynakların laneti, eskinin pek çok sömürge ülkesinin peşini bu yeni sömürgecilik çağında da bırakmadı ve daha uzun bir süre bırakacak gibi görünmüyor.

4. OSMANLI'DA SÖMÜRGE MADENCİLİĞİ

Günümüzdeki ulus devletler içinde, geçmişinde Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilme hikâyesi bulunmayan, doğal kaynakları sömürülmeyen -Avrupa dışında- çok az ülke bulunmakta.

Ya bizim geçmişimizde? Osmanlı'nın ya da Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde de acaba -bugün ülkemizde sıklıkla dile getirilen- sömürge madenciliğinin izlerine rastlayabiliyor muyuz?

Osmanlı öncesi Anadolu'da madencilik

Anadolu'nun eşsiz konumu ve doğal kaynak zenginliği, onu tarih boyunca bir cazibe merkezi haline getirdi. Asurlular, Hititler, Yunanlılar, Persler, Romalılar ve Türkler gibi sayısız medeniyet bu coğrafyada hüküm sürdü. Madenciliğin beşiği olarak da bilinen ve mineral kaynakları bakımından oldukça zengin olan bu bölgeye yerleşen topluluklar, madenlere ulaşmada faz-

la zorluk çekmedi. Bu nedenle, madenciliğin ve metal işleme sanatının en eski örneklerine de bu coğrafyada rastlanmakta.

Paleolitik Çağ'dan itibaren, çakmak taşı ve obsidyenin işlenerek el aletleri ve keskin silahlar haline getirilmesi bu bölgedeki ilk madencilik örnekleridir. Öte yandan, zengin bakır yataklarına sahip olan Anadolu'da insanın ilk tanıştığı metal de doğal olarak bakır olmuş, MÖ 9. binlerin sonlarına doğru insanlık tarihinin ilk bakır ürünleri Anadolu'da ortaya çıkmıştır. *"Günümüzden 10.000 yıl önce Çayönü Tepesi ve Aşıklı Höyük sakinleri, daha çanak çömlek üretimine geçmeden, yaşadıkları yörelerde doğal olarak bulunan nabit bakırı toplayıp balık oltası, iğne ve boncuk gibi küçük nesneler ürettiler."*⁵⁸

*Fotoğraf 8. Malakit, obsidyen, kemik ve diğer taş boncuklar
(Çayönü Tepesi, MÖ 9. bin, çanak çömleksiz Neolitik Dönem)*

⁵⁸ Ünsal Yalçın, "Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış," *MT Bilimsel Yeraltı Kaynakları Dergisi*, yıl 5, sayı 9 (Ocak 2016): 3-13.

İlk defa ısıdan yararlanılarak bir ham maddenin işlenmesi, MÖ 8. binlerde Anadolu'da keşfedildi. Böylelikle, bakırın ısıtılarak dövülmesiyle, daha dayanıklı maddeler elde edilebildi. Aynı dönemlerde, hematit, malakit, azurit gibi bakır ve demir minerallerinin yanı sıra, ilk defa boncuk yapımında galena kullanıldı. MÖ 5. bin sonrası bakır cevherleri potalarda ergitilmeye (izabe), daha sonra çekiçe dövülerek şekillendirilmeye başlandı. Bakır ergitme teknolojisinin geliştirilmesiyle (ekstraktif metallurji), bakır balta, keski gibi aletlerin yapılması da mümkün oldu.

Madencilik faaliyetleri, MÖ 4. binlerde tüm Anadolu'da hızla büyümeye başladı. Önceleri cevherler sadece yüzeyden toplanabilirken, giderek derinlere inildi. Hemen her yerleşimde, metali ergiten ve işleyen atölyeler yer aldı. Hem Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden hem de Yakın Doğu'dan toplanan cevherler bu yerleşimlerde ergitilip işlendi. Bakır ve alaşımları özellikle silah yapımında kullanıldı; ok ve mızrak uçları, kılıçlar, kama ve benzeri kesici aletler yapıldı.⁵⁹ MÖ 4. binlerin ikinci yarısında ise önce gümüş ve kurşun daha sonra altın insanlık tarihindeki yerini aldı.⁶⁰

MÖ 3. binyılın başlarından itibaren, maden ocakları endüstriyel olarak işletilmeye başlandı. Cevher, galeriler açılmak suretiyle yer altından çıkarıldı ve ocaklara yakın uygun alanlarda ergitildi. Elde edilen metal, külçeler halinde kentlere taşındı, atölyelerde işlendi. Bakırın kalay ile alaşımlanmasıyla tunç (bronz) üretimi ve ardından seri üretim başladı. Döküm, tavlama, kaynak, kaplama gibi teknikler gelişti. MÖ 3. binin ilk yarısında, Anadolu insanı, ilk defa hematit, magnetit gibi

⁵⁹ Marcella Frangipane, "The Role of Metallurgy in Different Types of Early Hierarchical Society in Mesopotamia and Eastern Anatolia," içinde *Appropriating Innovations: Entangled Knowledge in Eurasia, 5000–1500 BCE*, ed. Philipp W. Stockhammer ve Joseph Maran (Oxford: Oxbow Books, 2017), 171–83.

⁶⁰ Yalçın, "Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış."

zengin demir cevherlerini ergitmeyi ve demir elde etmeyi başardı. MÖ 2. binyılın sonlarından itibaren, demir gündelik hayata girdi. Metal ticareti ile zenginleşen elit sınıflar oluştu ve metal ürünler saraylarda depolandı.⁶¹ Madencilğe dayalı ilk endüstri toplumları oluşmaya başladı; metal kültürleri gelişti, bölgesel büyük devletlerin temelleri atıldı. Ardından Hitit, Babil, Asur, Mısır, Miken gibi devletler ham madde kaynaklarını kontrol edebilecekleri yeni sömürge topraklar için savaşılmaya başladılar.

*Fotoğraf 9. Arslantepe Höyüğü'nde bulunan dünyanın ilk kılıçları
(gümüş işlemeli, bakır arsenik alaşımli)*

MÖ 2000 civarında, Mezopotamya'daki Asur tüccarlarının yarı özerk ticaret kolonileri ortaya çıktı. Bunlar arasında, Karum Kaneş (Kültepe) ticaret kolonisi, antik Yakın Doğu'nun en kazançlı ticaret merkezlerinden biri oldu. Asur tüccarları, Kaneş'te işletmeler kurarak, Anadolu gümüşü ve altını karşılığında Mezopotamya'dan kalay ve tekstil gibi değerli malların ticaretini yaptılar.⁶² Kalay, Anadolu'da en nadir bulunan ve aynı

⁶¹ Ibid.

⁶² Joshua J. Mark, "Assyria," *World History Encyclopedia*, don değişiklik 28 Mart 2018, <https://www.worldhistory.org/assyria/>.

zamanda bronz çağı ekonomisi için en önemli metallerden biriydi; kalay ve bakır, daha sert bir alaşım olan bronzun üretimi için mutlaka gerekliydi.⁶³ Öte yandan, Mezopotamya'da bulunmayışı ve bronz yapımında asıl işlevi gören maden oluşu nedeniyle, bakır, Anadolu'dan Asur'a götürülen ham maddelerin başında gelmekteydi. Bu maden, Asur Devleti için yaşamsal öneme sahip temel ürünlerden biriydi.

Hititlerin, MÖ 1400 civarında Anadolu'da baskın bir güç olarak ortaya çıkışları, muhtemelen, demiri işleyerek nasıl daha üstün silahlar üretebileceğini bilmeleri nedeniyleydi.⁶⁴ Nitekim erken demir eserlerin çoğunun Anadolu'da bulunması, bu metalin Hititler tarafından yaygın olarak kullanıldığına işaret etmekte. Hititler, demir, bakır ve gümüş cevherleri bakımından zengin olan Pontitler (Karadeniz dağları) ve Toroslar ile altın bakımından zengin olan Batı Anadolu'yu ham madde kaynağı olarak denetimleri altında tutmaya çalıştılar. Öte yandan, aynı dönemde Frigler (MÖ 1200-600), maden ve taş işçiliğinde uzmanlaştılar; Hititler'den kendilerine kalan madencilik mirasını daha da geliştirdiler ve zamanın en iyi taş ustalarını çıkarttılar. Frigler, altın, gümüş, kurşun, hematit, sepiyolit (lületaş), oniks ve mika madenciliği yaptılar ve özellikle tunç işçiliğinde uzmanlaştılar.

Urartular (MÖ 900-600), maden yatakları bakımından oldukça zengindi. Toroslardaki demir, Ergani civarındaki bakır ve Gümüşhane yakınlarındaki gümüş yataklarının bu krallığın gelişmesine büyük katkısı oldu. Geliştirdikleri demir silahlar sayesinde güçlü bir ordu kurdular. Bu orduda demir ve bakır aksamlarla güçlendirilmiş at arabaları, metal zırhlı bir süvari sınıfı, demir okları, kılıçları ve mızrakları olan bir piyade sınıfı

⁶³ W. Richard Stephens, "The Rise of the Hittite Empire: A Comparison of Theories on the Origins of the State," *Mid-American Review of Sociology* 4 no. 1 (1979): 39-55.

⁶⁴ A. Vedat Oygür, "Anadolu'da Madenciliğin Başlaması," *Sektör Maden*, sayı 79 (2021): 30-34.

bulunmaktaydı. Öte yandan, Urartular, taş işçiliğinde ve maden işleme zanaatında da oldukça ileriye.

Gediz Nehri'nin kollarından birisi olan ve Lidya ülkesinin (MÖ 687-548) başkenti Sardes'in içinden geçen Paktalos (Sart) Çayı'nın alüvyonlarında doğal olarak bulunan altın-gümüş karışımı "Elektron" madeni, sudan çıkarılıp Lidya ekonomisine kazandırıldı.⁶⁵ Lidyalılar'ın kimya bilgileri Paktalos nehrindeki elektronu altın ve gümüşe ayırtırmayı başaracak kadar gelişmişti. Dünyanın ilk madeni parası MÖ yedinci yüzyılın ortalarında Lidyalılar tarafından bu madenden darp edildi. Tmolos Dağı'ndan altın ve gümüşün yanı sıra arsenik ve bakır ile Küçük Menderes vadisinin doğusundaki Kilbani ovasından temin edilen cıva Lidya ekonomisine katkıda bulunan diğer önemli elementlerdi.

Anadolu'da madencilik, Romalılar devrinde de gelişmeye devam etti. Romalılar, bölgede kurşun, altın, gümüş, bakır, demir ve pandemit (bor) yataklarını işlettiler ve gerek maden arama gerek üretme aşamalarında kullanılabilecek pek çok teknik geliştirdiler. Anadolu'da madencilik, sadece metallerle sınırlı kalmadı. Mermer madenciliğinin ilk örnekleri de Anadolu'dan çıktı. Özellikle Helen ve Roma çağlarında mermercilik altın çağını yaşadı ve Anadolu'nun pek çok yerinde görülen tapınaklarda yoğun şekilde mermer kullanıldı.⁶⁶ Helen krallıkları zamanından itibaren bilinen Anadolu'daki mermer ocakları, Roma döneminde de büyük rağbet gördü. Antik dönem imar faaliyetlerine ham madde sağlayan önemli merkezler arasındadır; bir kısmı bugün de faaliyette olan Marmara Adası, Afyon/İscehisar, Aydın/Karacasu gibi bölgeler bulunmaktaydı. MÖ I. yüzyıldan itibaren, Akdeniz coğrafyasının mutlak hâkimi ha-

⁶⁵ Mustafa Ünlü, "Türk Hâkimiyetine Kadar Anadolu'da Madencilik," *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi* 3 sayı 4 (2017).

⁶⁶ Nadir Avşaroğlu, *Anadolu Madencilik Tarihi* (Basılmamış eser, 2021), 227.

line gelen Roma İmparatorluğu, özellikle inşaat faaliyetlerine ham madde sağlamak amacıyla Anadolu'da yoğun madencilik ve taş ocaklığı yaptı; altın, gümüş, bakır, simli kurşun, demir, çinko, antimon, oniks ve sülfür üretti.

Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu) döneminde, Anadolu'da bulunan ve Roma'dan devralınan pek çok maden yatağı işletildi. Bu dönemde, antik dönem ve Orta Çağ'da oldukça önemsenen madeni eşyaların yapım tekniklerinde Helenistik ve Roma geleneği sürdürüldü. Maden işleme sanatında altın, gümüş, bakır, bronz (bakır-kalay alaşımı), demir ve pirinç (bakır-çinko alaşımı) gibi malzemeler kullanıldı. Maden eserlerinin yapım teknikleri arasında ise dövme, döküm ve tornada çekme bulunmaktaydı.⁶⁷

Büyük Selçuklular zamanında Anadolu'ya girmeye başlayan Türkler, bu yeni coğrafyada ele geçirdikleri topraklarda da Orta Asya'dan itibaren edindikleri bilgi birikimi ve deneyim ile madencilik faaliyetlerine devam ettiler. Anadolu Selçuklular zamanında, madencilik, hem arama hem de işlemecilik düzeyinde oldukça ileri bir seviyede icra edildi. Bu dönemde üretimi yapılan madenler arasında; Kütahya ve Şarkî Karahisar'da şap, Ergani yöresi, Erzincan ve Kastamonu'da bakır, Ulukışla ve Sivas yakınlarında demir, Ulukışla civarı, Gümüşhane, Amasya Gümüşhacıköy, Kütahya'ya bağlı Gümüş Şar (Gümüş Şehir) ve Kayseri Sarız yöresinde gümüş bulunmaktaydı. Selçuklular zamanında, ayrıca, çinko ve tuz, Van Gölü civarında boraks (bu maden özellikle fırıncılar tarafından kullanılmaktaydı) ve arsenik ile kükürt karışımı bir maden olan zırnık da çıkarıldı. Selçuklular zamanında, madencilik faaliyetlerinde var olan bu canlılık, beylikler döneminde de sürdürüldü.⁶⁸

⁶⁷ Ünlü, "Türk Hâkimiyetine Kadar Anadolu'da Madencilik."

⁶⁸ Fahrettin Tızlak, "Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik," *Türkler 7* (Ankara, 2002): 410.

Binlerce yıllık bu süreçte, tüm bu medeniyetler, Anadolu coğrafyasındaki maden zenginliklerinin kontrolü amacıyla birbirleriyle savaştılar. Ve elbette sömürü ve sömürgecilik bu topraklardan hiç eksik olmadı.

Osmanlı'da madencilik

Osmanlı'da diğer tüm üretim araçları gibi madenler de tatarısal bir hak olarak padişahın hüküm ve tasarrufu altındaydı. Osmanlılar, madencilik, para sisteminin gereklerine ve savunma sanayiinin ihtiyaçlarına göre geliştirdiler. Maden işletmeciliği, çoğunlukla, tarım aletleri, ev gereçleri ve savaş malzemeleri üretmeye yönelik yapıldı. Maden ocakları ekonomik oldukları sürece çalıştırıldı; savaş ihtiyaçları zorunlu kıldığında yeni ocaklar açıldı.

“Madenlerin Osmanlı devleti için taşıdığı büyük önemden dolayı olmalıdır ki, daha kuruluş döneminden itibaren Osmanlı yönetimi yeni maden ocaklarının ele geçirilmesine veya işletilmesine özel bir önem vermiş ve gerekli titizliği göstermiştir. Bunda da önceliği devletin genişleyip büyümesine paralel olarak ilkönce Balkanlardaki, daha sonra da Anadolu'daki madenler almıştır. Devletin sınırlarının genişlemesi ile birlikte daha birçok maden ocağı da ülke topraklarına katılmış ve zamanla sayıları 100'e varan maden ocakları ile birlikte madencilik, Osmanlı devletinde başlı başına bir sektör haline gelmiştir. Bu sektörün unsurları arasında sayıları binlerle ifade edilen maden işçileri ilk sırayı teşkil etmekteydi. Burada bir örnek olması açısından mesela Kanunî Sultan Süleyman zamanında sadece Bilecik madeninde 6000'e yakın maden işçisinin istihdam edilmiş olduğunu zikredebiliriz.”⁶⁹

⁶⁹ Fahrettin Tızlak, “XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu madenleri,” içinde Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan (Samsun: Akademi Kitabevi, 1993), 291-305.

Bununla birlikte, Quataert'e göre, Osmanlı tarihinin büyük bölümünde madencilik önemsiz bir yer tuttu ve zamanla imparatorluk ekonomisindeki yeri daha da küçüldü; 19. yüzyıl sonlarında madencilik, Anadolu Gayrisafi Bölge Hasılası'nın %1'i civarındaydı. Ayrıca, Osmanlı madenciliğinin asıl büyük bölümü Avrupa vilâyetlerinde yapılmaktaydı ve imparatorluk için bunlar yaşamsal önem taşıyordu. Madencilik üretimini Devlet yönlendirdi ve üretimin çoğunu da Devlet tüketti.⁷⁰ Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin, madenlerin aranması ve işletilmesine yönelik ciddi bir plan ya da programı olmadı.

Osmanlı, ekonomisi bozulana kadar yabancıları madenlerinden uzak tutmuş, bu alanda kendi kendine yeterlilik politikası gütmüş ve başarılı da olmuştur. Cephane yapımında kullanılan kurşun, kükürt ve bakır gibi madenler ile altın ve gümüşün Osmanlı toprakları dışına çıkarılması yasaklanmıştır. On beşinci yüzyılın sonlarından itibaren, dünya üzerinde doğal kaynaklarını istismar edebileceği sömürgelerin peşinde koşan Batı emperyalizmi ise henüz o tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'na güç yetirememektedir.

*"[Osmanlı,] Madenlerin saf veya mamul halde dışsatımını şiddetle yasaklayarak rakiplerine karşı bir nevi ambar-go uygulamaktan da geri kalmamıştır. Bunun en önemli nedeni, özellikle askeri ve ekonomik gereksinimlerin karşılanmasında ülke içinde çıkabilecek darlığın ortadan kaldırılmasıdır."*⁷¹

⁷⁰ Donald Quataert, "19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: 1985), 914.

⁷¹ Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik," *Türkler*, c. 10, Osmanlı, ed. H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 1464-1484.

“İlk zamanlar stratejik madenlerin ihracı yasaklanır; çıkarılması da sadece Müslümanlara verilirdi. Bu sebeple Gümüşhane maden imtiyazını alabilmek için Torul ve Of civarında bazı Rumların, Müslüman görüldüğü bilinmektedir.”⁷²

Çok geniş bir yüz ölçümüne yayılan Osmanlı İmparatorluğu, zengin ve çok çeşitli maden rezervlerine sahipti.⁷³ Anadolu topraklarında ürettiği madenler arasında; demir, bakır, gümüş, kurşun, -barutun ham maddesi olan- güherçile, kükürt ve altın bulunmaktaydı (Tablo 4 ve Tablo 5).⁷⁴ Bu cevherler çıkarılıp, arıtım işlemlerinden sonra askeri, mali, mimari, zirai, vs. alanlarda kullanıldı.⁷⁵

⁷² Ekrem Buğra Ekinci, “Eskiden Madencilik Babadan Oğula Geçen Bir Meslekti,” Mayıs 2014, <https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=520&eskiden-madencilik-babadan-ogula-gecen-bir-meslekti>.

⁷³ Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (hicri 967-1200)*, 2. bs. (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989).

⁷⁴ Altunbay, “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”; Mehmet Bayartan, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı,” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* X-1 (2008).

⁷⁵ Altunbay, “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik.”

Tablo 4. Osmanlı'nın Anadolu'da çalıştırdığı önemli maden ocakları⁷⁶

Maden	Açıklama
Kastamonu Küre-i Nühas Madeni	Bakır üretimi bütün Osmanlı tarihi boyunca devam etti.
Gümüşhane-Espiye ve Bağlı Madenleri	Altın, gümüş ve bakır üretimi Osmanlı'nın son dönemlerine kadar devam etti.
Keban Madeni	Osmanlı'nın Anadolu'da sahip olduğu önemli gümüş kurşun ve bir miktar altın üretim merkezlerinden biri. Bu ocak, XVIII. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar üretim faaliyetine devam etti.
Ergani Madeni	Üretim faaliyeti, Osmanlı döneminde kesintisiz olarak devam etti. XVIII. yüzyılın sonlarına kadar altın, sonrasında bakır üretimi gerçekleştirildi. Burada üretilen bakır işlenmek üzere Tokat ve Diyarbakır'a, ham bakırın işlendiği kâl-hânelere gönderildi.
Tevfik Madeni	XIX yüzyılın ilk yarısında bir müddet Maadin-i Hümayun Emâneti'ne bağlı olarak gümüş ve kurşun üretimi yapıldı. Bu isimle anılan madenler, Malatya sancağı dahilindeki Şiro, Gerger, Kahta ve Pötürge kazalarında bulunuyordu.
Elbistan Madeni	Keban, Ergani ve Tevfik madenlerinin oluşturduğu Maadin-i Hümayun Emâneti'ne bağlı olarak XIX. yüzyılın ilk yarısında çok az bir süre için altın ve gümüş üretimi yapıldı.
Bereketli Madeni	Niğde sancağı dâhilinde bulunuyordu ve 1780-81 yıllarında bulunarak işletmeye alındı. Bol miktarda gümüş ve kurşun üretiminin yapıldığı bu madende elde edilen ürünler arasında bir miktar altın da vardı.
Bozkır Madeni	Gümüş, kurşun ve bir miktar altın üretimi gerçekleştirildi. Altın, doğrudan bu madende üretilmemekte, İstanbul'daki Darphaneye gönderilen mahlut yani karışık gümüşün çeşni işlemine tâbi tutulmasından sonra ortaya çıkmaktaydı. Bozkır madeninde, cevherlerin saflaştırılması işleminde kullanılan odun ve kömür ihtiyacı Seydişehir kazası ile Beyşehir sancağından tedarik edilmekteydi.

⁷⁶ Tızlak, "XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu madenleri," 291-305.

Maden	Açıklama
Gümüşhacıköy Madeni	Amasya sancağı dâhilinde aynı isimle anılan kasabanın batısında yer alan bu maden, 1801 yılında işletmeye alınmıştı. Gümüş ve kurşun üretimi yapılıyordu.
Balya-Karaaydın Madeni	XIX. yüzyıl boyunca Anadolu’da maden üretiminin gerçekleştirildiği maden ocaklarından biriydi ve simli kurşun cevheri ihtiva etmekteydi. Buna bağlı olarak da adı geçen madenden gümüş ve kurşun üretimi yapılmaktaydı.
Ardanuç Gümüş Madeni	XIX. yüzyıl Anadolu’su’nda gümüş üretimi yapılan bu madende üretime 1864 civarında son verildi.
Gümüşkân Madeni	Amasya sancağı dâhilinde yer alan bu ocakta XIX. yüzyılda faal olarak gümüş üretimi yapıldı.
Zara Simli Kurşun Madeni	Sivas eyaleti Zara nahiyesinde bulunan ocakta XIX. yüzyılın ilk yarısında gümüş ve kurşun üretimi yapıldı.
Ezine Simli Kurşun Madeni	Biga sancağına bağlı Ezine kazasında XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde gümüş ve kurşun üretimi yapıldı.
Perçeman Kurşun Madeni	Diyarbakır eyaletindeki bu ocaktan 1826 yılı civarından itibaren kurşun üretimi yapıldı. Bu ocağın faaliyeti XX. yüzyılın ilk başlarında da devam etmekteydi.
Milas Bakır Madeni	XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yarısında bakır üretimi yapıldı.
Kiğı Madeni	XVI. yüzyıldan itibaren demir üretimi yapıldı. Bu ocak, 1839 yılına gelindiğinde muhtemelen cevher yetersizliğinden dolayı kapatıldı.
Şarkî Karahisar Şaphânesi	Osmanlı tekstil endüstrisinde boyama maddesi olarak kullanılan şap, yaklaşık 60 ile 80 arasında kuyunun faaliyette olduğu Karahisar-ı Şarkî Şaphanesi’ne bağlı madenlerden gelmekteydi.
Akdağ Madeni	Barut yapımında ve altın ile gümüşün birbirinden ayrıştırılmasında kullanılan güherçilenin üretildiği önemli ocaklardan biriydi. XIX. yüzyıl öncesinde, bu maddenin Anadolu’da Zamantı, Karaman, Zülkadiriye, Niğde, Malatya, İçil ve Erçiş gibi birçok üretim merkezi vardı.
Hakkari Zırnık Madeni	XIX yüzyılın ilk yarısında faaliyette olan bu ocaktan arsenik ile kükürt karışımı bir maden olan zırnık üretimi yapıldı.

Madencilik faaliyetleri, Anadolu topraklarının dışında da yürütüldü. XV-XVIII. yüzyıllarda Bosna, Sırbistan, Üsküp, Samakov ve Sidrekapsi madenciliğin yoğunluk kazandığı havzalardı. Balkanlarda üretilen madenler arasında; demir, bakır, altın, gümüş, çinko, kurşun ve potasyum nitrat bulunmaktaydı. Ayrıca, Mısır, Suriye ve Irak'ta da potasyum nitrat, Kerkük civarında ise petrol üretimi yapıldı.⁷⁷ Osmanlı'nın, ekonomisi ve askeri ihtiyaçları için bu bölgelerde yaptığı üretimin sömürgecilik kapsamına girip girmeyeceği ise ayrı bir tartışma konusudur.

Tablo 5. Osmanlı ülkesindeki başlıca maden yataklarının coğrafi dağılımı

Maden	Çıkarıldığı yer
Bakır	Kamengrad (Bosna), Küre (Kastamonu), Gümüşhane, Ergani, Keban, Espiye (Giresun), Kağızman
Gümüş	Bereketli ve Bozkır (Niğde), Siru ve Gerger (Malatya), Gümüşhane, Espiye, Keban, İnegöl, Nif (Kemalpaşa, İzmir civarında), Milas, Kratova (Üsküp), Sidrekapsi (Selanik), Taşoz adası, Gümüşhacıköy (Amasya), Novaberda
Güherçile	Malatya, Erciyes, Maraş, Akdağ, İçel, Karaman, Niğde, Mısır, Erciş, Van, Macun (Kayseri), Tamişvar, Üsküp, Selanik, Koçana ve Şehirköyü (Tekirdağ)
Altın	Bozkır, Ergani, Gümüşhane, Espiye
Şap	Foça, Ulubat, Gediz, Gümölcine, Maruniye, Şarkî Karahisar
Demir	Kığı, Samako (Sofya), Bilecik, Kamengrad
Kurşun	Koçana, Nif
Kükürt	Hakkari
Tuz	Karadeniz'de Kırım, Ahyolu, Marmara'da Tuzla, Akdeniz ve Egenin birçok bölgesi, Mora ve Selanik çevresi, Arnavutluk kıyıları. Tuz Gölü, Romanya'da kaya tuzu yatakları, Bosna'da Tuzla bölgesi

⁷⁷ Bayartan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı."

Osmanlı Devleti sömürge miydi?

Sömürgecilik rejiminde siyasi egemenlik hakkının sömürgecilere devredildiğini, sömürge halkının neredeyse köleleştirildiğini ve çoğunlukla sömürgecinin kendi dilini, dinini ve kültürel değerlerini dayattığını dikkate aldığımızda, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir sömürge ülkesi olduğunu söyleyemeyiz. Aksine, Osmanlı Devleti, 14. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar geniş bir coğrafyada hüküm süren ve büyük ölçüde bağımsız bir devlet olarak hareket eden güçlü bir imparatorluktu. Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisine kadar siyasi egemenliğini tamamen bir dış güce devretmemiş, başka bir devlette kayıtsız şartsız tabi olmamıştı.

Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu, özellikle 19. yüzyılda, ekonomik ve askeri zayıflıkları nedeniyle Avrupa'nın emperyalist ve sömürgeci güçlerinin siyasi ve ekonomik baskılarına maruz kaldı. Genel olarak bir tarım toplumu olan⁷⁸ ve sanayileşmeyi başaramayan Osmanlı İmparatorluğu, son dönemlerinde kamu gelirlerinin giderleri karşılayamaması sonucu ağır koşullarda dış borçlanmalara gitmiş, sonrasında kamu maliyesi, dış ticaret ve para sunumunu denetleme ve makroekonomi politikalarını oluşturma olanaklarından yoksun kalmıştı.⁷⁹ 1838 tarihli Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile Osmanlı iç pazarı önce İngilizlere sonrasında diğer yabancı devletlere açıldı. Hemen ardından Osmanlı Devleti hızlı bir dış borçlanma döngüsüne girdi. İlk dış borçlanmasını Kırım Savaşı sırasında savaş maliyetlerini karşılamak üzere gerçekleştiren, ancak mali durumunu yine de düzeltemeyen Devlet, savaştan sonra da borç almayı sürdürdü. Ancak, kısa sürede, değil borçları, faizleri bile ödeyemez hale geldi; sonunda 1874'te iflâsını ilân etti. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yeni bir mâli buna-

⁷⁸ Yakup Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 4. bs. (İstanbul: Teori Yayınları, 1987), 9.

⁷⁹ Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 10.

lıma sürüklenen Osmanlı Devleti, borçlarını kapatabilmek için Osmanlı Bankası ile anlaşmalar imzalamak zorunda kaldı ve mali yardımlar karşılığında Devletin bazı gelirlerini bu bankaya devretti. Ardından, 1881 tarihli “Muharrem Kararnamesi” ile kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi (Genel Borçlar İdaresi) ile birlikte yabancı devletler Osmanlı'daki maden işletmeleri, demiryolları ve limanlar gibi stratejik sektörler üzerinde nüfuz sahibi oldu. Neticede, İngiliz ve Fransızların kontrolünde kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlı ülkesini bir yarı sömürge hâline getirdi.

Fotoğraf 10. 1887'de inşa edilen Düyun-u Umumiye Binası

Osmanlı madenlerine yabancı sermayenin girişi

Düyun-u Umumiye, Batılı ülkelerin maden işletme imtiyazlarını ele geçirmelerinde önemli bir rol oynadı. O tarihlerde dünya üzerindeki mineral kaynaklarını sömürgeciliğin en vahşi yöntemleriyle talan etmekte olan Avrupa emperyalizmi, Osmanlı'nın madenlerine ise borçlandırma yoluyla girmiş oldu. Örneğin Zonguldak Havzası'nda yabancı sermaye hareketi, Düyun-u Umumiye sisteminin yürürlüğe girmesiyle birlikte yoğunlaştı.⁸⁰ Havza,

⁸⁰ Sina Çıladır, *Zonguldak Havzasının Tarihi Gelişimi*, (Genel Maden-İş Yayınları, 1993), 85.

1908-1914 devresinde, esas olarak, Fransız ve Alman emperyalizminin bir rekabet alanı haline geldi.

Öte yandan, Osmanlı'nın son dönemlerinde Devlet, madencilik sektöründe üretim amaçlı işletmecilikten çok, kazanılmış maden haklarının ticaretini tercih etmekteydi. "*Maden hakkını ele geçiren, bu hakkını tutturabildiği bir fiyatla başkasına devrediyor, devralan ise müsait bir zamanı bekleyip, kazandığı hakkı yine bir fiyat farkıyla bir üçüncü şahsa satıyordu. Bu suretle memlekette maden hakkını alıp satmak karlı bir ticaret haline gelmişti*".⁸¹ Maden ruhsatı ticareti, Devlet açısından yararlı görüldü ve iktisadi bir amaç gözetilmeksizin, daha çok bu çeşit ticaretten Devlete harç ve resim kazandırmak gayesiyle, çeşitli düzenlemeler yapıldı. Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin madencilik konusunda getirdiği bu düzenlemeler genellikle yabancı sermayenin yararına işledi.⁸²

Dolayısıyla, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı maden mevzuatında yapılan değişikliklerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın açık bir pazarı haline geliş süreci ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır.⁸³ Bu çerçevede, madenlere ilişkin ilk yasal düzenleme 1858 tarihli Arazi Nizamnamesi ile yapıldı: Nizamname ile ilk defa, Devlete ait topraklar ve vakıf arazileri ile sınırlı olmakla birlikte, ferdi mülkiyetin yer aldığı arazi içindeki madenlerin durumunun ne olacağı açıklığa kavuşturulmaktaydı. Terk edilmiş veya boş duran, işlenmeyen arazilerden çıkarılan madenlerle, Müslim ve gayr-i Müslim halkın elinde bulunan mülk araziden çıkarılan madenlerin ne şekilde taksim ve tasarruf edileceği ortaya konmaktaydı.

⁸¹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, (Türk Tarih Kurumu, 1994), 176.

⁸² Nejat Tamzok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden çok partili döneme madencilik politikaları," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 63, no. 4 (2008): 179-204.

⁸³ Tamzok, "Madencilik Politikası ve Maden Hukuku."

Böylelikle, özel mülkiyet kavramı da Osmanlı hukukuna girmiş oldu.⁸⁴

Ardından, 1810 tarihli Fransız Yasası'ndan uyarlanarak hazırlanan 1862 tarihli⁸⁵ Maadin Nizamnamesi ile toprak mülkiyetinden bağımsız bir 'maden işletme hakkı' getirildi. Nizamnameye göre, mülk topraklar üzerinde, sahipleri tarafından hiçbir izin alınmaksızın maden aramaları yapılabilecekti. Mülkün sahibi dışındaki kimseler tarafından yapılacak aramalarda ise Maâdin Nezaretî'nden izin alınacaktı. Mirî topraklarla vakıflara ait olmayan topraklarda bulunan madenler Hazineye ait olacak ve bunların işletilmesi Devletin izniyle yapılabilecekti. Madeni bulan kişiye bir miktar tazminat ödenecekti; ancak işletme imtiyazı alabilmesi için madeni işletecek malî güçte olduğuna dair teminat vermesi gerekmekteydi. Bu nizamname ile maden işletme imtiyazları, fertlerin yanısıra şirketlere de verilebildi. Düzenlemede, imtiyazlar, yabancı kişi ve şirketlere verilmemekteydi. Ancak, aynı yıl çıkarılan bir yönetmelik ile yabancıların Osmanlı vatandaşları tarafından kurulan maden şirketlerine hissedar olabilecekleri kabul edildi.⁸⁶ Ardından, Nizamname'de 1870 yılında yapılan yeni düzenlemeyle 1867 Protokolü'ne⁸⁷ katılan devletlerin vatandaşı olan kişilerin 'bizzat veya bil iştirak maden imal edebilecekleri' esası kabul

⁸⁴ Turgut İleri, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Madencilik Politikaları (1923–1960)* (Doktora tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2009), 16.

⁸⁵ Bu nizamnamesinin tarihi, bazı kaynaklarda 1861 bazılarında ise 1862 olarak verilmektedir. Bu durumun, miladî takvime çevirme ile ilgili hesaplama hatalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

⁸⁶ M. Bülent Varlık, "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları," *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985).

⁸⁷ Yabancıların Osmanlı Devleti'nde taşınmaz edinmesine ilişkin düzenlemeler getiren 1867 tarihli 'Tebaa-yı Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun'. Kısaca 'Safer Kanunu' olarak da anılmaktadır.

edildi.⁸⁸ Fransız Ereğli Şirketi ile diğer bazı yabancı sermaye sahipleri bu sayede Zonguldak Kömür Havzası'na rahatça ve resmen girebildi ve yabancılar birçok madene bu yasa değişikliği sonucu hâkim oldu. 1906 tarihli Maadin Nizamnamesi ile de yabancı sermayeye 99 yıllık işletme hakkı tanındı.

1862 düzenlemesinden ayrı olarak, 1867 yılında, başta madenlerin işletilmesi ve işçilerin çalışma koşulları olmak üzere birçok konuyu kapsayan bir nizamname daha çıkarıldı. Maden-i Hümayun Nâzırı Dilâver Paşa tarafından hazırlanan 'Ereğli Kömür Maden-i Hümayunu İdaresi'nin Nizamnamesi' başlıklı bu düzenleme, Dilâver Paşa Nizamnamesi olarak anılmakta. Öte yandan, önceki düzenlemelerde görülen eksikliklerin giderilmesi amacıyla 1887 tarihinde yeni bir Maâdin Nizamnamesi çıkarılmış ve bu düzenleme ile taş ocakları ayrı tutulmuştur. 1887 tarihinde yeni bir Taş Ocakları Nizamnamesi yürürlüğe sokulmuş, ardından bu nizamname 1901 tarihinde yeniden düzenlenmiştir. 1901 tarihli Taş Ocakları Nizamnamesi, küçük değişikliklerle 2000'li yılların başına kadar yürürlükte kalmış, 5 Haziran 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5177 Sayılı Maden Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Osmanlı madenciliğini bir düzene sokmak amacıyla yapılan tüm bu düzenlemeler beklenildiği ölçüde etkili olmamış ve daha çok yabancı sermayenin önünü açmaya yaramıştır. 20. yüzyılın ilk yıllarında madenlerin korunması ve madencilik faaliyetlerinin daha iyi bir düzene kavuşturulması amacıyla 1906 yılında yeni bir nizamname daha hazırlanmıştır. Söz konusu nizamname, 1942 yılında yapılan değişiklikler istisna tutulursa, yeni bir maden kanununun yapıldığı 1954 yılına kadar geçerli olmuştur. *"Bu nizamname Osmanlı madenciliğinde bir düzen kurmuş, maden işleri daha iyi bir yola*

⁸⁸ Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları," *Abadan'a Armağan* (Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1969), 808.

girmiştir. Madencinin haklarının korunması yanında, uygulamada istikrarlı ve ciddi bir düzen sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yeni düzenlemede madenler, eskiden olduğu gibi yine devletin hüküm ve tasarrufu altında olmakla birlikte, belirli kural ve şartlarla yerli ve yabancı kişilerin yararlanmasına imkân sağlayacak eşit şartlar taşıyan bir statüye kavuşturulmaya çalışılmıştır. Böylece madenler bir ticaret malı olarak düşünölmeye başlanmış, yurt içinde imalât ve endüstri ihtiyaçları için önemli unsurlar olarak dikkate alınmış, ona göre hareket edilmiştir. Nizamname'nin 71. maddesi ile madenlerde mühendisler ve ustabaşılar hariç, ancak Osmanlı tabiiyetinde bulunanların çalışabileceği, bunların da yöre halkından olması gerektiği hükmü getirilmiştir ... her vilayette hem maden ocaklarını teknik olarak denetleyecek, hem de işçilerin çalışma şartlarını takip ve kontrol edecek bir maden baş mühendisinin görevlendirilmesi kabul edilmiş[tir].”⁸⁹ 1906 nizamnamesi, Osmanlı'da maden üretimlerini artırmıştır. Ancak, üretim artışlarından, Osmanlı ekonomisi ya da ülke insanı değil daha çok yabancı sermaye yararlanmış ve neticede Osmanlı madenleri daha fazla yabancıların kontrolüne girmiştir.

Osmanlı madenlerinde yabancı sermaye egemenliği

İmparatorluğun son döneminde madencilik üretiminin yarısından fazlası yabancı sermayenin elindedir. Diğer taraftan, yabancıların payı sürekli artmaya devam etmekte ve Türklerin payı ise gerilemektedir. Bu dönemde, madencilik sektöründeki yabancı sermayenin kaynağı ağırlıklı olarak Fransa, İngiltere ve Almanya'dır.⁹⁰ İlk imtiyaz sahibinin mensubu olduğu ülkeye göre yapılan sınıflandırmada; 1878-1899 arası dönemde bu madenlerin imtiyazlarını alan yabancı sermayenin menşei ülkeler arasında, ağırlık sırasına göre, İngiltere, Fransa, Alman-

⁸⁹ İleri, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Madencilik Politikaları*, 18.

⁹⁰ Eldem, *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*.

ya, Yunanistan, İtalya ve Avusturya-Macaristan bulunmaktadır.⁹¹ Fransız sermayesi özellikle kurşun, kömür, çinko ve manganez, İngiliz sermayesi krom ve boraks, Alman sermayesi ise krom ve kömür madenlerinde yoğunlaşmıştır.⁹² Simli kurşun ve çinko üretimi, 1892 yılında kurulan Fransız sermayeli Balya - Karaaydın Şirket-i Osmaniyesi'nin tekelinde bulunmaktadır. Borasit madeni, uzun yıllar İngiliz Borax Company Ltd. tarafından işletilmiştir. Krom madenlerine ise öteden beri Almanların ilgisi vardır.⁹³

Tızlak'a göre, 1857'den 1889 yılına gelinceye kadar -arama ruhsatı verilenler de dâhil edildiğinde- maden ocakları sayısı %363 oranında artmış ve 103'den 477'ye yükselmiştir. Arama ruhsatı verilenler hariç tutulduğunda ise Anadolu'da 83 yerde üretimde ya da üretime hazır halde maden ocağı bulunmaktadır. Yüzyılın ilk yarısında üretimdeki maden ocağı sayısının 21 olduğu dikkate alındığında, yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'daki madencilik faaliyetlerinde önemli bir hareketlenme olduğu anlaşılmakta.⁹⁴ Söz konusu hareketin, gelen yabancı sermaye ile ilgisinin olduğu ise açıktır.

1898 ile 1900 arasında yabancıların Osmanlı madenlerine yönelik olarak arama talepleri yıllık %139 oranında artmıştır.⁹⁵ Devletin, 1890-1911 yılları arasında verdiği maden üretim

⁹¹ Ertan Gökmen, "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)," *Belleten* 71, no. 262 (2007): 969-996, <https://doi.org/10.37879/belleten.2007.969>.

⁹² Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 15.

⁹³ Eldem, *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*, 176-181.

⁹⁴ Fahrettin Tızlak, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Madenleri," içinde *Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı*, ed. Mustafa Öztürk, Şakir Batmaz ve Erhan Yoska (2015), 406.

⁹⁵ Tızlak, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Madenleri," 409.

izinleri, toplam 270 kadardır. Bunun 102'si Türk, 101'i yabancı ve 67'si ise azınlıklara verilmiştir. Maden üretiminde yerli sermayenin payı ise giderek azalmaktadır.⁹⁶

Osmanlı Devleti'ndeki maden üretiminin mülkiyet yapısına bakıldığında, üretimin büyük oranda yabancı ve azınlık sermayesinin elinde olduğu görülmektedir. Bu oran 1902 yılında %57,30 iken 1911 yılında %81,14 düzeyine yükselmiştir (Tablo 6).⁹⁷ 1902–1911 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu madencilik üretiminin parasal değer bakımından önemli bir kısmı (%65) yabancı sermaye tarafından yapılmış olup, yabancı sermayenin payı dönem boyunca sürekli artış göstermiştir. Türk vatandaşlarının payı ise, dönem başında %42,70 iken dönem sonunda %18,86'ya kadar gerilemiştir. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin, 19. yüzyılın ikinci yarısında madencilik sektörüne ilişkin yaptığı düzenlemelerin, sürekli olarak yabancı sermayenin yararına olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde söz konusu olan “milli iktisat” düşüncesi çerçevesinde Türk vatandaşlarını destekleme politikası, madencilik alanında başarılı olamamıştır.⁹⁸

⁹⁶ Ahmet Kartalkanat, “Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası,” *Jeoloji Mühendisliği*, sayı 36 (1990), 69.

⁹⁷ Ökçün, “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları,” 859; Tabloda 1902–1907 verileri, kömürü içermemektedir. Kömür üretiminin dâhil edilebildiği yıllar 1908, 1909, 1910 ve 1911'dir.

⁹⁸ Tamzok, “Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden çok partili döneme madencilik politikaları.”

Tablo 6. Osmanlı İmparatorluğu maden üretiminde Türk, azınlık ve yabancı payları (parasal değerin yüzdesi)⁹⁹

Yıl	Türk	Azınlık	Yabancı	Toplam
1902	42,70	7,25	50,05	100
1903	43,76	3,56	52,68	100
1904	38,49	1,85	59,66	100
1905	33,43	2,13	64,44	100
1906	45,84	1,32	52,84	100
1907	37,66	2,16	60,18	100
1908	22,79	12,29	64,92	100
1909	19,38	12,42	68,20	100
1910	19,05	11,46	68,49	99
1911	18,86	15,84	65,3	100

Quataert'e göre, "20. yy'ın ilk yıllarında, krom, nikel, lüle taşı, kil, hepsinden önemlisi de kömür, daha önce Osmanlı tarihinin hiç görmediği miktarlarda çıkarılır oldu. Yeni yüzyılın ilk on yılında toplam Osmanlı maden üretimi yaklaşık iki katına çıktı ve 600 bin küsur tondan 1,2 milyon tona ulaştı. Dahası, toplam maden üretiminin çoğu yabancıların kontrolündeki ocaklardan sağlanıyordu." Bazı yabancılar maden imtiyazları için açıkça başvuruda bulunurken, bazıları Osmanlı uyruğundaki kişilerle çeşitli yollardan örtülü ortaklıklar kurdular. Çinkonun üçte ikisini, kurşunun ve manganezin %80'den fazlasını, zımpara taşının %90'ını, antıman ve borastin tümünü yabancı madencilik şirketleri çıkarmaktaydı.¹⁰⁰ Kuvarshan bakır madeninde 1902 yılından itibaren Alman Siemens şirketi vardır.¹⁰¹ Murgul bakır yatakları, 1902-1917 arasında İngiliz-Amerikan sermayeli

⁹⁹ Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları," 803-892.

¹⁰⁰ Quataert, "19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik," 915.

¹⁰¹ Burhan Ulutan, *Etibank 1935-1985*, (1987), 84.

Caucasus Copper Company tarafından işletildi.¹⁰² XIX. ve XX. yüzyıllarda Batı Anadolu'daki krom yataklarının işletme imtiyazını almak için Alman ve İngiliz madenciler rekabet içine girdiler. Osmanlı vatandaşı olan Rumlar ve bazı varlıklı Türkler ise işletme izni alarak çıkardıkları krom cevherini genellikle Batılı madencilere sattılar.¹⁰³ Balkan Savaşları'ndan sonra, Alman Krupp ve Rochling firmaları çok sayıda krom ocağını işletmeye başladılar, ancak bu teşebbüsleri Dünya Savaşı'yla birlikte yarıda kaldı.¹⁰⁴

Balya simli kurşun yatağının yabancı sermaye ile birlikte anılması ise Tanzimat Dönemi'nde başladı. 1868 yılında Alman uyruklu Raiser, Balya madenlerinin işletme hakkını aldı ve Lourium Fransız-Türk ortak şirketine devretti. Daha sonra, madenin işletme hakkı 1876 yılında 99 yıllığına Fransız Royal (Royal) şirketine verildi. Maden, 1892'den itibaren yabancı sermayeli Balya Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi tarafından çalıştırıldı.¹⁰⁵

Diğer taraftan, Osmanlı'nın son döneminde verilen maden imtiyazlarının yabancı sermayeye verilen demiryolu imtiyazlarıyla da ilişkisi bulunmaktadır (Şekil 5). Buna göre; pek çok demiryolu imtiyaz anlaşmasında, güvence olarak yapım şirketlerine demiryolu hatlarının iki yanındaki bölgelerde yer alan maden alanla-

¹⁰² Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, (1994), 178-179.

¹⁰³ Yusuf Ziya Bildirici, "Denizli ve Çevresinde Madencilik (1890-1919)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 21 (2009): 105.

¹⁰⁴ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, 54.

¹⁰⁵ İsmail Arslan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Maden Şehri: Balya (1839-1923)," *The Journal of Academic Social Science Studies* 3, no. 2 (2010): 45; Savaş yıllarında bir müddet faaliyetini durduran Balya Karaaydın Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi 1920'de yeniden üretime başladı. 1923'ten sonra şirket adını Balya Karaydın Maden Şirketi-Türk olarak değiştirdi. Maden, 8 Şubat 1940'ta Bakanlar Kurulu kararıyla devletleştirildi (Arslan, aynı eser s.46); Etibank, Balya-Karaaydın sahasının imtiyazını 1979 yılında aldı.

rının işletme hakları verilmiştir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, ünlü Bağdat Demiryolu sözleşmesidir. 1902 tarihli sözleşmenin 22. maddesine göre; “*Şirket, demiryolu güzergâhının 20 km. çevresindeki, imtiyazı alınmamış bütün maden ocaklarının işletme hakkına sahip olacaktır.*”¹⁰⁶

Şekil 5. Küçük Asya'da mineral kaynakları ve demiryolu güzergâhları, 1913-1919 (Kaynak: Wikimedia Commons, *Distribution of Mineral Products & Railways of Asia Minor*, US National Archives and Records Adm., https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Distribution_of_Mineral_Products_%26_Railways_of_Asia_Minor_-_NARA_-_109182075.jpg.)

Osmanlı madenlerinin yabancılara imtiyazla verilmesi, -bir kısmı geleceğe yönelik olan- pek çok sakınca doğurmuştur. İleri, söz konusu sakıncaları, 1946 tarihli Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) Mecmuası'ndan yaptığı alıntidan özetlemektedir.¹⁰⁷ Yaklaşık 80 yıl önce MTA tarafından yapılan bu tespitler, aslında Osmanlı dönemindeki madenciliğin sömürgeci karakterini de net olarak ortaya koymaktadır:

¹⁰⁶ Yücel Çağlar, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Ormancılık ve Gelişimi”. *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 4, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1569.

¹⁰⁷ Turgut İleri, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Madencilik Politikaları (1923–1960)*, 40-41.

"1-Osmanlı Devleti kendi yeraltı servetlerinden yeteri kadar faydalanmamıştır.

2-Devlet, batılı devletler karşısında sadece ham madde kaynağı olarak görülmüştür.

3-Yabancı sermayeye gösterilen kolaylıklar sonucu, milletin önemli refah kaynaklarından biri olan madenler vasıtasıyla ülke topraklarının sömürülmesine sebebiyet vermiştir.

4-Ülke, maden kaynaklarından yararlanma imkânından mahrum bırakılmış, modern endüstri kurulamamış, dış ülkelerde görülen endüstriyel kalkınmaya katılım sağlamamıştır.

5-İmtiyazların verilmiş olması durumu, kendi kaynaklarımızı tetkik etme, arayıp bulma imkânını ortadan kaldırmıştır.

6-Bu usulde, yabancılar madenlerin zengin ve kârlı olanını seçmişler, çıkarları ön planda olduğundan israf edilerek işlenmiş ve servetlerin değerli birçok kısmı tüketilmiştir.

7- Yabancılar, madenlerin işletilmesini sağlayacak mühendis ve teknisyeni dışardan getirmişlerdir. Türk teknisyen, işçi ve mühendis yetiştirmeyi ve bunların sosyal durumlarını ıslah etmeyi hiç düşünmemişlerdir.

8-Uzun süreli imtiyazlarla yabancıların elinde olan madencilik, ülkenin endüstriyel gelişmesine hiç faydalı olmamış, tersine milli servetin israf ve ziyan olmasına sebebiyet vermiştir.

9-Madencilikğin imtiyaza bırakılması sistemi, Türk madencilikğinin gelişmemesi sonucunu doğurmuştur.

10-Madenciliğin gelişmemesi ve ihmal edilmesi Osmanlı Devleti ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Devlet uluslararası ekonomik ve politik rekâbette yerini alamamıştır.”

Osmanlı madenlerindeki sermayenin sömürgeci karakteri

20. yy başlarında Osmanlı maden üretiminin yarısından fazlasını kömür oluşturmaktaydı ve söz konusu üretimin büyük çoğunluğu ise yabancıların denetimindeki ocaklarda gerçekleştiriyordu. 1896’da kurulan ve Fransız sermayesinin ağırlıkta olduğu Ereğli Kumpanyası, o dönemin bölgedeki en zengin maden bölgesi olan Ereğli’nin kömür üretimini denetimine almıştı. Yabancı sermayenin ve teknolojik uzmanlığın kömür madenciliğine girmesiyle, Osmanlı sivil ve askerî kuruluşlarının savaş yılları boyunca bu yerli enerji kaynağını kullanabileceği ve böylelikle yabancı kaynak bağımlılığından kurtulabileceği düşünülmüştü. Ama Quataert’e göre, bu bağımsızlığın bedeli ağır oldu:

“Petrol çağına dek, Osmanlı Devleti’nin en önemli yakıt kaynağı [olan kömür] üzerinde Avrupa denetimi kuruldu. Ereğli Kumpanyası, Osmanlı toprakları üzerinde yeni bir yabancı bölge, 19. yy Osmanlı ekonomisi üzerinde giderek artan Avrupa denetiminin yeni bir örneği haline geldi. Yalnızca bir doğal kaynak üzerinde değil, çok sayıda Osmanlı yurttaşının yaşamları üzerinde de egemen oldu. Çoğunluğu bölge halkından altı bini aşkın işçi, Ereğli Kumpanyasında çalışıyordu. Bu işçilerle aileleri, çok uzakta, Fransa’da yaşayan çıkarları ve ilgi alanları kendilerininkinden ya da devletlerininkinden çok farklı olan yönetim kurulu üyelerinin egemenliği altındaydı. Bu ölçüde yabancı egemenliğinin etkileri, işçilerin kumpanyaya karşı çıkışlarında açık görülüyordu. Örneğin 1908’de, kömür işçileri greve gidip ücret artışı isteminde bulunduklarında, İstanbul’daki Osmanlı yönetiminin onlara karşı, yabancı

şirketin yanında yer aldığını gördüler. Fransız hükümetinin yoğun diplomatik baskıları ve yürürlükteki yasalar nedeniyle İstanbul, grevci işçileri dağıtmak üzere askerî birlikler gönderdi. Böylece Osmanlı yönetimi, kendi yurttaşlarına karşı, yabancı bir şirketin çıkarlarını korumak üzere asker göndermenin ezikliğine düşüyordu. Bu gibi olaylarla, maden sektöründeki yabancı sermaye yatırımları Osmanlı Devleti'yle uyruklarının arasındaki bağların çözülmesini hızlandırıyor, İmparatorluğun nihai parçalanmasına katkıda bulunuyordu.”¹⁰⁸

Zonguldak Havzası hakkında yazan ilk Cumhuriyet Dönemi yazarı olan Ahmet Naim ise bu dönemdeki yabancı sermayenin sömürgeci karakterini 1934 yılında kaleme aldığı eserinde aktarıyor:

“Fransa havzaya 1890 yılından itibaren sermaye grupları ile beraber gelip yerleşirken aynı zamanda sömürgeci dış politikaları çerçevesinde iktisat politikalarını ve kültürlerini de getirmiştir. Fransız sermayeli kurulan Ereğli Şirketi esasen bölgeye tipik bir koloni şeklinde yerleşmiştir. Örneğin ilk önce Zonguldak'ta limanın üst kesiminde şehrin en güzel yerinde modern, konforlu döşenmiş binalardan oluşan ve ortasında bir kilise ile iki papaz okulu yer alan bir mahalle oluşturulmuştur. Böylece yöreye Fransız kültür ve yaşam biçimi örnek olarak sunulmuştur. Uzun zaman bu mahalle Zonguldak'ta bir Fransız kolonisinden farksız olarak yer almıştır. Fransız mahallesinde açılan papaz okullarının yanı sıra havzaya özellikle Mrika halkları arasındaki propaganda çalışmalarında uzmanlaşmış misyonerler de getirilmiştir. Bunlar işçiler ve köylüler arasında emperyalist kültürü, bağımlılık ideolojisini yaymağa çalışmışlardır. Misyonerler, Fransız sermayesinin

¹⁰⁸ Quataert, “19. yy'da Osmanlı Devleti'nde Madencilik,” 916.

havzaya iyice yerleşmesinden sonra havzada çeşitli yortular düzenlemişlerdir. Bu yortulardan birisi de, ‘en eski madenci’ olduğu ileri sürülen Sainte Barbe adına kutlanan “Maden Yortusu”dur.”¹⁰⁹

Balya’daki madenden kaynaklanan hava kirliliği ve Fransız idareciler hakkında bilgiler ise madende 13 yıl çalışan 93 yaşındaki Neşet Esen’in Radikal Gazetesindeki röportajından aktarılmakta:

“Fransızlar bizden ayrı yaşıyorlardı. Onlar sadece idareciydi. Çiftlik evlerinde yaşıyorlardı. Dökümhanedeki fırınlar çalıştığında dumanı bacayla tepenin üzerinden veriyorlardı. Duman, çevredeki hayvanlara zararlıydı. Koyunlar sakat doğum yapıyordu. Şikayet eden ileri gelen ailelere duman parası ödediler. Fransızların aşağıda özel eğlence mekânları vardı. Leşke diyorlardı ve Fransa’dan revüler geliyordu. Türkler ve Fransızlar ayrı eğleniyorlardı.”¹¹⁰

Konuyla ilgili olarak Arslan’ın değerlendirmesine göre, maden işçilerinin yaşadığı evler muhtemelen rüzgârın yönüne göre sağlık şartları açısından uygun bir konumda değildi ve rüzgâr zehirli dumanları işçilerin evlerine doğru götürmekteydi. Buna karşın, Fransız fabrika müdürü ve mühendisleri ise sırtın arka tarafındaki çiftlik evlerinde kalmaktaydılar; dolayısıyla rüzgârın sürüklediği zehirli atıklardan uzak bir konumda ikamet etmekteydiler. Fransızlar, halktan zehirli duman nedeniyle şikâyet geldiğinde, şikâyetçilere sus payı olarak duman parası adı altında bir ücret ödemekteydi. Arslan’a göre,

¹⁰⁹ Ahmet Naim, *Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar* (Hüsnütabiat Matbaası, 1934), 117; Yüksel Kaştan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kömür Ocaklarının İşletilmesi (1839-1918),” *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2, no. 2 (2016): 20-21.

¹¹⁰ Arslan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bir Maden Şehri,” 50.

Balya'da madencilik faaliyetleri halkın refah seviyesini artırmış, sosyal hayatı ve ekonomik yapıyı olumlu yönde etkilemiş gibi görünse de zehirli hava toplum sağlığını sürekli tehdit etmiş ve hava kirliliği ilk defa bir problem olarak Balya'da karşımıza çıkmıştır.¹¹¹

Fransızların Balya'daki çalışma yöntemleri, kitabın önceki bölümlerinde aktarılan Zambiya Bakır Kuşağı'nda sömürge madenciliği yapmakta olan Avrupalı sömürgecilerden hiç de farklı değildir. Tam olarak Balya'da olduğu gibi, Zambiya Bakır Kuşağı'nda da Afrikalı maden işçilerinin konutları toksik kükürt dioksit dumanlarına maruz bırakılmakta ve Avrupalı yöneticilerin evleri ise dumanlardan çok daha iyi korunan yerlere yapılmaktaydı. Afrika'da olduğu gibi Balya'da da sömürgecilik, aynı zamanda ırkçıydı ve insan grupları arasında eşitsiz ilişkiler üretmekteydi.

Neticede, Osmanlı Devleti döneminde Anadolu madenciliği, XIX. yüzyıldan itibaren yabancıların kontrolünde kaldı. Burada, o dönem Avrupa'sında gittikçe güçlenen emperyalizm olgusu da etkili oldu. Avrupa emperyalizmi, Osmanlı coğrafyasına da yöneldi, buradaki doğal kaynakları emperyal gücünü artırmaya yönelik olarak kullandı. Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya Anadolu'da bakır, krom, kurşun, kükürt, kömür gibi madenlerle ilgilendi ve aldıkları ayrıcalıklar sayesinde çok sayıda maden işletmesi kurdular. Osmanlı ise madenciliği yabancı sermayenin yararına olacak şekilde yönlendirdi ve maden üretimleri yabancıların çıkarlarına göre şekillendi.¹¹²

¹¹¹ Ibid

¹¹² Özkan Demir, *Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü* (Doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2017), 20.

Osmanlı'nın son döneminde üretilen madenlerin, linyit ve taşkömürü dışında tamamına yakını dışarıya ihraç edildi. Osmanlı İmparatorluğu madenleri, yabancılar tarafından üretilip yine yabancılar tarafından kendi ülkelerinde tüketildi. Ökçün, bu konuda, "*Osmanlı madenlerinin, Osmanlı ülkesi ile söz gelimi, Fransa'da, İngiltere'de ya da Almanya'da olmaları arasında herhangi bir fark mevcut değildir,*" yorumunu yapmıştır.¹¹³ Gerçekten de sayısal veriler, Osmanlı İmparatorluğu madenlerinin yabancılar tarafından üretilip yine yabancılar tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ökçün'e göre, bu dönemde üretilen linyitin %38,9'u, bakırın %93'ü, zımparanın %97,4'ü, kurşunun %99,9'u, antimonun %99,7'si, kromun %98,3'ü, manganezin %99,5'u, cıvanın %97,9'u, taşkömürünün %28,5'u, borasit, çinko ve lületaşının tamamı üreticileri tarafından yurt dışına ihraç edilmiştir.¹¹⁴ Aynı kaynakta, 1905-1911 yılları arası üretilen 564.493 ton pirit ve 1902-1904 yılları arasında üretilen 25.787 ton kurşunlu piritin tamamının da yurt dışına ihraç edildiği görülmektedir. Yine bu dönemde; zımpara, kurşun, antimon, manganez, borasit, çinko ve lüle taşı üretimleri, 1923-1948 yılları üretimleri ile karşılaştırıldıklarında oldukça yüksek miktarlara ulaşmaktadır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu döneminde madenlerin, üreticileri tarafından ne ölçüde istismar edildiğinin bir göstergesidir.

Osmanlı madenlerinde emek istismarı

Madencilik alanında istismar edilen bir diğer unsur ise, olumsuz koşullarda çalıştırılan Osmanlı köylüsüdür. Ancak, söz konusu istismar, sadece yabancı sermaye tarafından değil, sıklıkla Osmanlı Devleti tarafından da uygulanmıştır:

¹¹³ Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları."

¹¹⁴ Ibid.

“Devletin emeği kontrol altına almak için kullandığı araçlar arasında genç erkekleri köylerinden madenlere, kelimenin tam anlamıyla zorla sürüklemek için askeri birliklerin acımasızca kullanılması da bulunuyordu. İhtiyaç halinde devlet görevlileri kaçan madencileri geri getirerek tehlikeli, gaz dolu madenlerde çalışmaya zorluyorlardı.”¹¹⁵

İşin gerçeği, Osmanlı Dönemi madenlerinde, Devlet işletmesinde de yerli ya da yabancı sermaye işletmesinde de sömürge ülkelerde olduğu gibi bir çalışma düzeni eksik olmamıştır. Ahmet Naim, kömürün çıkarılmaya başlandığı ilk dönemin, yani 1848-1865 yıllarındaki çalışma koşullarının canlı bir tasvirini sunmuş ve Osmanlı'nın bir sömürge ülke olmamasına karşın Zonguldak köylüsünün madenlerde tıpkı sömürge ülkelerde olduğu koşullarda çalıştırıldığını vurgulamıştır:

“Hazine-i hassa” idaresi zamanında Zonguldak köylüsü maden ocaklarında tıpkı müstemlekelerdeki amelenin şeraiti hayatiyesi içinde bir orta zaman ırgadı gibi çalıştırılıyordu. İş saatleri “gün doğumu” “gün batışı” diye hesaplanıyordu. Amele kulübelerinin yanı başındaki hayvan ahırları sıhhi şeraite daha uygun yapılmıştı. Hastalanan veya bir maden kazasında yaralanan, sakatlanan amelenin tedavisi için sıhhi teşkilat vücuda getirilmemişti; amelenin en mutekasif bulunduğu maden mıntıkalarında bile doktor mevcut değildi... Madenci, isterse yaralı ameleği sokağa atıyor dilerse de bir hayvan sırtına yükleyerek köyüne gönderiyordu.”¹¹⁶

O dönemdeki Zonguldak Havzası işçilerinin çalışma şartlarıyla ilgili yazan bir Alman görgü tanığı, Gerhard Kessler, ise 1949 yılında Zonguldak'ta verdiği bir konferansta şunları söylemekte:

¹¹⁵ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası, 1822-1920*, (Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2009), 373.

¹¹⁶ Naim, *Zonguldak Havzası Uzun Mehmet'ten Bugüne Kadar*.

“Eski Fransız maden şirketinin işçilerine ikametgâh olarak tahsis ettiği yerlerden birkaç tanesini ziyaret ettim: gördüklerim modern bir çiftçinin hayvanlarını bile barındırmaktan içtinap edeceği penceresi dahi bulunmayan taş odalardı; hiçbir suretle bu duvar harabelerine insan ikametgâhı denemez. Anlaşılan bu müteşebbisler kendilerine toprak altından ‘kara elmas’ı çıkarmak için çok ağır ve tehlikeli şartlar altında çalışan kimselere karşı en ufak insani duygular beslememişlerdir.”¹¹⁷

Madenlerdeki kaza oranları ise tahammül edilmez bir noktadaydı:

“Uluslararası standartlarla karşılaştırıldığında Zonguldak madenlerindeki kaza oranları insanı dehşete düşürecek kadar yüksekti. Osmanlı işçilerinin işle ilgili yaralanma veya ölüm riski Batı Avrupa’daki ya da ABD’deki muadillerinden beş ila yirmi beş kat daha fazlaydı ... Üstelik dönemin büyük bir kısmında tıbbi bakım da oldukça yetersizdi. Birçok işçinin doktora veya hastanede bir yatağa ulaşma şansı yoktu.”¹¹⁸

1921’e kadar yürürlükte kalan 1867 tarihli Dilaver Paşa Nizamnamesi ile Devlet, maden işletmelerinin ihtiyaç duyduğu iş gücünü zor kullanarak temin etmiştir. Buna göre, zorunlu çalıştırma (angarya) ile Ereğli Sancağı’nın 14 kazasındaki köylülere madenlerde belirli işleri yapma yükümlülüğü getirildi. Köyler; muhtarlar aracılığıyla, madenlerde çalışacak işçileri sağlamakla yükümlüydüler. Öte yandan, koşulları iyileştirmeyi amaçlayan 1867 Nizamnamesi, 13 yaşındaki erkek çocukların yer altı işlerinde çalıştırılmasına açıkça izin veriyordu¹¹⁹ ve o dönem Zonguldak madenlerinde düzenli olarak çocuk işçiler çalıştırıldı.

¹¹⁷ Gerhard Kessler, “Zonguldak ve Karabük’teki Çalışma Şartları”, çev. Ekmel Zamil, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 2 (2012).

¹¹⁸ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nda madenciler ve devlet*, 255.

¹¹⁹ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nda madenciler ve devlet*, 153.

Fotoğraf 11. Kozlu Petri madenindeki ameleler, II. Abdülhamit Koleksiyonu

Her ne kadar, Dilaver Paşa Nizamnamesi'nin geçmişin uygulamalarına göre daha insaflı olduğu ve örneğin maden ocağına getirildikleri halde çalışma olanağı bulamayarak boşa kalan işçilere ücret ödenmesi ya da maden ocağının çalıştırılmaması durumunda işçilerin diğer ocaklarda çalıştırılarak ücretlerini almalarının sağlanması gibi koruyucu maddeler içerdiği söylenebilirse de Nizamnamenin çalışan dostu olmadığı da açıktır: İşçilerin günlük çalışma süresi 10 saat olarak belirlenmiş, hafta tatili olanağının sağlanmayacağı, sadece dini günlerde izin verileceği hükme bağlanmıştır. Nizamnamede, işçilerin barınma ihtiyaçlarını sağlayacak işçi koğuşlarının yaptırılması, tıbbî hizmet ve ilaç sağlanması, işçilere ihtiyaç maddeleri satan dükkân sahiplerinin aşırı kazanç elde etmelerinin önlenmesi gibi hükümler bulunmakla birlikte iş güvenliği gibi temel bir konuda koruyucu bir kural içermemektedir. Öte yandan, Dilâver Paşa Nizamnamesi, padişahın onayından geçmediği için hukuksal yönden bağlayıcı nitelik kazanamamış, dolayısıyla Nizamnamede yer alan kimi kurallara bölgedeki maden işverenlerince uyul-

mamış, ancak zorunlu çalışmaya ilişkin kurallar Havza'da uygulanagelmıştır. 1869 Tarihli Maadin Nizamnamesi ile madencilik alanındaki koruyuculuk düzeyi yükseltilmeye çalışılmış, zorunlu çalışma yöntemine son verilmiş, işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili bazı önlemler de getirilmiştir. Ancak, madenlerde çalışanların durumu hâlâ insanlık dışıdır. Kömürün çıkarılmasında her ne kadar özel işletmeler Devlete göre süreç içerisinde daha aktif hale gelseler de, Havza köylüsünün üzerindeki devlet tahakkümü uzun yıllar devam etmiştir.¹²⁰

Diğer taraftan, Osmanlı'nın son döneminde Zonguldak Havzası'nda madencinin hiçbir değeri bulunmamaktadır. Sadece insan gücüne dayalı olarak yapılan işletmecilik nedeniyle birçok işçi iş kazaları sonucu yaralanmış, sakat kalmış veya ölmüştür. Ocaklara yakın köylerden temin edilen işçiler hiçbir sosyal hakkı olmadan, çok düşük ücretlerle, hatta günlük bir ekmek parasına çalıştırılmıştır. Yabancı sermaye ağırlıklı şirketler tarafından işletilen kömür madenlerinde Osmanlı köylüsü açıkça sömürülmüştür. Herhangi bir iş kazasında yaralanan veya sakat kalan işçiler, hiçbir hak talep edemedi köylelerine dönmüşler, ocaklarda ölenler ise etrafında yakını yoksa ortada kalmışlardır.¹²¹

Osmanlı'nın Zonguldak Havzası dışındaki madenlerinde de çalışma koşulları insanlık dışıydı: Zonguldak'ta olduğu gibi Soma'da da madenciler son derece düşük ücretlerle en az 10-12 saat ve bazı durumlarda daha uzun sürelerde çalıştırıldılar. Soma'daki kömür işçileri, ocak sahibinin derme çatma baraka ya da toplu yatakhanelerinde sağlıksız koşullarda barınırlar ve

¹²⁰ Tamer Güven, *Zonguldak Kozlu'da Kömür Madenciliği: İşletmecilik ve Çalışma Hayatı (1848-1921)*, ed. Hamza Çeştepe ve Kadir Yıldırım, (Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 5, 2015), 66.

¹²¹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, “*Ereğli Kömür Havzası Amelebirliği Biriktirme ve Yardımlaşma Sandığı: Tarihçe*”, 25 Şubat 2025, <https://www.csgb.gov.tr/amelebirligi/baskanlik/tarihce/>

yiyeceklerini de köylerinden getirirlerdi. Zorla çalıştırma ve çocuk işçiliği son derece yaygındı. Soma kömür ocaklarında da ölümler hiç eksik olmadı.¹²²

Fotoğraf 12. Zonguldak Havzası'nda bir ocak ağız ve kömür taşıyan şirket katırları

Osmanlı'nın son dönemlerinde İttihat ve Terakki'nin yarı-resmî sözcüsü konumundaki Tanin gazetesinin yazarlarından Ahmet Şerif'in Toroslardaki Bolkar Dağı kurşun madenindeki işçilerin durumunu anlatan yazısı, Osmanlı Devleti'ndeki madenlerde çalışanların ne durumda olduğunu çarpıcı bir şekilde anlatmakta:¹²³

“...Madenciler kazma ve kürekleriyle mağaralara girerler, içerde don yağı yakarlar. Sarı bir toprak halinde olan cevheri çuvallara koyarak katırlarla kasabaya naklederler.

¹²² Mustafa Küçükkayapalı, “Osman Ağa Diye Biri”. *Maden Mühendisleri Odası Madencilik Bülteni*, Nisan-Mayıs 1999, Sayı: 57; Nejat Tamzok, “Soma: Bir Facianın Tarihçesi”, *Dünya Gazetesi*, 30 Haziran - 5 Temmuz 2014.

¹²³ M. Bülent Varlık, “Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985).

Cevher oradan izabe fırınına girer. Fırın pek adi ve basittir. Arkasından iki işçi tarafından hareket ettirilen bir körükle işler... Madenin durumu pek üzüntü vericidir. Gerek cevherin hazırlanış şekli, gerek işlemlerin yapılışı iki bin yıl öncekinin aynıdır... Madenciler de sefalet içinde bulunuyorlar, bir madencinin günlük ücreti beş kuruşu geçmez. Halbuki o, mağaralarda çalışacak, geçilmez yerlerde yürüyecek ve bütün gün ateş karşısında körük çekecek. Mağaralara inip çıkarken düşmek ve çığ düşmesine uğramak gibi tehlikeler ise devamlı olmaktadır... Madende son derece pislik ve yoksulluk hüküm sürüyor. Halk çok defa bakla ve patates yer. Her evin önünde abdesthaneler vardır ki, pislikler meydana gelir, dereye akar, sulara karışır.”

Neticede, son dönem Osmanlı madenciliğinin, gerek yabancı sermaye yoğunluğu gerekse üretilen madenlerin neredeyse tamamen ham madde olarak yurt dışına taşınması ve son olarak Osmanlı tebaasının çalıştırılma yöntemleri bakımından sömürge madenciliğinden çok da farkı olmadığı açıktır. Yeni Cumhuriyeti kuran kadroların, ‘tek dişi kalmış canavar’ olarak niteledikleri ‘Batı’nın sömürüsüne karşı olan tepkileri ise bir sonraki dönemin madencilik politikalarını büyük ölçüde şekillendirecektir.

5. YENİ CUMHURİYET'İN MADENCİLİĞE BAKIŞI

Yeni Cumhuriyet'le birlikte, kurucu kadroların ilk ele aldıkları konular arasında, Türkiye'deki madenciliğin 'sömürgeci karakteri' vardı. Bu kapsamda, öncelikli olarak madenlerde çalışanların durumlarının iyileştirilmesine yönelik düzenlemeleri yapmaya çalıştılar. Daha Cumhuriyet kurulmadan önce, 1921 yılında, İktisat Vekili Mahmut Celal Bey (Bayar), Zonguldak Havzası'nda çalışan işçilerin durumlarının düzeltilmesi amacıyla görevlendirilir ve çalışmaların sonucunda iki yasa çıkarılır. Bunlardan ilki, 11 Mayıs 1921 tarih ve 114 sayılıdır; kömür üretimi sırasında ortaya çıkacak olan kömür tozlarının amele yararına satılmasını düzenlemektedir. İkincisi ise metin olarak daha kısa ama içerik olarak oldukça ileri sosyal politika önlemleri getiren 23 Eylül 1921 tarih ve 151 Sayılı 'Ereğli Havza-i Fah-

miyyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun'dur.¹²⁴ Celal Bey, ilk yasanın maddeleri üzerindeki görüşmeler sırasında, yöredeki çalışma koşullarının acımasızlığını tüm açıklığıyla dile getirerek, yöredeki işçilerin 'kırbaçla, cebirle, tahakkümle' çalıştırıldıklarını, ancak onların yararına olan kimi kuralların unutulduğunu, kömür bölgesinde 'yalnız amelenin üzerinde cebir ve tahakküm[ün] cari bulun[duğunu]' ve 'teamül halinde cari olan [bu] usulün' yani zorunlu çalışma yönteminin önüne geçmek gerektiğini özellikle vurguluyordu: *"Hepsi çıplak, hep-si açtır. Hatta üzerlerinde bir mintan bile yoktur (...) Efendiler, onlar (Müslüman biçareler) için orda yatacak yer yoktur (...) Angarya devirlerinde, ahaliye cebir ve tahakküm ile iş gördürmek zamanlarında vaz'olunan usuller devam ediyor."*¹²⁵

Kurucuların 'millî' ve 'özel' madencilik tercihi

Düzenlemelerle birlikte, o zamana kadar yabancı sermaye tarafından büyük ölçüde sömürülen işçiler lehine önemli iyileştirmeler yapıldı. Çıkarılan kanunda; işçi yatakhaneleri ve hamam yaptırılması, on sekiz yaşından küçük işçi çalıştırılması, çalışma saatinin günde sekiz saat ile sınırlandırılması, fazla mesaiye iki kat ücret ödenmesi, asgari ücretin belirlenmesi, iş kazalarında ücretsiz tedavi gibi konular yer aldı.¹²⁶ Ayrıca, işletme sahipleri, hasta veya kaza geçirmiş olan işçileri parasız tedavi ettirmeye ve işletme yakınında hastahane, eczane ve doktor bulundurmaya zorunlu tutuldular. Kazada ölenlerin varisleri veya İktisat Vekâleti tarafından işveren aleyhine tazminat açabilme hakkı getirildi. Fazla mesai için iki katı ücret ödenmesi esası kondu. İşveren, genç işçilere gece dersle-

¹²⁴ Tunay Karakök, "Zonguldak Kömür Havzasında Bir Yardım Sandığı: Amele Birliği", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 13 (2011): 351-67.

¹²⁵ Mesut Gülmez, "Celal Bayar ve İşçi Hakları," *Amme İdaresi Dergisi* 20 (1987): 87-106.

¹²⁶ Ulutan, *Etibank*, 68.

ri vermek üzere okul yapmaya ve öğretmen tutmaya mecbur edildi. Bu düzenlemeler, önceki dönemin çalışma koşullarıyla karşılaştırıldığında, Cumhuriyeti kuracak olan kadroların çalışma hayatına bakışını yansıtmaları bakımından önemlidir.¹²⁷ Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce, madenlerde çalışan işçilerin çalışma düzenini sağlamak amacıyla hazırlanan bu kanun, 1936 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Kanun, çalışma yaşamına dair pek çok sorunu çözmekle birlikte daha sonra yetersiz görülmüş ve 1936 yılında çıkarılan İş Kanunu sonrası yürürlükten kaldırılmıştır. İş Kanunu’yla birlikte, işçilerin çalışma ortamlarının güvenli hale getirilmesine yönelik pek çok tüzük yayımlanmıştır.

Öte yandan, ‘Ereğli Havza-i Fahmiyyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanun’a dayanılarak 1923’te Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile ‘Amele Birliği İhtiyat ve Teavün Sandığı’ kurulmuştur. Bu kanun, bir taraftan Havzada işçi ve işveren arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini sağlarken, diğer yandan Havza işçilerinin örgütlenmesinde atılan ilk adım olmuştur. Türkiye’nin ilk sosyal güvenlik kurumu olan Amele Birliği, çalışanlara yaptığı geçici iş göremezlik, konaklama, kredi, iş kazası, cenaze defin, öğrenim, son yardım ve tedavi yardımı gibi başlıklar halinde yaptığı yardımlar ile 1920’li yıllardan itibaren Zonguldak Kömür Havzası’nda çalışanlara destek olmuş, günün ekonomik ortamında ocak amelesinin çalışma koşulları dışında ekonomik ve sosyal güvenliklerine yönelik de ciddi gelişmeler sağlamıştır.¹²⁸

Cumhuriyet yönetimi, çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik düzenlemeler yaparken, bu ilk yıllarda, madenlerin devletleştirilmesine yönelik bir çaba içerisinde olmamıştır. Cumhuriyet’in ilk on yılında, -diğer sektörlerde olduğu gibi- madencilik sektöründe de özel girişimcilik teşvik edilmiştir. Öte yandan, “...Cumhuriyetin ilk yıllarında özel girişimciliği

¹²⁷ Tamzok, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden...,” 179–204.

¹²⁸ Karakök, “Zonguldak Kömür Havzasında Bir Yardım Sandığı,” 351–367.

destekleyen iktisat politikası, girişimciliğin 'özel'liğinden önce 'milli'liğine önem vermiştir. Milli olmak, ekonomik olmaktan önce gelmektedir.”¹²⁹

1923 yılının başlarında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde madencilik alanı da tartışılmıştır. Kongre'de yeni iktisat politikası için çizilen 'milli karakter', madencilik alanı için de geçerlidir: Kongre delegelerinin oybirliği ile kabul ettiği ilk 12 madde (Misak-ı İktisadi Esasları) arasında, *“Türkiye halkı, madenlerini kendi milli istihsalı için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır,”*¹³⁰ ifadesi yer almaktadır. Kongre'de madencilığe ilişkin alınan kararlar, Osmanlı'nın son döneminde özellikle yabancı sermaye tarafından madenlerin ve maden işçisinin sömürülmesine bir tepki niteliğindedir.

Kongrede, madencilik alanı ile ilgili alınan kararlar, “Tüccar Grubunun Esasları” başlığı altında toplanmıştır. Kararlar arasında, “Türkiye tebaası”na ayrıcalık ve “milli üretim”e himaye isteyen maddeler öne çıkmaktadır:

“Madde 3 - Mekşuf (açılmış) madenlerin hemen müzayedeye vezedilerek ehliyet-i maliyesi olduğu tahakkuk eden taliplerden tercihan milli olanlara derakap (hemen) ihalesi ve müzayede hususunda her türlü lüzumsuz kuyyuddan (kayıtlardan) ihtiraz edilerek kestirme yol tutulması... Madde 4 - Harp ve işgal dolayısıyla işletilmesi kabil olmayan madenlerden Hükümetin istediği rüsum-u mukarrere yani cerip harcının affı ve fakat bu muafiyetin yalnız Türkiye tebaasına hasrı... Madde 6 - Kok ve antrasit cinsleri müstesna olmak üzere ihtiyacatımızı temin eden maden kömürlerimizin ecnebi maden kömürleri rekabetine karşı himayesi.”¹³¹

¹²⁹ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (c. 1, 1929-1932)*, (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988), XXXVII.

¹³⁰ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 - İzmir, Haberler - Belgeler - Yorumlar* 2. bs. (Sevinç Matbaası, 1971).

¹³¹ Ibid.

Fotoğraf 13. İzmir İktisat Kongresi

Kongre'de alınan kararlar doğrultusunda yasal ve kurumsal düzenlemelere gidilir; 'millî' ve 'özel' maden işletme yatırımları özendirilmeye çalışılır. 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulur. "*Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş amacı, ekonominin özel sermaye eliyle gelişebilmesini, devletin doğrudan sanayi ve bunun tabanı olan maden işlerinde destekleyebilmesidir.*"¹³² Bu destekleme için madencilik alanı ile ilgili diğer yasal düzenlemelerin de çıkarılması gerekmektedir. "*Sanayi ve Maadin Bankası ile birlikte, yine aynı ay içinde, maadin nizamnamesinin tadili hakkındaki yasa tasarısı ile taşoakları nizamnamesini, yine 1925'in Ekim ayında petrol yasa tasarısını, 1926'nın Ocak ayında demir ve kömür madenlerini işletmeye ilişkin yasa tasarısını, Şubat'ta ise demir sanayii kurulması hakkındaki yasa tasarısını görebiliriz.*"¹³³ Yine 1926 yılında, 1906 tarihli Maadin Nizamnamesi'nde değişiklik yapı-

¹³² Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987), 143.

¹³³ Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, XXXVIII-XXXIX.

larak, madenler üzerindeki yabancı spekülasyonunu önlemek amacıyla, “*Devlet’e ait bilinen madenlerin hükümetçe ya doğrudan doğruya veya Türk şirketleri ile birlikte idaresi veya kâra devletin katılması kaydıyla %51 sermayesi Türk vatandaşlarına ait şirketlere ihalesi*” hükmü konuldu. Ayrıca, bu değişiklik ile maden işletmelerinde yabancı uyrukluların, ancak Türklerden insan gücü bulunmadığı durumda çalışabilmesi hükmü getirildi ve çalışacak her yabancı teknisyenin karşılığında Türk bir teknisyenin şirket tarafından yetiştirilmesi koşulu hükme bağlandı.¹³⁴

Bu gelişmelerle aynı dönemde, Türkiye İş Bankası, 1925 yılında Bulgardağı Simli Kurşun madeni imtiyazını aldı. 1926 yılında Maden Kömürü İşleri Türk Anonim Şirketi’ni (TÜRKİŞ) kurdu ve aynı yıl %51 sermayesine sahip olduğu Kozlu Kömür İşleri Türk Anonim Şirketi’ni (KÖMÜRİŞ) faaliyete geçirdi. İmtiyazı daha önce İtibar-ı Milli Bankası’na verilmiş olan Ergani Bakır İşletmesi, bu bankanın Türkiye İş Bankası ile birleşmesi sonucu iştirak hisseleriyle birlikte İş Bankası’na geçti. Keçi-
borlu Kükürt Madenleri, İş Bankası’nın diğer önemli iştiraklerinden biri oldu. Ayrıca Türkiye’deki petrol ve madenlerin tespit edilerek bir Devlet müessesesi tarafından işletilmesi ve bu iş için gerekli sermayenin Türkiye İş Bankası tarafından karşılanması için 9 Mart 1927’de bir kararname çıkartıldı.¹³⁵

Bu dönemde, Cumhuriyet’in kurucuları, madencilik sektörünün mühendis ihtiyacını karşılamak amacıyla da bazı girişimlerde bulundular. Aslında, ülkede madencilikle ilgili örgün eğitim faaliyetlerinin başlangıcı Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine rastlamaktadır. Fransa’da madencilik eğitimi alan ve sadaret makamlarında da bulunan İbrahim Ethem Paşa’nın

¹³⁴ Ulutan, *Etibank*, 69-70.

¹³⁵ Özkan Demir, “İkinci Dünya Savaşı’na Kadar Türkiye’de Madencilik Alanındaki Gelişmeler”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, no. 40 (Şubat 2017), 478-490.

girişimleri ile 1872’de Orman ve Maâdin Mektebi adıyla madencilikle ilgili ilk eğitim kurumu açılmış, ancak sürekliliği olmamıştır. Ardından, Cumhuriyet’le birlikte, bu alandaki eğitim eksikliği İzmir İktisat Kongresi’nde dile getirilmiş, daha sonra madenciliğin ihtiyaç duyduğu mühendisleri yetiştirmek üzere Zonguldak’ta 20 Ekim 1924 tarihinde İktisat Vekâletine bağlı olarak ‘Zonguldak Maâdin Mühendis Mekteb-i Âlisi’ açılmıştır. Maden mühendisi yetiştirmek amacıyla kurulan bu okul, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurduğu ilk yüksek okuldur ve 1931 yılına kadar faaliyet göstermiştir. 1930 yılında Ankara’da toplanan Sanayi Kongresi’nde okulun adı Yüksek Maâdin ve Sanayi Mühendis Mektebi olarak değiştirilmiştir.¹³⁶ Bu okulun 1931 yılında kapatılmasından sonra, Zonguldak’ta mühendis ile maden çavuşu arasındaki ara eleman boşluğunu doldurmak üzere 1940 yılında Zonguldak Maden Teknisyen Mektebi açılmıştır. İlk mezunlarını 1944 yılında veren okul, kuruluşundan 1950 yılına kadar Maden Teknisyeni, 1950 yılından 1961 yılında kapatılana kadar Zonguldak Maden Teknik Okulu adı ile Maden Mühendisi mezunu vermiştir. Türkiye’de akademik anlamda ilk maden mühendisliği eğitimi ise 1953 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’nde Maden Fakültesi’nin kuruluşu ile başlamıştır.¹³⁷

1927 yılında gerçekleştirilen Sanayi Sayımı, Türkiye madencilik sektörünün 1935’te başlayacak olan millileştirmeler öncesi durumunu anlamak bakımından önemlidir. Söz konusu sayım sonuçlarına göre; o dönemdeki madencilik kuruluşlarında ortalama 34 kişi çalışmaktadır; dolayısıyla, sektörde küçük ölçekli işletmelerin ağırlığı söz konusudur. Öte yandan, üretilen madenleri işleyen atölyelerin %97’sinde çalışan sayısı 7’den azdır ve bu nedenle ülkede üretilen yer altı kaynakları işlene-

¹³⁶ Nadir Avşaroğlu, *Türkiye’de Maden Mühendisliği Eğitimi* (Ankara: TMMOB Yayını, 2001).

¹³⁷ Ibid.

memekte, büyük çoğunluğu ham cevher olarak dışarıya ihraç edilmektedir.¹³⁸

Madencilikte yabancı sermayeye yaklaşım

Cumhuriyet'in ilk döneminde çıkarılan 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu önemlidir. Bu kanunla, özel sanayi girişimleri ve maden işletmeciliği büyük ölçüde teşvik edilmek istenmiştir. Maden işletmecilerine; ücretsiz arazi tahsis, bazı vergilerden muafiyet, nakliyede ucuz tarife gibi destekler söz konusudur.¹³⁹ Bütün bu düzenlemelerin temelinde, 'milli' özel sanayi ve 'milli' özel maden işletme yatırımlarına sağlanması düşünülen özendirici uygulamalar bulunmaktadır. Neticede, özellikle 1925 yılından itibaren madencilik alanında yoğun şirketleşme hareketleri görüldü ve yabancı sermaye bu alana Türk vatandaşlarıyla ortaklıklar kurarak girmeyi yeğledi. Böylelikle, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yerli olanlar gibi yabancı özel sermayenin de yararlanması mümkün oldu.

Dolayısıyla, her ne kadar Osmanlı'nın son dönemlerinde şiddetlenen maden ve emek sömürüsü hâlâ hafızalarda tazeyse de, Yeni Cumhuriyet rejimi, madencilik alanında ne özel ne de yabancı sermayeye karşıydı. Nitekim yabancı sermaye, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren madencilik sektöründe yoğun girişimlerde bulundu.

“1920–1930 yılları arasında, anonim şirketleşme hareketinin (bankacılık alanından sonra) yoğun olduğu ikinci uğraşı alanı madenciliktir. Gerçekten, bu devre içinde kurulan 201 Türk anonim şirketinden 20'si (%9,95) madencilikle uğraşma amacını gütmektedir. Bu şirketlerin nominal sermaye bakımından oranı %13,08 ve ödenen

¹³⁸ Ahmet Kartalkanat, “Cumhuriyet Döneminde Madencilüğimizin Gelisimi ve Türkiye Madencilik Politikası”, *Jeoloji Mühendisliği*, Mayıs 1991, 52.

¹³⁹ Ibid.

sermaye bakımından oranı ise %11,93’tür. Maden üretimi ile uğraşmak üzere kurulan 20 Türk anonim şirketinden 11’inin kurucu, hissedar ya da idare meclisi üyeleri arasında yabancılar bulunmaktadır (%55). Bu oran nominal sermaye bakımından %63,23 ve ödenen sermaye bakımından da %49,95’tir. Maden üretimi ile uğraşmak üzere kurulan 11 yabancı sermayeli Türk anonim şirketi 11 yıl içinde kurulan 201 anonim şirketin %5,47’sini teşkil etmektedir. Bu oran nominal sermaye bakımından %8,27, ödenen sermaye bakımından ise %5,96’dır.”¹⁴⁰ “Yabancı kökenli şirketlerin toplam sermayesi 9.330.000 TL, yerli sermayeli şirketlerin toplam sermayesi ise 5.425.000 TL kadardı.”¹⁴¹

Burada söz konusu olan 20 madencilik şirketinden 17’sinin kuruluş tarihi Sanayi ve Maadin Bankası’nın kuruluş tarihi olan 1925 ve sonrasına rastlamış, bunların içinden 8’i ise Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun çıkarılma tarihi olan 1927 yılından sonra kurulmuştur.¹⁴² Bununla beraber, Devlet mülkiyetinde olup, kendisine ‘derhal veya ileride devredilecek sanayi ve maden tesislerini bizzat kuracağı şirketler veya ortaklıklar vasıtasıyla işletme’ görevi verilen Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, daha çok sanayi işletmeleriyle ilgilenmiş, madencilik faaliyetlerine katılımı, -Ergani madeninin işletilmesine katılım masrafı olarak sermayesine 1 milyon lira eklenmesi dışında- sınırlı kalmıştır.¹⁴³

¹⁴⁰ Gündüz Ökçün, *1920–1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, 2. bs. (Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, 1997), 136–137.

¹⁴¹ Ökçün, *1920–1930 Yılları Arasında Kurulan...*, 36-47, 85-86.

¹⁴² Tamzok, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden...,” 179–204.

¹⁴³ Ulutan, *Etibank*, 12.

Yeni Cumhuriyet, 1930 yılı başlarına kadar Zonguldak kömür madenlerini de devletleştirmeyi düşünmemiş, tersine Havza'da özel girişimciliği desteklemiştir. Sina Çıladır, Zonguldak'ta devlet işletmeciliğinin, özellikle 1929 genel buhranından sonra bir zorunluluk şeklinde ve 1920'ler liberalizminin iyice tıkandığı bir devrede kendisini gösterdiğini ifade etmektedir.¹⁴⁴ Havza'da, Türkiye İş Bankası, 1924-1926 yılları arasında "Maden Kömür İşleri T.A.Ş." ve "Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş."yi, daha sonra 1929 yılında "Kilimli Kömür Madenleri T.A.Ş." ve 1935 yılında ise "Kireçlik Maden Kömürleri T.A.Ş."yi kurmuştur. Türkiye İş Bankası kuruluşları, 1927 yılında Havza üretiminin %14,91'ini, 1936 yılında ise %37,25'ini gerçekleştirmişlerdir.¹⁴⁵

Madencilikte yeni dönem: Etibank ve MTA

Cumhuriyet'in ilk on yılının sonlarına doğru, sermaye birikiminin özel sektör tarafından istenen hızda gerçekleştirilememesi, 1929'dan itibaren gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ekonomik bunalımla birleşince, -pek çok ülkede olduğu gibi- Türkiye'de de devletçilik uygulamasına bir zemin oluşturmuştur. Gelişmiş kapitalist ülkelerin, ekonomik bunalıma çözüm olarak, hükümetlerin ekonomiye kamu harcamalarını arttırarak doğrudan karışması şeklindeki kamu girişimciliğini öne çıkarmaları ve bu yönde ortaya çıkan kuram ve uygulamalar ile Sovyetler Birliği'nde uygulanan planlı sanayileşme örneğinin, o dönem ekonomi politikası arayışlarını etkilediği söylenebilir.¹⁴⁶

Devletçilik uygulamasının başlangıcı, 17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe konulan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı olmuştur. Sovyet teknisyenlerin katkısıyla hazırlanan program

¹⁴⁴ Çıladır, *Zonguldak havzasının tarihi gelişimi*, 129-130.

¹⁴⁵ Ulutan, *Etibank*, 69.

¹⁴⁶ Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 20-21.

niteliğindeki sanayi planı, beş yıl içinde Devlet tarafından gerçekleştirilecek sanayi projelerini sıralamaktadır ve 1938 yılına kadar uygulanmıştır. Birinci Plan ile; yerel ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı üretim birimlerinin kurulması, özellikle dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine (özellikle dokuma sanayiine) öncelik verilmesi ve sanayi kuruluşlarının yerlerinin ham madde ve işgücü kaynaklarına yakın olması amaçlanmıştır.¹⁴⁷ Birinci planda madencilik sektörüne öncelik verilmiştir ve sektörün toplam sanayi yatırımları içindeki payı %26,9 gibi oldukça yüksek bir oranda tutulmuştur. Planın madenciliğe ayrılan kısmında başlıca dört amaç bulunmaktadır:¹⁴⁸

- Millî madencilikle, yurdumuzun esas ham madde ve yakıt ihtiyaçlarının karşılanması; memlekette maden kömürünün yakıt olarak kullanılmasının teşvik edilmesi ve kişi başına düşen taşkömürü ve kok ile linyit tüketimi ortalamasının Avrupa devletleri seviyesine çıkarılması,
- Gittikçe artacak olan fabrikalar ile ulaştırma araçlarının yakıt ve ana madde ihtiyaçlarının millî kaynaklardan temin edilmesi; bundan dolayı maden kömürü ile demir cevheri üretimine özel bir önem verilmesi,
- Maden kömürü ve demirden başka, bakır, kurşun, çinko, ateşe dayanıklı malzeme ile demir ve çelik halitalarında kullanılan krom, manganez gibi madenlerin üretiminde beklenen gelişmenin sistemli bir programla sağlanması,
- Madencilik ürünlerinin, memleket için ihtiyaç olan mallarla makinelerin ithalatı karşılığında döviz kaynağı olarak kullanılması ve plânli ihracatın teşvik edilmesi.

¹⁴⁷ Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, 60.

¹⁴⁸ “Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği”, *MTA Enstitüsü Dergisi*, S. 34 (Ankara, 1945), 249, aktaran: Özkan Demir, “İkinci Dünya Savaşı’na Kadar Türkiye’de Madencilik Alanındaki Gelişmeler,” 478-490.

Birinci Plan ile ilgili İktisat Vekili Celal Bayar'ın basına yaptığı açıklamalar, madencilik sektörüne özel bir önem verildiğini göstermektedir:

"Birinci beş senelik plana dâhil ana sanayi beş büyük grupta toplanmaktadır: 1. Mensucat sanayii, 2. Maadin sanayii, 3. Selüloz sanayii, 4. Kimya sanayii, 5. Seramik sanayii... Havza (Zonguldak) ve umumi surette maden kömürü işleri için İktisat Vekâleti ayrı bir program hazırlamaktadır. Büyük mikyasta elektrik enerjisi istihsali ile Orta Anadolu'da ve dâhilde teessüs edecek sanayiinin muhtaç olacağı tenviratın ve muharrik kuvvetlerin teminini istihdafedecek (hedef tutacak) bir elektrifikasyon projesi de hazırlanmaktadır... Bir jeoloji enstitüsü tesisi programa dâhildir..."¹⁴⁹

Fotoğraf 14. Atatürk, Ergani Bakır İşletmesi'ni ziyaretinde işletme müdüründen bilgi alıyor, 1937

¹⁴⁹ Milliyet, 3 ve 4 Kânunusani, 1934, alıntıl原因: Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, c. 2, 1933 – 1935 (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 580, 1993), LXVIII.

1934-1938 yıllarını kapsayan Birinci Sanayi Planı yatırımlarının yaklaşık üçte biri maden grubuna ayrılmıştır. Planlanan tesisler arasında; Karabük Demir Çelik Fabrikası, Zonguldak sömük ve kömür tesisleri, Ergani’de bakır izabe fabrikası ve Keçiborlu’da kükürt işletmesi bulunmaktadır. Planın uygulama aşamasında bu işletmelere, Guleman Krom Yatakları İşletmesi ve Kuvarshan Bakır Yatağı İşletmesi de eklenmiştir. 1934 yılında Cumhuriyetin ilk maden yatırımı olan Isparta-Keçiborlu’da Kükürt İşletmesi kurulmuştur.¹⁵⁰ Zonguldak Sömük Fabrikası’nın temeli 15 Ağustos 1934 tarihinde, Karabük Demir Çelik Fabrikası’nın temeli ise 3 Nisan 1937 tarihinde Başvekil İsmet İnönü tarafından atılmıştır.

Yönetim, madenleri, uygulanacak sanayi programı çerçevesinde değerlendirmek istemektedir. Birinci Plan ile ithal ikameci bir sanayileşme politikasına yönelen Cumhuriyet yönetimi, dokuma ile başlayan bu politikayı kömür, petrol, altın, demir, bakır ve kükürtü de kapsayacak şekilde genişletmektedir. Bilinen maden yatakları ile yetinmemekte, ülkenin maden potansiyelini araştırıp ortaya koyacak bir “Jeoloji Enstitüsü” kurmak ve madenlerin işletilmesi ile ilgili yasal ve kurumsal yapıyı oluşturmak istemektedir. Bu kapsamda, öncelikle, 1933 yılında 2411 Sayılı ‘Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun’ uygulamaya konulur. Ardından, 20 Mayıs 1933 tarih ve 2189 Sayılı Yasa’yla -petrol ve bunlarla çıkacak diğer madenleri aramak ve işletmek üzere- Petrol Arama ve İşletme İdaresi¹⁵¹ ile -altın ve bunlarla çıkacak diğer madenleri aramak ve işletmek üzere- Altın Arama ve İşletme İdaresi İktisat Vekâletine bağlı olarak kurulurlar. Daha sonra, Türkiye Cumhuriyeti’nin madencilik sektörüne damga vuracak iki kamu kurumunun kuruluşu söz konusudur: 14 Haziran 1935 tarih ve 2804 Sayılı Yasa ile -ülke maden sahalarının

¹⁵⁰ ETİMADEN, “Tarihçe,” <https://www.etimaden.gov.tr/tarihce>.

¹⁵¹ Bu kuruluş, daha sonra MTA’ya bağlanmıştır.

aranması, işletmeye elverişli sahaların bulunması, fenni ve jeolojik tetkiklerinin yapılması, maden sanayiinde çalışacak her derecedeki elemanların yetiştirilmesini sağlamak üzere-MTA ile aynı tarih ve 2805 Sayılı Yasa ile -maden cevherleri, taş ocağı maddeleri, madenî ham maddeler ile maden malzemesi almak, satmak ve bunların alım satımına vasıta olmak, maden imtiyazları ile ruhsatname hisselerini elde etmek veya üzerine almak gibi görevleri olan- Etibank kurulur.¹⁵²

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Kanunu gerekçesinde; maden arama faaliyetinin pahalı ve riskli bir iş olduğu, bu nedenle özel sermayenin çekingen davrandığı, ancak, memlekette yeni taşkömürü, linyit, petrol, bitümlü şist, krom, kurşun, manyezit yataklarının aranıp bulunma zarureti olduğu, bu nedenle, 'İktisat Vekâleti'ne bağlı, fakat ticari usullerle işleyen ve hükmi şahsiyeti haiz bulunan bir müessese' kurulmasında yarar görüldüğü ifade edilmektedir.¹⁵³ Gerçekten, maden ve petrol aramalarının gerektirdiği büyük sermayenin ve taşıdığı riskin, dönemin koşullarında, özel sektör tarafından üstlenilmesi olanaklı değildir.¹⁵⁴

Yine aynı tarihli Etibank Kanunu gerekçesinde ise; maden kaynaklarımızın araştırılması amacıyla İktisat Vekaleti'ne bağlı Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nün kurulduğu, bu Kurumun bulacağı madenleri işletecek ticari kurumları oluşturmak ve bunları 'finanse' etmek hususunda '*mevcut milli müesseselerimizin bünyesinde esaslı tadilat yapılması'nın yeterli olamayacağı belirtilmekte ve "tutulacak olan en doğru yol(un), memleketin maden sahasındaki faaliyetinin kazanabileceği büyük ehemmiyetle mütenasip ve madenliğin hususiyetlerine ve şartlarına uygun yeni bir müessese kurup, kendisini bilhas-*

¹⁵² Tamzok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden...", 179-204.

¹⁵³ Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, 2. Cilt, (1933 – 1935), 600-602.

¹⁵⁴ Tamzok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden...", 179-204.

sa ve müstekir bir surette bu işlerle alakalandırmak” olacağı vurgulanmaktadır. “Kurulacak olan bu mali müessese, enstitünün meydana çıkarıp hazırladığı madenlerle iştigal eylemek ve onları işleyecek olan müesseseleri (financer) etmek, yardım ve himayesi altında bulundurmak, bunların muhtaç olduğu büyük sermayeleri memleket menfaatine en uygun şekilde tedarik imkânlarını araştırmak vazifeleri ile mükellef olacaktır.”¹⁵⁵ Bu gerekçeler ile kurulan Etibank’ın esas faaliyet konusu memleketin maden ve elektrik işleri olarak belirlenmiş, dolayısıyla madencilik alanına ek olarak elektrik üretim, nakil ve tevzi sanayisi de bu kuruluşun görevleri arasında sayılmıştır.

Sonuç olarak, bu dönemde, madencilik alanına Devletin yatırımcı ve işletmeci olarak girme düşüncesi, MTA ve Etibank’ın kurulmasıyla somutlaşmıştır. MTA, maden arama, jeolojik ve jeofizik araştırmalar yapma, laboratuvarlar kurma ve personel eğitimi gibi işlevleri üstlenmekte, Etibank ise, maden kaynaklarının işletilmesi, madencilik alanı ile ilgili her türlü işlem, alım-satım, ruhsat ve benzeri faaliyetleri yürütecek, ayrıca bankacılık işlemleri yapacaktır.¹⁵⁶

Ekonomi Bakanı Celal Bayar, 1935 yılı sonundaki Tasarruf ve Yerli Malı Haftası’nda yaptığı radyo konuşmasında, madencilik alanı ile ilgili gerçekleştirilen bu yeni Hükümet uygulamalarını anlatmakta, gerekçelerini açıklamaktadır:

“... Maden serveti, bir milletin refahında en büyük rol oynayan, muhtelif tezahürleriyle bir memleketin müdafaa-sını, hayatietini, medeniyetini, ayakta tutan bir varlıktır... Yeraltı serveti gözle görülür, elle tutulur bir varlık oluncaya kadar çok emek, çok zaman ve para ister. Tabiatla mücadele bilhassa madencilikte ön sırada gelir. Bu işin azametini kavrayan Cumhuriyet, bu araştırmaların

¹⁵⁵ Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, 2. Cilt, (1933 – 1935), 599-600.

¹⁵⁶ Tamzok, “Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden,” 179–204.

ve araştırma neticesi işletmelerin tehlikesini üzerine alarak Maden tetkik ve Araştırma Enstitüsü'nü, maden ve enerji sanayiinin finansmanını ve işletmesini üzerine alacak olan Etibank müessesesini vücade getirmiştir.

Hükümetin, bu maden servetlerinden en müsbet varlık olarak gördüğü taşkömürü havzası layık olduğu ehemmiyetle mütalaa edilmektedir. İlk adım olarak kömürün bu medeniyet vasıtasının memleket içinde mümkün olduğu kadar geniş istihlakının teminine çalışılmakta ve dış memleketlere ihracata teşvik edilmektedir. Ancak esaslı maliyet ıslahının, yalnız havzanın rasyonel şekilde işlenmesi ile kabil olduğunda müttetikiz.

... Anadolu'muzun hemen her köşesinde, hiç değilse mahalli ihtiyacı karşılayacak linyitlerimiz vardır. Bunların mahalli ehemmiyette olanlarının istismarı, hususi müteşebbislerin eline geçebilecekse de, geniş servet arzedenleri, devlet eliyle araştırılmakta ve müsbet neticelere varılınca memleketin enerji, mayii mahruk, sun'î gübre işlerini birden halledecek sanayie mevzu teşkil etmesi derpiş olunmaktadır.

Madenlerimizi en değerli bir mübadele vasıtası olarak ele almış bulunuyoruz. Krom ihracatının takip ettiği seyir nazarı dikkatinizi celbedecek mahiyettedir... Ergani'nin 20 kilometre civarında Guleman'da gayet zengin bir krom madeninin etüdü yapılarak enstitünün ilk müsbet mevzuu olarak Etibank'a intikal ettirilmiştir... Etibank'ı kurmuş bulunuyoruz. Henüz teessüs devresinde bulunan bu bankaya verdiğimiz ve vereceğimiz vazifelerle memleketimiz bir taraftan istihsal vasıtaları yaratan ağır sanayi sahasında ilk adımlarını atarken, diğer taraftan da ticaret muvazenemize önemli bir rol oynamaya namzet olan maden istihraç ve ihracatına devlet eliyle en müessir bir hamleyi vermiş olacağız.”¹⁵⁷

¹⁵⁷ Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, 2. Cilt, (1933 – 1935), 385-387.

Ekonomi Bakanı, aynı konuşmasında, Keban ve Gümüşhane’de maden araştırma ameliyatlarının devam ettiğini, Kütahya linyitlerinden sonra, memleketin diğer önemli linyit tezahürlerinin de birer birer ele alınarak enerji kaynaklarının metodik envanterinin yapılacağını, linyit kömürü yakacak bazı santallerin de ilk hesaplarının yapılmakta olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁸

Madencilikte millileştirme/devletleştirme dönemi

1933–1940 yılları arasında izlenen madencilik politikalarının temelinde, bir taraftan Osmanlı Devleti zamanında verilen imtiyazlar nedeniyle yabancı sermayenin elinde bulunan maden işletmelerinin satın alınarak millileştirilmesi, diğer taraftan Devletin madencilik sektöründe önemli yatırımlara başlaması bulunmaktadır. Madencilik alanındaki yeni düzenlemelerin devreye girmesiyle birlikte ilk millileştirme, 1936’da Ergani Bakır İşletmesi T.A.Ş.’in Deutsche Bank hisselerinin Hükümet tarafından satın alınarak Etibank’a devriyle olmuştur. Daha sonra, Fransız Ereğli Şirketi’nin sahip olduğu liman, demiryolu vs. ile ruhsatındaki tüm ocaklar 1937’de Etibank’a devredilmiştir. Zonguldak Havzası’ndaki bütün kömür ocaklarının devletleştirilerek Etibank’a devredilmesi ise 1940 yılında gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁹ Bu tarihten itibaren Havza’da kömür üretimi, Etibank’a bağlı “Ereğli Kömürleri İşletmesi” tarafından yapılacaktır.

1936 yılında Şark Kromları A.Ş. ve Guleman krom yatağının Etibank’a devri sağlanır.¹⁶⁰ Yine 1936 yılında Ankara Kes-

¹⁵⁸ Tamzok, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden...,” 179–204.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Etibank’ın kuruluşuna kadar Türkiye kromit yataklarından üretim, yabancı şirketler tarafından yapılmıştır. Ulutan’a göre, “*yabancı şirketler çok az sermaye yatırımlarıyla ocakları talan edencesine istismar etmişlerdir.*” (Ulutan, *Etibank*, 77); 1939 yılında Elâzığ-Ergani’de Bakır İşletmesi ve Elâzığ-Guleman Krom İşletmesi kurulur.

kin'deki molibden yatağı satın alınır. Aynı dönemde; Değirmisaz, Seyitömer ve Tavşanlı-Tunçbilek linyit sahaları da Etibank tarafından satın alınmıştır.¹⁶¹ Bütün bir Havza olarak ele alınması ve işletilmesi gereken Soma Havzası'ndaki linyit yataklarının ise sadece bir bölümünün işletme imtiyazı alınmıştır.¹⁶² Değirmisaz, Tunçbilek ve Soma'daki linyit işletmeleri birleştirilerek 1 Ocak 1940 tarihinde Etibank'a bağlı Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi (GLİ) kurulur. 1937 yılına kadar 100 bin tonun altında seyreden linyit üretimi, on yıl sonra 1948 yılında 1 milyon ton düzeyini geçer. Bunun yaklaşık 240 bin tonu Soma'dan üretilir. Etibank'ın kuruluşuna kadar ancak zorunlu durumlarda linyit üretimi yapan Devletin üretimdeki payı 1939 yılında %69'a ve 1945 yılında ise %81'e yükselir.¹⁶³

Fotoğraf 15. Murgul ocaklarında bakır taşıyan işçiler

¹⁶¹ Etibank'ın kurulduğu dönemlerde 25 kadar linyit işletmesinin (Seyitömer, Tavşanlı, Değirmisaz, Soma, Ağaçlı, Çiftalan, Balkaya, Çelteç, Beyşehir, Çiçekdağ-Arabinköy, Nazilli, Söke, Gemerek, Uzunköprü, Göynük, vd.) özel firmalarca işletildiği ve bu bölgelerin dışında daha az rezervli 35 kadar linyit yatağının olduğu bilinmektedir.

¹⁶² Ulutan, *Etibank*, 69-70.

¹⁶³ Turan, "Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi."

1938 yılında Divriği demir yatağı devir alınarak işletilmesi-ne başlanır. 1939 yılında Elâzığ-Ergani’de Bakır İşletmesi ve Elâzığ-Guleman Krom İşletmesi kurulur.¹⁶⁴ Murgul bakır yatağı ile Bolcardağ simli kurşun yataklarının işletme imti-yazları Etibank tarafından devralınır. Öte yandan, Balya’daki kurşun çinko madeni 1940 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla devletleştirilmiştir. Bu madenin imtiyazı Etibank tarafından 1979 yılında alınacaktır. Bunların dışında, Kuvarshan Bakır İşletmesi (1937), Murgul Bakır İşletmesi (1938) ve Keçiborlu Kükürt İşletmeleri (1942) de Etibank’a devredilir.¹⁶⁵ Ayrıca, 1937-1940 yılları arasında, Zonguldak Kömür Havzası’nda faaliyette bulunan Kilimli Şirketi, Kozlu Kömür İşleri T.A.Ş. ve Türk Kömür Madenleri A.Ş. Devletçe satın alınır ve bir iktisadî devlet teşekkülü olan Ereğli Kömürleri İşletmesi’ne bağla-nır.¹⁶⁶

Mevcut millileştirme / kamulaştırma çalışmalarıyla birlikte, krom ve demir başta olmak üzere, madenlerle ilgili üretim ve arama çalışmaları da yaygınlaştırılmıştır. Etibank’ın taşkömü-rü üretiminde 1938’de %20 olan payı 1941’de %100’e, krom üretiminde 1938’de %24 olan payı 1945’de %57’ye, kükürt üretimindeki payı %42’den dönem sonunda %91’e ve demir üretimindeki payı ise 1939’da %100’e yükselmiştir.¹⁶⁷ Bu ara-da, Etibankın kuruluş yılı olan 1935’ten 1948 yılına kadar olan dönemdeki üretimler; taşkömüründe 2,8 milyon tondan 4 milyon tona, linyitte 53 bin tondan 1 milyon tona, bakırda 400 tondan 11 bin tona (1937-1948), kromda 120 bin ton-

¹⁶⁴ ETİMADEN, “Tarihçe.”

¹⁶⁵ Hikmet Sami Türk, “Madenlerin Devletleştirilmesi”, *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi Tebliğleri* (Ankara, 1981), 33-45.

¹⁶⁶ Ereğli Kömür İşletmesi, 1957 yılına kadar Etibank’ın bünyesinde yer almış, daha sonra 1957 yılında kurulan Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu’na (TKİ) devredilmiştir.

¹⁶⁷ Ibid.

dan 286 bin tona, demirde 76 bin tondan 185 bin tona (1938-1948) çıkmıştır.¹⁶⁸ Taşkömürü üretimi, 1920'lerin ortalarından itibaren, özellikle Türkiye İş Bankası Şirketleri'nin Havza üretimine girmesiyle artmaya başlamış, Etibank'la birlikte artış devam etmiştir. Linyit kömüründeki üretim artışı, özellikle 1938 yılından itibaren Etibank'ın bu alana girmesiyle beraber hız kazanmıştır. Bu gelişmede, özellikle Birinci Plan'la beraber Devletin kaynakları dengeli kullanma politikasını ön plana alarak taşkömürü dışındaki daha düşük değerdeki linyitlere de yönelmesinin etkili olduğu söylenebilir. Demir üretimi, Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın kullanım düzeyine göre gerçekleştirilmiştir. Etibank'ın kuruluşuna kadar kromit üretimi daha çok yabancı şirketler tarafından yapılmış olup, 1935 yılında Etibank'ın kurulması ile bu şirketlerin çoğu Etibank'ın yönetimi altına girmişlerdir. Yıllar itibarıyla üretim miktarlarına bakıldığında, krom ve bakır üretimlerinin, özellikle Etibank'ın bu alana girmesiyle beraber önemli oranlarda arttığı görülmektedir.

“[Bu dönemde] *kurşun, çinko, cıva, zımpara, manganez, man-yezit, arsenik, antimuan ve amyant üretimleri özel şirketler tarafından gerçekleştirilmiş olup, bu üretimler, büyük oranda ih-racata yöneliktir ve geniş çapta dış piyasalardaki gelişmelerden etkilenmişlerdir. Keban ve Bolkardağ Kurşun - Çinko madenleri-ni işletmek üzere 1941 yılında Etibank tarafından planlamalar yapılmış, ancak özellikle savaş dolayısıyla üretime geçileme-miştir. Etibank; kurşun ve çinko üretimine 1953 yılında, cıva üretimine ise 1962 yılında başlamıştır.*”¹⁶⁹ 1923-1948 dönemine ait veriler incelendiğinde Gayrı Safi Milli Hâsıla içerisinde madenciliğin payının, tüm dönem boyunca %0,6 ile %1,4 arasında değişmekte olduğu görülmektedir. 1923-1935 döne-

¹⁶⁸ Tamzok, “Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden...”, 179-204.

¹⁶⁹ Ibid.

minde madenciliğin GSMH içerisindeki payı ortalama %0,82 iken 1936–1948 döneminde ortalama %0,95 olmuştur.¹⁷⁰

Birinci Planın uygulamadaki başarısı, İkinci Beş Yıllık Sanayi-leşme Planı’nı gündeme getirir. 20-24 Ocak 1936 tarihlerinde ikinci planın hazırlıklarını yapmak üzere, dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar’ın başkanlığında bir Sanayi Kongresi toplanır. Kongre’nin ardından, birinci plana göre daha kapsamlı olan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanır. “İkinci Beş Yıllık Plan, *madenler ve Etibank’ın faaliyet alanına giren konularda, o zamana kadar ülkemizde kurulmaları ve üretilmeleri hayal dahi edilmemiş yatırımların gerçekleştirilmesi için bütün ayrıntıları incelenmiş, projelendirilmiş bir çalışmayı sergilemekteydi.*”¹⁷¹ Planda, “yılda 475 milyon kwh elektrik enerjisi üretecek 2 adet bölge enerji santrali, yılda 100 bin ton kapasiteli bir petrol rafinerisi, sentetik benzin üretim tesisi, azot ve azotlu gübre fabrikası, yılda 10 bin ton kapasiteli ferro-krom tesisi, maden kömürü, linyit, bakır, çinko-kurşun, demir cevheri, sömük, katran üretiminin geniş ölçüde arttırılması gibi büyük yatırımlar”¹⁷² ele alınmıştı. Birinci Plan’da %26,9 olan toplam yatırım içerisindeki madencilik sektörünün payı, İkinci Plan’da yaklaşık %42 olarak öngörülmüştür.¹⁷³ İkinci Plan ile ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmesi, elektrik, madencilik ve limanlar gibi altyapı yatırımlarına yönelinmesi düşünülmüş, ancak büyük umutlarla hazırlanıp 1938’den itibaren uygula-

¹⁷⁰ Tuncer Bulutay, Yahya Tezel ve Nuri Yıldırım, *Türkiye Milli Geliri (1923–1948)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 375, Sevinç Matbaası, 1974).

¹⁷¹ Ulutan, *Etibank*, 116.

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Afet İnan, “Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Sanayi Planı 1933,” alıntılan: Murat Turan, “Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi,” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Ankara: 1983), 1332-1338.

maya konulması öngörülen plan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulanamamıştır.¹⁷⁴

İkinci Plan'ın uygulanamaması üzerine, Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihindeki Meclis 5. Dönem 3. Yasama Yılı açış konuşmasında madenlerle ilgili üç yıllık bir planın uygulamaya konulması gereğine işaret etmiştir:

“Türkiye’de devlet madenciliği, milli kalkınma çalışmaları ile yakından ilgili önemli konulardan biridir. Genel endüstrileşme düşüncemizden başka, maden araştırma ve işletme işini, her şeyden önce, dış kredi imkânlarımızı ve döviz gelirimizi artırabilmek için sürdürmek ve buna özel bir önem vermek zorundayız. Maden Tetkik ve Arama Dairesinin çalışmalarında gelişme göstermesini ve bulunacak madenlerin, rantabilite hesapları yapıldıktan sonra, planlı biçimde hemen işletmeye konulmasını sağlamanız gerekmektedir. Elde bulunan madenlerin en önemlileri için üç yıllık bir plan yapılmalıdır.

Ereğli Şirketini satın aldığımızı ve Ereğli kömür havzasında rasyonel bir üretim planının, günün sorunu olduğunu biliyorsunuz. Bunun tamamlanması çabuklaştırılarak, kömür üretimimiz kısa bir sürede en az bir misli artırılmalıdır.

Diğer yandan Maden Tetkik ve Arama Dairesinin Divriği sahasında bulduğu ve cevher oranı yüksek olan demir madeninin hemen işletilmesine geçilmeli ve Karabük demir - çelik sanayimiz ihtiyaç planı dışındaki bölümünün ihracatına başlanılmalıdır.”¹⁷⁵

¹⁷⁴ Kepenek, Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, 59-60.

¹⁷⁵ TBMM İnternet Sitesi.

Uyarılar sonrasında, ikinci planda değişiklikler yapıldı. 1937 yılı Aralık ayında Hükümet, planın madencilikle ilgili bölümlerini ‘Üç Senelik Maden Programı’ adı altında uygulamaya koydu. Programa göre; Guleman krom madeninde yılda 100 bin ton üretim kapasiteli tesisler açılacak, Ergani, Kuvarshan ve Murgul’daki bakır yataklarından yılda 13.300 ton blister ve 1.200 ton saf bakır, Kütahya Linyit Havzası’ndan yılda 1 milyon ton linyit üretilecek, Zonguldak Havzası’ndaki taşkömürü üretimi yılda 4,5 milyon ton seviyesine çıkarılacaktı. Ayrıca, yılda 10 bin ton çinko ve 400 bin ton demir üretilmesi hedeflenmişti.¹⁷⁶ Ancak, İkinci Dünya Savaşı, bu planın da uygulamaya sokulmasını engelleyecektir.

1939 yılı sonlarından 1945 yılı ortalarına kadar süren İkinci Dünya Savaşı boyunca Etibank, başta Karabük Demir Çelik Fabrikaları ile dokuma ve şeker fabrikaları olmak üzere sanayinin ve seferberlik halindeki ordunun kömür ihtiyacını karşılamak üzerine yoğunlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı bittiğinde, Etibank, kuruluşunu tamamlamış ve belirli bir kurumsallaşma düzeyine erişmiştir. Etibank tarafından 1945 yılında beş yıllık yeni bir sanayi planı ele alınmış ve bu tarihten itibaren yatırımların büyük ağırlığı Zonguldak Kömür Havzası ve linyit ocaklarına verilmiştir.¹⁷⁷ Bu arada, Etibank’ın belirli madenlerdeki iştirak payı da dönem boyunca sürekli bir artış göstermiştir (Tablo 7).

¹⁷⁶ Y. Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)* (İstanbul, 1994), 307, alıntıl原因: Özkan Demir, “İkinci Dünya Savaşı’na Kadar Türkiye’de Madencilik Alanındaki Gelişmeler,” 478-490.

¹⁷⁷ Tamzok, “Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden...”, 179–204.

Tablo 7. 1938–1945 arasında Etibank’ın madenlerdeki iştirak payları (%)¹⁷⁸

Madenin cinsi	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Taşkömürü	20	29	34	100	100	100	100	100
Linyit	-	64	64	64	69	71	80	81
Krom	24	54	54	47	40	49	52	57
Kükürt	42	42	47	45	90	90	98	91
Demir	-	100	100	100	100	100	100	100

Bu dönemde, İkinci Dünya Savaşı’nın neden olduğu ekonomik sıkıntıları aşmak için çıkarılan yasalar arasında 18 Ocak 1940 tarihli 3780 Sayılı Milli Korunma Kanunu madencilik sektörünü ilgilendiren hükümler taşıması bakımından önemlidir. Bu kanuna göre; Hükümet, hangi madenden ne miktarda ve ne nitelikte üretileceğine müdahale edebilecek, buna uygun hareket etmeyen işletmelere el koyabilecek, uygun gördüğü işletmeleri belli bir bedel ödeyerek satın alabilecek ve bunları işletebilecekti.¹⁷⁹ Dolayısıyla, savaş yıllarında Devlet, bu düzenlemeyle madenler üzerinde neredeyse sınırsız bir yetkiye sahip olabilmıştır.

Öte yandan, Osmanlı Maadin Nizamnâmesi ile Taşocakları Nizamnâmesi’nin bazı hükümlerinin tadili suretiyle oluşturulan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin temel maden mevzuatı olarak kabul edilecek 4268 Sayılı ‘Madenlerin Aranma ve İşletilmesi Hakkında Kanun’ 1942 yılında yasalaştırılmıştır. Bu kanun, 6309 Sayılı Maden Kanunu 1954 yılında yürürlüğe girene kadar, Maadin Nizamnâmesi ve Taşocakları Nizamnâmesi ile birlikte uygulanmıştır.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Turan, “Madencilüğümüzün Tarihsel Gelişimi.”

¹⁷⁹ Milli Korunma Kanunu, Kanun Numarası: 3780, 26 Ocak 1940 tarih ve 4417 Sayılı Resmî Gazete.

¹⁸⁰ Aysema Pelin Şaşmaz, “Türk Maden Mevzuatının 3213 Sayılı Maden Kanunu’na Kadar Geline Süreçte Tarihsel Gelişimi,” *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)* 14, no. 1 (Ocak 2024): 89-122.

Özetle, Yeni Cumhuriyet, ilk on yılında madencilik alanında özel sermayeden medet umarken, 1930’larla birlikte maden aramacılığı ve işletmeciliğinin Devlet tarafından yapılması yönünde bir politika değişikliğine gitmiştir. Bununla birlikte, Devlet, 1935 yılından itibaren taşkömürü, linyit, demir, krom, bakır ve kükürt madenlerinin üzerinde durmuş, devletleştirmeleri de bu madenlerle sınırlı tutmuştur. Bunlardan bakır ve krom döviz kazandıracak ihracat malları olarak görülmüş, dışarıya işlenmeksizin satılmıştır. Aynı dönemde kurşun, çinko, civa, zımpara, manganez, manyezit, arsenik, antimon ve amiyant gibi madenlere Devletin doğrudan bir ilgisi olmamış, bunların üretimleri özel şirketlere bırakılmıştır.¹⁸¹ 1946 yılı itibarıyla Türkiye’de faaliyette bulunan başlıca 50 maden işletmesinden 15’i Devlete ve 35’i özel şahıslara ait bulunmaktadır.¹⁸²

Savaş yıllarında maden işçisinin durumu

Bu döneme ilişkin olarak, savaş yıllarında (1940-1947) Ereğli Kömür Havzası’nda uygulanan ‘Ücretli İş Mükellefiyeti’ uygulamasından bahsetmeden geçmemek gerekir. Maden ocaklarındaki işçilerin Devlet tarafından sömürge madenciliği benzeri koşullarda çalıştırıldıkları bu dönem boyunca günlük mesai süresi 12 saati bulmuş, bazen bir buçuk ay dönüşümlü olarak çalışan mükellef işçiler için hafta tatili uygulaması kaldırılmıştır.¹⁸³ Ücretli iş mükellefiyetinin en yoğun olarak uygulandığı Zonguldak ilinde 1937 yılında sadece 371 çocuk-genç çalışırken, bu rakam 1943 yılında 6118’e çıkmış, erkek işçi-

¹⁸¹ Tamzok, “Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden...”, 179–204.

¹⁸² 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Madenler Bölümü.

¹⁸³ Murat Kara, “Ereğli Kömür Havzası’nda II. Mükellefiyet (Zorunlu Çalıştırma, 1940-1947),”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 14, (Zonguldak, 2011): 417-419; Kara’nın bu eseri araştırma yöntemi olarak “Sözlü Tarih” yöntemini kullanmaktadır ve kaynak olarak o dönem maden işçilerinin kişisel anıları üzerine kurulmuştur.

lerin askere alınmasıyla doğan işçi açığı kadınlar ve çocuklar aracılığıyla kapatılmaya çalışılmıştır.¹⁸⁴

Yine o dönemde, Zonguldak Havzası'ndaki maden kazaları da ciddi boyutlardadır. Alman Gerhard Kessler'in anlatımına göre; 1941'de 75, 1942'de 108, 1943'de 72, 1944'de 83, 1945'de 81 ve 1946'da ise 61 ölümle neticelenen kazalar vuku bulmuştur. *"Mevzubahis altı sene zarfında asgari beş günlük çalışma kabiliyetinin mahrumiyetine mâl olan kazaların adedi ise dört kere 3 - 4,000 arasında iki kere de 4,000'in üstündedir. Bu rakamlar nihayet 20 - 25,000 işçinin çalıştığı küçük bir maden mıntıkası için korkunç derecede yüksektir."*¹⁸⁵

Bununla birlikte, mükellefiyet sonrası koşullar bir ölçüde iyileşmeye başlayacaktır. Ocakların devletleştirilmesinden sonra üretim alanlarında modern işçi pavyonları ve dinlenme tesisleri yapılacak, bekâr işçilerin barınmasının yanı sıra işçilerin yeme, içme, yatma ve eğlence gibi ihtiyaçları temin edilecektir. Dolayısıyla, madenlerin tam anlamıyla Devlet eline geçmesiyle, ocaklarda çalışan Havza köylüleri az da olsa bir iyileşme yaşayacaklardır.

Elbette, genç Cumhuriyet, ne sömürge ne de yarı sömürge dir. Ancak, maden kaynaklarının tümünü kendi imkânlarıyla çıkarıp mâmul madde haline getirmek için ne sermayesi ne de gelişmiş bir sanayisi ya da teknolojisi bulunmaktadır. Cumhuriyet'in sömürge ülke olma korkusu, İkinci Dünya Savaşı sırasında hazırlanan ve teknik düzeydeki yöntemi o dönem 'Kadro Hareketi'nin önemli iki temsilcisi olan Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tekin tarafından saptanan 1946 'İvedili Sanayi Planı'na yansımış ve planın gerekçesinde "... bir

¹⁸⁴ Ahmet Makal, "Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak İş Mükellefiyeti", *Zonguldak Kent Tarihi'05 Bienali Bildiriler Kitabı* (Zonguldak Eğitim ve Kültür Vakfı, 2006), 84.

¹⁸⁵ Kessler, "Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları."

tarafтан demokrasi âleminin bir zaafı olan müstemleke ve yarı müstemleke şeriatı içine düşmemek ..." ifadeleri yer almıştır.¹⁸⁶

Savaş sonrası küresel gelişmelerin etkisiyle uygulanamayacak olan bu planla madencilik sektöründeki Devlet ağırlığının arttırılarak sürdürülmesi hedeflenmiştir. Ancak, 'bağımsız bir sanayileşme/kalkınma planı' yerine 'dışa bağımlı ve tarıma dayalı bir gelişme planı' arasındaki yol ayrımı bir sonraki dönemde ikincisinin lehine neticelenecek ve büyük ölçüde 'Batı' blokunun tercihi olan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlattırılacaktır. Bu plan da uygulanamamakla birlikte, sahip olduğu anlayışın genel ekonomi politikalarına ve elbette madencilik sektörüne de yansımaları olacaktır.

¹⁸⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, (Ankara: ODTÜ Yayınları, 1974).

6. YENİ SÖMÜRGEÇİLİK ÇAĞI BAŞLARKEN TÜRKİYE'DE MADENCİLİK

1930'lardan itibaren Türkiye'deki egemen düşünce, madenlerin mümkün olduğu ölçüde Devlet eliyle işletilmesi yönündedir. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu görüş yavaş yavaş değişmeye başlayacaktır.

Savaşın bitiminde, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Hükümeti tarafından, daha çok özel sektör yanlısı bürokratlardan oluşan bir komisyona '1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı' hazırlattırılmıştır.¹⁸⁷ Söz konusu plan, uygulanmamış olmakla beraber, dayandığı anlayış, dönemin ekonomi politikasına yansıtılmak istenmiştir. Bununla birlikte, iç ve dış ticarete serbestleşme, özel girişimciliğin desteklenmesi, yerli ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi şeklinde özetlenebilecek olan bu anlayışı yerleştirmek amacıyla gelen Hükümet, dönem boyunca tam tersine kamu yatırımlarını daha da geniş-

letecek, bunlardan sermaye birikimi ve ekonomik gelişmeyi sağlama yönünde yararlanma yoluna gidecektir.

Sektörde dış güçlerin etkileri

Savaş sonrası dönemde, devletçi politikalardan uzaklaşarak özel sektör yatırımlarının artırılması ve bu çerçevede yabancı sermaye ile dış yardımlardan yararlanarak kalkınma düşüncesi dış etkilerin de artmasına yol açmıştır. Bunların içerisinde, ABD'nin etkisi ise özellikle belirgindir.

*Fotoğraf 16. Haydarpaşa Garı'nda Marshall Planı
hakkındaki bilgi panosu, 1951*

ABD'nin Anadolu'daki yer altı zenginliklerine olan ilgisini, bu dönemin çok öncesine, 1900 yılına kadar götürmek mümkündür. O tarihte Türkiye'ye gelen Amerikalı Amiral Chester kendi ismiyle anılan bir proje hazırlamıştır. Chester Projesi'ne göre, Türkiye'nin doğusu ile Musul-Kerkük bölgesini Karadeniz ve Akdeniz'deki limanlara bağlayacak 4.400 kilometrelik bir demiryolu ve iki liman yapımı karşılığında, demiryolu güzergâhlarının her iki yanında 20 kilometreyi kapsayan alan

içinde kalan petrol dâhil her türlü yer altı kaynağının işletmesi 99 yıllığına Amerikan sermaye grubuna bırakılacaktır. Projeye bağlı olarak hazırlanan anlaşma metni, çok daha sonra 1923 yılında TBMM’de onaylanmış, ancak proje gerçekleştirilememiştir.¹⁸⁸

Bununla birlikte, ABD’nin Türkiye ekonomisi üzerindeki asıl etkisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendisini gösterecektir. Bilindik sömürgeci anlayış, çıkarlarına uygun bir ekonomik yapının Türkiye’de yerleşmesini temin etmek için çeşitli yollardan Türkiye’yi etkilemeye çalışmıştır. Bunların büyük bir bölümü ise 1947’den sonra ABD tarafından yapılan yardımlarla ilişkilidir. Bu dönemde, Marshall Planı’nın da etkisi ile¹⁸⁹ iç kaynaklardan çok dış kaynaklara dayalı bir kalkınma stratejisi yürütülmek istenmiştir. Dolayısıyla, 1950 yılına gelinirken, askerî ve politik alanda kapitüler nitelikli ayrıcalıkların yabancılara verilmesinin ilk adımları atılmıştır.¹⁹⁰

Marshall kredilerinin madencilik sektörüne yansımaları sonucunda, maden makineleri ve teçhizatlarına yönelik sağlanan düşük faizli kredilerle özellikle küçük ölçekli özel sermaye şirketlerine ait maden sahalarında üretim imkânları hızlanmıştır. Diğer taraftan, 1950 yılında, özel sermayenin madencilik sanayiinde kullanılmasına olanak sağlamak üzere Devlet tarafından bloke edilmiş sahalar aramalara açılmış, küçük ve orta ölçekli özel şirketlerin madencilik yapmasına olanak tanınmıştır. Bu girişimler neticesinde, özel şirketlere 619 arama, 19 işletme ruhsatı verilmiştir. Marshall Planı kapsamında

¹⁸⁸ Bülent Bilmez, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908– 1923)*, (Tarih Vakfı Yayınları, 2000).

¹⁸⁹ Nadir Avşaroğlu, *Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri*, (Basılmamış eser, 2008), https://www.academia.edu/5755147/MARSHALL_PLANI_AMERİKAN_DIŞ_KREDİLERİ_ve_TÜRKİYE_MADENCİLİK_SEKTÖRÜNE_ETKİLERİ.

¹⁹⁰ Kartalkanat, “Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler...”, 55.

yürütülen çalışmalarda, öncelik, başta kömür olmak üzere ABD'nin ve Avrupa ülkelerinin gereksinim duyduğu madenlerin üretim ve ihracatını arttırmak olmuştur. Nitekim çıkardığı kromun tümünü ABD'ye ihraç eden özel bir firma, 1951 yılından itibaren Marshall Planı fonlarından kredi almaya başlamıştır. Yine plan kapsamında; Kozlu, Çatalağzı, Kandilli, Çamlı bölgelerinde MTA tarafından ve bir Amerikan sondaj şirketi yardımıyla arama çalışmaları yapılır. Benzer çalışmalar, Soma, Tunçbilek, Değirmisaz, Ağaçlı gibi linyit bölgelerinde de yürütülür. Etibank ve Ereğli Kömür İşletmeleri'ne ise azımsanmayacak miktarlarda yardım tahsis edilir. Öte yandan, madencilik alanındaki Devlet kuruluşları, ilk defa bir kısım işlerini taşeron firmalara yaptırmaya, bu dönemde başlar.¹⁹¹

İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte sömürgecilik çağı sona ermiş ama yeni sömürgecilik çağı yeni yöntemlerle çoktan devreye girmiştir. Bu süreçte, 1944 yılında imzalanan Bretton Woods Antlaşması'yla -ve IMF'yle birlikte- kurulan Dünya Bankası'nın (kurulduğu tarihteki ismi Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'dır) rolü önemlidir. Nitekim 1949 yılında Türk Hükümetinin talebiyle Dünya Bankası tarafından gönderilen M. Barker başkanlığındaki Amerikan heyeti, 1951 yılında, yani Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin hemen sonrasında, Bankanın finanse ettiği Barker Raporu'nu Hükümete sunmuştur.

Raporun madenciliğe ilişkin önerileri, özetle; tarımsal kalkınmaya öncelik verilerek ağır makina ve maden sanayisinden uzak durulması, Devletin sanayi yatırımlarındaki etkinliğinin azaltılması, özel kesimin maden arama ve işletme faaliyetlerinin önünün açılması, madenlerin özel mülkiyete transfer edilmesi ve MTA tarafından yapılacak arama sonuçlarının halka açılması şeklinde olmuştur. Raporun çizdiği çerçeve,

¹⁹¹ Aysaroğlu, *Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri*.

bir yandan özel sermayenin herhangi bir arama riskine katlanmadan maden işletmeciliği yapabilmesine, diğer yandan üretilen cevherlerin herhangi bir işleme tabi tutulmaksızın oldukları gibi ülke dışına çıkarılmalarına olanak sağlamaktadır; dolayısıyla Yeni Sömürgecilik çağının ruhuna da son derece uygundur. Ayrıca, raporda, Zonguldak Kömür Havzası'nın geliştirilmesi için hiç bir taahhüde girilmemesi ve münferit fabrikalar ile maden işletmelerinin kendi başlarına yatırım yapmalarının engellenerek yatırım kararlarının Başbakan ve yardımcıları tarafından verilmesine dair önerilerde bulunulmuştur. Barker başkanlığındaki heyet, Sümerbank ve Etibank gibi Devlet kuruluşlarının gelişme göstermelerini de sakıncalı bulmaktadır.¹⁹² Söz konusu rapor çalışmasıyla, yabancı sermayenin Türkiye madencilik sektörüne çekilebilmesi umulmaktadır. Nitekim 1952 yılında MTA tarafından yayımlanan *'Türkiye'de Maden İşletecek Yabancı Müteşebbisler İçin Tanıtma Bülteni'*nde, *"... Türkiye'de maden işlerinde çalışmak isteyen sermayedarların ne gibi şartlar ve hükümlere bağlı olacağını ana hatları itibariyle göstermek ve serbest teşebbüse açık madenlerimiz hakkında toplu bir fikir vermek maksadıyla hazırlanan bu broşürün, memleketimizde çalışmak isteyen hariçteki dostlarımıza faydalı olmasını temenni ederiz,"* ifadeleri kullanılmaktadır.¹⁹³

Barker Raporu'nun önerileri doğrultusunda, önce 1951 yılında 5821 Sayılı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, daha sonra 1954 yılında 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, 6309 Sayılı Maden Kanunu ve 6326 Sayılı Petrol Kanunu çıkarılmıştır. Maden Kanunu ile madenlerin Devlet eliyle geliştiril-

¹⁹² Kartalkanat, "Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler... ", 55-56; İleri, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Madencilik Politikaları*, 142-150; Turan, *"Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi."*

¹⁹³ Kartalkanat, *"Cumhuriyet Döneminde Madencilüğümüzün Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası."*

mesi esası terkedilmiş, özel ve kamu girişimlerinin eşit haklara sahip olacakları hükmü getirilmiştir. Ayrıca, Türk kanunlarına göre kurulmuş yabancı sermayeli kuruluşların yerli sermaye ile kurulmuş olanlarla aynı koşullarda maden işletmeciliği yapabilmeleri sağlanmıştır. Kanun, maden işletme imtiyazının verilmesinde yerli ve yabancı sermaye ayrımı yapmamaktadır. Dolayısıyla imtiyazlardan yabancıların da yararlanmasının yolu açık tutulmuştur. Düzenlemelerin ardından, verilen arama ve işletme ruhsatlarının sayısı artmış; linyit, krom, demir gibi bazı madenlerin üretiminde özel kesimin payı yükselmiştir.

Bununla beraber, tüm bu özel sermayeyi teşvik çabalarına karşın, madencilik sektöründeki kamu yatırımları bu dönemde de artmaya devam etti. Ülkenin enerjiye olan ihtiyacındaki hızlı artış nedeniyle kömür sahalarına öncelik verildi; Zonguldak Kömür Havzası'na, Değirmisaz, Tunçbilek, Soma, Seyitömer, Erzurum-Balkaya linyit işletmelerine önemli yatırımlar yapıldı. Bu dönemde, ayrıca, Ergani Bakır ve Keçiborlu Kükürt işletmelerine, Guleman krom, Divriği demir, Keban kurşun ve çinko yataklarına yapılan yatırımlar da sürdürüldü. Ankara'da bir briket fabrikası kuruldu. 1954 yılında Küre bakırlı pirit ve 1957 yılında ise Üçköprü krom yataklarının imtiyazları Etibank'a alındı, Muğla-Üçköprü Krom İşletmesi ve Antalya Elektrometalürji İşletmesi kuruldu.¹⁹⁴ Yine 1957 yılında Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ) kuruldu ve daha önce Etibank'a bağlı olarak yürütülen taşkömürü ve linyit üretimi ile bu alanda Etibank'ın sahip olduğu tüm yetki ve görevler bu Kuruma devredildi. 1958 yılında Kütahya-Emet Kolemanit İşletmesi, 1959 yılında Kastamonu-Küre Bakır İşletmesi ve 1960 yılında İzmir-Halıköy Cıva İşletmesi kuruldu.¹⁹⁵ Diğer taraftan, bu dönemde, Etibank'ın bir kurşun izabe tesisi ile bir ferrokrom fabrikası kurma ve Ergani bakır yatağından kobalt

¹⁹⁴ ETİMADEN, "Tarihçe."

¹⁹⁵ ETİMADEN, "Tarihçe."

üretme teşebbüsleri de bulunmaktadır, ancak sonuçlandırılmamıştır.¹⁹⁶

Bu dönemde, madencilik sektörünün bütün sorumluluğu, 30 Haziran 1957 tarihinde kurulan Sanayi Vekâleti'ne verilir. Aynı kanunla vekâlete bağlı daireler arasında Maden Dairesi Reisliği adında bir birim de oluşturulmuştur.¹⁹⁷ Kendisinden önceki Maâdin Umum Müdürlüğü'nün görev ve yetkileri daha da genişletilerek bu birime devredilir. Söz konusu görev ve yetkiler aşağıda aktarılmaktadır:

“Madenlerle ilgili mevzuat hükümlerini uygulamak, devlete veya hususi maden müesseselerine ait işleri mevzuat dairesinde yürütmek, maden sicilini tutmak, madenlerin umumi envanterini yapmak, madenciliğin inkişafına ve yenilerinin kurulmasına ait etütleri yaparak ihtiyaç derecesine ve imkânlarına göre resmi ve hususi sektörlerde ele alınabilecek işlerin prioritetlerini tespit etmek ve bunlardan ön sırada tahakkuku lüzumlu işlerin plân, proje ve rantabilite etütlerini hazırlayarak teşebbüs sahasına intikali için gerekli tedbirleri almak, Bakanlık ve Bakanlığa bağlı müessese ve işletmeler arasında irtibat ve münasebet kurmak, madenciliğin finansmanına ve umumiyetle teşvikine ait esasları ve kanunları hazırlamak, maden müesseseleri arasında irtibat ve koordinasyonu sağlamak, teknik bilgi vererek hususi teşebbüse önderlik etmek, standardizasyon ve norm esaslarının tespit ve

¹⁹⁶ Ulutan, *Etibank*, 143-144.

¹⁹⁷ Madencilik sektöründen sorumlu olan bu kurumun adı 1993 yılında 505 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Maden İşleri Genel Müdürlüğü (MİGEM) olarak değiştirilmiş ve yeni kurulan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlanmıştır. Sonrasında, 9 Temmuz 2018 tarih ve 30473 Sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 703 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Maden İşleri Genel Müdürlüğü ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (PİGM) kaldırılmış, bu iki genel müdürlük birleştirilerek Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (MAPEG) kurulmuştur.

tatbikini temin ve kontrol etmek, maden mamullerinin kalite kontrollerini yapmak, teknik, istatistik ve yayın faaliyetlerini idare etmek ve umumi olarak maden müesseselerine müteallik işleri mevzuat çerçevesinde yerine getirmek.”¹⁹⁸

Netice olarak, bu dönemde, her ne kadar madencilik sektöründe yerli ve yabancı sermaye teşvik edilmek istense de uygulamalar tam aksi yönde olmuş ve kamu yatırımları daha da genişletilmiştir. 1960 sonrasında ise madencilikte kamunun ağırlığı daha da artacaktır.

Öte yandan, bu dönem boyunca ülkenin madencilik sektörüne yapılan dış müdahaleler, bor mineralleri için çok daha belirgindir. Dolayısıyla, bu bölümde, Türkiye’deki borların hikâyesine ayrı bir başlık açmak uygun olacaktır.

Borların hikâyesi

Balıkesir-Susurluk Sultançayırı mevkiinde 1850’li yılların başında bulunan maden yatağının bor minerallerini içerdiği, ilk başta anlaşılmamıştır. Bu madenin bor olduğunu anlayan Fransız Mühendis Camille Desmazures, Polonyalı mülteci ortağı Henri Gropler ile birlikte, madenin bulunduğu 37 dönüm arazi üzerinde “alçıtaşı” madeni çıkarmak üzere 1865 yılında Companie Industrielle Des Measures adına 20 yıl süreyle işletme izni almıştır.¹⁹⁹ Şirket, madeni çalıştırmaya başlamış ve borlar 1860 yılından itibaren yurt dışına götürülmüştür. Bu yatakların işletme hakkı, 1887 yılında 65 yılığine İngilizlerin eline geçmiştir; sırasıyla 1904 yılında William Vitatter, 1927 yılına kadar John Owen Rid ve Lord Mewen Mervil, 1938 yı-

¹⁹⁸ Yavuz Fındıkgil, *Maden Hukuku*, (İstanbul, 1966) alıntılan: Turgut İleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin Madencilik Politikaları (1923–1960), 162.

¹⁹⁹ Desmazures ve ortağı Gropler, Pandemit (bor) üretimi yapacaklarını padişahın ve aynı zamanda diğer yabancı şirketlerden saklamışlardır.

lında ise Desmond Abel Smith bu yatakların işletme hakkını almışlardır.

Öte yandan, Cumhuriyet'le birlikte yabancı işletmelerin çoğu millileştirilmiş olmasına karşın, İngilizlerin Sultançayırı'ndaki boraks imtiyazı bütün engelleri aşmasını bilmiştir. “... 1904'de Reşit Paşa ve İngiliz tebaasından William Vitall'lere verilen imtiyaz civarda mevcut 9 adet diğer bor tuzu sahası ile kanuni tevhid görerek 10 Nisan 1927 tarih ve 4962 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 45 yıl müddetle, John Oved Rid uhdesine ihale olunmuş ve bilâhare 7 Aralık 1927'de Lord Meven Mervil'e geçen bu sahalar 11 Mart 1938'de Desmond Abel Smith'e intikal etmiştir.”²⁰⁰ 1938 yılından itibaren Desmont Abel Smith'in elinde bulunan Sultançayırı'ndaki bor sahaları 27 Ekim 1950 tarihinde 'dünya tekeli' konumunda bulunan Londra merkezli Borax Consolidated Ltd Şirketi'ne devredilmiştir. Öte yandan, Borax Ltd, 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile 1309 Sayılı Maden Kanunu hükümlerinden yararlanmak üzere, 1955 yılında %94 payı kendisinin, %2'si yerli ve %4'ü İngiliz ortaklarının olan Türk Boraks A.Ş. adlı paravan bir şirket kurmuştur. Bu şirket, 1950'li yıllara kadar üretimini sürdürür ve Türkiye'de rafine tesis kurmayı ise hiç düşünmez.²⁰¹ Aynı şirket, ülkemizde bulunduğu rezerv miktarlarını ise daima düşük göstermiştir. Örneğin, kendisine ait Kırka yataklarında bulunduğu sodyum boratın rezerv büyüklüğünü ilgililerden saklamaya çalışmıştır. Ancak, MTA tarafından yapılan incelemeler sonucunda, şirketin 40 milyon ton olarak açıkladığı rezervin gerçekte 400 milyon tonu bulunduğu anlaşılmıştır. Daha sonra yapılan ilave çalışmalarda ise, bu sahanın, aslında dün-

²⁰⁰ Cumhuriyet Senatosu Bor Mineralleri Araştırma Komisyonu Raporu, aktaran: Dün – Bugün – Yarın Bor, *Madencilik Dergisi* 9, no. 2, (TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 1970): 30-62.

²⁰¹ K. Karakoç, “Osmanlı'dan Günümüze Maden Mevzuatı ve Bor Madenciliği Özelleştirme ve Bor Politikaları Üzerine Düşünceler”, 2. *Uluslararası Bor Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2004, 17-30.

yanın en büyük ve en zengin yataklarından biri olduğu ortaya çıkacaktır. Bu arada, 1935 yılında kurulan MTA ve Etibank gibi kuruluşlar ise özellikle İkinci Dünya Savaşı ertesinde bor minerallerini arama çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Neticede, Bigadiç ve Emet dolaylarında yeni bor yatakları bulunur. Ancak, bu kuruluşların aramaları ilerledikçe, Borax Consolidated Ltd bunları engellemeye çalışmış, bu amaçla ülkemiz bor rezervlerinin yetersiz olduğu söylentilerini yaymıştır. Öte yandan, şirket, yerli girişimcilerin ellerinde bulunan bor sahası ruhsatlarını da toplamış, ancak Türkiye’deki üretimini giderek düşürerek 1950 yılından sonra tamamen durdurmuştur. Borax Ltd, bir taraftan ABD’deki üretimini artırırken, diğer taraftan uluslararası fiyatların düşmesini önlemek amacıyla Türkiye’deki bor üretimlerini engelleme amacındadır.²⁰²

Bu gelişmeler yaşanırken, MTA tarafından 1956 yılında Kütahya-Emet’de önemli bir bor yatağı keşfedilir ve bu yatak 1958 yılında Etibank’a devredilir. Etibank, aynı yıl ilk bor şantiyesini burada kurar ve 12 Temmuz 1958 tarihinde ilk bor cevheri üretimine başlar; aynı yıl bir kısmını ihraç eder. Böylece, İngiliz şirketinin bor cevheri üretim ve ihracatı üzerindeki tekeli, 1959 yılında Etibank’ın dünya bor pazarına ikinci ihracatçı olarak çıkmasıyla kırılmış olmaktadır.²⁰³

Emet kolemanit sahasıyla ilgili olarak Ulutan’ın anlattıklarından anlaşıldığı üzere, her ne kadar savaş sonrası uluslararası alandaki gelişmeler ve ABD’nin tüm dünyaya daha liberal bir ekonomi ve ticaret sistemini dayatmaya çalışması söz konusuysa da Türkiye’nin madenlerine ilişkin olarak ülkede “millîci” anlayışlar hâlâ bir şekilde devam etmektedir:

“Başlangıçta İngiliz Borax Consolidated Ltd. veya Fransız Ugin Firması ile birlikte işletilmek üzere iki firma ile te-

²⁰² TMMOB Maden Mühendisleri Odası, *Bor Raporu*, 2005, https://api2.maden.org.tr/uploads/portal/resimler/ekler/6358599b7afb250_ek.pdf.

²⁰³ Ibid.

maslar yapıl(mış) ... Ancak, Borax Consolidated Ltd. nin tekeli bir kartelin ortağı olduğu için Türkiye’de bor tuzu üretimini geliştirmeyeceği ve fiyatını da düşük tutacağı dikkate alınarak işbirliğinden vaz geçilmiştir. Kartelden ayrı bulunmasına rağmen gene rakip olduğu göz önüne alınarak ve Fransız firmasından da ilgi görülmeyince 1958 yılını izleyen yıllarda Etibank müstakil işletmeye geçmiş, cevher satışını geliştirmeye başlamıştır.

Emet Kolemanit Yatağı MTA tarafından bulunmuştur. Arama faaliyeti gizli tutulmak için tersiyer devir linyitleri ile ilgileniyormuş gibi davranılmıştır. Çünkü İtalyanlar da Türkiye’de bor tuzu arama teşebbüsünde bulunmuşlardır ... Etibank ruhsatı aldıktan sonra 1958 ve 1959 yıllarında bir yandan aramaları sürdürürken bir yandan da üretime geçer.”²⁰⁴

Aynı yıllarda, dönemin ünlü Amerikan 6. Filosu da bor konusuna dâhil olur. 1958-1961 yılları arasındaki süreçte, ABD ve NATO tarafından bor, stratejik maden olarak değerlendirilerek pazarlanması kontrol altına alınmış ve ‘COCOM’ olarak bilinen tedbirler kapsamında Sosyalist Blok’a ihraç edilmesi yasaklanmıştır. Ancak, Sovyetler Birliği’nin (SSCB) Sputnik I ve II projeleri kapsamında kullanılan borun Türkiye kaynaklı olduğunun anlaşılması üzerine, Türkiye’den ihraç edilen bor cevherlerini taşıyan gemiler ve yükleri uluslararası sulara girer girmez ABD donanması tarafından müsadere edilmeye başlanır. Nitekim özel bir firma tarafından Yunanistan’a satıldığı iddia edilen bor cevherini taşıyan bir gemi Amerikan donanmasına bağlı gemilerce çevrilerek 4 bin ton bor cevherine el konulur.²⁰⁵ “Bu devrede Yunanistan’a 4000 ton kadar cevher

²⁰⁴ Ulutan, *Etibank 1935-1985*, 143-150.

²⁰⁵ TMMOB Maden Mühendisleri Odası, Bor Raporu; Karakoç, “Osmanlı’dan Günümüze Maden Mevzuatı,” 17-30.

satmış bulunan bir madencimizin (Sayın Hüsamettin Yakal) malları, daha gemi Çanakkale boğazından çıkar çıkmaz Amerikan donanması tarafından çevrilmiş ve Yunanistan'da rafineri bulunmadığına göre bu malın Sovyet Bloku ülkelerden birine sevk edilmesi ihtimali düşünülerek müsadere edilmiştir.”²⁰⁶

Madenler söz konusu olduğunda, güç sahiplerinin, -bırakın yeni sömürgeciliği- eskinin sömürgeci yöntemlerine dahi başvurmaktan çekinmeyecekleri bir kez daha anlaşılır:

“Emet Kolemanit yatağının işletme çalışmalarına başlandı 1958 yılından itibaren Etibank yöneticileri Ülke'nin en önemli maden hazinelerinden birini teşkil eden bor tuzlarını tüvenan cevher halinde çok düşük bedelle ihraç etmek yerine yarı mamul ve mamul madde hale getirerek önemli ölçüde değerlendirme ve dış gelir arttırma çalışmalarına girişmişler ve araştırmalara koyulmuşlardır ... Bu meyanda 1959 yılında Borax Consolidated Ltd.'in Genel Müdürü Ankara'ya gelerek müşterek çalışma teklifinde bulunur. Kendisine açık bir dille Türk Otoriteleri'nin, borax ve asit borik tesisleri kurmak kararında olduğu, bu hedefin mutlaka gerçekleştirileceği anlatıldıktan sonra iki tarafın muhik menfaatleri korunmak şartıyla istenen fabrikaların kendileri ile müştereken de kurulabileceği bildirilir. Ancak konuşmalarında teklifi olumlu karşıladığı intibainı vermesine rağmen bir daha hiç görünmez. Fakat ABD'nin Akdeniz'deki 6. Filosu, ünlü KEM kanunu'nun stratejik maddelerle ilgili hükümlerini bahane ederek bor tuzu ihracatçısı Türk madencilerinin mallarını müsadereye devam eyler ... Daha sonra 1960 yılı başlarında bir öğle yemeğine davet edilen Etibank Genel Müdürü'ne

²⁰⁶ Dün – Bugün – Yarın Bor, *Madencilik Dergisi*, 9, no. 2, (TMMOB Maden Mühendisleri Odası: 1970), 30-62.

devrin ABD Yardım Heyeti İkinci Başkanı boraks ve asit borik fabrikası kurmaktan vaz geçilmesi tavsiyesinde bulunur ... [Daha sonra Etibank tarafından] Bandırma'da satın alınan araziye 1 Haziran 1964 günü temel atılarak fabrika inşaatına geçilir.”²⁰⁷

Bu arada, 1963 tarihli Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla birlikte, bor minerallerinin ham madde yerine rafine edilmiş olarak ihraç edilmesi gündeme gelir.²⁰⁸ Etibank tarafından boraks ve borik asit tesislerinin yatırım imkânları araştırılmaya başlanır. Ancak, Etibank'ın söz konusu yatırıma ilişkin girişimleri, pek çoğunda Türk Boraks A.Ş.'nin parmağı olan engellemelerle karşılaşır. Batı Bloku ülkeleri Türkiye'ye bu alanda teknoloji transferine ya da tesis kurmaya yanaşmazlar. Bunun üzerine, ham bor cevheri karşılığında rafine bor tesisi kurmak üzere bir Polonya şirketiyle anlaşma imzalanır. Sonunda, Bandırma'da Polonyalı Polimex firmasının desteğiyle 1 Haziran 1964 tarihinde 20 bin ton/yıl kapasiteli boraks ile 6 bin ton/yıl kapasiteli borik asit tesislerinin kuruluş faaliyeti başlatılır ve 1968 yılında ise üretime geçilir. Uluslararası tekeller, bir yandan ülkemiz cevherlerinin kalsiyum içerdiği için maliyetlerinin yüksek olduğunu öne sürerken, diğer yandan Anadolu'da 500 dolayında sahayı aramalara kapatırlar; Hollanda'da depolar kurup taşımacılığa girişerek ülkemizde üretilen borların Avrupa'ya ihracatını önlemeye çalışırlar. Dolayısıyla, Borax Consolidated Ltd, Türkiye'deki borlardan dünya fiyatlarını etkileyecek yeni bir arz ortaya çıkmasını engellemek için ülkemizdeki bor yataklarını esir alır; bu kaynakların işletilmesini yıllar boyunca önlemeye çalışır. Diğer taraftan, çıkarılan bor minerallerinin işlenmeksizin dışarıya gönderilmesinin sağlanması amacıyla, bor bileşikleri ürete-

²⁰⁷ Ulutan, *Etibank*, 177.

²⁰⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, Kalkınma Planı, (Birinci Beş Yıl), 1963-1967, (Başbakanlık Devlet Matbaası, 1963), 197.

cek tesislerin kurulmasına da karşı çıkar.

Bor cevherlerine ilişkin bu gelişmeler sürerken, borların milileştirilmesi tartışmaları da gündeme gelmektedir. Bunun üzerine, Borax Consolidated Ltd. tarafından 1963 yılında hazırlanan bir raporda; Türkiye'deki bor minerallerinin tüken-
diği, yılda en fazla 20 bin ton satılabileceği, ancak zararına bir bor endüstrisinin kurulabileceği ve Türkiye'nin Amerikan rekabetini üstüne çekmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Şirket, bazı bilgileri kasten gizleyerek yetkilileri yanıltmaya çalışırken, diğer taraftan raporda üstü kapalı bir tehdit de söz konusudur.

Neticede, Borax Consolidated'in Kırka'da sahip olduğu saha-
lar, alınıışındaki usulsüzlükler nedeniyle iptal edilmeye başla-
nır. Sonrasında, şirketin elinde bulunan imtiyazlar Bakanlar Kurulu kararıyla 1968 yılında Etibank'a devredilir. Böylece, Kırka bor sahaları tamamen Etibank ve Türk uyruklu kişi veya kuruluşların eline geçmiş olur.

Dönemin başbakanı İsmet İnönü, yabancı şirketlerin elindeki bor imtiyazlarının Etibank'a devri sırasında yaptığı konu-
şmada şunları söylemektedir: *"Bugün memleketimizdeki bo-
raks cevheri üzerinde yabancı bir oyun planlanmaktadır. Oyu-
nun hedefi Türkiye'yi bu kaynağından mahrum bırakmaktadır. Bunun oyuncularını kapı kapı dolaşmaktadırlar. Herkese ihtar ederiz ki, bu oyunu neticesiz bırakmaya, Türkiye'nin boraksı üzerinde hiç bir tekel kurdurulmamasına kesinlikle kararlıyız. Gerekirse, açacağımız kampanyanın tesir ve öneminden kimse şüphe etmemelidir."*²⁰⁹

1970'li yıllar, Etibank'ın sahip olduğu bor rezervlerinin kat-
ma değerlerini artırmak amacıyla önemli yatırımlara karar verilip uygulanmaya konulduğu yıllardır. 1972 yılında I. Kırka

²⁰⁹ TMMOB Maden Mühendisleri Odası, Bor Raporu.

Bor Türevleri Tesisleri'nin yatırım kararı alınır. 1975 yılında Bandırma'da 20 bin ton/yıl kapasiteli Sodyum Perborat fabrikası üretime başlar; mevcut boraks ve borik asit tesisleri tevsii edilerek üretimleri artırılır. 1975 yılında II. Borik Asit Tesisi projeleri yürürlüğe sokulur. Kırka'daki tesis 1984 yılında, Bandırma'daki II. Borik Asit Tesisi ise 1987 yılında tamamlanır. Ancak, yapılan engellemeler nedeniyle hiçbir ülkeden teknoloji transferi mümkün olmadığından, her iki tesiste de üretim faaliyetlerinde ciddi darboğazlar yaşanır ve yıllar süren iyileştirme çalışmalarından sonra kurulu kapasitelere ulaşılabilir.

Öte yandan, 1978 yılında '2172 Sayılı Devletçe İşletilecek Madenler Hakkındaki Kanun' çıkarılır. Bu kanuna dayanılarak çıkarılan bir Bakanlar Kurulu kararıyla; bor madenlerinin Devlet tarafından aranması ve işletilmesine, bor madeni ruhsatlarının tümünün Devlete devredilmesine karar verilir. Ayrıca, Devlete ait bor sahalarının hiçbir şekilde gerçek ya da tüzel kişilere devredilemeyeceği kaydı getirilir. Böylelikle, bor madenleri üzerindeki 120 yıllık yabancı sermaye egemenliğine kesin olarak son verilmiş olmaktadır.

7. PLANLI DÖNEM VE MADENCİLİKTE KAMUNUN YÜKSELİŞİ

Demokrat Parti iktidarının sonrasında, 1960 Darbesi'nden 1980'lere kadar olan dönemdeki ekonomi politikası, -1946-1960 döneminden farklı olarak- Devletin iktisadi hayatı planlaması, yönetmesi ve denetlemesi gerektiği anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu dönem iktisat politikası uygulamaları, beşer yıllık planlar ve yıllık programlar şeklinde ortaya çıkmış, madencilik sektörü de bu çerçevede ele alınmıştır. Dönemin başında yapılan Anayasa'ya, tabii servetlerin ve kaynakların Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunduğu, bunların aranması ve işletilmesi hakkının Devlete ait olduğu hükümleri getirilmiştir.²¹⁰

Kamu madenciliğinin yükselişe geçeceği bu dönem, tam tersine, sektörün özel teşebbüs ve yabancı sermayeye açılmasına

²¹⁰ 1961 Anayasası - Madde 130, Kanun No: 334, Kabul Tarihi: 09.07.1961.

ilişkin bir girişimle başlamıştır. Kartalkanat'a göre; anayasa hazırlıkları sırasında, tabii servetlerin Devletin hüküm ve tasarrufu altına alınarak bunların aranması ve işletilmesinde kamuya öncelik verilmesini savunanlarla özel sektörün kamu sektöründen önce gelmesi gerektiğini savunanlar arasındaki tartışmalar gündeme gelmiştir. Bu çerçevede, 27 Mayıs Darbesi'nden hemen sonra, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAE) tarafından hazırlanan Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) raporunda yer alan öneriler doğrultusunda yeni bir maden yasasının çıkartılması gerekli görülmüş ve 'Yeni Maden Kanunu Hazırlama Komisyonu' oluşturulmuştur. Sonrasında, Amerikan Yardım Komitesi Başkanlığı'nın girişimleriyle ABD'li maden kanunu uzmanlarından Northcutt Ely ile bir sözleşme imzalanmıştır. Görevi yüklenen Ely'nin o dönemdeki yazışmalarından anlaşıldığı üzere, hazırladığı yasa tamamen uluslararası madencilik tekel-lerinin istekleri doğrultusundadır. Ancak, yabancı sermayeye büyük ayrıcalıklar veren hükümler içermesi ve teknik yönden Türkiye'de uygulama olanağının bulunmaması gibi nedenlerle tasarı yasalaşamamıştır.²¹¹

Dönemin başında madencilik sektörü

Bu dönemin ilk uygulamalarından biri, madencilik sektörünün tümünden sorumlu olacak Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın (ETKB) 1963 yılında kurulmasıdır. Bakanlığın kuruluş amacı; doğal kaynakların yurt ekonomisi ve sanayinin ihtiyacına uygun bir şekilde işletilmesi, bu amaçla ilgili kuruluşlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve koordinasyonu, madencilik alanında belirgin bir politikanın oluşturulması, uygulanması ve izlenmesidir.

Bu dönemde, madencilik sektöründeki Devlet işletmelerinin ağırlığı son derece belirgindir. 1963 yılı başı itibarıyla

²¹¹ Kartalkanat, "Cumhuriyet Döneminde Madencilüğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası," 51-67; Turan, "Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi."

Türkiye’de 29 çeşit maden çıkarılmaktadır ve bu madenlerin %75’i Devlet tarafından üretilmektedir.²¹² Bekişoğlu’nun aktardığına göre; “1960’ların ortalarında taşkömürü ve bakırın tamamı, linyitin %60’ı, kromun %50’si, bor mineralinin %30’u, kurşun-çinkonun metal değer olarak %20’si, kükürt’ün tamamı devlet tarafından istihsal edilmektedir. 1965 yılında ihraç edilen madenlerde Etibank’ın payı değer olarak %80’dir.”²¹³ Yazar, aynı yazısında, bu dönem madenciliğinde özel teşebbüsün payına da değinmekte, dönemin yabancı sermayeye bakışını vurgulamakta ve eğer bir maden ham olarak dışarıya ihraç edilecekse yabancı sermayenin ülkeye çağrılmasının doğru olmayacağını ifade etmekte:

*“Halen memleketimizde karma ekonomi sistemine göre teşekküller kurulmakta ve muvaffak olmaktadır ... memleketimizde özel teşebbüs adı verilen maden şirketlerinin sayısı 10 tane, bunların hepsinin sermayesi toplansa 30 Milyon TL’yi geçmez ... Memleketimizde ecnebi sermayeye karşı bir allerji belirmiştir. Bu sermayenin bilhassa yeraltı servetleri sahasına girmesini kamu oyu ve basın istemiyor görünmektedir ... belli projeler için ecnebi şirketlere şans tanınmalıdır. Bu projeler entegre tesisler olmalıdır. Cevher istihsal olunmalı, konsantre ve izabe edilmeli ve mamul maddeler iç ve dış piyasalarda satılmalıdır ... Sadece maden cevheri istihsal ederek bunu ham olarak ihraç etmek şeklindeki bir madencilik faaliyetine ecnebî sermayeyi davet etmek hiç şüphesiz doğru bir hareket sayılmaz.”*²¹⁴

²¹² Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınma Planı, (Birinci Beş Yıl), 1963-1967*, (Başbakanlık Devlet Matbaası, 1963), 191.

²¹³ Kırac Ali Bekişoğlu, “Türkiye’nin Maden Politikası Hakkında Görüşler, Temenniler”, *Bilimsel Madencilik Dergisi* VI, no. 4 (TMMOB Maden Mühendisleri Odası: 1968): 233-239.

²¹⁴ Bekişoğlu, “Türkiye’nin Maden Politikası,” 233-239.

Dönemin başında hazırlanan Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu'na göre, Devlet, maden üretimlerinin %75'ini sağlamaktadır, ancak ülke madenciliğinin durumu pek de iç açıcı değildir: Zengin yer altı servetlerimizin araştırılması, geliştirilmesi, çıkarılması ve işlenerek kıymetlendirilmesi yeterli ölçüde yapılmamaktadır, ilgili mevzuat madenciliğin gelişimine engel olmaktadır, mevcut kurumlar kifayetsizdir, hakikî manâsıyla arama -MTA dışında- yapılmamaktadır, bilinen maden yatakları -Etibank'ın bir kaç işletmesi hariç- bilimsel ve teknik esaslara göre işletilmemektedir. Raporun çözüm önerileri arasında; maden mevzuatının yeniden düzenlenmesi, sektörden sorumlu kurumların reorganizasyonu, MTA'nın tadil ve ıslâhı, MTA tarafından elde edilen bilgilerin kamuya açılması bulunmaktaydı. Madencilik sektöründe yabancı sermaye konusuna ise raporda hiç yer verilmemişti.²¹⁵ Ardından yapılan Birinci Beş Yıllık Plan'da (1963-1967), kamu işletmelerinin üretim hedefi, *"Yurdumuzdaki madenleri, millî yarara en uygun olarak işletmek, kendi ihtiyaçlarımızı karşılamak, dış piyasalarda arananlardan ne kadarı satılabilirse o kadarını ihraç etmek,"*²¹⁶ şeklinde belirleniyordu.

Madencilik sektöründe kamu yatırımlarına hız veriliyor

1964-1970 yılları arasındaki dönemde, bor tuzları türevleri ile alümina ve alüminyum üretimi üzerine geniş kapsamlı yatırımlara girilir. Kolemanit bor tuzlarını yarı mamul ve mamul halde ihraç etmek üzere 1964 yılında Balıkesir-Bandırma Boraks İşletmesi (Boraks ve Asit Borik Fabrikası) kurulur ve 1968 yılında üretime başlanır. Seydişehir boksit yatağının devralınmasından sonra Türk-Sovyet anlaşması kapsamında Seydişehir Alüminyum Tesislerinin kurulmasına karar verilir.

²¹⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, *Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Yayın No. DPT.17 - ÖİK.5, 1961.

²¹⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınma Planı, (Birinci Beş Yıl), 1963-1967*.

1965 yılında Seydişehir Alüminyum İşletmesi kurulur.²¹⁷ 1966 yılından itibaren Konya-Ladik ve Sızma Cıva yataklarından cevher üretimine başlanır.²¹⁸ 1968 yılında Muğla-Milas Boksit İşletmesi, Karadeniz Bakır İşletmeleri (KBİ) ve -çinko-kurşun madeni aramak ve işletmek üzere- ÇİNKUR (Çinko Kurşun Metal Sanayi A.Ş.) kurulur.²¹⁹ Uludağ'daki wolfram yataklarını değerlendirecek yeni tesislerin kurulması gündeme alınır. Murgul Çakmakkaya bakır madeni ve konsantrasyon kompleksi ile Samsun bakır izabe tesisi yatırımlarına başlanır. Kırka tinkal sahasının imtiyazı alınır, 1970 yılında Eskişehir-Kırka Boraks İşletmesi kurulur ve 1972 yılında üretime başlanır.

Fotoğraf 17. Ankara Sıhhiye'de Etibank binası, 1960'lar

İkinci Beş Yıllık Plan'da (1968-1972), “başarılı madenciliğin en önemli şartı büyük sermayeli ve geniş teknolojik imkânlarla sahip kuruluşların varlığıdır,” denilmek suretiyle kamu ma-

dencilik kuruluşlarının büyütülme niyeti seslendirilir. Dolayısıyla, Planın tedbirler bölümünde öne çıkarılan husus; ‘büyük millî kuruluşların tesisi’ ve böylelikle atıl maden sahalarının harekete geçirilmesi olmuştur. Plana göre; maden işletmeciliği yapan mevcut kamu kuruluşları mali, teknik ve organizasyon yönlerinden güçlendirilecek, büyük yatırım ve işletmecilik gerektirmiyen manyezit, barit, flüorit, amyant, mermer, zımpara vb. madenlerdeki yatırım fırsatları ise özel sektör tarafından değerlendirilebilecektir.²²⁰

Bu dönemde, diğer ekonomik sektörlerde olduğu gibi madencilik sektöründe de ithal ikâmesi hedeflenmiştir; sanayi sektörleri dışarıdan ham madde ithalatı yapmak yerine içeride üretilen madenleri kullanarak mamul madde üretecekler ve bunları ihraç ederek döviz geliri sağlayacaklardır. Plana göre; “*Demir, bakır, alüminyum, pirit, cıva, wolfram, bortu- zu, manyezit konusundaki büyük projelerin gerçekleşmesi ile madencilik sektöründe önemli üretim artışı yanında metalürji ve kimya v.b. sektörlerinin bu cevherleri işleyip ihraç etmeleri veya ithalât ikamesi gerçekleştirmeleri ile büyük döviz kazancı sağlanacaktır.*”²²¹

Bu dönemde, maden rezervlerinin geliştirilmesinde, işletmeciliğin milli kalması temel ilke olarak belirlenmek suretiyle yabancı sermayeye mesafeli durulmuş,²²² madencilik sektöründe kamu ağırlığının arttırılması gereği vurgulanmış ve özel sermaye ancak küçük ölçekli madencilik yatırımları için düşünülmüştür.²²³ Yersel’e göre, 1965 yılı itibarıyla dünyada ma-

²²⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972*, (DPT Yayını, 1968), 350-362.

²²¹ Devlet Planlama Teşkilatı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, 352.

²²² Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977*, (Yayın no. DPT: 1272, 1973), 283.

²²³ Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı*, 269.

dencilik yatırımlarına gelen yabancı sermaye, toplamın %14'ü seviyesindeyken, bu oran Türkiye'de %1,25 gibi oldukça cılız bir oranda kalmıştır.²²⁴ Bununla birlikte, bu dönemin madencilik sektöründe finansman sorunu ciddi boyutlardadır. Yine de Devlet, iddialı proje hedeflerinden vaz geçmemektedir:

“(i) Divriği demir cevheri konsantrasyon ve pellet projesinin 1974 yılında işletmeye geçirilmesi, (ii) Hasan Çelebi demir cevheri aglomerasyon tesisleri projesinin en geç 1974 yılında tamamlanarak 1976 yılından itibaren üretimin sağlanması (iii) Divriği-Hekimhan demir cevheri değerlendirme olanaklarından sünger demir üretimi yönünden yararlanılmasına başlanması, (iv) Manganez cevheri üretiminin geliştirilmesi, (v) Taşkömürü havzası üretim master planının hazırlanması ve yürürlüğe konulması, (vi) Elektrik enerjisi üretimine dönük olarak Soma, Tunçbilek, Seyitömer ve Çan linyit işletmelerinin tevsi edilmeleri ve Afşin-Elbistan linyit işletmesinin üretime geçirilmesi, (vii) Doğal gazdan geniş çapta yararlanılması, (viii) Ham petrol arama ve üretimi yatırım hedeflerinin öncelikle gerçekleştirilmesi, (ix) Volfram üretiminin 1974 yılında başlaması, (x) Doğu Karadeniz bakır alanlarında Espiye, Çayeli ve Harköy işletmelerinin üretime geçirilmesi, (xi) Batı Kasrık fosfat işletmesinin engeç 1975 yılı başında üretime başlatılması, (xii) Mermer projesinin 25 bin m³/yıl üretimle en geç 1975 yılında işletmeye açılması, (xiii) Kefdağı krom işletmesinin 1975 yılında üretime geçirilmesi,”²²⁵

Bu projelerin önemli bir kısmı -hepsi plan döneminde olmasa da- gerçekleştirilecektir. Diğer taraftan, bu dönemin kalkınma

²²⁴ Kadri Yersel, “Madencilik ve Yabancı Sermaye”, *Bilimsel Madencilik Dergisi* 10, no. 1, (TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını: 1971): 7-33.

²²⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı*, 269.

planlarında, projelerin yapımına ilişkin Anayasa vurgusu ihmal edilmemiş ve özellikle -kömür, radyoaktif mineraller, tungsten ve bor tuzları gibi- stratejik madenlerin Anayasa'nın 130. maddesine uygun bir anlayışla kamu kuruluşlarınca işletilecekleri vurgulanmıştır. Yapılan planlarda yer alan tedbirler arasında bazıları, günümüz madenciliğine ışık tutabilecek niteliktedir: Üçüncü plandan itibaren, stratejik madenlerin belirlenmesi hedefi konulmaya başlanmıştır. Söz konusu madenler, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın görüşü ve Devlet Planlama Teşkilâtı'nın (DPT) teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca kararlaştırılacaktır. Öte yandan, sektörden sorumlu kamu kuruluşu Maden Dairesi (günümüzün Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü), bugün olduğu gibi o dönemlerde de eleştirilmekte, etkin ve verimli çalışır bir kuruluş haline getirilmesi gereği her planda tekrarlanmaktadır. Üzerinde durulan bir diğer husus, madencilik sektörünün finansmanında karşılaşılan güçlüklerle ilişkindir. Dönem boyunca, sektöre yabancı sermaye girişinin teşvik edilmesi gereği çok da dillendirilmemiş, finansman için başka modellerin arayışına gidilmiştir. Örneğin, üçüncü planda, -bu amaca yönelik olarak kurulan Etibank'ın bankacılık bölümü beklenen sonucu vermemiş olmalı ki- maden arama, işletme, zenginleştirme ve ticaretini finanse edecek bir maden bankasının kurulması hedeflenmektedir. Öte yandan, ham cevher yerine konsantre veya daha ileri aşamada zenginleştirilmiş maden ihracatının artırılması hedefi her planda tekrarlanmış, ancak bugün olduğu gibi o dönemde de bu hedefe istenilen ölçülerde ulaşılamamıştır.

Sömürge madenciliği anlayışlarına karşı duruş

Diğer taraftan, Batılı ülkelerin Türkiye madenciliğine olan müdahaleleri, bu dönemde de söz konusudur. Yabancı firmaların, Türkiye'deki maden zenginliğini eskinin sömürgeci anlayışlarına benzer yöntemlerle ve tamamen kendi çıkarlarına yönelik olarak kullanmak istemeleriyle, -önceki dönem kadar olmasa

da- zaman zaman karşılaşılır. Bununla ilgili en çarpıcı örneklerden biri, Etibank ile Fransız Pechiney grubunun ortaklığındaki Antalya Elektrometalurji Sanayi A.Ş. tarafından yapımına başlanılan ve 1962 yılında tamamlanarak karpit, silikoferrokrom ve düşük karbonlu ferrokrom üretimine geçen Antalya Ferrokrom ve Karpit Fabrikası'yla ilgili gelişmelerdir. Ulutan'ın aktarımına göre; ortaklardan Fransız Pechiney grubunun yöntemleri, 'kapitülasyonlar dönemindeki oyunlara' benzemektedir. Pechiney, -savaştan sonra Marshall Planı çerçevesinde Avrupa'nın yeniden yapılandırılması amacıyla kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün doğrudan mirasçısı olan- İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD)'yi de kullanarak fiili sömürü peşinde koşmuştur. Etibank'ın uzun mücadeleleri neticesinde, Antalya Elektrometalurji Sanayi A.Ş. tasfiye edilerek satın alınmış, fabrika ise Antalya Elektrometalurji Sanayi Müessesesi İşletmesi adıyla doğrudan Etibank'a bağlanmıştır.²²⁶

Müdahalelere bir diğer örnek ise 1971 yılında temeli atılan Elazığ Yüksek Karbonlu Ferrokrom Fabrikası ile ilgilidir. Ulutan'ın ifadesine göre; Batı Almanya Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçisi Etibank Genel Müdürünü ziyaret ederek, "*Siz Elazığ'da bir ferrokrom fabrikası kurma üzere Krupp'dan teklif istemişsiniz. Bu teşebbüsünüz doğru değildir. Siz ferrokrom üretmeyi başarırsanız bize krom cevheri ihraç etmez olursunuz. Hem de rekabete başlarsınız. Bunlar ise dostluğumuza gölge düşürür,*" der.²²⁷ Neticede, Avrupa'dan kredi bulunamayınca Elazığ Ferrokrom Fabrikası Japon kredisi ve teknolojisiyle kurulur ve 1977 yılında üretime açılır.

Sektörde kamunun payı artıyor

Madencilik sektöründe kamuyu önceleyen düzenlemeler dönem boyunca devam eder. Bigadiç kolemanit ve üleksit ya-

²²⁶ Ulutan, *Etibank*, 179-182, 197-199.

²²⁷ Ibid, 228.

taklarının imtiyazı 1976 yılında Fransız firmadan alınarak Etibank'a devredilir. 1978 yılında Kestelek kolemanit-üleksit yatağı Etibank'a alınır. Yatırımlarına 1967-1969 yıllarında Sovyetler Birliği'nin finansmanı ile başlanan Seydişehir Boksit İşletmesi ile Alümina ve Alüminyum Fabrikaları 1972'den itibaren kısım kısım işletmeye alınmaya başlanır. Yine 1972 yılında Elâzığ-Şarkkromları Yüksek Karbonlu Ferrokrom İşletmesi, İzmir-Cumaovası Perlit İşletmesi ve Balıkesir Bandırma Sülfürik Asit Tesisi işletmeye alınır. 1974 yılında Konya-Beyşehir Barit İşletmesi ve Mardin-Mazıdağı Fosfat İşletmesi, 1976 yılında Balıkesir-Bigadiç Bor İşletmesi, 1979 yılında Bursa-Kestelek Kolemanit İşletmesi ve 1980 yılında Kütahya-Gümüşköy İşletmesi kurulur.²²⁸

1975 yılında, madencilikte Devlete öncelik hakkı veren, yabancı sermayenin sektöre girmesini engelleyen ve öncelikle boraks ile linyit madenlerinin Devlet tarafından işletilmesini öngören 1713 Sayılı 'Maden Reformu Kanunu' hazırlanır, ancak bu yasa Cumhurbaşkanı tarafından veto edildiği için yürürlüğe girmez. Kamuoyunda oluşan beklentileri karşılamak üzere, aynı yıl 1895 Sayılı 'Devletçe İşletilecek Madenler Üzerindeki Hakların Geri Alınması ve Hak Sahiplerine Ödenecek Tazminat Hakkında Kanun' yürürlüğe sokulur, ancak bu düzenleme de Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilir.

Sonrasında, benzer bir girişim, 1979 yılında Ecevit Hükümeti tarafından gerçekleştirilir.²²⁹ Dönemin madencilik sektörü açısından en önemli gelişmelerinden olan bir düzenleme, bir yandan dünya petrol krizlerinin etkisi, diğer yandan linyite dayalı termik santrallerin planlanması amacıyla çıkarılan ve özel sektörün elindeki bir kısım maden işletmesinin Devletleçe işletilmesine dair 4 Ekim 1978 tarih ve 2172 sayılı 'Devletçe

²²⁸ ETİMADEN, "Tarihçe"; Ulutan, *Etibank*.

²²⁹ Kartalkanat, "Cumhuriyet Döneminde Madencilüğümüzün Gelişimi," 51-67.

İşletilecek Madenler Hakkında Kanun'dur. Bu yasaya dayanılarak çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararıyla; 1979 yılında 9 adet bor, 6 adet asfaltit, 79 adet linyit ve 84 adet demir sahasının işletilmesi, özel sektörden alınarak Devlete verilir.²³⁰

Bülent Ecevit'in başında olduğu Hükümet tarafından hazırlanan 2172 Sayılı Yasa Tasarısı, Hükümet üyelerinin imzalarıyla TBMM gündemine getirilmiştir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nda, aralarında dönemin TBMM Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Muammer Aksoy'un da bulunduğu on kişilik bir bilim kurulu tarafından hazırlanan yasa tasarısındaki amaç; 'ülkenin enerji sorununun çözülmesi için linyit, demir-çelik sanayiinin gereksinimini karşılamak için demir ve ihracat gelirlerimizi artırmak için de bor yataklarının Devlet kuruluşları eliyle işletilmesini sağlamak üzere, bu konuda daha önce verilen izinlerin Bakanlar Kurulu kararlarıyla kaldırılmasına olanak sağlanması' şeklinde ortaya konmuştur. Yasa, TBMM'nin olağanüstü toplantıya çağırılması ve özel gündemle görüşülmesi sonucunda, sadece iktidar vekillerinin katıldığı bir oylamada kabul edilmiştir.

Söz konusu düzenlemenin gerçekleştirilmesinde, o dönemin parlamentosuna 'Türkiye için Hayati Öneme Sahip Madenlerin Kamulaştırılması Hakkında Kanun Tasarısı'nı²³¹ ileten TMMOB Maden Mühendisleri Odası'nın da ciddi bir rolü olmuştur. Tasarının gerekçesinde; *"... bor tuzlarının ticareti bir dünya monopolünün elindedir. Bu monopol'ün ticaret hâkimiyetini sürdürmek için nerede ve nasıl bir rekabet oyunu oynayacağını kestirmenin kolay olamayacağını önemle dikkate almak gerekir*

²³⁰ Turan, "Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi." Bu düzenlemeyle çıkarları bozulan sermaye grupları, Cumhuriyet tarihinde ilk defa gazetelere verdikleri paralı ilanlarla Hükümet aleyhinde kampanya başlatmışlardır.

²³¹ "Türkiye için Hayati Öneme Sahip Madenlerin Kamulaştırılması Hakkında Kanun Tasarısı", *Madencilik Dergisi* 9, no. 2, (TMMOB Maden Mühendisleri Odası: 1970): 63-64.

... Bu dünya tekelinin sermaye, bilgi ve tecrübe alanındaki gücünü küçümsemeden bu ekonomik hedefe çok etken bir ulusal güç ile varmaya çalışmak gerekir. Böyle bir amaç ise ancak; bor tuzu kaynaklarımızın işletilmesinde yabancılara, Türk tüzel kişisi içinde dahi kanuna dayalı haklar vermemek, iç rekabeti kesinlikle önleyerek, ihracı tek elden ve kudretli bir örgütle yürütmek, havzalar halinde rasyonel bir üretim yapmak gibi temel ilkelerin uygulandığı bir yönetim düzeniyle gerçekleşebilir. Bu da bor tuzu kaynaklarımızın kamulaştırılmasına bağlıdır,” denilmektedir.

Yerli linyitlerin devreye girişi

1970’li yıllarda, pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de enerji darboğazına girilmiştir. 1972 yılı itibarıyla toplam elektrik kurulu gücü içinde petrole dayalı santrallerin payı %42 ve yerli kömür santrallerinin payı ise %25 düzeyindedir. Petrole olan bu yüksek bağımlılık, 1973 sonrası Orta Doğu ve İran’daki siyasi gelişmeler nedeniyle petrol fiyatlarında ortaya çıkan aşırı artışlarla birleşince, ülkede ağır bir enerji bunalımı ortaya çıkmış ve söz konusu krizin aşılmasında 2172 sayılı düzenleme önemli bir rol oynamıştır.²³² Leloğlu’na göre, özellikle kömür madenciliği için adeta bir milât olan bu düzenlemeyle birlikte özel sektörden alınan küçük ölçekli kömür sahaları birleştirilerek havza haline dönüştürülmüş, sonrasında kömürde ilk defa havza madenciliği uygulamaları başlatılmıştır.²³³ TKİ’nin faaliyetleri, 2172 Sayılı Kanun’la birlikte hız kazanır. Bu düzenleme sonrasında, kömür havzalarında detaylı havza planlamaları yapılarak; Soma, Tunçbilek, Orhaneli, Muğla, Seyitömer, Si-

²³² Nejat Tamzok, “Kaza”nın Ardından: Afşin-Elbistan Linyit Havzası’nın Kısa ve Hazin Tarihi,” *Cumhuriyet Enerji Dergisi*, Sayı:22, 2011, 10-11.

²³³ Selami Leloğlu, “Türkiye’de Kömür Madenciliği ve Kömür Yakıtlı Termik Santrallerde Özelleştirmelerin Değerlendirilmesi,” *Kömür ve Enerji Çalıştayı Bildiriler Kitabı*: 20 Şubat 2021, ed. Veyis Sır (TMMOB Maden Mühendisleri Odası), 24-40.

vas-Kangal, Beypazarı-Çayırhan ve Afşin-Elbistan gibi önemli kömür üretim projeleri, termik santrallere kömür temin etmek üzere TKİ tarafından hızla devreye sokulur.

Fotoğraf 18. Manisa Soma'da kömür işçilerinin tören geçişi, 1960'lar

Düzenleme sonrasında, “[Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (TKİ)] kendisine verilen ruhsat sahalarının bulunduğu bölgelerde üretim birimleri oluşturmuş, bu bölgelerde kamusal üretim yapılacak şekilde makine, malzeme ve teçhizat yatırımlarını yapmış, çalışanların gerek işletme alanlarında gerekse yönetim merkezlerinde ihtiyaç duyacağı lojman, bina ve diğer sosyal donatı tesislerini tamamlamıştır.”²³⁴ Bu çerçevede projelendirilen ve/veya üretimine başlanan linyit sahaları arasında; Manisa’da Soma, Eynez ve Deniz, Kütahya’da Tunçbilek ve Seyitömer, Muğla’da Yatağan, Milas ve Tınaz, Aydın’da Söke, Bursa’da Orhaneli ve Keles, Çanakkale’de Çan, Tekirdağ’da Saray, Bolu’da Göynük, Konya’da Ilgın ve Ermenek, Ankara’da Çayırhan, Çorum’da Dodurga, Erzurum’da Oltu ve Aşkale, Van’da

²³⁴ Leloğlu, “Türkiye’de Kömür Madenciliği,” 24-40.

Erciş, Bigöl'de Karlıova, Kahramanmaraş'ta Elbistan, Sivas'ta Kangal, Şırnak'ta Silopi ve Şırnak bulunmaktadır.²³⁵

Madencilikte daha fazla Devlet talebi

1979 yılında yayımlanan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan (1979-1983) anlaşıldığı üzere, tüm çabalara karşın madencilikteki kamu ağırlığı yine de yeterli görülmemekte ve bununla ilgili olarak gerekli yasal düzenlemelerin yapılamamasından yakınılmaktadır: *“İlgili yasal düzenlemelerin yapılamaması sonucu, bu dönemde III. Planda öngörülen linyit ve stratejik madenlerin Devlet eliyle işletilmesi ilkesi, bor tuzlarındaki sınırlı uygulama dışında gerçekleşmemiş, sektörün bazı alt bölümlerinde işletmeciliğin ulusal kalmasını öngören temel ilke uygulanamamıştır.”*²³⁶ Söz konusu planın madencilik sektörüne ilişkin ‘İlkeler ve Politikalar’ bölümünde yer alan ifadeler ise madencilik sektörünün ülke ekonomisine katkısının artırılmasına yönelik “milli ve kamucu” bir anlayışı yansıtmaması bakımından oldukça çarpıcıdır:

“(1) Kamunun ülke maden işletmeciliğindeki denetim ve etkinliği artırılacak ... linyit, demir cevheri, bor tuzları, taşkömürü, fosfat kayası, manyezit, manganez, krom, radyoaktif mineraller ve volfram madeni yatakları ile bakır, çinko ve kurşun yataklarının kamu kuruluşları tarafından işletilmesi esas alınacaktır. (2) Madencilik işletmeciliğinin milli kalması temel ilkedir ... (3) Maden rezervlerinin ülke yararına en iyi biçimde değerlendirilebilmesi için; istikşaf, arama, istihraç ve zenginleştirme yatırımlarının plan hedeflerini gerçekleştirmek ve sanayi gereksinmelerini karşılayabilecek ölçek, nitelik ve zamanlama içinde yapılması sağlanacaktır ... (7) Arama ruhsatı verilmesinde

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983*, (Yayın no. DPT: 1664, 1979), 374-378.

Kamuya öncelik hakkı tanınacaktır ... Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından elde edilecek arama bulgularının tümünün ilgili kamu kuruluşları tarafından değerlendirilmesine olanak tanınacaktır ... (12) Doğal kaynakların işletilmesinde, kaynak sömürü ve savurganlığına yer verilmeden madenlerin az bulunurluk ve tükenebilirlik özellikleri gözönünde tutularak, rezervlerin, değişik fiziksel ve kimyasal yapılarından, üretim zorlamasına gitmeden bir bütün olarak optimal düzeyde yararlanılmasına yönelik, yeni teknolojik gelişmeleri de içeren üretim yöntemleri kullanılacaktır ... (14) Ham cevher ya da konsantré yerine, nihai ürün ya da gereğinde ileri aşamada zenginleştirilmiş maden dışsatımına yönelinecektir. Manyezitin 1982 yılından itibaren sinter manyezit olarak dışa satılması yasaklanacak; refrakter tuğla üretimine yönelinecektir.”²³⁷

Sonuç olarak, 1930’lardan 1980’lere kadar olan dönemde Türkiye’deki madencilik sektöründe Devlet işletmeciliği yaygındır. Her ne kadar ‘Soğuk Savaş’ döneminin koşullarında, ‘Batı Klübü’ne yaslanma ihtiyacı ile ticarete serbestleşme, özel girişimciliğin desteklenmesi gibi liberalleşme yönünde düzenlemeler yapılmak istendiyse de madencilik sektöründe tam tersine kamu yatırımları artmıştır. Diğer taraftan, döviz sıkıntısını aşmaya yönelik olarak getirilen yabancı sermayeyi teşvik edici düzenlemeler ise madencilik alanında genellikle başarılı olamamış ve sonunda neredeyse her hükümet çözüm yolu olarak ithal ikâmecî bir politikayı benimsemek zorunda kalmıştır.

Bu dönemde, madencilik sektörü, -aynı zaman diliminde pek çok ülkede olduğu gibi- ekonomik kalkınmanın finans kaynağı, sanayileşmenin sıçrama tahtası olarak görülmüştür. Madencilik sektörü, kalkınma planları çerçevesinde alt sektör olarak

²³⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, 390-391.

planlanmış, madencilik yatırımları kamu iktisadi kuruluşları eliyle yapılmış, özel sektörün madencilik girişimleri için yaygın yasal denetimler konulmuş, ithal ikameci politikalar uygulanmış, yabancı sermaye üzerinde sınırlama ve yasaklamalar getirilmiştir. Maden haklarının alınma, muhafaza ve iptali Devlet denetiminde sıkı bürokratik işlemlere tabi olmuştur. Devletleştirme-millileştirme uygulamaları ise son derece yaygındır.²³⁸ Diğer taraftan, madencilik sektöründe ‘büyük milli kuruluşlar’ın tesis edilmesi hedeflenmiştir.²³⁹

Bu dönemde, her ne kadar ferrokrom ya da alüminyum gibi bazı kamu tesislerinin kurulması gerçekleştirilebilmişse de madenlerin katma değeri yüksek ürünler haline getirilmesine yönelik girişimler yine de yetersiz kalmıştır. İthal ikameci politikalar, beklenildiği ölçüde sonuç getirmemiş, madenlerin işlenmeksizin ham madde olarak ihracına büyük ölçüde devam edilmiştir.²⁴⁰

Dönem boyunca maden kazaları ve çevresel sorunlar

Bu dönemde, madencilik, ağırlıklı olarak Devlet tarafından yapılmıştır ama bu sayede maden facialarının ya da madencilikten kaynaklanan çevre felaketlerinin asgari düzeyde gerçekleştiğini de söyleyemeyiz. Özellikle Zonguldak Kömür Havzası’nda yoğunlaşan kazalar içerisinde; Kozlu (1939/23 ölü, 1946/53 ölü, 1947/48 ölü, 1954/13 ölü, 1960/25 ölü, 1972/16 ölü, 1972/24 ölü), Karadon (1969/13 ölü, 1975/13 ölü), Armutçuk (1942/63 ölü, 1978/17 ölü, 1983/103 ölü) ve Gelik’de (955/61 ölü, 1955/55 ölü) meydana gelen kazalar ilk akla gelenler arasındadır.²⁴¹ Bu kazaların büyük çoğunluğu grizu patlamaları nedeniyle meydana gelmiş ve bu dönemdeki güvenlik önlemler-

²³⁸ Türk, “Madenlerin Devletleştirilmesi.”

²³⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, 362.

²⁴⁰ Bekişoğlu, “Türkiye’nin Maden Politikası,” 233-239.

²⁴¹ Hayati Yılmaz, “Zonguldak Maden Kazaları”, *Zonguldak Tarih*, <https://zonguldaktarih.site123.me/diger-yazilar/zonguldak-maden-kazalari>.

rinin yetersizliği, teknolojik eksiklikler ve denetim mekanizmalarının zayıflığı yüksek can kayıplarına yol açmıştır. 1980 öncesi dönemde, Zonguldak Havzası dışındaki madenlerde yaşanan kazalara ilişkin güvenilir kayıtlar ise genellikle sınırlıdır.

Diğer taraftan, çevre duyarlılıklarının son derece cılız olduğu²⁴² bu dönemde madencilik sektörünün doğaya verdiği zararları tahmin etmek zor olmayacaktır. 1979 gibi ileri bir tarihte hazırlanmış olmasına rağmen, Dördüncü Kalkınma Planı'nda yer verilen *"maden işletmeciliğinde, üretimi aksatmayacak şekilde çevre korunmasını sağlamaya ve üst örtü toprağın değerlendirilmesine yönelik tedbirler alınacaktır,"* ifadesi bile o dönem madencilik sektörünün çevreye bakışının ne ölçüde dar bir çerçevede olduğunu anlamak bakımından başlı başına yeterlidir.

Neticede, 1980 öncesinde sektörde özel sermaye oldukça cılız kalmıştır ve önemli ölçekte bir yabancı sermaye de bulunmamaktadır. Her hâlükârda, bu dönemde Türkiye'de sömürge madenciliği yapıldığını, yabancı ülkelerin Türkiye'nin maden kaynaklarını sömürdüğünü ileri sürmek oldukça zorlayıcı bir tez olacaktır. Dönem boyunca, maden ruhsatlarının büyük ölçüde kamunun elinde bulunduğu, toplam üretimde kamunun payının dönem dönem neredeyse %90'lara vardığı dikkate alındığında, böyle bir iddiayı ileri sürmek çok daha güçleşmektedir.

Bununla birlikte, madencilik sektöründeki genel manzara, 1980 sonrasında giderek tamamen değişecektir.

8. NEOLİBERALİZM YÜKSELİRKEN TÜRKİYE'DE MADENCİLİK SEKTÖRÜ

II. Dünya Savaşı'ndan 1980'lere kadar olan zaman diliminde, pek çok ülkenin madencilik politikalarında ulusçu yaklaşımlar hâkim oldu. Söz konusu yaklaşımlar, doğal kaynakların üretimi ve kullanımında Devletin planlamasını, girişimciliğini ve denetimini ön plana çıkardı. Dönem boyunca, madencilik sektörü, ekonomik kalkınmanın finans kaynağı, sanayileşmenin sıçrama tahtası olarak görüldü.²⁴³ Ancak, 1980'lerle birlikte, rüzgârlar çok daha başka yönlerden esmeye başlayacaktır.

Neoliberalizmin yükselişi ve madencilik sektörlerinde dönüşüm süreci

Dünya ekonomisinde 1970'li yıllarda ortaya çıkan durgunluk, mevcut ekonomi politikalarının ve bu politikaların dayandı-

ğ ı teorik temellerin sorgulanmasına yol açtı. 1929 bunalımı ile başlayan gelişmelerin tam tersi bir hareket olarak ortaya çıkan ve kamu açıklarının en temel nedeni olarak kamu işletmelerinin verimsizliğini gören anlayış, özelleştirme akımını, 1970’li yılların sonlarından itibaren öncelikle İngiltere’deki kamu maden işletmelerinden başlattı. Söz konusu akım, diğer ülkeleri de etkileyerek hızla gelişti ve yaygınlaştı.²⁴⁴

Gelişmelerle birlikte, madencilik sektörlerinde, özellikle yabancı sermayenin teşvikine yönelik yeni düzenlemelerin oluşturulması gündeme geldi. Bu çerçevede, başta az gelişmiş ya da gelişmekte olan çok sayıda ülkede, özel sektörü harekete geçirmek ve yabancı sermayeyi çekmek amacıyla maden kanunlarında değişiklikler yapıldı; özel sektör ve yabancı sermayeye çeşitli kolaylıklar ve ayrıcalıklar tanındı. Söz konusu süreçte, madencilik politikaları ve maden yasalarının şekillenmesinde çok uluslu şirketlerin ciddi etkileri oldu. Dünya madencilik endüstrisinde birleşmeler şeklinde büyümelerini sürdüren ve toplam üretim ve pazarlamadan daha fazla pay alabilen çok uluslu madencilik şirketleri, böylelikle ulus devletler üzerinde daha fazla güç kullanabildiler. Bu güç, madencilik sektörlerinde, gerek mülkiyet ve yönetim değişikliklerini sağlamaya, gerekse çok uluslu şirketlerin pazara girişinin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik olarak, -Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşların da desteğiyle- ilgili ülke yasalarının değiştirilmesinde etkin olarak kullanıldı ve hâlen de kullanılmakta.²⁴⁵

²⁴⁴ Nejat Tamzok, “Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal Dönüşüm ve Sonuçları,” *Türkiye 19. Uluslararası Madencilik Kongresi Bildiriler Kitabı*, 2005, 8.

²⁴⁵ Nejat Tamzok, “Küresel Politikalar ve Türkiye Madencilik Sektörü,” *Neoliberal Politikalar ve Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (KİGEM, Ankara, 2003).

Neticede, 1985-1995 yılları arasında, 90'ın üzerinde ülkede yeni maden kanunlarının yapılması ya da mevcut maden kanunlarında değişiklikler gündeme geldi.²⁴⁶ Söz konusu düzenlemelerle, özellikle yabancı sermayenin maden kaynaklarına erişimi kolaylaştırıldı, aramadan işletmeye otomatik geçiş dâhil çeşitli garantiler ve vergi muafiyetleri sağlandı. Bununla birlikte, pek çok ülkede, yerli özel madencilik şirketleri yasal düzenlemeler ile pazara girişleri kolaylaştırılan uluslararası tekkellerin rekabeti karşısında tutunamadı, genellikle söz konusu tekkellerin içerisinde erimek durumunda kaldı ya da bunların o ülkedeki yerli temsilcilikleri haline dönüştü. Öte yandan, kamu madencilik kuruluşları ise büyük oranda tasfiye edildi, ulusal madencilik üretimlerinde büyük gerilemeler yaşandı.

'Yeni Sağ' politikaların Türkiye'ye yansımaları

Ekonomi yönetiminde kamusal mekanizmaların yerine piyasa mekanizmalarının konulması gerektiği, verimlilik ve refahın bu yolla sağlanacağı şeklindeki 'Yeni Sağ' politikaların Türkiye'ye yansımaları gecikmedi ve bu doğrultuda önce Planlı Dönem üzerine bir sünger çekildi. 12 Eylül darbesiyle siyasi ve 24 Ocak kararlarıyla ekonomik temelleri atılan 1980 sonrası dönemin ekonomi stratejisi, 'ihracata dayalı dışa açık gelişme' şeklinde formüle edildi. Bu çerçevede, serbest piyasa ekonomisine geçişin sağlanması, kamunun faaliyet alanının sınırlandırılması, ithalatın liberalizasyonu ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi hedeflendi. Diğer taraftan, ekonomideki tıkanmayı aşabilmek amacıyla dış kaynak arayışına girildi. Ancak, Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar söz konusu kaynakların sağlanmasını 'ekonomide yapısal dönüşüm' koşuluna bağladılar. Dolayısıyla, dış ticaretin serbestleştirilmesinden özelleştirmelere, tarımsal destekleme politikalarından enerji politikalarına kadar çok geniş bir alan, Dünya Bankası ile yapı-

²⁴⁶ James M. Otto, "A National Mineral Policy as a Regulatory Tool," *Resources Policy*, 23, no.1/2 (1997): 21.

lan Yapısal Uyum kredi anlaşmalarında ya da IMF Niyet Mektuplarında yer alan taahhütler doğrultusunda biçimlendirildi.

Fotoğraf 19. Dönemin mimarları:

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Başbakan Turgut Özal

Neticede, bu dönemde, ekonomik sektörlerin yeniden yapılanma çalışmalarında Dünya Bankası kredilerinin belirleyici bir rolü oldu. İlki 25 Mart 1980 tarihinde imzalanan Dünya Bankası Yapısal Uyarlama Kredileri²⁴⁷ (Structural Adjustment Loan, SAL) ile genel makro-ekonomik yapıya ilişkin değişiklikler söz konusu oldu; devletin ekonomiye doğrudan müdahale ve denetimlerinin sınırlandırılması talep edildi. Dolayısıyla, ‘piyasa mekanizmaları’, ‘piyasa güçleri’ ya da ‘devlet müdahalesinin sınırlandırılması’ gibi kavramlar, 24 Ocak Kararları sonrasında imzalanan bu kredi anlaşmalarıyla birlikte Türkiye’nin de gündemine gelmiş oldu. Öte yandan, söz konusu anlaşmalara ilişkin raporlarda, Türkiye’deki mevcut

²⁴⁷ 1980-1984 yılları arasında, Dünya Bankası ile 5 adet ‘Yapısal Uyarlama Kredi Anlaşması’ imzalanmıştır (Dünya Bankası Web Sitesi, www.worldbank.org).

Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) sistemi ile planlama anlayışı özellikle eleştirilmekte, bunların ekonominin gelişmesi önünde engel olduğu sıklıkla ifade edilmekteydi:

“... özel sektörün artan dinamizmine karşın, sanayi sektörleri, piyasa güçlerine açık olmayan ve sadece ekonomik değil ama sosyal hedeflere de hizmet etmekte olan verimsiz KİT’lerin egemenliğindedir; [KİT’lerin] büyüyen açıkları, bütçe üzerinde enflasyonist etki yapmakta, yüksek yatırım programları, denetimli fiyatları işletme ve yatırım maliyetlerini karşılayacak nakiti üretemediğinden, Merkez Bankası’nın borçlanması ile finanse edilmektedir. ... planlama yoluyla altmışların başlarından beri başarılar kazanılması nedeniyle, mikro-düzeyde planlama yapma ve idari kararlar yoluyla değişimi sağlamaya yönelik artan bir eğilim mevcuttur; bununla beraber, ekonomi, böylesi aşırı planlama ve kapsayıcı-etkisiz idarenin üretkenliği engelleyeceği bir safhaya ulaşmış bulunmaktadır.”²⁴⁸

Bu ifadeler, aslında, KİT sisteminin ve planlama anlayışının yakın bir gelecekte ortadan kaldırılmaya çalışılacağıının ilk ipuçlarını da vermektedir.

Türkiye madencilik sektöründe neoliberal dönüşüm

Dünya Bankası eski danışmanı ve 24 Ocak Kararları’nın mimarı Turgut Özal, bu kararların öncesinde de madencilikte sloganlar politikasının yürürlükte olduğunu, yabancıların kovulmak istenip özel girişimin engellendiğini, madenlerin işletilmesi kanununun tersine çevrilmesi gerektiğini uzun zamandır dilelendirmekteydi. Bu görüşlerini, başbakan olmasından hemen sonra, 13 Aralık 1983 tarihli Hükümet Programı’na da kıs-

²⁴⁸ World Bank, *Report and Recommendation of the President of the International Bank for Reconstruction and Development to the Executive Directors on a Structural Adjustment Loan to the Republic of Turkey*, 1980, 1.

men yansıtacaktır.²⁴⁹ Özal, Hükümet Programı'nın TBMM'deki sunumu sırasında, madencilikte o güne kadar takip edilen politikanın yetersiz olduğuna ve yeni bir maden yasasının çıkarılması gerektiğine değinmiş, maden üretimini ve ihracatını en yüksek seviyeye çıkarmak için yerli yabancı her çeşit imkândan faydalanmaya kararlı olduklarını vurgulamıştır.

Benzer görüşler, dönem boyunca yapılan kalkınma planlarında da tekrarlandı. Beşinci Beş yıllık Kalkınma Planı'nda, *"madencilik sektöründe kamu, özel ve yabancı her türlü kaynaktan faydalanılmasının esas olduğu"*²⁵⁰, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise *"kamu kesiminin mümkün olduğu ölçüde madencilik üretimine yönelik yatırımlara girmeyeceği, özel kesimin bu görevi üstlenmesi için özendirileceği"*²⁵¹ ifade edildi. Ancak, tüm yerli ve yabancı sermayeyi madencilik sektörüne çekme çabalarına karşın, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda *"önceki plan dönemlerinde yerli ve yabancı sermayenin sektöre olan ilgisinin beklenen düzeyde gelişmediği ve kamunun sektördeki ağırlığının devam ettiği"*²⁵² noktasında şikâyetler kayda geçirildi.

Neticede, dönem boyunca dile getirilen görüşlerin Türkiye madencilik sektörüne yansımaları, özellikle 1990'lardan itibaren hız kazandı. Öncelikle madencilik sektörünün 'olmazsa olmaz' kuralı 'planlama' düşüncesinden vazgeçildi ve madencilik sektörünün ülke sanayi sektörleri ile entegrasyonu gözardı edildi. Bu süreçte, madencilik sektöründe öne çıkan söylem ise 'kamu madencilik kuruluşlarının özelleştirilmesi' oldu.²⁵³ Sektörde-

²⁴⁹ I. Özal Hükümeti Programı, www.tbmm.gov.tr, Aralık, 1983.

²⁵⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989*, (Yayın no. DPT: 1974, 1985), 60-65.

²⁵¹ Devlet Planlama Teşkilatı, *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994*, (Yayın no. DPT: 2174, 1990), 65-83.

²⁵² Devlet Planlama Teşkilatı, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000*, 1996.

²⁵³ Tamzok, "Küresel Politikalar ve Türkiye Madencilik Sektörü," 17.

ki neoliberal politikaları savunanlara göre; kamunun elindeki maden işletmelerinin özel sektöre devredilmesi durumunda kaynakların etkin kullanımı sağlanacak, kamu açıkları ortadan kalkacak, maliyetler ve fiyatlar düşecek, ekonomik verimlilik artacak, hizmet kalitesi yükselecekti.

Bu çerçevede, KİT'lerin zarar ettikleri, bu nedenle kapatılmaları ya da özelleştirilmeleri gerektiği yönündeki propaganda, -dönem boyunca gazeteci patrandan holding sahibi patrona doğru el değiştirmekte olan- yeni medyanın işlevleri arasına girdi. Yeni ya da tamamlayıcı yatırımlar yapılmamak suretiyle yıpranan ve bu arada harcamalarının finansmanı için piyasadan yüksek faizlerle krediler almak durumunda bırakılan kamu kuruluşlarının zararları, menfi propaganda için malzeme sağladı. Bu kuruluşlardan bir an önce kurtulmanın en doğru yol olacağı düşüncesi kamuoyuna benimsetilmeye çalışıldı. Medyanın en fazla hedefinde olan kamu kuruluşu ise ülkenin en köklü madencilik kuruluşlarından biri olan Türkiye Taşkömürü Kurumu (TTK) oldu. TTK ile ilgili olarak o döneme damgasını vuracak olan öneri ise işadama İshak Alaton'dan geldi. Alaton, medyaya sıkça verdiği röportajlarında, TTK'nın kapatılması gerektiğini, kömür yerine Zonguldak'ta somon üretilebileceğini dile getirdi. Bununla birlikte, somon yetiştirmek üzere yöreden deniz kenarında araziler kiralayan Alaton, daha sonra somon işinin tutmadığını ve çok zarar ettiğini de itiraf edecektir.

Dönem boyunca, sektörde mülkiyet ve yönetim değişikliklerini gerçekleştirmeye yönelik olarak madencilik kamu kurumlarında sektörel bölünme, ticarileştirme, şirketleştirme ve özelleştirmeye yönelik düzenlemeler birbirini izledi; madencilik sektörünün kamu ağırlıklı yapısı özel sermayenin de yerini alabileceği bir rekabet ortamına dönüştürülmeye çalışıldı. Eşzamanlı olarak, liberalizasyonu sağlamaya yönelik, şirketler üzerindeki sıkı yasal düzenlemelerin gevşetilmesi, devletin

müdahale, düzenleme ve denetimlerinin mümkün olduğu ölçüde kaldırılmaya ya da yumuşatılmaya çalışılması, mevzuatta yapılan değişiklikler ile sürdürüldü.²⁵⁴ Bu arada, öncelikle, özel sektöre devredilmesi düşünülen kuruluşlara yapılan yatırımlar durduruldu ya da azaltıldı. Yetersiz yatırım sonucunda teknolojik yıpranma ile karşı karşıya kalan kuruluşlar, doğal olarak her geçen gün verimlilikten daha da uzaklaştı ve böylelikle piyasa değerleri alıcıların daha kolay ulaşabilecekleri seviyelere indirilmiş oldu.²⁵⁵

Dönemin yabancı sermaye arayışının madencilik sektöründeki ilk örneği ise 1983 yılında ortaya çıktı. Etibank'ın %45 pay ile ortak olduğu Türkiye'nin yabancı sermaye katılımlı ilk ve en büyük madencilik şirketi Çayeli Bakır İşletmeleri A.Ş., Bakanlar Kurulu kararı ile Rize'de kuruldu.²⁵⁶

Etibank'ın çözülmesi

Dönemin başında, 2172 Sayılı 'Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun'a ilişkin işlemler durdurulur. Daha sonra, 1983 yılında 2840 Sayılı yeni bir kanun²⁵⁷ çıkartılarak 2172 Sayılı düzenlemeyle kamu kuruluşlarına devredilen maden hakları yeniden düzenlenir ve bazı maden sahaları eski sahiplerine iade edilir.²⁵⁸ Ardından, 1985 yılında 6309 Sayılı Maden Kanunu'nun yerine geçmek üzere 3213 Sayılı Maden Kanunu

²⁵⁴ Tamzok, "Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal Dönüşüm...", 5-20.

²⁵⁵ Bunun istisnası, enerji darboğazı nedeniyle bir önceki dönemde başlatılan linyite dayalı kömür projelerinin devam ettirilmesi oldu. Bunlar arasında; Soma, Yatağan, Yeniköy, Kemerköy, Afşin-Elbistan, Çayırhan ve Orhaneli termik santralleri için gerekli olan kömür sahalarının geliştirilmesi de bulunmaktadır.

²⁵⁶ ETİMADEN, "Tarihçe."

²⁵⁷ Bor Tuzları, Trona ve Asfaltit Madenleri ile Nükleer Enerji Ham maddelerinin İşletilmesini, Linyit ve Demir Sahalarının Bazılarının İadesini Düzenleyen Kanun.

²⁵⁸ Aynı kanun ile stratejik madenlerin devletleştirilmesi ilkesi de hükme bağlanmıştır.

yürürlüğe girer.²⁵⁹ Bu yeni düzenlemeyle, kamu kuruluşlarınca işletilenler de dâhil olmak üzere tüm madenler özel sektörün arama ve işletmesine açılır, madenlerin bir bölümünün üzerinde mevcut olan Devlet tekeline son verilir. Yasal düzenlemelerle birlikte, bir taraftan da -başta Etibank olmak üzere- ülkedeki madencilik kuruluşlarının çözülmesine yönelik ilk uygulamalar başlatılır. ABD'li şirket Morgan Guarantee Trust tarafından hazırlanan 1986 tarihli 'Özelleştirme Master Planı' içerisine Etibank'ın 'reorganizasyon'unun dâhil edilmesi, söz konusu çözülmenin ilk adımlarından biri olur.

Diğer taraftan, madencilik sektörünün kamu ağırlıklı yapısının ortadan kaldırılmasında, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından bu dönemde düzenlenen madencilik şurâları oldukça etkili olmuştur. 21-22 Haziran 1990 tarihlerinde Ankara'da toplanan Birinci Madencilik Şûrası'nda hazır bulunan dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, konuşmasının önemli bir bölümünü yabancı sermayeye ayırmış ve sektörün kısa bir zaman sonra alacağı yeni yapıya ilişkin ipuçlarını da vermiştir:

"Aslında, ülkenin insanları daha iyi eğitilirse, daha iyi tahsil verilirse, çok yetişmiş insan sayısı artarsa, netice itibarıyla de 'yabancı sermayeden korku' diye birşey kalmaz. Hadise şuna dönüşecektir: Yabancı sermaye parasını getirecektir, hatta bazı uzmanlarını da getirecektir, ama bir müddet sonra sizin yerli unsurlarınız o şirketin tamamını işletir hale gelecektir. Yani belki sadece idare meclisinde birkaç yabancı bulunacak, onun arkasından bütün yönetenler, işi götürenler mühendisler, teknik elemanlar, idari elemanlar tamamıyla milli elemanlardan

²⁵⁹ Söz konusu kanun, sektörün sorunlarına çözüm getiremediği gerekçesiyle yıllar içerisinde sürekli olarak değişikliğe uğratıldı. Yasada yapılan kısmi değişikliklerin sektörün sorunlarının aşılması ve sektörün geliştirilmesi ile ilgili gerekli çözümleri üretememesi gerekçesiyle, 2000 yılından itibaren çok daha kapsamlı düzenlemeler gündeme geldi.

meydana gelecektir ... O bakımdan, hiç bir şekilde korkmaya ihtiyaç yoktur.”²⁶⁰

Fotoğraf 20. Türkiye 2. Madencilik Şurası, 11-13 Kasım 1993

Bu arada, dönem boyunca özel madencilik sermayesi tarafından kurulan çok sayıda dernek faaliyete geçmiş ve lobi faaliyetlerinde etkili olmaya da başlamışlardır.²⁶¹ İlk şura fazla etkili olamamıştır ama 1993 yılında düzenlenen 2. Madencilik Şurası’nda, ülke madencilik sektörünün yeniden yapılandırılmasına yönelik olarak söz konusu oluşumların temsilcileri tarafından formüle edilen somut öneriler ortaya konulmuştur.²⁶² Neredeyse tamamına yakını çok zaman geçmeden gerçekleştirilecek olan bu öneriler aşağıda sıralanmaktadır:

²⁶⁰ “I. Madencilik Şurâsı Toplandı – Şurâ Deva Olacak mı?”, *Madencilik Bülteni*, Sayı:10, 1990, 4-15.

²⁶¹ Bu derneklere, 2000’ler sonrası başka dernekler de eklenecek ve etki düzeyleri -dönemin ekonomik ve politik ikliminde- daha da artacaktır.

²⁶² Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), *Türkiye 2. Madencilik Şurası*, Ankara, 1993, 443-452.

- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü küçültülmeli, atölyeleri ve sondaj üniteleri tasfiye edilerek bu birimlerde üretilen işler dışarıdan hizmet alma yoluyla karşılanmalı, Maden Analizleri ve Teknoloji Dairesi'nin özelleştirilme imkânları araştırılmalıdır,
- Zonguldak Taşkömürü Havzası'ndaki ocakların tümü görece-li olarak küçültülüp, 'leasing' yoluyla özel teşebbüse devredil-meli, merkez atölyeleri ile ulaştırma araçları özel sektöre satıl-malı, TTK'nın üretim faaliyeti olmayan tüm taşkömürü ruhsat-ları satış veya rodövans yolu ile özel şahıslara devredilmelidir,
- Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'na ait termik santralleri besleyen kömür işletmeleri, beslediği santraller ile birleştirile-rek özelleştirilmelidir,
- Türkiye Demir Çelik İşletmeleri'ne (TDÇİ) bağlı İskenderun Demir Çelik Fabrikaları (İSDEMİR) ve Karabük Demir Çelik Fabrikaları (KARDEMİR) özelleştirme kapsamına alınarak 'le-asing' yöntemiyle ayrı ayrı özel sektöre devredilmeli, TDÇİ He-kimhan Madenleri Müessesesi'ne ait Deveci, Karakuz ve Atte-pe maden ruhsatları ile Divriği Madenleri Müessesesi 'leasing' yöntemiyle ayrı ayrı özel sektöre devredilmelidir,
- Etibank'ın bankacılık bölümü özelleştirilmelidir,
- Karadeniz Bakır İşletmeleri'ne ait Murgul Bakır Madeni İşlet-mesi ile Küre Bakırlı Pirit İşletmesi ayrı ayrı paketler halinde özel sektöre satılmalıdır,
- Bandırma Bor Ürünleri İşletmesi ile Sülfürik Asit Fabrikası paket halinde özelleştirilmelidir,
- Harmancık ile Karsantı Kromit İşletmeleri ayrı ayrı, Üçköprü Kromit İşletmesi ile Antalya Elektrometalurji Sanayi İşletme-leri -Devletin düşük enerji fiyatı garantisi ile- birlikte özelleş-tirilmelidir,

- Elazığ Ferrookrom İşletmesi ile Guleman Kromit İşletmesi
- Devletin düşük enerji fiyatı garantisi ile- özelleştirilmelidir,
- Milas Diyasporit İşletmesi ile Seydişehir Atölyeleri ve Folyo İşletmesi üç ayrı paket halinde, Mortaş Boksit İşletmesi ile Seydişehir Alümina ve Alüminyum Elektroliz Fabrikaları ve dökümhanesi bir paket olarak – ve Devletin düşük enerji fiyatı garantisi ile- özelleştirilmelidir,
- Ödemiş Perlit İşletmesi özelleştirilmelidir,
- Halıköy Civa-Antimuan İşletmesi özelleştirilmelidir,
- Mazıdağı Fosfat İşletmesi’nin faaliyeti durdurulmalıdır,
- 100. Yıl Gümüş İşletmesi ‘leasing’ yoluyla özel sektöre devredilmelidir,
- Keçiborlu Kükürt İşletmesi kapatılarak, maden ruhsatları ile taşınmazları özel sektöre satılmalıdır,
- Beyşehir Barit İşletmesi özel sektöre devredilmelidir,
- Çinkur, ‘leasing’ yöntemiyle -ve Devletin düşük enerji fiyatı garantisi ile- özel sektöre devredilmelidir,
- Kümaş özelleştirilmelidir,
- Konya Krom-Manyezit İşletmesi özelleştirilmelidir.

Dolayısıyla, dönemin özel sermayesi, madencilik sektöründe Devlet tarafından kurulmuş olan ne varsa kendisine istemektedir. Çok yakın tarihlerde bu talepler uygun görülecek ve özel sermayeye istedikleri verilecektir.

Özelleştirmeler başlıyor

Şûra toplantılarının hemen sonrasında, madencilik kurumlarına yönelik kapatma ya da özelleştirme girişimleri başlatıldı.

1993 yılında Karadeniz Bakır İşletmeleri, Çinkur ve Etibank Bankacılık A.O. Etibank'ın bünyesinden ayrılarak Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na (ÖİB) devredildi, 1994 yılında Ergani Bakır, Keçiborlu Kükürt, Halıköy Cıva ve Mazıdağı Fosfat İşletmeleri²⁶³ kapatıldı. İlk özelleştirilen kuruluşlar arasında; KÜMAŞ Kütahya Manyezit İşletmeleri A.Ş. (1995), ÇİNKUR (1996), Bozüyük Seramik Sanayi A.Ş. (1997) ve Konya Krom Magnezit A.Ş. (1998) bulunmaktaydı.

KÜMAŞ, manyezitin ham cevher olarak ihraç edilmesinden doğan kayıpları önlemek ve refrakter malzemede ithal ikamesi sağlamak amacıyla 1972 yılında Etibank'ın öncülüğünde kurulmuş, 1976'da sinter manyezit üretimine başlamıştı. KÜMAŞ'taki %99,74 kamu payı, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından, 28.09.1995 tarihinde blok satış yöntemiyle Zeytinoglu Holding A.Ş.'ye satıldı. Toplam satış bedeli 108,1 milyon ABD doları oldu.²⁶⁴ *"İhale şartnamesine göre ihale bedelinin (108 m.USD) yarısı peşin (54 m.USD) diğer yarısı ise bir yıl sonra ödenecekti. Özelleştirildiği günlerde KÜMAŞ'ın kamu bankalarında yaklaşık 40 milyon dolara yakın nakit parası vardı. Bu para, ihale bedelinin peşinatı olan 54 milyon doların Özelleştirme İdaresine ödeneceği 28.9.1995'ten bir gün önce, yani 27.9.1995 tarihinde KÜMAŞ Genel Müdürü Burhanettin Özdemir'in emriyle kamu bankalarından çekilerek, KÜMAŞ'ın yeni sahibi Zeytinoglu grubuna ait ESBANK'a yatırılıyor. Ertesi gün ihale bedelinin ilk taksidi 54 m. USD Zeytinoglu Grubu tarafından Özelleştirme İdaresine ödeniyor. Burada açıkça görülüyor ki KÜMAŞ; devlet*

²⁶³ Özelleştirme kapsamındaki Eti Bakır Fosfat Tesisi, 17 yıl sonra 2011 yılında Cengiz Holding'e devredilmiş ve 2019 yılında burada tekrar işletmeye geçilmiştir (Kaynak: Eti Gübre, *Eti Gübre'nin Tarihi*, <https://www.etigubre.com/Eti-gubrenin-tarihi>, Erişim: 3 Mayıs 2025).

²⁶⁴ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, *Türkiye'de Özelleştirme*, <https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozelleştirme> (Erişim: 25 Nisan 2025).

parasıyla özelleştirilmiştir."²⁶⁵ 1994 yılında yaşanan ekonomik krizde, KÜMAŞ Esbank'a devredilir. 1999 yılında ise Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) bankaya el koyunca KÜMAŞ da fona geçmiştir. TMSF, 2012 yılında KÜMAŞ'ı açık artırmada 285,5 milyon dolar ile en yüksek teklifi veren Kobin Madencilik şirketi'ne satmıştır.²⁶⁶ Aynı yıl sermayesinin %49'u Yıldız Holding'e (Ülker Grubu) ait olan Gözde Girişim Sermayesi Kobin Madencilik'in %51 hissesini satın almıştır. Son olarak, 2021 yılında Yıldız Holding KÜMAŞ'ı 340 milyon dolar bedelle OYAK kuruluşu Erdemir'e satmıştır.²⁶⁷

ÇİNKUR, 1968 yılında, Kayseri'nin İncesu ilçesi yakınlarında Zamantı bölgesindeki karbonatlı çinko-kurşun cevherinin işlenerek metal çinkoya dönüştürülmesi amacıyla Kayseri'nin İncesu ilçesi yakınlarında kuruldu. Sermayesinin %49'u Etibank'a ait olan şirket, Türkiye-Kanada teknik iş birliğiyle inşa edildi. 1976 yılında üretime başlayan fabrika, yılda 30 bin ton çinko üretim kapasitesiyle Türkiye'nin ham cevherden çinko metali üreten tek fabrikasıydı. Yüksek Planlama Kurulu'nun 25.11.1993 tarih ve 93/35 sayılı kararı ile özelleştirme kapsamına alınan ÇİNKUR'un %98,80 oranındaki kamuya ait hisselerinin tamamı 22.05.1996 tarihinde İranlı işadamlarının kurduğu KMM Kayseri Maden Metal Ticaret A.Ş.'ne 14 milyon ABD doları bedelle satıldı.²⁶⁸ Özelleştirme sonrasında ÇİNKUR için gerekli konsantre yurt dışından getirildi ve bölgedeki madencilerden cevher satın alınmadı. Bunun sonucu olarak da Kayseri Bölgesinde kurşun-çinko cevheri işletmeleri kapandı. ÇİNKUR, daha sonra, ham madde yetersizliği ve borçların-

²⁶⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 20. Dönem 1. Yasama Yılı 78. Birleşim 17 Temmuz 1996, https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslangic_yazici?P4=120&P5=B&page1=66&page2=66.

²⁶⁶ Madencilik Türkiye, Sayı:23, Haziran 2012.

²⁶⁷ Madencilik Türkiye, Sayı:92, Ocak 2021.

²⁶⁸ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, *Türkiye'de Özelleştirme*.

dan dolayı iflas etti. 1999 yılında üretimi tamamen durdu ve 400'e yakın işçi çıkarıldı. Aynı yıl, alacaklı Glencore firmasının müraacatı ile icra yoluyla satışına karar verildi. ÇİNKUR, icra daireleri tarafından 14 kez satışa çıkarıldı ve ancak sonuncusunda 21 Kasım 2004 tarihinde İpek Mobilya tarafından 4,1 milyon Türk Lirası karşılığı satın alındı.²⁶⁹ Firma, başlangıçta, ÇİNKUR'u sahip olduğu arazi nedeni ile satın aldığını ve araziyi kendi uğraş alanı olan mobilya sektörünün gelişmesinde kullanacağını açıkladı.²⁷⁰ Ancak, daha sonra, tesiste yeniden çinko üretimine başlandı.

Bozüyük Seramik Fabrikası ise 1966 tarihinde Porselen ve Çini Fabrikaları Ltd. Şti. olarak hizmete açıldı. Fabrika, Sümerbank bünyesinde faaliyet gösterdi ve zamanla Türkiye'nin seramik üretiminde önemli bir merkez haline geldi. 1983 yılında Türkiye Çimento ve Toprak Sanayii Kurumu'na (ÇİTOSAN) devredildi. Bu dönemde, fabrikanın özelleştirilmesi gündeme geldi ve özel firmalar tarafından fabrikayı satın alma girişimlerinde bulunuldu; ancak bu girişimler sonuçsuz kaldı. Tamamı kamuya ait Bozüyük Seramik Sanayi ve Ticaret A.Ş., 01.10.1997 tarihinde blok satış yöntemiyle 12 milyon ABD doları bedelle Ercan Madencilik Sanayi Turizm ve Ticaret A.Ş.'ne (Bien Seramik) satıldı.²⁷¹

Sümerbank tarafından Japon Marubeni Corporation'a kurdurulan ve 1966 yılında temeli atılan Konya Krom Magnezit Tuğla Sanayii Ticaret A.Ş., 1968 yılında Türkiye'nin ilk Entegre Bazık Refrakter Tesisi olarak üretime başladı. Bu tesis, Türkiye ve Ortadoğu'nun ilk entegre bazık refrakter üretim tesisi olma özelliğini taşıyordu. 1984 yılında Çitosan'a devredildi. Satıldığı tarihte, Türkiye rezer-

²⁶⁹ *Hürriyet Gazetesi*, "Çinkur 14'üncü Turda İpek Mobilya'nın", 22 Ekim 2004, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cinkur-14uncu-turda-ipek-mobilyanin-38658848>, (Erişim: 7 Mayıs 2025).

²⁷⁰ Tamzok, "Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal Dönüşüm," 5-20.

²⁷¹ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, *Türkiye'de Özelleştirme*.

vinin %55'ine karşılık gelen zengin magnezit yataklarına sahip bulunan kuruluş, 05.06.1998 tarihinde blok satış yöntemiyle Konya Selçuklu San. Tic. A.Ş.'ne (Özkaymak Şirketler Grubu) satıldı. Satış bedeli 40,7 milyon ABD dolarıydı.²⁷²

Öte yandan, madencilik sektörünün finans kaynağı olarak planlanan Etibank Bankacılık A.O. önce 1993 yılında Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredildi, 2 Mart 1998 tarihinde ise 155,5 milyon ABD doları karşılığında Cavit Çağlar ve Dinç Bilgin'e ait Medya-İpek Holding A.Ş.'ne satıldı.²⁷³ Cavit Çağlar'ın hisselerini devretmesiyle Bilgin Grubu'nun kontrolüne geçen banka, iki buçuk yıl sonra 2000 yılında içi boşaltılmış olarak satıldığı fiyatın iki katı kadar bir zarar ile tekrar kamuya (TMSF'ye) döndü. Bu özelleştirme uygulaması, 2001 yılı sonunda Etibank Bankacılık'ın kapanmasıyla sonuçlandı. Banka, İktisat Bankası ve Esbank gibi diğer zor durumdaki bankalarla birleştirilerek yeniden yapılandırılmaya çalışıldı. Ancak başarılı olunamayınca, Etibank'ın bankacılık lisansı 2002'de iptal edildi ve tüzel kişiliği sona erdi.

Diğer taraftan, aynı yıllarda kömür sahalarının özelleştirilmesine yönelik girişimler de söz konusu oldu. 1984 yılında çıkarılan 3996 Sayılı kısa adı Yap-İşlet-Devret Kanunu olan Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun çerçevesinde oluşturulan 87/11488 sayılı yönetmeliğe göre termik santrallerle birlikte bu santrallere kömür sağlayan sahaların işletme hakkı devri için 1996 yılında ihale ilanlarına çıktı ve 1997 yılında teklifler alındı. Bu kapsam içinde, TKİ Kurumuna bağlı Sivas Kangal, Seyitömer, Yatağan, Yeniköy, Bursa-Orhaneli ve Çayırhan kömür sahaları bulunmaktaydı. Söz konusu girişimlerin sonucu olarak, 2000 yılında Orta Anadolu Linyitleri İşletmesi'nin devir işlemleri tamamlandı, diğer sahalarla ilgili bir sonuç ise alınamadı.

²⁷² Ibid.

²⁷³ Ibid.

Yine 1998 yılında, Etibank, Bakanlar Kurulu Kararı ile 7 ayrı anonim şirkete bölündü. 2000 yılında bu şirketlerden Eti Bakır A.Ş., Eti Krom A.Ş., Eti Elektrometalurji A.Ş., Eti Gümüş A.Ş., 2003 yılında ise Eti Alüminyum A.Ş. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredildi.

Bu arada, 9 Eylül 1993 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın Maden Dairesi Başkanlığı Maden İşleri Genel Müdürlüğü haline getirildi. Bununla birlikte, söz konusu genel müdürlük, kuruluşundan itibaren eleştirilecek, kendisine verilen madencilik sektörüne ilişkin görevleri toplumun ve yasaların kendisinden beklediği ölçülerde yerine getirip getirmediği sorgulanacaktır. Bu kuruluşun, ülkemiz madencilik endüstrisi gibi son derece karmaşık ve dinamik bir alana cevap verebilecek ölçülerde yapılandırılmadığı, gerek yönetsel yapı gerekse çalışan kalitesi bakımından olması gereken düzeye çıkarılmadığı sıklıkla dile getirilecektir.²⁷⁴

Dönüşüme kamuoyu tepkileri

Bu dönem boyunca, madencilik sektöründe yapılan uygulamalar karşısında çalışanlar ya da kamuoyu tarafından verilen tepkilerin çok fazla ses getirdiğini söylemek abartılı olur. Bununla beraber, istisnai bir eylem olarak 'Büyük Madenci Yürüyüşü'nü ayrı bir yere koymak gerekir. Ücret zamlarındaki anlaşmazlık nedeniyle başlayan ve netice olarak madencilik sektöründe gerçekleştirilmek istenen neoliberal dönüşüme tepki olarak gelişen bu eylemde, 4-8 Ocak 1991 tarihlerinde Genel Maden İş Sendikası'nda örgütlü MTA ve TTK işçileri ile Zonguldak ve bölge halkından yaklaşık 150 bin insan Zonguldak-Ankara yürüyüşüne katıldı. Dolayısıyla,

²⁷⁴ Nejat Tamzok, "Ermenek Faciası ve Maden İşleri Genel Müdürlüğü", *EnerjiPolitik.com*, 2014, <https://enerjipolitik.com/2014/11/05/ermenek-faciasi-ve-maden-isleri-genel-mudurlugu/>.

söz konusu yürüyüş, Türkiye madencilik tarihinin en önemli simgelerinden biri haline geldi.²⁷⁵

Fotoğraf 21. Büyük Madenci Yürüyüşü, 4-8 Ocak 1991

Bu dönemde ortaya çıkan ve konu itibarıyla değinilmesi gereken olgulardan biri de madencilik sektörü üzerinde gelişen çevre baskısıdır. Çevreci sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve kamuoyu üzerindeki etkileri hızla artmaktadır. Dolayısıyla, bu dönemde; termik santraller, kömür madenciliği, Bergama altın madeni gibi örneklerde olduğu gibi madencilik sektörüne yönelik protesto eylemleri oldukça etkilidir. Diğer taraftan, ‘madencilik mi çevre mi’ başlıklı yazıların sayısı giderek artmış, kamuoyu tepkisinden çekinen maden işletmecileri çalışılan sahalara ağaç dikme faaliyetlerine hız vermişlerdir. Altın madenciliği ve siyanür kullanımının sorgulanması ise 1990’larla birlikte artık iyiden iyiye gündeme dâhil olmuştur.

²⁷⁵ Genel Maden İşçileri Sendikası, “4-8 Ocak Ankara Yürüyüşünün 32. Yılı”, <https://genelmadenis.org.tr/4-8-ocak-ankara-yuruyusunun-32-yili/>.

Fotoğraf 22. Altın madenine karşı eylem yapan Bergama köylüleri

Bu dönemde, İzmir'in Bergama ilçesinde Türkiye'nin ilk altın madenine karşı yürütülen protesto eylemleri, simgeseldir. Ön saflarında köylü kadınların bulunduğu eylemler, medyanın gündeminden uzun süre düşmemiştir. Madene karşı eylemlilik 1990'ların ilk yarısında başlamış, 1996'da maden sahası açmak için binlerce ağacın kesilmesiyle kitleselleşmiş ve 2000'lerin ortalarına kadar devam etmiştir. Köylülerin eylemleri arasında; nüfus sayımına katılmama, yarı çıplak yürüyüşler, maden işgali, Boğaz Köprüsü'ne zincirlenerek trafiği kilitleme de bulunmaktadır. Eylemlerin simge ismi ise çizgili pijamasıyla 'Hopdediks' lakaplı Bergamalı Bayram Yıldız'dır.

Bu arada, dönem boyunca iş kazaları da doludizgin devam etmektedir. Bunlar arasında; 1983'de Zonguldak-Armutçuk kömür ocağında 103, 1990'da Amasya-Yeni Çeltik'teki kömür ocağında 68, Mart 1992'de Zonguldak-Kozlu'da 263 ve 1995'de Yozgat-Sorgun'da 37 can kaybına yol açan facialar hâlâ hafızalardadır.

Uluslararası kuruluşların sektör üzerine etkileri

Dünya Bankası ile yapılan kredi anlaşmaları, dönemin başında olduğu gibi 1990'ların ikinci yarısında da Türkiye ekonomisinin yeniden biçimlendirilmesinde belirleyici olmuştur. Ancak, bu defa, neoliberal yapılanmanın denetim ve gözetimine IMF ve Avrupa Birliği de etkin olarak katılmıştır. IMF'nin, ekonomi politikaları üzerindeki etkisi, 1998 yılından itibaren belirgin bir hale gelmiş ve pek çok ekonomik sektör büyük ölçüde IMF ile yapılan kredi anlaşmaları çerçevesinde şekillendirilmiştir. IMF Niyet Mektupları ile öngörülen yeni yapıda, mevcut kamu işletmelerinin ortadan kaldırılması ve tamamen özel sektörün faaliyet gösterdiği sektörel yapıların kurulması talep edilmekte, yerli ya da yabancı sermayenin eşit koşullarda muamele görmesi istenmektedir.

Diğer taraftan, 1998 sonrası yaşanan gelişmelerde Avrupa Birliği'ne adaylık süreci de etkilidir. Türkiye'nin, Aralık 1999'da gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde aday ülke ilân edilmesinin ardından ortaya konulan 'Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi'nde *"IMF ve Dünya Bankasıyla mutabakata varılan, ... yapısal reform programının uygulanmasının sağlanması ..."* hususu öncelikli kriter olarak ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, gerek IMF gerekse Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar gereği sürdürülmekte olan yapısal reform programının herhangi bir nedenle kesintiye uğraması, Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde de sorunlara yol açabilecektir. Diğer taraftan, söz konusu belgede, kamu işletmelerinin özelleştirilmesinin hızlandırılması ve bütün sektörlerde yabancı yatırımları etkileyen kısıtlamaların kaldırılması gereği de vurgulanmıştır.

Neticede, madencilik sektörünün, kamu ağırlıklı yapıdan özel sektör ağırlıklı bir yapıya dönüştürülmesinde, bu üç kuruluşla olan ilişkiler son derece belirleyici olmuştur.

Sektöre yabancı sermayenin ilgisi artıyor

Sektörün dönüşümüne yönelik olarak dönem boyunca yürütülen faaliyetlerin sonucunda, toplam madencilik yatırımları içindeki kamu payı, dönem başındaki %92 düzeyinden 2000 yılına gelindiğinde %30'a kadar geriledi.²⁷⁶ Yabancı sermaye girişi ise henüz oldukça cılız olmakla birlikte hareketlenmeye başladı. Madencilik sektöründeki yabancı sermaye izinleri 1980-84 döneminde sadece 3 iken 1985-89 döneminde 24, 1990-94 döneminde 123 ve 1995-99 döneminde 117 oldu.²⁷⁷

Yine de henüz Türkiye madencilik sektörüne yoğun bir yabancı sermaye girişi olduğunu söylemek oldukça zordur. 1999 yılı itibarıyla Türkiye'de faaliyette bulunan 4.950 adet yabancı sermayeli şirketin sadece %1'i madencilik sektöründe faaliyet göstermektedir. Dönem boyunca (1980-1999) madencilik sektöründe izin verilen doğrudan yabancı yatırımlar toplam 267 milyon dolar olmuştur. Bu miktarın ülkeye gelen toplam yatırımlar içindeki payı ise %1 oranındadır.²⁷⁸ Ancak, madencilikteki yabancı sermaye girişinin hızlanmakta olduğu da açıktır. 1980-1999 arasındaki 20 yıllık dönemde sektöre gelen doğrudan yatırım sermayesinin ilk 10 yıldaki payı %10 iken ikinci 10 yıldaki payı %90 oranındadır.

²⁷⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, *Turkey Main Economic Indicators, 1979-1981*, (1981), 25-26; Devlet Planlama Teşkilatı, *2001 Temel Ekonomik Göstergeler*, (2001), <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1542268521132-a9825b93-fa4c>.

²⁷⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) - 2004 Yılı Programı*, 2004.

²⁷⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT:2514 - ÖİK:532, Mayıs 2000, 9-10, 28.

Avşaroğlu'nun aktardığına göre²⁷⁹; Türkiye Madenciler Derneği tarafından 1996 yılında dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı'na sunulan bir raporda sektöre yatırım yapan yabancı sermayeli şirketlerle ilgili bilgiler verilmiştir. Buna göre, 1995 sonu itibarıyla Türkiye madencilik sektöründe 44 adet yabancı sermayeli firma faaliyet göstermektedir ve bu firmaların 33 adedi 1990-1996 yılları arasında kurulmuştur. Söz konusu firmalar, başta krom cevheri ve konsantresi, manyezit, bentonit, pomza, magnezyum karbonat, mermer olmak üzere maden üretimi yapmakta ve ürettikleri madenleri genellikle olduğu gibi yurt dışına ihraç etmektedir. Yabancı sermayeli bu firmalar tarafından 1989-1992 yıllarını kapsayan dört yılda 29 milyon dolarlık zenginleştirilmiş krom cevheri, 22,3 milyon dolarlık sinter ve diğer manyezit ürünleri, 10,5 milyon dolarlık tabii magnezyum karbonat, 4 milyon dolara yakın öğütülmüş bentonit ve 8 milyon dolarlık mermer ürünleri olmak üzere toplam 85 milyon dolarlık dış satım gerçekleştirilmiştir. Bu miktar, aynı dönemdeki 1.278 milyon dolarlık toplam madencilik dış satımının %6'sı oranındadır.

Bununla birlikte, Türkiye madencilik sektöründe faaliyette bulunan ve detaylarını bir sonraki bölümde vereceğimiz yabancı sermayeli firma sayısı 2000'li yıllardan itibaren inanılmaz ölçülerde artacak, 2006 yılında 321'e²⁸⁰ ve 2024 yılında ise 911'e²⁸¹ kadar yükselecektir.

²⁷⁹ Nadir Avşaroğlu, *Türkiye Madencilik Sektöründe Yabancı Sermaye* (Basılmamış eser, 2018), 48, https://www.researchgate.net/publication/323267971_TURKIYE_MADENCILIK_SEKTORUNDE_YABANCI_SERMAYE

²⁸⁰ Avşaroğlu, *Türkiye Madencilik Sektöründe Yabancı Sermaye*, 45-46.

²⁸¹ T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *Yabancı Sermayeli Firma Listesi*, <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/14a09761d390/diger>, (Erişim: 25 Nisan 2025).

Yine Türkiye Madenciler Derneği tarafından Bakana sunulan aynı rapora göre,²⁸² o tarihte Kanada kökenli Cominco Madencilik A.Ş. bakır, kurşun, çinko ve kıymetli metal arama ve işletmeciliği yapmaktadır ve Artvin-Cerattepe'de altın ve bakır rezervleri tespit etmiştir. Avustralya'da yerleşik Normandy Poseidon ve Fransa'da yerleşik BRGM şirketlerinin ortak kuruluşu olan Eurogold Madencilik, Ovacık'ta ve Gümüşhane-Mastra'da altın rezervleri bulmuştur. Güney Afrika'da yerleşik Glencor şirketinin bir kuruluşu olan Tüprag Madencilik²⁸³ ise Havran, Küçükdere ve Sivrihisar Kaymaz'da iki altın madeni keşfetmiştir. Ayrıca, Kanada'da yerleşik INCO şirketinin bir kuruluşu olan Dardanel Madencilik ise kıymetli metal aramacılığı yapmaktadır.

Henüz Türkiye'de altın madenciliği başlamamıştır. Ancak, bir sonraki dönemde kamuoyunda yoğun tartışmalara neden olacak altın üretiminin ayak sesleri duyulmaktadır. Öte yandan, sömürgecilik çağı çoktan sona ermiş ama sermayenin sömürüyü sürdürebilmesi için eskinin sömürgeci yöntemlerine artık ihtiyaç duymadığı ve çok daha rafine yöntemleri kullanabildiği bir çağa çoktan girilmiştir. 1980-2000 arası dönemdeki gelişmelerin madencilik sektörüne yansımaları, 2000 sonrası yıllarda çok daha sorunlu olacaktır.

²⁸² Avşaroğlu, *Türkiye Madencilik Sektöründe Yabancı Sermaye*, 45-46.

²⁸³ Kaynakta, Tüprag Madencilik'in Güney Afrika'lı Glencor şirketinin bir kuruluşu olduğu yazmakta. Ancak, söz konusu şirket, bugün, Kanada'lı Eldorado Gold Corporation'ın Türkiye'de %100 katılımıyla oluşturulmuş bir uzantısıdır (Kaynak: Tüprag, *Hakkımızda*, <https://www.tuprag.com.tr/hakkimizda/>, Erişim: 3 Mayıs 2025).

9. 2000'Lİ YILLAR: SEKTÖRDE DÖNÜŞÜM VE 'SÖMÜRGE MADENCİLİĞİ' SESLERİ

Vatandaşın 90'lı yıllar boyunca yaşanan ekonomik krizlere olan tepkisi 2002 genel seçim sonuçlarına yansıdı ve iktidardaki partilerin tümü Meclis dışında kaldı. Krizlere neden olan neoliberal politikaları eleştirerek gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) oyların %34,3'ünü alarak 363 milletvekilliği ile tek başına iktidar oldu.

Seçimlerin öncesinde, ama aynı zamanda iktidarı süresince de neoliberal politikalara yüksek sesle karşı çıkan AKP, -ülkenin siyasi hayatında sıkça karşılaşıldığı gibi- eleştirdiği bu politikaları aynı şekilde uygulamaya devam etmekte bir sakınca görmedi. Söz konusu politikaların, bir önceki döneme kıyasla çok daha kararlılıkla uygulandığı sektörlerin başında ise madencilik sektörü geldi. AKP iktidarında geçen 2002 sonrası dönem, Cumhuriyet tarihinde Devlet tarafından kurulmuş ne kadar maden işletmesi ya da tesis varsa tamamına yakınının özel sektöre devredildiği bir evre oldu.

Bu döneme asıl damgasını vuran ise özellikle yabancı sermaye öncülüğünde yaşanan ‘altına hücum’ olgusuydu. Diğer taraftan, yine bu dönemde, bir yandan ülkede bugüne kadar yaşanan en kötü maden faciaları meydana geldi, diğer yandan sektörün çevreye verdiği zararlara ilişkin itirazlar kamuoyunda giderek yükseldi ve yaygınlaştı. Nihayetinde, kamuoyu tepkileri oldukça etkili tek bir ifadede karşılığını buldu: ‘Sömürge madenciliği’.

Kamunun madencilikten çıkışı

Dönemin başında, AKP iktidarından önce hazırlanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, madencilik sektöründeki ‘özelleştirme uygulamalarında önemli bir gelişme sağlanmadığından’ şikâyet edilmekte, ‘sektörde faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi çalışmalarına devam edileceği’ vurgulanmaktaydı.²⁸⁴ 16 Kasım 2002 tarihinde AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından kamuoyuna açıklanan 58. Dönem Acil Eylem Planı ise madencilik sektörüne ilişkin olarak Sekizinci Plan’dan çok farklı hedefler koymamıştı. Dolayısıyla, iktidarın yeni sahiplerinin, önceki dönemin madencilik politikalarından sapmayacaklarına dair ilk ipuçlarını vermekteydi.²⁸⁵ Acil Eylem Planı’nda, sektöre ilişkin çok da kapsamlı ya da detaylı hedefler bulunmuyordu. Önceki dönemlerde de sıklıkla Plan belgelerine konulan ‘yerli ve yabancı sermayenin özendirilmesi’, ‘işlenmiş mermer ihracatının teşvik edilmesi’, ‘rafine bor üretiminin artırılması’ gibi hedeflere burada da yer verilmiş, bunlara ‘Bor

²⁸⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, *Uzun Vadeli Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005*, 117-118; AKP iktidarında yapılan Dokuzuncu Plan’da da Sekizinci Plan’dakine benzer hedefler tekrarlanmaktadır: “*Madencilik sektöründe çevre mevzuatına uyum geliştirilecek, bürokratik yapı etkin hale getirilecek, madencilik ürünleri yurtiçinde işlenerek katma değer artırılabilecek, arama çalışmalarına ve bor ürünleri üretiminin geliştirilmesine özel önem verilecek, ... madencilik ürünlerinin yurt içinde işlenerek ihraç edilmesi hedef alınacaktır.*” (Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013*, 59, 115.)

²⁸⁵ T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı, 3 Ocak 2023.

İşletmesi'nin özerk yapıya kavuşturulması' ve 'Bor Araştırma Enstitüsü'nün kurulması' hedefleri eklenmişti. Ama Plan'da asıl dikkat çeken hedef, kamuya ait maden işletmelerinin özelleştirilmesine ilişkin olandı. Konulan hedef oldukça iddialıydı ve özelleştirilecek işletmelerin 12 ay içinde belirlenerek özel sektöre devredilmesini öngörüyordu. Bu konuda kararlı olduğuna dair vurguya, 1 hafta sonra 23 Kasım 2002 tarihinde Başbakan Abdullah Gül tarafından TBMM'ne sunulan Hükümet Programı'nda da yer verildi.

Böylelikle, sektörün tamamen kamudan özele devrine ilişkin düğmeye basılmış oldu. Madencilik sektöründeki mülkiyet değişimini gerçekleştirmeye yönelik olarak 2002 yılı öncesi yapılan tüm düzenlemelerin pratik uygulamaları, esas olarak bu dönemde gerçekleştirilecek, bu uygulamalardan en fazla etkilenen Kurum ise Etibank olacaktır (Tablo 8). Önceki dönemde Etibank'tan koparılarak Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na devredilen parçalar tek tek satılacak, Eti Maden İşletmelerine ise borlar dışında neredeyse hiç bir şey bırakılmayacaktır.

AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte, ülke madenciliğinin en değerli parçaları yaklaşık 2,5 yıllık bir sürede özel sektöre devredildi. İlk özelleştirilenler arasında, Eti Krom A.Ş. bulunmaktaydı. Elazığ ili kromit cevherlerini işleyerek ham cevher ihracatı yerine katma değeri yüksek ferrokrom üretmek amacıyla projelendirilen ve 1972 yılında üretime başlayan Eti Krom'a ait 11 adet krom ve 1 adet kuvarsit sahası bulunmaktaydı. Öte yandan, dünya piyasalarında yüksek talebi olan metalürjik kalitedeki krom yatakları, pek çok sanayileşmiş ülke tarafından stratejik ham madde olarak değerlendirilmekteydi. Eti Krom A.Ş., 2004'de 58 milyon ABD doları bedelle Yıldırım Dış Ticaret Pazarlama A.Ş.'ye satıldı.²⁸⁶

²⁸⁶ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, *Türkiye'de Özelleştirme*; Tamzok, "Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal ...".

Tablo 8. 1990-2005 arasında kapatılan ya da satılan maden işletmeleri²⁸⁷

Tarih	İşletme	Açıklama
1994	Hahkçöy/İzmir Cıva	Kapatıldı.
	Mazıdağı/Mardin Fosfat	Kapatıldı, daha sonra 2011 yılında Cengiz Holding'e devredildi.
	Ergani Bakır	Kapatıldı.
1995	KÜMAŞ Kütahya Manyezit A.Ş.	108,1 milyon dolar bedelle Zeytinoglu Holding'e satıldı, daha sonra el değiştirdi (bkz. 8. Bölüm).
1996	ÇİNKUR Çinko-Kurşun Metal A.Ş.	14 milyon dolar bedelle K.M. Kayseri Maden A.Ş.'ye satıldı, daha sonra el değiştirdi (bkz. 8. Bölüm).
1997	Bozüyük Seramik Sanayi	12 milyon dolar bedelle Ercan Madencilik A.Ş.'ye satıldı.
1998	Etibank Bankacılık A.O.	155,5 milyon dolar bedelle Medya-İpek Holding ortaklığına satıldı. Daha sonra kamuya geri döndü. 2001 yılı sonunda kapandı (bkz. 8. Bölüm).
	Konya Krom Manyezit A.Ş.	40,7 milyon dolar bedelle Konya Selçuklu A.Ş.'ye satıldı.
2004	ETİ Gümüş A.Ş.	41,2 milyon dolara KSS Madencilik A.Ş.'ye satıldı.
	ETİ Krom A.Ş.	58 milyon dolar bedelle Yıldırım Dış Ticaret Pazarlama A.Ş.'ye satıldı.
	ETİ Elektrometalurji A.Ş.	15,3 milyon dolar bedelle Aksu Madencilik Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye satıldı.
	ETİ Bakır A.Ş.	33 milyon dolar bedelle CE-KAA.Ş.'ye satıldı.
	TDÇİ Sivas Divhan İşletmesi	28,5 milyon dolar bedelle ERDEMİR'e satıldı.
	TDÇİ	Hekimhan Hasançelebi manyetit sahası ERDEMİR'e satıldı.
2005	ETİ Alüminyum A.Ş.	305 milyon dolar bedelle CE-KAA.Ş.'ye satıldı.
2007	TDÇİ	Malatya-Hekimhan-Deveci sideritleri Koloğlu Holding'e satıldı.

²⁸⁷ Tamzok, "Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal ...," 8; Nadir Avşaroğlu, *Türkiye Madencilik Sektöründe Özelleştirme Uygulamaları* (Basılmamış eser, 2007), https://www.academia.edu/5755228/Türkiye_Madencilik_Sektöründe_Özelleştirme_Uygulamaları.

Diğer taraftan, Eti Gümüş tesisleri, 1 milyon ton tüvenan²⁸⁸ cevherin işlenerek gümüş elde edilmesi amacıyla 1977 yılında projelendirilmiş, 1987'de üretime başlamıştı. O tarihte, Türkiye'de gümüş üretimi yapan tek kuruluştur ve Türkiye'nin yıllık gümüş ihtiyacının yaklaşık %30'u bu işletmeden sağlanmaktaydı. Eti Gümüş A.Ş., 2004'de 41,2 milyon ABD doları bedelle Söğütsen Seramik A.Ş.'nin %51 hissesine sahip olduğu KSS Madencilik A.Ş.'ye devredildi.²⁸⁹

Karadeniz Bakır İşletmeleri ise Karadeniz bölgesindeki bakır yataklarının işletilmesi ve değerlendirilmesi amacıyla 1968 yılında kurulmuştur. 1983 yılında Etibank'ın bağlı ortaklığı haline getirilen kuruluş, 1993 yılında özelleştirilmek üzere Başbakanlık Kamu Ortaklığı İdaresi'ne devredildi. Bu kuruluşla bağlı Samsun Bakır İzabe İşletmesi ile birlikte Eti Holding'den ayrılan Eti Bakır A.Ş., 2004'de 33 milyon ABD doları karşılığında CE-KA İnşaat Makine Madencilik Petrolcülük Turizm Nakliyat Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ne satıldı.²⁹⁰ Böylelikle, Eti Bakır A.Ş.'nin sahip olduğu geniş bakır rezervleri, KBİ Samsun İşletmesi'ne ait blister bakır üreten bir izabe tesisi, bu tesisten çıkan baca gazlarını değerlendirmek üzere kurulan bir sülfürik asit tesisi ve ayrıca izabe tesisinin artıklarını oluşturan cüruf ve harabedeki bakırı tekrar kazanmak amacıyla kurulmuş bir cüruf flotasyon tesisi söz konusu firmaya devredilmiş oldu.

Öte yandan, Akdeniz Bölgesi'ndeki kromit yataklarını değerlendirmek ve düşük karbonlu ferrokrom üretmek üzere 1958 yılında kurulan Eti Elektrometalurji A.Ş., 2004'de 15,3 milyon ABD doları bedelle Aksu Madencilik Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ne

²⁸⁸ Tüvenan ya da tüvönan: Maden ocağından çıkarılan ve herhangi bir zenginleştirme işlemine tabi tutulmamış cevher veya kömür, ham cevher.

²⁸⁹ Ibid.

²⁹⁰ Ibid.

satıldı.²⁹¹ Toroslardaki boksit cevherinin işlenerek metalik alüminyum üretimi amacıyla 1969 yılında projelendirilen ve 1974 yılında alüminyum üretimine başlayan Eti Alüminyum A.Ş. ise 2005 yılında Antalya’da bir liman, toplam 35 milyon ton görünür rezervli boksit sahaları ve Oymapınar Hidroelektrik Santrali ile birlikte 305 milyon ABD doları bedelle CEKA İnşaat Makine Madencilik Petrolcülük Turizm Nakliyat Sanayi ve Ticaret A.Ş.’ne satıldı.²⁹²

Aynı zaman diliminde özelleştirilen diğer madencilik kuruluşları arasında Türkiye Demir Çelik İşletmeleri Divriği-Hekimhan Madenleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. (Divhan) de bulunmaktadır. Divhan, Özelleştirme Yüksek Kurulu’nun 7 Nisan 2004 tarihli kararıyla 28,5 milyon ABD doları bedelle Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları A.Ş.’ye (ERDEMİR) satıldı ve 14 maden hasasının işletme ruhsatları ERDEMİR’e devredildi.²⁹³

Etibank’dan koparılan parçaların 2003-2005 yıllarındaki satışı, alıcılar açısından tam bir piyango olmuştur. Uluslararası piyasalarda metal fiyatları, satışlardan kısa bir süre sonra -bazısında 8-10 kat olmak üzere- çok yüksek oranlarda artmıştır. O dönemde sektörde yaşanan yatırım-talep dengesizliği nedeniyle gelmekte olan bu fiyat artışlarının, uluslararası piyasaları takip eden uzman gözlerden kaçması ise mümkün değildi. Neticede, ihaleleri kazanan firmalar çok geçmeden alış bedellerinin çok üzerinde kazançlar elde ettiler ve bu kazançlar, bu firmaların günümüze kadar yansıyan zenginliklerinin de kaynağı oldu.

²⁹¹ Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, *Türkiye’de Özelleştirme*; Tamzok, “Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal ...”.

²⁹² Ibid.

²⁹³ Ibid.

Kömür sahalarının özel sektöre devri

Etibank tarafında özelleştirmeler hızla sürdürülürken, kömür sektöründeki kamu kurumlarının özelleştirilme süreçleri -ülkenin içinde bulunduğu enerji darboğazı nedeniyle- daha yavaş seyretti. Bununla birlikte, Türkiye Taşkömürü Kurumu ve Türkiye Kömür İşletmelerine yapılması gereken yatırımlar büyük ölçüde sınırlandı, yeni üretim kapasiteleri yaratmaları ya da makine parklarını yenilemeleri için gereken bütçeler verilmeyi, yeni personel istihdam etmeleri engellendi.

Sayılan kuruluşlar için ilk sorun; kurumsal misyonlarını ve geleceğe ilişkin hedeflerini belirleme noktasında ortaya çıktı. Belirsizliklerle dolu uzun bir dönüşüm sürecini yaşayan bir sektör içinde, kendilerini tam olarak konumlandırmakta zorluklar yaşadılar. Bunların bir kısmı temel işlevlerinin ne olacağını ve asli işleri olarak tarif edilen faaliyetlerin ne kadarını kendilerinin yapıp yapamayacağını kestiremediler. Oluşan iklim nedeniyle, geleceğe yönelik kapsamlı kurumsal planmalardan büyük ölçüde vazgeçtiler.

Süreç boyunca, bu kuruluşlar, her alanda acımasız bir eleştiri bombardımanına tabi tutuldu. Bununla beraber, gündemden hiç düşürülmeyen "rekabetçi serbest piyasa"ya dönüşüm ise uzun yıllar gerçekleştirilemedi. Dolayısıyla, 'topal ördek' haline getirilen bu kuruluşlardan ne vazgeçildi ne de görevlerini yerine getirebilmeleri için ihtiyaçları olan yatırımları yapabilmelerine ya da yeni personel istihdam etmelerine izin verildi. Böyle olunca, önce tali hizmetler, ardından asli hizmetler taşeronlara yaptırılmaya başlandı. Bunlardan bazıları, süreç içinde neredeyse tüm işlerini özel firmalara ihale ettiler. Üstelik çoğunlukla, işin verildiği özel firma, teknik ve alt yapı olarak işin sahibi olan kamu kuruluşundan çok daha yetersiz ve deneyimsizdi. Diğer yandan, devam eden özelleştirmeler nedeniyle, bu kurumların zaman içerisinde küçülmeleri de söz konusu oldu.

Üretim kültüründen uzaklaşıldı. Hızla gereksiz hale gelen etüt, proje, mühendislik işlev ve yetenekleri aynı hızda aşındı. Teknik eleman, bu süreçten en fazla etkilenen insan kaynağı oldu. Önceki yıllarda sistemin temel unsuru olan mühendisler, giderek gereksiz birer maliyet kalemi olarak görülmeye başlandı. Teknik elemanlar eliyle yapılması gereken işlerde hizmet alımı yoluna gidildi. Mühendislikten vazgeçilince dışarıdan alınan hizmetlerin denetimi de gereken nitelikte yapılamadı. Mühendislik faaliyetlerinde üniversitelerden de yardım alındı, ancak artık bu yöntem üniversite-sanayi işbirliğinin ötesinde, işin tamamen üniversiteye yaptırılması biçimine dönmüştü. Eskinin el üstünde tutulan bu kuruluşlarında yetişmiş, birikimli ve donanımlı kadrolar boşluğa düştü. Çoğu kenara çekildi, bir kısmı bankamatik memuru oldu. Yeni istihdam edilen kadrolar için tercih edilen cazibe merkezleri ise artık bu kuruluşlar değildi.

Personelin gelişimi için yapılan harcamalar büyük ölçüde sınırlandı. Bilginin yenilenmesi, artık eskisi kadar önemli görülmedi. Usta-çırak ilişkisi bozuldu, kuşaklararası bilgi aktarımında ciddi zafiyet oluştu. Yönetici kademeleri ile çalışanlar arasında geçmiş yıllarda kurulan rasyonel bağlar hızla zayıfladı. Üstelik bürokrasimizin kadim hastalıkları olan aidiyetler üzerinden kayırmacılık ve politik karışmalar da kabul edilemez noktalara ulaştıncaya, bu kuruluşlarda personel motivasyonunu asgari düzeyde bile sağlayabilmek güçleşti.

“... özelleştirme ve yeniden yapılandırma konularındaki belirsiz söylem ve uygulamalar dönem boyunca sürmüş, bunların, kamu kurumunda çalışan personel üzerinde ciddi olumsuz etkileri olmuş, çalışanların motivasyonları önemli ölçüde düşmüştür. Kurumsal uzmanlaşma giderek aşınmış ve sektörde yaşamsal önemde olduğu kabul edilen usta-çırak ilişkisi de zayıflamıştır. Aynı dönemde; bir taraftan siyasetçinin ve sendikacının işyerlerine olan aşırı müdahaleleri, diğer taraftan işçiyle yönetici arasın-

da işçiden yana ciddi ölçüde bozulan ücret/maaş dengesi sonucunda personel yönetimi güçleşmiş, işgücünü iş yerlerinde çalıştırabilmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir ... Dolayısıyla, TKİ, sürecin sonunda asli işlerini dahi dışarıdan hizmet alımı yoluyla yaptırmak zorunda kalır.”²⁹⁴

Bu dönemde, ülkenin en köklü madencilik kuruluşlarından biri olan TTK hızla küçültüldü. Maden Kanunu'nda yapılan değişiklikle Havza sınırları daraltıldı ve bir bölüm taşkömürü rezervinin işletme hakkı özel sektöre devredildi. Dönemin uygulamaları sonucunda, Havza üretimi hızla geriledi ve bugün yılda sadece 1 milyon ton kömür üretilirken neredeyse 9 milyon tona yakın ithal kömürün Havza'ya girişine izin verildi; 'Kömür Kenti' Zonguldak, 'İthal Kömür Kenti'ne dönüştürüldü. Günümüzde, Zonguldak Havzası, sahip olduğu tüm kömür varlığına rağmen kendi ürettiğini değil, ülke sınırları dışındaki başka madencilerin emeğiyle üretilen kömürü tüketme konumuna getirildi.²⁹⁵

Benzer şekilde, TKİ de küçültüldü ve işlevsizleştirildi; Kuru-
mun elindeki linyit sahalarının çok büyük bir bölümü bu dönem içinde özel sektöre devredildi. Aslında, kömür sahalarının ilk kapsamlı özelleştirme girişimlerine, bir önceki dönemde, 1988-1990 yıllarında başlanmıştı. İlk büyük çaptaki uygulama, Sivas-Kangal Kömür Sahası'yla oldu. Bu saha, ilgili bütün yatırımlar TKİ tarafından tamamlandıktan sonra özelleştirme amacı ile o zamanki Türkiye Elektrik Kurumu'na (TEK) devredildi, sonrasında üretime hazır bir şekilde 20 yıllığına özel bir firmaya verildi. Aynı şekilde, Çayırhan sahası da yer altı yatırımları tamamlandıktan sonra TKİ'den alınarak önce Elektrik Üretim Anonim Şirketi'ne (EÜAŞ) devredildi. Daha sonra 1999 yılında, yaklaşık 75 milyon ton rezerv ve 620 MW kapasiteli

²⁹⁴ Leloğlu, “Türkiye’de Kömür Madenciliği,” 23-40.

²⁹⁵ Nejat Tamzok, “İthal Kömür Kenti’ Zonguldak”, *EnerjiPolitik.com* (2022), <https://enerjipolitik.com/2022/10/09/ithal-komur-kenti-zonguldak/>.

Çayırhan Termik Santrali, İşletme Hakkı Devir Sözleşmesi kapsamında Park Termik Firması'na verildi.²⁹⁶ Sahaların özelleştirilmelerine ilişkin 1990-2000 yılları arasındaki diğer girişimler ise sonuçsuz kaldı.²⁹⁷

Kömür sahalarının özelleştirme faaliyetleri, 2002 sonrasında hızlanacaktır (Tablo 9). Bu kapsamda, 2002-2010 yılları arasında; TKİ'ye ait Tekirdağ-Saray, Aydın-Söke, Bolu-Göynük, Konya-Ermenek, Çorum-Dodurga, Çankırı-Orta, Erzurum-Oltu, Erzurum-Aşkale, Şırnak ve Şırnak-Silopi sahaları ile Zonguldak Havzası'ndaki Amasra, Karadon, Kozlu, Üzümez ve Armutçuk bölgelerinde TTK'ya ait bazı sahaların özelleştirme ihaleleri yapıldı ve büyük bir kısmı özel sektöre devredildi.²⁹⁸ Bu kapsamda, kömürden üretilen birim elektrik enerjisinden kamuya belirli bir pay almak şeklinde özetlenebilecek bir modelle, kömür sahalarının, termik santral kurma şartıyla özel sektöre devredilmesi öngörüldü. Model kapsamında; 2003 yılında Şırnak-Silopi Asfaltit Sahası Park Grubu'na, 2006 yılında Bolu-Göynük Sahası AKSA Göynük Enerji'ye, 2007 yılında Eskişehir-Mihalıççık Sahası Adularya Enerji'ye, 2012 yılında Adana-Tufanbeyli Sahası TEYO Yatırım A.Ş.'ye, Manisa-Soma Havzası'nda bazı sahalar Hidro-Gen (KOLİN İnşaat) Enerji'ye, Bursa-Keles'de Harmanalanı ve Davutlar Sahaları Çelikler Firması'na, 2013 yılında Kütahya-Domaniç Sahası Çelikler Firması'na ve Bingöl-Karlıova Sahası ise Flamingo Biyoyakıt Firması'na devredildi.²⁹⁹ Yine, Zonguldak'taki Amasra B Taş-kömürü Sahası da benzer bir yöntemle 2005 yılında TTK tarafından Hema Endüstri Firması'na verildi.

²⁹⁶ Daha sonra 2020 yılında sözleşme süresi sona ermiş, santral EÜAŞ'de kalmak kaydı ile kömür üretimi Kömür İşletmeleri Anonim Şirketi'ne (KİAŞ) verilmiştir.

²⁹⁷ Leloğlu, "Türkiye'de Kömür Madenciliği."

²⁹⁸ Ibid.

²⁹⁹ Nejat Tamzok, "Dönüşümün Eşiğinde: Türkiye Kömür Sektörü", *EnerjiPolitik.com* (2013), <https://enerjipolitik.com/2013/11/20/donusumun-esiginde-turkiye-komur-sektoru/>. Bu sahaların bazıları kamuya tekrar geri dönecektir.

Kömür sahalarının kamudan özel sektöre devrine dair en çarpıcı gelişmeler ise elektrik sektörünün yeniden yapılandırılması kapsamında sürdürülen elektrik santrallerinin özelleştirilmesi sürecinde yaşandı. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yürütülen süreçte ilk önemli sonuç 2013 Haziran ayında Seyitömer'de alındı. TKİ'nin ruhsatındaki 176 milyon ton rezerve sahip Seyitömer kömür sahaları, Seyitömer Termik Santrali (600 MW) ile birlikte 2,3 milyar dolar bedelle Çelikler Seyitömer Elektrik Üretim A.Ş.'ye satıldı. Aynı yılın Ağustos ayında, daha önce EÜAŞ adına özel sektör tarafından işletilmekte olan 90 milyon ton kömür rezervine sahip Sivas-Kangal kömür sahaları Kangal Termik Santrali (475 MW) ile birlikte 1 milyar dolar bedelle Konya Şeker-Siyahkalem Ortak Girişim Grubu'na verildi.

TKİ'nin Muğla ilindeki kömür işletmelerine ait sahalar ise besledikleri Kemerköy, Yeniköy ve Yatağan Santralleri ile birlikte 2013 Ağustos ayında özelleştirme programına alındı. 2014 yılında 150 milyon ton kömür rezervi ile Yatağan Santrali (630 MW) 1,1 milyar dolar bedelle Bereket Enerji/Elsan Elektrik Firması'na satıldı. Hemen ardından, 250 milyon ton kömür rezervi ile Kemerköy Santrali (630 MW), Yeniköy Santrali (420 MW) ve Kemerköy liman sahası 2,7 milyar dolar bedelle Limak Holding+IC İçtaş Firması'na devredildi. Bir sonraki yıl ise yaklaşık 35 milyon ton kömür rezervi ile Tunçbilek Santrali (365 MW) ve Orhaneli Santrali (210 MW) 521 milyon dolar bedelle Çelikler Firması'na satıldı.

Elde kalan TKİ ve TTK sahalarının bölünerek ruhsat devri ile özelleştirilmelerinin önü ise 2018 yılında yapılan yasal düzenlemeler ile açıldı. Bu kapsamda, TKİ tarafından Manisa-Soma'da 170 milyon ton rezerv İmbat Madencilik'e, 110 milyon ton rezerv Fernas Firması'na, yaklaşık 70 milyon ton rezerv ise Demir Export-Fernas ortaklığına devredildi. Öte yandan, yine 2018 yılında, TKİ tarafından, Manisa-Soma Havzası'nda

yaklaşık 160 milyon ton rezerv (Türkpiyale, Kozluören, Dede-taşı, Deniz-2 ve Evciler) Hidro-Gen (KOLİN) Enerji'ye, Manisa-Soma-Işıklar'da yaklaşık 300 milyon ton rezerv Soma Kömür A.Ş.'ye devredildi. Zonguldak Havzası'nda ise Armutçuk-Ala-caağzı sahası Erdemir Madencilik'e, İnağzı-Bağlık taşkömürü sahası Tümaş Mermer'e (Bereket Enerji A.Ş.) ve 86111 ruhsat numaralı taşkömürü sahası ise Emsa Enerji'ye verildi.

Tablo 9. Kamu tarafından özel sektör firmalarına devredilen büyük ölçekli kömür sahaları³⁰⁰

Tarih	İşletme	Açıklama
1989	Sivas-Kangal linyit sahası	20 yıllığına Demir-Export Firması'na devredildi.
1999	Çayırhan linyit sahası	TKİ'den alınarak önce EÜAŞ'ye verildi, daha sonra Çayırhan Termik Santrali ile birlikte İşletme Hakkı Devir Sözleşmesi kapsamında Park Termik Firması'na devredildi. 2020 yılında sözleşme süresi sona erdiğinde santral EÜAŞ'de kalmak kaydı ile kömür üretimi KİAŞ firmasına verildi.
2003	Silopi (Harbul) asfaltit sahası	Yaklaşık 50 milyon ton (m. ton) rezerv TKİ tarafından rodövens ile Park Grubu'na devredildi.
2005	Amasra B taşkömürü sahası	Yaklaşık 850 m.ton rezerv TTK tarafından Hema'ya devredildi.

³⁰⁰ Nejat Tamzok, "Bir Minecraft kaç Yatağan eder?", *EnerjiPolitik.com* (2015), <https://enerjipolitik.com/2015/03/28/bir-minecraft-kac-yatagan-eder/>; Tamzok, "Dönüşümün Eşiğinde: Türkiye Kömür Sektörü"; Leloğlu, "Türkiye'de Kömür Madenciliği."

Tarih	İşletme	Açıklama
2006	Bolu-Göynük linyit sahası	Yaklaşık 40 m.ton rezerv TKİ tarafından rodövars ile AKSA Enerji'ye devredildi.
	Çankırı-Orta linyit sahası	50 m.ton rezerv TKİ tarafından 17,5 milyon dolara Çalık Enerji'ye devredildi.
2007	Eskişehir-Mihalıççık linyit sahası	Yaklaşık 50 m.ton rezerv EÜAŞ tarafından Adularya Enerji'ye devredildi.
	Bursa-Keles Harmanalanı ve Davutlar linyit sahaları	Yaklaşık 70 m.ton rezerv TKİ tarafından Çelikler Firması'na devredildi. Sonrasında sahalar TKİ'ye iade edildi.
2013	Adana-Tufanbeyli linyit sahası	Yaklaşık 320 m.ton rezerv TKİ tarafından TEYO Yatırım A.Ş.'ye devredildi. Sonrasında saha TKİ'ye iade edildi.
	Kütahya-Domaniç linyit sahası	TKİ tarafından Çelikler Firması'na devredildi. Daha sonra saha iade edildi.
	Bingöl-Karlıova linyit sahası	Yaklaşık 100 m.ton rezerv TKİ tarafından Flamingo Firması'na devredildi. Sonrasında saha TKİ'ye iade edildi.
	Seyitömer Kömür İşletmesi	176 m.ton rezerv Seyitömer Santrali (600 MW) ile birlikte 2,3 milyar dolar bedelle Çelikler Firması'na satıldı.
	Sivas Kangal Kömür İşletmesi	90 m.ton rezerv Kangal Santrali (457 MW) ile birlikte 1 milyar dolar bedelle Konya Şeker Firması'na satıldı.
2014	Muğla Yatağan Kömür İşletmesi	150 m.ton rezerv Yatağan Santrali (630 MW) ile birlikte 1,1 milyar dolar bedelle Bereket Enerji/Elsan Elektrik Firması'na satıldı.
	Muğla Kemerköy ve Yeniköy kömür sahaları	250 m.ton rezerv Kemerköy Santrali (630 MW), Yeniköy Santrali (420 MW) ve Kemerköy liman sahasıyla birlikte 2,7 milyar dolara IC İçtaş Firması'na satıldı.

Tarih	İşletme	Açıklama
2015	Bursa-Orhaneli kömür sahası	Yaklaşık 35 m.ton rezerv Tunçbilek Santrali (365 MW) ve Orhaneli Santrali (210 MW) ile birlikte 521 milyon dolar bedelle Çelikler Firması'na satıldı.
2018	Manisa-Soma Havzası'nda bazı linyit sahaları	Türkipiyale, Kozluören, Dedetaşı, Deniz-2 ve Evciler'de yaklaşık 160 m.ton rezerv TKİ tarafından Hidro-Gen (KOLİN) Enerji'ye devredildi.
	Manisa-Soma-Işıklar (İR-944)	Yaklaşık 300 m.ton rezerv TKİ tarafından Soma Kömür A.Ş.'ye devredildi.
	Armutçuk-Alacağzı sahası	TTK tarafından Erdemir Madencilik'e devredildi.
	İnağzı-Bağlık taşkömürü sahası	TTK tarafından Tümaş Mermer'e (Bereket Enerji A.Ş.) devredildi.
	Zonguldak 86111 ruhsat sahası	TTK tarafından Emsa Enerji'ye devredildi.
	Manisa-Soma (S:86071 ruhsat)	Yaklaşık 170 m.ton linyit rezervi İmbat Madencilik'e devredildi.
	Manisa-Soma (S:86072 ruhsat)	Yaklaşık 110 m.ton linyit rezervi Fernas Firması'na devredildi.
	Manisa-Soma (S:86072 ruhsat)	Yaklaşık 70 m.ton linyit rezervi Demir Export-Fernas ortaklığına devredildi.
	Afşin-Elbistan-Kışlaköy linyit sahası	1.360 MW kurulu güç kapasiteli Afşin-Elbistan A Santrali'ne her yıl yaklaşık 20 milyon ton kömür vermek üzere projelendirilen Kışlaköy Kömür Ocağı santralle birlikte EÜAŞ tarafından Çelikler Firması'na devredildi.
2025	Çayırhan linyit sahası	620 MW gücündeki santral ve 132 m.ton linyit rezervi yılında EÜAŞ tarafından 35 yıllığına 20 milyar TL bedelle Akçadağ Firması'na devredildi.

Yine 2018 yılında, 1.355 MW kurulu güç kapasiteli Afşin-Elbistan A Santrali'ne her yıl yaklaşık 20 milyon ton kömür vermek üzere projelendirilen Kışlaköy Kömür Ocağı, santralle birlikte EÜAŞ tarafından Çelikler Firması'na devredildi. Ve son olarak, Mayıs 2025'de, EÜAŞ'e ait olup özelleştirme kapsam ve programına alınan 132 milyon ton kömür rezervine sahip Çayırhan linyit sahasının (23405 ve 30963 numaralı maden ruhsatları) işletme hakkı, 620 MW gücündeki Çayırhan Termik Santrali ve tesislerin kullandığı taşınmazlarla birlikte 20 milyar TL bedelle Akçadağ Firması'na verildi.³⁰¹

Böylelikle, Türkiye kömür sektörünün kamu ağırlıklı yapısı, 2013 yılından itibaren yapılan saha satışlarıyla tamamen değiştirilmiş oldu. O tarihe kadar ülkede kömür üretiminin %90'ı kamu kurumları (TTK, TKİ ve EÜAŞ) tarafından yapılırken, bugün bu oran tersine döndürüldü.

Sektörde yeni kurumlar

2002 sonrasında, bir yandan Etibank, TKİ, TTK gibi üretici kurumların içleri büyük ölçüde boşaltılırken, diğer taraftan madencilik sektörünü planlaması, yönetmesi, yönlendirmesi, denetlemesi gereken kurumsal yapılarla ilgili kayda değer bir iyileştirme de yapılamadı. Ülkede, madencilik sektörünün kamu ağırlıklı yapısı neredeyse tamamen özel sektörün yer aldığı yeni bir yapıya dönüştürülürken, kurumsal yapılar neredeyse olduğu gibi bırakıldı. Sektörün ana sorumlusu konumunda bulunan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlı Maden İşleri Genel Müdürlüğü, gerek yönetsel yapı gerekse çalışan sayısı ve kalitesi bakımından sektörün yeni yapısıyla uyumlu hale getirilemedi. Dolayısıyla, mevcut yapı, madencilik endüstrisini bir bütün olarak kavrayabilme, politika üretme, planlama, karar alma ve denetleme gibi hususlarda -geçmiş dönemlerde olduğu gibi- bu yeni dönemde de yeterince etkili olamadı. Bu ara-

³⁰¹ Resmi Gazete, 21 Mayıs 2025, Sayı: 32906.

da, söz konusu Kurum, 9 Temmuz 2018 tarihinde Petrol İşleri Genel Müdürlüğü ile birleştirildi; Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (MAPEG) adı altında faaliyetlerine devam etti.

Diğer taraftan, 2002 sonrası dönemde, madencilik sektöründe Ar-Ge faaliyetlerini hedefleyen iki yeni kamu kurumu oluşturuldu. Bunlardan ilki, Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü (BOREN) adıyla 2003 yılında ve Acil Eylem Planı'nın gereği olarak kuruldu. Bununla birlikte, bu girişim, madencilik sektörünün gündemine aceleyle getirilmişti ve herhangi bir politika, plan ya da program metnine dayanmamaktaydı; üzerinde detaylı düşünülmemiş, sektörde çeşitli yönleriyle tartışılmamıştı. Bir araştırma kurumu olmaktan çok bir koordinasyon ve finansman kurumu olarak ortaya çıkan BOREN, bu yapısıyla, bor minerallerine dayalı kurulabilecek bir teknoloji geliştirme merkezinin de önünü kestiği gerekçesiyle dönem boyunca eleştirildi.

Öte yandan, bir diğer araştırma kurumu, Nadir Toprak Elementleri Enstitüsü (NATEN), 2018 yılında kuruldu. BOREN gibi Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile ilişkili olarak kurulan NATEN'in, nadir toprak elementlerinin kullanımı, ürün ve teknolojisinin geliştirilmesi, üretilmesi amacıyla araştırmalar yapması öngörüldü. Ancak, bu Kurum da BOREN gibi bürokratik bir yapı olmaktan öteye gidemedi. Neticede, her iki kurumun faaliyetleri de sektörün beklentilerinden oldukça uzak kaldı. Diğer taraftan, bu iki Kurum, 28 Mart 2020 tarihinde yine ETKB'yle ilişkili olarak kurulan Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu (TENMAK) çatısı altına alındılar.

Bu dönemde madencilik sektörüyle ilgili olarak oluşturulan kurumlardan bir diğeri ise Şubat 2020 tarihinde Türkiye Varlık Fonu (TVF) bünyesinde kurulan TVF Maden Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi oldu. Şirketin kuruluş amaçları arasında; maden aramalarından işletmeciliğine, cevher zenginleştirme-

den ticaretine kadar bir maden şirketinin yapabileceği bütün faaliyetler tanımlanmıştı. Şirketin hedeflediği madenler arasında; bor tuzlarından kömüre, nadir toprak elementlerinden altın, gümüş gibi değerli olanlar dâhil tüm metal cevherlerine kadar son derece geniş bir yelpaze bulunmaktaydı. Girişimin temel amacı ise, “...stratejik madencilik ve demir-çelik yatırımları ile Türkiye'nin yeraltı kaynaklarını uluslararası standartlarda en verimli ve çevreci yöntemlerle ekonomiye kazandırır ve katma değeri yüksek nihai ürünler elde etmeye yönelik entegre tesis yatırım modelleri geliştirir,”³⁰² şeklinde ortaya konulmaktaydı.

Sektördeki liberalizasyon sürecinin tamamlanmasının üzerinden çok da uzun bir süre geçmeden Devletin madencilik alanına yeniden dönüş yapma niyetini ilân etmesi, madencilik sektörünün pek çok kesimi için şaşırtıcı bulunurken, özellikle metal madenleri üzerine çalışan özel firmaları da büyük ölçüde tedirgin etti. TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu üyelerine 2024 yılı Şubat ayında bir sunum yapan Türkiye Varlık Fonu Yönetimi A.Ş. Genel Müdürü Salim Arda Ermut'un aktardıklarına bakılırsa, kurulan bu kamu şirketinin öncelikli ilgisi başta altın olmak üzere metal madenciliği üzerineydi: “Şirket bünyesinde 26 maden ruhsatı bulunmaktadır. 4 proje sahası önceliklendirilerek saha çalışmaları başlatıldı. Bunlar Balıkesir-İvrindi Akçal Altın Projesi, Kastamonu-Taşköprü Bakır Projesi, Manisa-Çatalçam Altın, Kurşun, Çinko Projesi, Sivas-Divriği Demir Projesi'dir. Türkiye Maden Sanayi ve Ticaret AŞ tarafından Balıkesir'in İvrindi ilçesinde yürütülen çalışmalar neticesinde Türkiye'nin son yıllardaki en önemli altın keşiflerinden bir tanesi gerçekleşti. Keşif için uluslararası standartlarda ve tüm çevresel duyarlılık göz önüne alınarak hazırlanan sondaj kesiti yapılan kaynağın, istendik

³⁰² Türkiye Varlık Fonu, *Madencilik ve Demir – Çelik*, <https://www.tvf.com.tr/portfoyumuz/madencilik-ve-demir-celik>, Erişim: 12 Mayıs 2025.

oranda ve potansiyelde bulunması halinde uluslararası aracı kurumlarla çalışılarak sahada üretime dönülecektir.”³⁰³

Diğer taraftan, -hiçbir kamu denetimine tabi olmayan- Türkiye Varlık Fonu’nun portföyüne; Türkiye Maden Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin yanı sıra Eti Maden İşletmeleri, Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş. ve Türk Altın Holding A.Ş. de alındı. Türk Altın Holding A.Ş.’nin altında Türk Altın İşletmeleri A.Ş., Anadolu Metal Madencilik İşletmeleri A.Ş. ve Özdemir Antimuan Madenleri A.Ş. faaliyet göstermekte, Türk Altın İşletmeleri A.Ş. (Koza Altın İşletmeleri) bünyesinde ise Ovacık, Mastra, Çukuralan, Kaymaz, Himmetdede ve Çoraklıtepe altın işletmeleri ile Kubaşlar ve Mollakara altın madeni projeleri bulunmaktadır.³⁰⁴

Altının yükselişi ve yabancı sermayenin sektöre hücumu

Madencilik sektöründeki özelleştirme uygulamaları dönem boyunca kararlı bir şekilde sürdürüldü. Sektörün kamudan özel teşebbüse devri neredeyse tamamen gerçekleştirildi. Bununla birlikte, sektördeki özelleştirmelere kamuoyundan ciddi bir tepki geldiği de söylenemez. Bu bölümün başında da belirttiğimiz üzere, döneme asıl damgasını vuran altın madenciliği idi ve kamuoyunun dikkati esas olarak bu alanda yoğunlaştı. Dönem boyunca, yabancı ya da yabancı ortaklı şirketlerin başta altın olmak üzere metal sahalarındaki faaliyetleri ya da bu şirketler arasındaki saha alışverişleri, madencilik dergilerinde en sık görülen haberler arasındaydı. Sektörde katma değeri yüksek ürünlere yönelik yatırım haberlerine ise tek tek rastlanılabildi.

³⁰³ “Varlık Fonu’na Ait Maden Projeleri TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Görüldü”, *Madencilik Türkiye*, 2 Şubat 2024, <https://madencilikturkiye.com/varlik-fonuna-ait-maden-projeleri-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda-gorusuldu/>, Erişim: 12 Mayıs 2025.

³⁰⁴ Koza Altın İşletmeleri, <https://kozaaltin.com.tr>, Erişim: 12 Mayıs 2025.

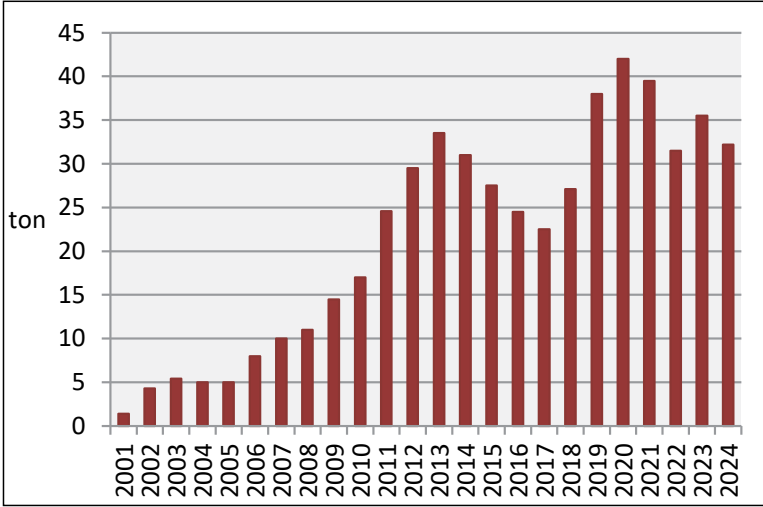
Önceki bölümde de bir ölçüde yer verdiğimiz gibi, altın madenciliğinin Türkiye’de gündeme gelişi 1990’lı yılların ikinci yarısında olmuştur. Altın madenciliğine ilişkin başlangıçtaki tereddütleri gidermek üzere, 1999 yılında dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, bu alandaki risklerin incelenmesi için TÜBİTAK’ı görevlendirdi. TÜBİTAK Yer Deniz Atmosfer Bilimleri ve Çevre Araştırma Grubu’ndaki 11 bilim insanından oluşan bir ekip, Bergama-Ovacık Altın Madeni yatırımının taşıdığı risklerin kabul edilebilir olup olmadığını araştırdı. Kurul, yaptığı incelemeler sonucunda; ‘Bergama Altın Madeni Tesisinin insan ve çevre sağlığını tehdit ettiği öne sürülen risklerin kabul edilebilir limitlerin çok altında olduğunu ve tesisin mevcut özellikleri ile gerek üretim teknolojisi gerekse sağlanmış olan çevresel koşullar açısından dünyada altın madenciliği için öngörülüp uygulanmakta olan en uygun teknoloji düzeyinde olduğunu’ rapor etti. Neticede, Türkiye’deki altın üretiminin önü, büyük ölçüde bu rapora dayanılarak ve Başbakan Bülent Ecevit tarafından açılmış oldu.

Diğer taraftan, 2000 yılında hazırlanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda ‘genelde madenciliğin ama özelde değerli metal madenciliğinin arama ve işletme faaliyetleri ile ilgili düzenlemelerin yapılacağına’ dair hedefler açıkça ortaya konuldu.³⁰⁵ Bu hedeflere ilişkin olarak -ruhsat güvencesinin artırılması, izin süreçlerinin basitleştirilmesi, teşvikler ve benzeri- çalışmalar dönem boyunca sürdürüldü. Bu kapsamda, madencilik mevzuatında sayısız değişiklik yapıldı.

Söz konusu çalışmaların neticesinde, Cumhuriyet döneminde resmi kayıtlara geçen ilk altın üretimi 2001 yılında İzmir-Bergama’da Ovacık madeninde başladı. Tek bir altın madeni ile başlayan süreç, hızla gelişerek devam etti ve 12 yıl sonra 2013 yılında dokuz ayrı altın madeninden 33,5 ton üretim seviyesine ulaşıldı. 2020 yılında 42 ton seviyesine kadar yük-

³⁰⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, *Uzun Vadeli Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005*, 117-118.

selen üretim, 2024 yılında 18 ayrı altın madeninden 32,2 ton olarak gerçekleşti (Şekil 6).³⁰⁶ Altında 100 ton üretim hedefi ise dönem boyunca en üst düzeyde seslendirildi.³⁰⁷ Günümüzde, Ege ve İç Anadolu bölgelerinde yoğunlaşan altın madenlerinin önemli bir kısmı yabancı ya da yabancı ortaklı firmalar tarafından işletilmekte (Tablo 10).

Şekil 6. Türkiye altın üretimi, 2001-2024

³⁰⁶ Altın Madencileri Derneği, “Türkiye Altın Üretimi,” <https://altinmadencileri.org.tr/turkiye-altin-uretimi-2/> , Erişim: 05 Mayıs 2025.

³⁰⁷ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: “5 Yıl İçinde Altın Üretimini 100 Tona Çıkaracağız”, *Madencilik Türkiye*, Sayı:92, Ocak 2021, 6.

Tablo 10. Türkiye'deki altın madenleri, 2024³⁰⁸

Maden	Firma	Başlangıç yılı
İzmir-Ovacık	Newmont-Koza (TMSF)	2001
Manisa-Sart	Pomza	2002
Uşak-Kışladağ	Tüprag	2006
Gümüşhane-Mastra	Koza (TMSF)	2009
İzmir-Çukuralan	Koza (TMSF)	2009
Erzincan-Çöpler	Anagold	2010
İzmir-Efemçukuru	Tüprag	2011
Eskişehir-Kaymaz	Koza (TMSF)	2011
Niğde-Bolkardağ	Gümüştaş	2012
Gümüşhane-Midi	Yıldız Bakır	2012
Kayseri-Himmetdede	Koza (TMSF)	2013
Fatsa-Altıntepe	Bahar	2015
Sivas-Bakırtepe	Demirexport	2015
Konya-İnlice	Esan	2015
Balıkesir-Kızıltepe	Zenit	2017
Çanakkale-Lapseki	Tümad	2018
Balıkesir-İvrindi	Tümad	2019
Kayseri-Öksüt	Öksüt	2020
Balıkesir-Gediktepe	Lidya	2021
Bilecik-Söğüt	Gübretaş	2023

³⁰⁸ Altın Madencileri Derneği, *Türkiye'deki Altın Madenleri*, <https://altinmadencileri.org.tr/madenciligin-onemi/turkiyede-madencilik/>, Erişim: 5 Mayıs 2025.

Altın madenciliğinin insan sağlığı ve çevreye olumsuz etkilerine dair iddialar ise dönem boyunca kamuoyunun gündeminde oldu. Altın madenciliğinin yol açtığı ekolojik yıkımın arama çalışmalarıyla başladığı, üretim süreçlerinde kullanılan kimyasalların ve atıkların doğayı tahrip ettiği ileri sürüldü. En sık seslendirilen iddia ise altın madenciliğinde kullanılan siyanüre dairdi. Siyanür çözeltisinin toprakları, yer altı sularını kirlettiği, buharlaşarak çevreye ve insanlara zarar verdiği, kansere neden olduğu iddia edildi. Öte yandan, üretilen altınların ülkeye herhangi bir yarar sağlamadan yurt dışına taşındığı, altın madencilerinin kazandıkları gelirle karşılaştırıldığında Devlete çok az vergi ya da Devlet hakkı ödedikleri kamuoyunun geniş bir kesiminde dönem boyunca tartışıldı.

Neticede, Türkiye'deki altın madenciliği 2001 yılında Bergama-Ovacık madeninin gündeme gelmesinden itibaren tartışma konusu oldu. Benzeri pek çok durumda olduğu gibi, altın konusunda da uzmanlar arasında fikir ayrılıkları yaşandı ve yaşanmakta. Bir kesim, altın madenciliğine izin verilmemesi gerektiğini savundu. Diğerleri, doğru yönetim ve denetim uygulamaları ile altın madenciliğinin güvenli bir şekilde yapılabileceğini iddia etti. Bu ikinci kesimde yer alanlar arasında uzman meslek odası olan TMMOB Maden Mühendisleri Odası da bulunmaktaydı. Söz konusu odanın Kazdağları'nda yapılan maden arama çalışmaları nedeniyle 20 Kasım 2007 tarihli basın açıklamasında; *"Günümüzde çevreye karşı çok duyarlı birçok ülkede sadece altın değil her türlü yeraltı kaynağı, ... yerüstü zenginliklerine ve çevreye zarar vermeyecek şekilde planlanıp işletilebilmektedir ... Hiçbir maden arama ve sondaj çalışmalarında siyanür kullanılmamaktadır,"*³⁰⁹ ifadelerine yer verilmekteydi.

³⁰⁹ TMMOB Maden Mühendisleri Odası, "Madenler Halkın Yararına İşletilmelidir," Basın açıklaması: 20 Kasım 2007, <https://www.maden.org.tr/calismalar/basin-aciklamalari/detay/madenler-halkin-yararina-isletilmelidir-2083>, Erişim: 06 Haziran 2025.

Dolayısıyla, madenciliğin çevre ve insan sağlığına etkilerine dair tartışmalar dönem boyunca ve çok büyük ölçüde altın madenciliği özelinde sürdü ve giderek bilimsellikten uzaklaşarak politik bir niteliğe büründü. Ve bu tartışmalar arasında, kamuoyunun dikkati, doğal olarak, ülkenin altın madenciliği serüveninde her zaman başrol oynayan yabancı sermayeye çevrildi.

Madencilik sektöründeki yabancı sermayeli şirket sayısı bu dönemde hızla arttı. 1995 yılı sonunda 44 olan firma sayısı³¹⁰ 10 yıl sonra 2006 yılında 321'e³¹¹ ve 2024 yılında ise 911'e³¹² kadar yükseldi (Tablo 11, Tablo 12). 2024 yılı itibarıyla Türkiye madencilik sektörüne en fazla ilgi gösteren ülke 128 firma ile Almanya oldu. Bu ülkeyi Suriye, Çin ve İran izledi. Firmaların önemli bir kısmı çok sayıda maden sahasının ruhsatını da aldı. Şubat 2019'da dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih Dönmez, bir soru önergesine verdiği cevapta, Türkiye'de 118 yabancı firmaya ait 593 maden ruhsatı bulunduğu bilgisini veriyordu.³¹³

³¹⁰ Avşaroğlu, *Türkiye Madencilik Sektöründe Yabancı Sermaye*.

³¹¹ Avşaroğlu, *Türkiye Madencilik Sektöründe Yabancı Sermaye*, 45-46.

³¹² T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *Yabancı Sermayeli Firma Listesi*, <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/14a09761d390/diger>, Erişim: 25 Nisan 2025.

³¹³ Sputnik Türkiye, "Türkiye'de 118 yabancı firmaya ait 593 maden ruhsatı var", 15 Şubat 2019, <https://anlatilaninotesi.com.tr/20190215/turkiye-yabanci-firma-maden-ruhsat-1037683211.html>, Erişim: 17 Mayıs 2025.

Tablo 11. Türkiye madencilik sektöründe faaliyette bulunan yabancı sermayeli firmalar, 2024³¹⁴

Ülkeler	Metal cevheri madenciliği	Metalik olmayan diğer mineraller	Kömür madenciliği	Taş ocakçılığı ve diğer	Toplam
Almanya	7	44	0	77	128
Suriye	3	15	4	32	54
Çin Halk Cumhuriyeti	6	8	0	36	50
İran	12	9	0	25	46
İngiltere	5	6	1	33	45
Hollanda	6	14	1	23	44
ABD	3	8	2	19	32
İspanya	2	13	0	16	31
Rusya Federasyonu	1	8	2	19	30
Fransa	1	18	1	9	29
İtalya	2	5	1	21	29
Kanada	4	1	1	18	24
Azerbaycan	1	1	4	15	21
Hindistan	2	2	0	15	19
Belçika	0	6	2	10	18
Avustralya	5	1	0	10	16
Diğer ülkeler	37	78	9	171	295
Toplam	97	237	28	549	911

³¹⁴ T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *Yabancı Sermayeli Firma Listesi*.

Tablo 12. Türkiye’de faaliyet gösteren bazı uluslararası madencilik şirketleri ve piyasa değerleri, 2025³¹⁵

Şirket	Piyasa değeri (milyon dolar)
First Quantum Minerals	15.000
Alamos Gold	11.000
El Dorado Gold	4.300
Dundee Precious Metals	3.000
Sandstorm Gold Royalties	3.000
SSR Mining	2.600
Centerra Gold	1.600
EMX Royalty	325
Global Atomic	175
Horizon Copper	123
Liberty Gold	114
Pasinex Resources	6

Türkiye madencilik sektöründe yabancı sermayenin varlığı, büyük ölçüde iki nedene bağlı olarak gelişti: Bunlardan ilki, sektörün özel teşebbüs ağırlıklı yeni yapısında yerli firmaların sermaye bakımından yeterince güçlü olmamalarıydı. Her ne kadar ülkenin ciddi bir maden potansiyeli olsa da yerli özel firmalar aramalara son derece sınırlı bir bütçe ayırabildiler, üretime yönelik yatırımlarda ise sermaye kısıtları nedeniyle ölçek ekonomisini sağlayamadılar. Bununla birlikte, özellikle çok uluslu madencilik şirketleri, başta aramalar olmak üzere çok daha kolay risk sermayesi sağlayabildi, üretim için yüksek miktarlarda yatırım yapabildi ve ihalelerde değerli sahaları büyük paralarla devralabildi. Bu nedenle,

³¹⁵ “List of Mining Companies in Turkey”, Junior Mining Network, <https://www.juniorminingnetwork.com/mining-stocks/turkey-mining-stocks.html>, Erişim: 22 Temmuz 2025.

yabancı şirketlerin, başta altın olmak üzere yeni maden sahalarının keşfedilmesinde ve işletilmesinde önemli rolleri oldu. Öte yandan, madencilik teknolojilerinin ülke içinde geliştirilmesinde kayda değer bir ilerlemenin başırlanamamış olması nedeniyle, Türkiye madenciliği, know-how ihtiyacını önemli ölçüde yabancı firmalardan sağladı. Dolayısıyla, sektörde yabancı firmaların doğrudan girişlerine ya da yerli şirketlerin yabancı şirketlerle ortaklık yapmalarına bu dönemde oldukça sık rastlanıldı. Yabancı sermayenin ülkemiz madencilik sektörüne giriş ve ilk faaliyetlerine dair gelişmeleri, Aydın'ın 2012 tarihli yazısından izleyebiliyoruz:

“80’li yıllarda ülkemizde aramalara başlayan iki önemli şirket olan Cominco ve Eldorado Gold şirketlerinin o dönemdeki maden arama çalışmaları, bugün işletmeye dönüştürülmüş olan bazı madenlerin, özellikle de altın madenlerinin temelini oluşturmuştur ... 90’lı yıllarda ise Inco ve Eurogold şirketleri yoğun arama çalışmalarına girişmişler, özellikle Eurogold’un Bergama Ovacık Altın Madenini keşfi Türkiye Madenciliği açısından bir dönüm noktası olmuştur ... 2000’li yıllara gelindiğinde ülkemizde aktif olarak arama yapan belli başlı bazı yabancı şirketler ise şu şekilde sıralanabilir: Alamos Gold, Aldridge Minerals, Amr Minerals, Ariana Resources, Centerra Gold, Chesser Resources, Eurasian Minerals, Kefi Minerals, Mediterranean Resources, Red Crescent Resources, Stratex International, Teck Resources ... Ülkemizde hali hazırda üretim yapan birkaç yabancı şirket de bulunmaktadır. Inmet Mining - Rize, Çayeli’nde bakır, Eldorado Gold - Uşak, Kışladağ’da altın, Eldorado Gold - İzmir, Efemçukuru’nda altın, Alacer Gold - Erzincan, İliç’te altın (Çalık grubu ile ortak) madenlerinde aktif olarak üretim yapmaktadır ... Ülkemizde yabancı sermayeli şirketler daha çok değerli ve metalik madenler alanında faaliyet gösterebilir de gerek endüstriyel ham

maddeler gerekse mermer alanında da yabancı şirketlerin yer aldığını görmekteyiz. Bunlara Omya Madencilik, Sibelco (Çine Akmaden), Likya Minelco (% 50'si Minelco AB) örnek olarak verilebilir ... Altın madenciliği alanında bugün ülkemizde yaşanan pozitif gelişmeler, ağırlıklı olarak yabancı sermayeli şirketlerin eseri olarak değerlendirilebilir.”³¹⁶

Alıntıda ‘pozitif’ olarak değerlendirilen gelişmelerin -tam tersine- ‘negatif’ olduğunu düşünen ya da söz konusu gelişmeleri en azından pek çok bakımdan sorunlu bulan geniş bir kesimin olduğunu da hatırlamakta yarar var. Nitekim dönem boyunca yaşanan çevre sorunları ve maden faciaları ‘negatif’ unsurlar arasında öne çıktılar.

Maden facialarında yeni dünya lideri

Madencilik sektöründeki liberalizasyon süreci 2000’li yıllarda önemli ölçülerde tamamlandı. Ama aynı zamanda, Türkiye, büyük can kayıplarına ya da çevresel sorunlara yol açan ve bazıları dünya madencilik literatürüne giren facialarla gidecek daha fazla anılmaya başlandı (Tablo 13). Maden kazaları arasında, dördü özellikle sarsıcıydı: Soma, Afşin-Elbistan, Amasra ve İliç.

2011 yılı Şubat ayında Afşin-Elbistan Linyit Havzası’nda meydana gelen facia, dünya madencilik tarihinde örneğine kolay rastlayamayacağımız boyutlardaydı.³¹⁷ Havza’da, kamu adına özel bir firma tarafından işletilmekte olan Çöllolar açık kömür ocağında heyelanlar meydana geldi. Faciada, iki işçi toprak altından ölü olarak çıkarılabildi, ancak 9 kişi ise yerin altında kaldı.

³¹⁶ Onur Aydın, “Yabancı Sermayeli Şirketler”, *Madencilik Türkiye*, Sayı:24, Temmuz 2012, 4.

³¹⁷ Tamzok, “Afşin-Elbistan Linyit Havzası.”

2014 yılı Mayıs ayında Manisa-Soma'daki özel sektöre ait bir yeraltı ocağında meydana gelen facia, dünya madencilik tarihinin en kara sayfaları arasında yer aldı; 301 maden emekçisi yaşamını yitirdi, ülke yasa boğuldu.³¹⁸ Soma faciası, dünyada bu yüzyılda meydana gelen en büyük maden kazalarının başında gelmekteydi. Soma Kömür A.Ş. tarafından işletilen kömür ocağında meydana gelen facianın, eski ocaklarda kömürün oksitlenmesi sonucu kızışması nedeniyle gerçekleştiği, bu durumun işletmede izleme ve denetimin yeterince ve sağlıklı olarak yapılmamasından kaynaklandığı ileri sürüldü. Öte yandan, TKİ tarafından yapılan rodövens anlaşmalarında işletme sahiplerine 'kömür alım garantisi' verilmesinin, işverenleri aşırı üretime teşvik etmesi nedeniyle faciaya yol açtığı iddia edildi.

³¹⁸ Nejat Tamzok, "Soma: Bir Facianın Tarihçesi", *EnerjiPolitik.com* (2014), <https://enerjipolitik.com/2014/06/30/soma-bir-facianin-tarihcesi/>.

*Tablo 13. 1980 sonrası maden işletmelerinde
5 ve üzeri can kaybı olan iş kazaları³¹⁹*

Tarih	Yer	Olay	Can kaybı
7 Mart 1983	Zonguldak-Armutçuk (TTK/kömür)	Grizu	103
10 Nisan 1983	Zonguldak-Kozlu (TTK/kömür)	Grizu	10
14 Temmuz 1983	Amasya-Yeni Çelteç (Özel/kömür)	Grizu	5
31 Ocak 1987	Zonguldak-Kozlu (TTK/kömür)	Göçük	8
31 Ocak 1990	Bartın-Amasra (TTK/kömür)	Grizu	5
7 Şubat 1990	Amasya-Yeni Çelteç (Özel/kömür)	Grizu	68
3 Mart 1992	Zonguldak-Kozlu (TTK/kömür)	Grizu	263
26 Mart 1995	Yozgat-Sorgun (Özel/kömür)	Grizu	37
8 Ağustos 2003	Erzurum- Aşkale (Özel/kömür)	Grizu	8
22 Kasım 2003	Karaman-Ermenek (kömür)	Grizu	10
8 Eylül 2004	Kastamonu-Küre (Özel/metal)	Yangın	19
21 Nisan 2005	Kütahya-Gediz (Özel/kömür)	Grizu	18
2 Haziran 2006	Balıkesir-Dursunbey (Özel/kömür)	Grizu	17
10 Aralık 2009	Bursa-Mustafakemalpaşa (Özel/kömür)	Grizu	19
23 Şubat 2010	Balıkesir-Dursunbey (Özel/kömür)	Grizu	17
17 Mayıs 2010	Zonguldak-Karadon (TTK/kömür)	Grizu	30
6 Şubat 2011	Kahramanmaraş-Elbistan (Özel/kömür)	Şev kayması	11
8 Ocak 2013	Zonguldak-Kozlu (TTK/kömür)	Ani metan degajı	8
13 Mayıs 2014	Manisa-Soma (Özel/kömür)	Yangın	301
28 Ekim 2014	Karaman-Ermenek (Özel/kömür)	Su baskını	18
17 Kasım 2016	Siirt-Şirvan (Özel/bakır)	Heyelan	16
17 Ekim 2017	Şırnak (Özel/kömür)	Heyelanda	7
14 Ekim 2022	Bartın-Amasra (TTK/kömür)	Grizu	41
13 Şubat 2024	Erzincan-İliç (Özel/altın)	Yığın kayması	9

³¹⁹ TMMOB Maden Mühendisleri Odası, *Madencilikte Yaşanan İş Kazaları Raporu*, 2010, 39-40; TMMOB Maden Mühendisleri Odası, *Madencilikte Yaşanan İş Kazaları Raporu*, 22-23.

14 Ekim 2022 tarihinde Bartın-Amasra’da Türkiye Taşkömürü Kurumuna ait yer altı ocağında meydana gelen grizu patlamasında ise 41 madenci yaşamını yitirdi. Kurumda yıllarca gerekli yatırımlar yapılmamış, bilgi birikimi yok edilmiş, liyakat sistemi hiçe sayılmıştı. Dolayısıyla, ilk akla gelen fail, ülke madenciliğinin son 40 yıldır yaşamakta olduğu dönüşüm süreciydi. *“Soma faciası için ‘fitrat’ diyen Cumhurbaşkanı ve AKP Genel Başkanı Erdoğan yaşanan bu facia için de ‘kader planı’ ifadesini kullandı. Vatandaşlar ise bu açıklamaya tepki gösterdi, ‘Bir tane kaza yaşadık ‘Kader’ dedik. Ama 3-5 tane arka arkaya gelen kazaya ‘Kader’ diyemeyiz. Soma’da 301 işçimizi kaybettikten sonra tekrar bunu yaşamak kader olabilir mi?’ diye sordu.”*³²⁰

Diğer taraftan, 2024 yılı Şubat ayında Erzincan’ın İliç ilçesinde yabancı bir şirket³²¹ tarafından işletilen Çöpler Altın İşletmesi’nde meydana gelen facia, ülke madenciliğinin durumunu gözler önüne serdi. Sahadaki altını elde etmek amacıyla içerisine siyanürlü çözelti enjekte edilen cevher kütlesi devrildi ve neredeyse bir ırmak gibi akararak önünde ne var ne yoksa sürükledi. Yaklaşık 800 metre hareket eden siyanürlü kütlenin hacmi 10 milyon metreküp civarındaydı. Faciada, işletmede çalışan dokuz işçi siyanür içerikli yığının altında kaldı. Öte yandan, olayın gerçekleştiği yer, kadim Fırat Nehri’ne kuş uçuşu 300 metre mesafedeydi; bu nedenle kamuoyunun en büyük korkusu, siyanürlü çözeltinin nehre karışması ve Havzadaki yaşamın etkilenmesi oldu. Bölgenin ne düzeyde etkilenmiş olduğu ise hâlâ tam olarak bilinmemekte.³²² Facia sırasında diri diri toprağa gömülen 9 işçi daha sonra peyderpey bulundu.

³²⁰ “Erdoğan’ın ‘kader’ söylemine tepki: Bunu tekrar yaşamak kader olamaz”, *Sözcü*, 2022. <https://www.sozcu.com.tr/2022/gundem/erdoganin-kader-soy-leminetepki-bunu-tekrar-yasamak-kader-olamaz-7425241/>.

³²¹ Maden, hisselerinin %80’i ABD merkezli SSR Mining’e ve %20’si yerli Çalık Grubu’na ait olan Anagold Madencilik Şirketi tarafından işletilmektedir.

³²² Nejat Tamzok, “Türkiye altından vazgeçebilir mi?”, *EnerjiPolitik.com* (2024), <https://enerjipolitik.com/2024/03/14/turkiye-altindan-vazgecebilir-mi/>.

“Uğur Yıldız cansız bedenine ilk ulaşılan işçiydi. 13 Şubat günü sabah erken saatlerden itibaren madende kopan fırtınadan habersiz, her günkü çalışma rotasında açık ocaktan çıkarılan cevherleri, kırma-eleme tesislerine taşıyordu. Bir gökdelen gibi dikilen 264 metre yüksekliğindeki liç yığınının tam altından geçerken dünya başına yıkıldı. Kamyonuyla birlikte Manganez Ocağı olarak adlandırılan Çöpler Altın Madeni’nin en büyük açık ocaklarından birisinin içine yuvarlandı. Ne yazık ki Uğur Yıldız’a faciadan tam 52 gün sonra, 5 Nisan 2024 Cuma günü ulaşıldı ... 19 Nisan 2024 tarihinde yani faciadan 66 gün sonra da Adnan Keklik’in cenazesine, 4 Mayıs 2024 tarihinde ise yani faciadan 81 gün sonra da Ramazan Çimen ile Kanan Öz’ün cansız bedenlerine ulaşıldı. Üçü de liç sahasının “artık çöküyorum” diye bağırdığı dakikalarda, büyük çöküşten 28 dakika önce saat 14.00 sıralarında liç sahasının tepesine fotoğraf çekmeye gönderildi ... Bu üç işçi de rant peşinde koşan “ekokırım faili” holdinglerin dünyasında, krizi yönetemeyen, acil durumu kontrol edemeyen basiretsiz ve bilgisiz yöneticiler nedeniyle hayata çok acı bir şekilde veda ettiler. Ölmeleri gerekmiyordu ... Çöpler liç faciasından 115 gün sonra 7 Haziran 2024 tarihinde 3 işçinin daha cansız bedenine ulaşıldı. 8 Haziran 2024 tarihinde yani 116 gün sonra da toprak altında kalan son işçilere ulaşıldığı bildirildi. 7 ve 8 Haziran 2024 tarihinde cansız bedenlerine ulaşılan son işçilerin kimlikleri DNA testleriyle belirlenebildi: Fahrettin Keklik, Şaban Yılmaz, Hüseyin Kara, Abdurrahman Şahin ve Mehmet Kazar.”³²³

³²³ İbrahim Gündüz, “Bir facia, 9 cenaze ve düşündürdükleri”, *Kısa Dalga*, 19 Haziran 2024, https://kisadalga.net/yazar/bir-facia-9-cenaze-ve-dusundurdukleri_103115, Erişim: 26 Mayıs 2025.

Öte yandan, İliç'teki kazanın toplumsal sonuçları ise yayımlanan bir araştırmada çarpıcı şekilde ortaya konulmakta:

“Çöpler ve Sabırlı Ortak araştırması, Çöpler Altın Madeni etki alanındaki iki köyün geri dönüşü olmayan biçimde değiştiğini gösteriyor. Çöpler Köyü madenin kuruluşu için yeni bir alana taşındı ancak heyelan ve çökmelerin meydana geldiği bu yeni alan yaşama elverişli değil ve köyün tekrar taşınması gündemde. Taşındıktan sonra hayvancılık yapma imkânını yitiren Çöpler Köyü sakinleri, 13 Şubat 2024 faciasıyla madendeki faaliyetler durunca hayvancılığa dönemedi. Böylelikle Çöpler halkı Türkiye'deki farklı madenlerinde çalışmak üzere göç etmeye başladı. Sabırlı Köyündekiler ise genişleyen madenin meraları yok etmesi yüzünden hayvancılık olanağını büyük ölçüde yitirmiş durumda. Maden yönetimi, mal-hizmet alım sözleşmeleri ve istihdam vaatleriyle, her iki köyü de yıllar içinde bu kadere razı etti ... Anagold'un Çöpler ve Sabırlı Köyleri ile İliç ilçe merkezinde yaşayanlarla kurduğu ilişki, istihdam ve maden için tedarik sözleşmelerine dayalıydı. Araştırmamızda Çöpler, Sabırlı ve İliç'te madenin ortaya çıkışıyla birlikte neredeyse eşit sayıda şirket kurulduğunu gördük. Bölge halkına kurdurulan bu şirketler üzerinden önemli bir kaynağın yerel topluluklara aktarıldığını, böylelikle madenin kendine toplumsal destek edindiğini belirledik.”³²⁴

Afşin-Elbistan Linyit Havzası'nın Kısa ve Hazin Tarihi

Dünya madencilik tarihinde örneğine kolay rastlayamayacağımız boyutta bir olaya 2011 yılı Şubat ayının ilk günlerinde ülkemizde şahit olduk.³²⁵

³²⁴ Doğu Eroğlu, “İliç'te iki köyün hikayesi: Çöpler ve Sabırlı,” Ortak Araştırması (ortak.org), <https://t24.com.tr/ilicte-sosyal-etki?s=09>.

³²⁵ Tamzok, “Afşin-Elbistan Linyit Havzası'nın Kısa ve Hazin Tarihi.”

Afşin-Elbistan Linyit Havzası'nda, kamu adına özel bir firma tarafından işletilmekte olan Çöllolar Açık Kömür Ocağı'nda, ilki 6 Şubat ve diğeri 10 Şubat 2011 tarihlerinde arka arkaya devasa boyutlarda iki heyelan meydana geldi. Heyelanlar, yaklaşık 2,7 kilometrekarelik bir alanı yerle bir etti. Kayan malzeme 50 milyon metreküpten fazlaydı.

Ocak kullanılamaz hale geldi. Ne yazık ki can kaybı da oldu: 2 işçi heyelandan ölü olarak çıkarıldı, ikisi mühendis 9 kişi ise halen toprak yığını altından çıkarılmayı beklemekte.

Ülkemizi sarsan bu kazanın arka planında ise Türkiye'deki enerji ve madencilik sektörleri için bir umutken hızla hayal kırıklığına dönüştürülen Afşin-Elbistan Linyit Havzası'nın kısa ve hazin tarihi saklı.

Havzanın hikâyesi 1966 yılında başlar. O yıl, Batı Alman Devleti teknik yardımı çerçevesinde MTA ile bir Alman firmasının işbirliğinde kömür arama çalışmaları başlatılmış ve bir yıl sonra Havzadaki linyitin varlığı tespit edilmiştir. 1966 yılının Türkiye'sinde, enerji arz güvenliği kavramı henüz gündemde yoktur. Elektrik üreten santrallerin %38'i memleketin suyunu bir diğer %38'i memleketin kömürünü kullanmaktadır. O tarihlerde daha ne doğal gaz ne de ithal kömürün adı geçer. Ama ithal petrolün elektrik üretimindeki kullanımı giderek artmaktadır. 1966 yılında elektrik santral gücünün yaklaşık %24'ü petrole dayalıyken, bu oran hızla yükselir. Yerli kömürün payı aynı hızla düşmektedir. Sadece altı yıl sonra 1972 yılında petrole dayalı kurulu güç %42 oranını bulur. Aynı yıl yerli kömüre dayalı kurulu güçün payı %25 düzeyine kadar geriler. Tehlike geliyorum demektedir.

Ve çok geçmeden fırtına patlar: Orta Doğu ve İran'daki siyasi gelişmeler petrol krizlerine yol açmıştır. Elektrik üretiminde petrole olan yüksek bağımlılık, 1973 sonrası petrol fiyatlarında ortaya çıkan aşırı artışlarla birleşince, ülkede ağır bir

enerji bunalımı ortaya çıkar. Söz konusu bunalım, ülkemizin, 1970’li yılların sonlarından itibaren yaşadığı politik ve toplumsal krizlerin de en önemli nedenlerinden biri olacaktır.

Türkiye, o dönem enerji krizini memleketin kömürüyle aştı: Tüm imkânsızlıklara rağmen, enerji yönetimleri yerli kömür rezervlerini seferber edebildiler. Neticede, 1970’li yıllarda %40’lara varan elektrik üretimindeki ithal kaynak bağımlılığı, yerli kömür kaynaklarının geliştirilmesi yönündeki kamu-sal tercih sayesinde, 1987 yılı geldiğinde %20’ler seviyesine düşürülebildi. İthal kaynak bağımlılığındaki bu rahatlama, 1990’lı yılların sonuna kadar Türkiye ekonomisi üzerinde olumlu etkiler yapacaktır.

Afşin-Elbistan Linyit Havzası’na gelince...

Ülkemizin enerji bağımsızlığının sağlanmasına yönelik çabalar içinde, bu Havzanın rolü önemlidir. 1966 yılında başlayan arama çalışmalarının neticesinde, Havza, enerji ham maddeleri bakımından şanssız bir ülke için bir umut ışığı olarak görülmüştür. Bulunan kömürler, düşük kalitelidir. Ancak, elektrik üretim santrallerinde kullanılabilecek niteliktedir. Kömür varlığının tespit edilmesinden hemen dört yıl sonra 1971 yılında, Havza kömürlerinin elektrik üretimi amaçlı değerlendirilmesine yönelik proje çalışmalarına başlanmıştır. Projeye göre; Havzadaki Kışlaköy Kömür Ocağı’ndan her yıl yaklaşık 20 milyon ton kömür üretilecek ve bu kömür toplam 1.360 megavat gücündeki dört üniteli Afşin-Elbistan A Santrali’ne verilecektir. Yatırım çalışmaları 1973 yılında ve ilk ünitenin inşası ise 1975 yılında başlar. İlk ünite 1984 yılında, dördüncü ve son ünite ise 1988 yılında tamamlanır. Ancak, Havzanın bugünlere kadar uzayıp gidecek olan problemleri de baştan itibaren ortaya çıkar: A Santrali, teknik ve çevresel açıdan sorunludur. Santral, Havzada bulunan linyit kömürünün özelliklerine uygun tasarımlanmamıştır. Bu nedenle hiçbir zaman

tam kapasitede çalıştırılmayacaktır. Çevreye olan etkilerini azaltmak bakımından yeterli donanımına sahip değildir. Dolayısıyla, yörede önemli çevre sorunlarına yol açacaktır.

Her ne kadar, elektrik santrali, baştan itibaren sorunluysa da, santrali besleyecek olan Kışlaköy Kömür Ocağı'nda durum farklıdır: Bu ocakta, ülkemiz madencilik endüstrisinde daha önce kullanılmayan modern yöntem ve teknolojiler, 1984 yılından itibaren kullanılmaya başlanacaktır. Söz konusu yöntem ve teknolojileri başarıyla kullanan kendi mühendis ve işçilerimiz -tüm olumsuzluklara karşın ve termik santral kömür aldığı sürece- ciddi üretim kesintilerine ya da önemli sayılabilecek iş kazalarına yol açmadan madencilik faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir.

O dönemde, Afşin-Elbistan Linyit Havzası, ülkemizin sahip olduğu linyit rezervlerinin yaklaşık yarısına sahiptir ve doğru bir planlamayla ülkemiz enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik ciddi bir katkı yapabilecektir. Yörede önemli bir istihdam yaratılacak, bu durum bölgedeki göçü sınırlandıracaktır. Ayrıca, proje ile yörede diğer bölgesel sanayilerin gelişmesi suretiyle de istihdam yaratılmış olacak, bölge için önemli bir gelir kaynağı oluşturulacaktır. Tüm bu nedenlerle, Havza, uzun bir dönem boyunca Türkiye için bir umut olarak görülmüştür. Ancak, Havzanın, çevrenin korunmasını da gözetken bir anlayışla, bir bütün olarak projelendirilmesi gerekmektedir. Ancak böyle yapılmamıştır. Havza, yapay olarak yaratılmış sektörlerle bölünmüş, kaynak kaybı ve iş güvenliği sorunlarına yol açması kaçınılmaz olan çalışma biçimleri uygulanmaya çalışılmıştır. Planlama hataları, başlangıçta beslenen umutları hayal kırıklıklarına dönüştürmüştür.

Havza kömürlerinden elektrik üretmek üzere 1996 yılında ikinci bir santralin (Afşin-Elbistan B Santrali) yapımı için ihaleye çıkmış ve toplam 1.440 megavat kurulu gücünde 4 üni-

teden oluşan santralin ilk ünitesi 2005 yılında, kalan üç ünitesi ise 2006 yılında tamamlanmıştır. Santral bitmiştir, ancak ortada kömür yoktur. Dolayısıyla, bu ikinci santralin kuruluşu, henüz kömür alabileceği bir maden ocağı hazırlanmadan tamamlanmıştır ve bu durumun muhtemelen dünyada başka bir örneği de bulunmamaktadır. Bu santralin kömür ihtiyacı, ilk kurulan ve çalışmakta olan A Santrali'ne kömür vermek amacıyla hazırlanan ocaktan karşılanmak zorunda kalmıştır. Ancak bu defa da A Santrali için gereken kömür verilememiştir. Neticede, iki ayrı kömür ocağından üretim yapılarak iki adet elektrik santralının tam kapasitede çalıştırılması gerekirken, tek bir ocaktan iki santral beslenmeye çalışılmıştır. Ancak, bu durumda, her iki santral de yarım kapasitede elektrik üretebilmiştir.

Gereken ikinci kömür ocağının hazırlanması için ne yılların bilgi ve deneyimine sahip kamu madencilik kurumlarına görev verilmiş ne de bu kurumlara mühendislik teknik ve bilimiyle uyumlu bir havza planlaması hazırlattırılmıştır. Bunun yerine, santral kurulduktan ancak üç yıl sonra 2007 yılında kömür sahasının hazırlanması için ihaleye çıkmış; Havzanın tam ortasında ve heyelana neden olması muhtemel bir su kaynağının hemen yanında yapay olarak belirlenen bir alan, kömür üretmesi için 28 yıllığına özel bir firmaya verilmiştir. Sahanın kömür üretimine başlayabilmesi için bir üç yıl daha geçecektir.

Mühendislik gerçeklerine tamamen aykırı düşen böylesi bir havza planlamasının verimsizlik, kaynak kaybı, çevre kirliliği ya da iş güvenliği sorunlarına yol açması kaçınılmazdır. Ve öyle olmuştur. 2000'li yılların neoliberal ruhu, bir zamanlar umut olarak görülen bu Havzada o kadar çok planlama hatası yapmıştır ki -kamu tarafından oluşturulan ilk ocakta ciddi sorunlar yaşanmazken- bu ölçekte bir havzayı yönetebilecek deneyimde olmayan taşeron firmalar, üretimin başlamasının

üzerinden daha iki yıl geçmeden dünya madencilik tarihine geçen bir maden faciasına neden olmuşlardır. Sürekli gündemde tutulan ve her seferinde başarısızlıkla sonuçlanan özelleştirme girişimleri, Havzanın en az 150 yıllık bir deneyim ve birikime sahip bir kuruluştan alınıp deneyimsiz küçük ölçekli özel sermayeye devredilmesi, hatalar zincirinin halkalarını oluşturmaktadır.

Afşin-Elbistan Kömür Havzası'nın kısa tarihi, aynı zamanda, yönetsel hataların ve politik tercihlerin bir zenginlik kaynağını nasıl bir sorunlar yumağı haline getirdiğinin de hikâyesidir. Ama aynı zamanda, kamu madencilik kuruluşları bir kenara süpürülürken, neoliberal ideoloji tarafından önerilen yeni sektör yapısının da sorunlara neden olacağına işaret eden ilk örneklerden biri olmuştur.

Soma: Bir Facianın Tarihçesi

2014 yılı Mayıs ayının on üçüncü günü öğleden sonra saat üçü on geçte Soma'da zaman bir an durdu.³²⁶

O anın sonrasında kıyamet vardı. O anın sonrasında dünya madencilik tarihinin en acı sayfaları arasında yer alacak bir olay yaşandı. Yeraltı kömür ocağındaki faciada 301 maden emekçisi yaşamını yitirdi. Ülke yasa boğuldu.

Ya öncesi? O anın öncesinde, 150 yıllık bir geçmiş vardır.

Madencilik endüstrisindeki kazalar hiçbir zaman 'kader' ya da 'fitrat' değildir ve her madencilik kazasının arka planında hatalarla örülmüş bir geçmiş bulunur. Yaşananların nedenlerini ve sorumluların izlerini, o geçmişte bir yerlerde bulabilmek her zaman mümkündür.

³²⁶Nejat Tamzok, "Soma: Bir Facianın Tarihçesi."

Vazgeçilemeyen enerji

Aslında, kömür madenciliğinin geçmişi acılarla doludur. Ölüm hiç eksik olmamıştır.

Buna rağmen, dünya, kömürden vazgeçememiş, kömür kullanımı her yıl biraz daha artmıştır. Öyle ki, bugün, dünyada tüketilen enerjinin üçte birine yakın kısmı kömürden elde edilir.

Elbette bu hep böyle değildi. Gerçekte, kömürün yoğun kullanımı, yaklaşık 200 bin yıllık insanlık tarihinin son 150 yıllık diliminde söz konusu oldu. Dünyanın kömüre olan talebindeki ani sıçrama, on dokuzuncu yüzyıl boyunca ortaya çıktı. Sıçramanın arkasındaki temel dinamik, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda ortaya çıkan Sanayi Devrimi'ydi. 1700'lerin sonlarına doğru icat edilen ve kömürle çalışan buhar makineleri ise talep patlamasının arkasındaki en önemli keşiflerden biri oldu.

İnsan, seçimini sanayileşmeden yana yapmıştı ve o dönemde kömür kullanmaktan başka çaresi yoktu.

Kömürün, dünyada tüketilen enerji kaynakları içindeki payı hızla arttı ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar %20'nin altındayken yirminci yüzyılın başlarında %60'lar düzeyine kadar tırmandı. Ulaştırma ve demir-çelik başta olmak üzere pek çok endüstrinin vazgeçilmez girdisi haline geldi. Giderek, ısınmada çok daha yoğun olarak kullanılmaya başlandı.

Pek çok tarihçi tarafından Sanayi Devrimi'nin merkezine yerleştirilen kömür, özellikle on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren dünya ekonomisi üzerinde belirleyici bir rol oynadı ve günümüzün gelişmiş ülkelerinin yükselişleri, petrolün devreye girişine kadar, neredeyse sadece kömüre bağımlı oldu.

Osmanlı'nın kömürü

Bir tarım toplumu olan ve gelişmiş bir sanayisi bulunmayan Osmanlı İmparatorluğu'nun kömüre olan talebi ise, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yelkenden buhara geçmekte olan donanmasının ve Tophane, Darphane, Tersane gibi tesislerinin ihtiyacından kaynaklandı.

Bu ihtiyaç, büyük oranda yurt dışından yapılan ithalat suretiyle karşılanıyordu ve bu da Osmanlı Hazinesi üzerinde ciddi bir yük oluşturmaktaydı. Bu yükün azaltılması için çareler arayan "Tersane Ümerası", Osmanlı Devleti sınırları içinde maden kömürünün aranıp bulunması maksadıyla, o dönemde her tarafa haberler gönderdi.

Sonunda, imparatorluğun ilk kömürleri; Sultan I. Mahmud zamanında Fransız asıllı Humbaracı Ahmet Paşa tarafından 1731 yılında Saraybosna'da, daha sonra Sultan III. Mustafa zamanında, yine Fransız kökenli Baron François de Tott tarafından 1774 yılında İstanbul civarında Yedikumlar mevkiinde bulundu.³²⁷ Bulunan her iki oluşum da linyit kömürüydü.

İlk önemli taşkömürü rezervleri ise 1829 yılında Zonguldak Havzası'nda bulundu. Bulunan kömür, 1848'den itibaren işletilmeye başlandı.

Soma'nın keşfi

Yıllar sonra yeni rezervlerin bulunmasıyla Türkiye'nin en büyük kömür havzalarından biri haline gelecek olan Soma'da kömürün keşfi ise Zonguldak'tan yaklaşık 35 yıl sonra, 1863-1864 yıllarına rastlar. Osmanlı Hükümeti, o yıllarda yörede bulunan madeni incelemek üzere Soma'ya bir araştırma gru-

³²⁷ Enver Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, 5. Baskı (Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995), 244-245.

bu gönderir.³²⁸ İnceleme sonucunda, yüzeyde bulunan kömürün ‘maden kömürü’ değil, ısı değeri düşük bir ‘linyit türü’ olduğu ve derinlere inildiğinde daha kaliteli kömürlerin bulunabileceği tespiti yapılır. O tarihlerde, Osmanlı Hükümeti, daha yüksek ısı değere sahip olan taşkömürlerinin peşindedir. Bu nedenle, Soma linyiti, yöredeki pamuk fabrikalarında kullanılmak üzere açık artırmayla bir yıllığına fabrika sahiplerine verilir. Kısa bir süre Devlet tarafından da işletilen Soma kömürü, daha sonra geçici olarak Yanako Efendi’ye, sonrasında 1890 yılında İzmirli ailelerden Hacı Raşid ve Mehmet Nuri Efendilere ihale edilir.

Soma’nın Tarhala (Darkale) Köyü’nde keşfedilen linyitin imtiyazı ise, 1914 tarihli bir fermanla 99 yıllığına Osman Efendi ve ortaklarına verilir. Osman Efendi, kendisinden önce yüzeyden toplanılan kömürü, savaşılar nedeniyle erkek nüfus kıtlığında kadınların çoğunluğunu oluşturduğu 20-25 kadar işçisiyle kuyu inerek çıkarır.³²⁹ Kömürün en ilkel yöntemlerle üretildiği o tarihlerde, gaz ölçümlerini de serçe ya da kanarya gibi kuşları kullanarak yaparlar. Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan kömürün büyük bölümü ordunun ihtiyaçları için develer ve katırlarla istasyona taşınır ve trenlerle nakledilir.

O dönemde, kömür madenlerindeki çalışma koşulları insanlık dışıdır. Zonguldak Havzası’nda olduğu gibi Soma’da da madenciler düşük ücretlerle ve uzun süreler boyunca yer altında çalıştırılırlar. Zorla çalıştırma ve çocuk işçiliği yaygındır. Soma kömür ocaklarında, ölümler hiç eksik olmaz. Buna karşın, iş güvenliği denetimleri neredeyse yoktur; güvenlik önlemleri ve teçhizatı da yetersizdir.

³²⁸ Şerife Yorulmaz, “Türkiye’de Kömürün Keşfi ve Kömür İşletme İmtiyazları (1829-1937),” *Türkiye 11. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı*, 10-12 Haziran 1998, Bartın-Amasra, 1998, 283-298.

³²⁹ Mustafa Küçükkayapalı, “Osman Ağa Diye Biri,” *Maden Mühendisleri Odası Madencilik Bülteni*, Nisan-Mayıs 1999, Sayı: 57.

O tarihlerde Soma'daki kömür işçileri, ocak sahibinin derme çatma baraka ya da toplu yatakhanelerinde sağlıksız koşullarda barınırlar ve yiyeceklerini de köylerinden getirirler. Madencilikte 'kesenecilik' denilen -ve Soma faciasının sonrasında tarım ya da ormancılık sektörüne özgü 'dayıbaşılık' terimiyle gündeme gelen- iş yaptırma yöntemi, Zonguldak'ta olduğu gibi Soma'da da son derece yaygındır. Ahmet Naim, 'kesenecilik'i, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında Zonguldak Kömür Havzası'nda çalışmaya başlayan madenci Ethem Çavuş'un hatıralarından aktarır³³⁰:

"[Ereğli] Şirketi, bir müddet sonra "kesenecilik" ya da "götürücülük" diye bir usul ortaya attı. Bu usulü çıkarına uygun bulan şirket işçiye dedi ki: "Verdiğim işi yap bitir ve gündeliğini hak et!" Verilen iş, normal bir iş gününde verebileceğinin çok üstünde hesap ediliyordu. Mesela kaya gibi sert bir kömür damarında çalışan üç kişilik ekibe; "Bugün 20 araba vereceksiniz" deniliyordu. Oysa o damardan üç kişinin bir günde 20 araba vermesi imkânsızdı. Buna rağmen işçi canını dişine takıyor; ne yapıp ediyor, yevmiyeyi makaslatmıyordu. Makaslatmıyordu ama aşırı çalışmaktan işgücü kısa müddet içinde tükeniyor, çoğu hasta ve yarı deli bir durumda ocağı terk ediyordu. İşe talep fazla olduğu için işçinin kısa bir müddet çalışıp iş göremez hale gelmesi kumpanyanın hoşuna gidiyordu..."

İşçi bu arada "hile" yapmasını da öğrenmişti. Ama nasıl hile! Verilen işi zamanında çıkaramayanlar, bu defa çok tehlikeli yerlerden kömür çıkarmaya başlamışlardı. Karadan başka bir şey düşünmeyen şirketin bile kömür alınmasına müsaade etmediği yerlerden gizlice kömür kazılıyor, gündelikler "hak" edilmeye çalışılıyordu. Şirket, gitgide işine öyle geldiği için buna göz yumdu. Ve çoğu zaman karışlığını canlarıyla ödeyen işçiler, bu defa şirketin emriyle tehlikeli yerlerden kömür çıkarmaya başladılar."

³³⁰ Ahmet Naim, *Zonguldak Havzası (Uzun Mehmet'ten Bugüne Kadar)*, (İstanbul, 1934), 21-131.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 40 bin tonun altında olan Osmanlı'nın linyit üretimi, savaş sırasında 500 bin tonlara kadar yükselir. Üretimin önemli bir kısmı Soma ocaklarından yapılır. Mütareke yıllarında ise, linyit üretimi büyük ölçüde durur ve Soma'daki kömür ocakları da aniden olduğu gibi bırakılır. 1925 yılına kadar kesintiye uğrayan Soma'daki linyit üretimi, bu tarihten itibaren özel sektör tarafından yeniden başlatılır ve o yıllarda yaşanmakta olan ekonomik kriz nedeniyle kömür ithalatı yapılamayan İzmir'in ihtiyacı Soma'dan karşılanır. Aynı tarihlerde Amasya-Çelteki, Tavşanlı, Değirmisaz, Yerköy ve Gerenez'de de linyit üretimi yapılır. Ancak, üretim, Cumhuriyetin ilk on yılında 10 bin tonu nadiren geçer.³³¹

Soma'da Etibank Dönemi

Genç Cumhuriyet ayaklarının üzerinde durmaya çabalamaktadır. Cumhuriyet'in ilk on yılında, pek çok alanda olduğu gibi linyit madenciliğinde de özel girişimcilik desteklenir. Dış ticaret açığının kontrol edilmesi, yerli kaynak üretiminin hızla artırılması gerekmektedir. Ekonomi Bakanı Celal Bayar, 1935 yılı sonundaki Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nda yaptığı radyo konuşmasında linyit üretimine de vurgu yapar: "... Anadolumuzun hemen her köşesinde, hiç değilse mahalli ihtiyacı karşılayacak linyitlerimiz vardır. Bunların mahalli ehemmiyette olanlarının istismarı, hususi müteşebbislerin eline geçebilecekse de, geniş servet arzedenleri, devlet eliyle araştırılmakta ve müsbet neticelere varılınca memleketin enerji, mayii mahruk, sun'i gübre işlerini birden halledecek sanayie mevzu teşkil etmesi derpiş olunmaktadır."³³²

Ekonomi Bakanı, aynı konuşmasında, memleketin önemli linyit tezahürlerinin birer birer ele alınarak enerji kaynaklarının metodik envanterinin yapılacağını, linyit kömürü yakacak bazı

³³¹ Türkiye'nin 2024 yılı toplam linyit üretimi yaklaşık 80 milyon ton düzeyindedir.

³³² Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, 2. Cilt, (1933 - 1935), 599-602.

santrallerin de ilk hesaplarının yapılmakta olduğunu belirtir. 1935 yılında Etibank kurulur. Yunus Nadi Şirketi tarafından işletilmekte olan Soma'daki linyit ocaklarının imtiyazları 23 Eylül 1939 tarihinde Etibank tarafından satın alınarak linyit üretimine başlanır. Aynı dönemde; Değirmisaz, Seyitömer ve Tavşanlı-Tunçbilek linyit sahaları da Etibank tarafından satın alınmıştır. Bu işletmeler birleştirilerek 1 Ocak 1940 tarihinde Etibank'a bağlı Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi kurulur. Ülkemizin ilk linyit müessesesi olan GLİ'nin başlangıçta Balıkesir olan merkezi bir yıl sonra Tavşanlı'ya taşınır.

Devletin, işletmeci olarak linyit madenciliğine girmesiyle birlikte linyit üretimleri hızla artar. O dönemde, ekonomi yönetiminin, yerli kaynak üretimini artırma düşüncesiyle taşkömürü dışındaki daha düşük ısı değerindeki linyitlere de yönelmesi, üretim artışı üzerinde etkili olur. 1937 yılına kadar 100 bin tonun altında seyreden linyit üretimi, on yıl sonra 1948 yılında 1 milyon ton düzeyini geçer. Bunun yaklaşık 240 bin tonu Soma'dan üretilir.

O yıllarda, linyit işletmelerindeki hâkim üretim yöntemi yer altı madenciliğidir. 1954 yılına kadar, linyitin %80'den fazlası bu yöntemle elde edilir. Kömürün üzerindeki örtü tabakasının yüzeyden kaldırılması suretiyle yapılan açık ocak işletmeciliği ise 1950'li yılların ortalarından itibaren hız kazanacaktır. Bu gelişmede, Marshall Planı kapsamında alınan krediler önemli bir rol oynamıştır. Yine Marshall Planı kapsamında, Soma'ya, *"300 adet personel evi, 30 yataklı hastane, kütüphane, sine-ma, gazino, 24 odalı misafirhane, spor sahaları ve ilkokul inşa ettirilmiştir."*³³³

Etibank'ın linyit üretimine girişiyle, diğer linyit sahalarında olduğu gibi Soma'daki üretim faaliyetlerinde de belirli bir di-

³³³ Ayşaroğlu, *Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri*, 38-39.

siplin sağlanır. Yüksek üretim artışlarına ve iş güvenliği bakımından çok daha riskli olan yer altı madencilik yönteminin yoğun kullanımına karşın, iş kazaları bakımından ciddi sorunlarla karşılaşılmaz. Örneğin, Türkiye'nin linyit madenlerindeki 1947 yılına ait ölümlü kaza istatistikleri Almanya, Kanada ve ABD gibi ülkelere göre daha iyi durumdadır.³³⁴

Soma'da TKİ dönemi

1957 yılında, kömür sektöründe söz sahibi olacak bir kamu ik-tisadi teşebbüsü, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu kurulur. Kömür işletmeciliği Etibank'dan alınarak bu kuruluşa verilir. Soma'daki kömür işletmeleri de bu yeni Kuruma devredilir. TKİ'ye devredildiği 1957 yılında Soma'daki tüvenan kömür üretimi, %91'i yer altı madencilik yöntemiyle yapılmak üzere toplam 685 bin ton düzeyindedir. Ardından, Soma kömürünü yakarak elektrik üretecek olan 2x22 MW gücünde Soma A Termik Santral'i'nin ilk ünitesi devreye girer. İkinci ünite ise bir yıl sonra işletmeye alınacaktır. Santralin de işletmeye başlamasıyla, Soma'nın kömür üretimi on yıl sonra 1966 yılında 1 milyon ton düzeyine ulaşır. Bu arada, Soma'daki madencilik yöntemi de değişmektedir. Yeraltı madencilik yönteminden açık ocak madenciliğine doğru hızlı bir dönüşüm yaşanır. TKİ'nin açık ocak işletme yöntemini tercih etmesi sonucunda, Soma'daki ölümlü iş kazaları önemli ölçüde azalır. TKİ'nin devralmasından önceki on yılda (1947-1956) Soma'da 45 çalışan hayatını kaybederken, üretim miktarı önemli ölçüde artmasına rağmen sonraki on yılda (1957-1966) bu sayı 19'a düşer.

Üretimin ilk defa 1 milyon tonu geçtiği 1966 yılından itibaren 1982 yılına kadar Soma'daki linyit üretimi 1 milyon ton ile 2 milyon ton arasında seyreder. Bu 16 yılda, Soma'nın kömür üretiminde önemli bir artış olmaz, ancak üretim yönteminde

³³⁴ Behzat Firuz, İffet Yalabık ve Sevil Orpen, *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu* (Ankara, 1962), 176.

açık ocak işletmeciliğinin ağırlığı daha da artar. TKİ'nin devraldığı 1957 yılında linyitin %91'i yer altı madencilik yöntemiyle üretilirken, TKİ'nin yönetimindeki Soma'da üretim giderek daha fazla oranda açık ocak madencilik yöntemiyle yapılır. Kaza riskine daha açık olan yer altı madencilik yönteminin payı, 1982 yılında %36'ya kadar düşer.³³⁵

TKİ'nin Soma ocaklarında, kömür üretimi ya da dekapajda³³⁶ rodövans ya da başka biçimlerde dışarıdan hizmet alımı 1978 yılına kadar yoktur.³³⁷ O yıllarda, Kurumun âsli işi olan kömür üretimi ve dekapaj, Kurum tarafından istihdam edilen daimi işçilerce yapılır. Soma'da, Zonguldak Havzası'ndaki gibi, -bir ay ocaklarda çalışan ve sonraki ay köyünde istirahat eden- münavebeli işçi de bulunmamaktadır. Sadece daimi işçiler istihdam edilir. Daimi işçilerin önemli bir bölümü işletmelerin ocakları civarında veya yakınlarında, kendi evlerinde, kira evlerinde veya Müessesenin evlerinde aileleri ile oturup yılın her günü düzenli çalışırlar. Diğer bir bölüm işçi ise genellikle uzak illerden gelip işletmelerin bekâr pavyonlarında konaklayan işçilerdir. Havzadaki çalışma temposu, o yıllarda da günümüzdeki gibi günde 8 saatlik üç vardiya halindedir.

Daimi işçiler; ücretleri dışında; fazla mesai ücreti, çocuk primi, yıllık ücretli izin, ücretsiz 2-3 öğün yemek, ücretsiz giyim eşyası, koruma malzemesi ve ilave ikramiyeler alırlar. İşe alınan bir işçi, önce sağlık muayenesinden geçirilir ve bu işlem TKİ'nin koruyucu hekimleri tarafından her 6 ayda bir tekrar edilir. İşçilerin eğitimi için iş yerlerinde sürekli kurslar açılır. Bu kurslarda okuma yazmadan iş güvenliğine kadar çok sayı-

³³⁵ Yeraltı madencilik yönteminin payı 1982 sonrasında da düşmeye devam eder ve 2004 yılında %3 düzeyine kadar geriler.

³³⁶ Kömür üzerindeki örtü tabakasının kaldırılması işi.

³³⁷ Rodövans ya da hizmet alımları; dekapajda 1978, üretimde ise 1984 yılından itibaren başlayacaktır.

da eğitim verilir. O yıllarda, işçi ve memur çocuklarının eğitimleri için işletmelerde ‘özel’ ilk ve ortaokullar da bulunur. 1962 yılında, Soma işletmesinin bağlı olduğu GLİ Müessesesi’nde 4 adet özel ilkokul ve 1 adet özel ortaokul bulunmaktadır. Bu imkânlar, günümüzde, özel kömür işletmelerinde çalışan işçiler tarafından hayal dahi edilememektedir.

İşletmelerde, ayrıca, işçi ve memurlar için sinema, spor sahaları, lokal gibi tesisler ve ailelerin birçok temel ihtiyaçlarını karşıladığı Ekonoma adı verilen işletme marketleri vardır. *“Ekonomalar, kaybolan devlet eliyle sanayileşme kültürünün en önemli parçalarından birisiydi. Birçok sanayi kuruluşunda işçinin, memurun, mühendisin her türlü ihtiyacını Ekonoma karşılamıştır. 1930’lardan kalma bir Etibank- Sümerbank geleneğidir. TKİ-ELİ’deki (Soma) adı ELİMKO (olan bu işletmeler) maden işletmelerinde çalışanların yeme-içme, giyim-kuşam ihtiyaçlarını karşılardı. Ayrıca birçok sanayi kuruluşunda işçi ve memur yemekhanesi, sinema binası, okuma ve oturma yerleri, mühendis ve memur lokalleri, işçi pavyonu ve hatta lojmanlar, yaz kampları, dinlenme ve sosyal tesislerin işletmesini Ekonomalar yaparlardı.”*³³⁸ Kamu işletmelerindeki bu tesisler, 1990’lı yıllarla birlikte yavaş yavaş ortadan kalkar ya da özel işletmecilere devredilirler.

O yıllarda iş güvenliği konusuna da özel bir önem verilir. Soma’da çalışan her işçi, mutlaka iş güvenliği eğitimine tabi tutulur. Güvenlik önlemlerine uygun çalışmak, üretimle ilgili her çalışanın birinci görevi olarak kabul edilir. İşçiler ya da güvenlik işleriyle özel olarak görevlendirilenler için sürekli emniyet ve tahlisiye kursları açılır. Bugün, neredeyse bütün ocak girişlerinde rastlanılan ‘Evvela Emniyet’ sloganı, o yıllardan kalmadır. O tarihlerde, Soma’daki işletmenin bir emniyet başmühendisi ve başmühendise bağlı emniyet mühendisleri

³³⁸ Nadir Avşaroğlu, *Mühendislik Mimarlık Öyküleri V.* (Ankara, TMMOB, 2012), 121-128.

bulunur. Emniyet mühendislerinin emrinde ise emniyet nezaretçileri vardır. İş güvenliğini artırmak amacıyla; sorumlu oldukları iş yerlerinde belirli bir süre iş kazası olmadığı takdirde nezaretçilere teşvik primi verilir; benzer şekilde, kaza olan iş yerleri nezaretçilerinden ise üretim primleri kesilir. Soma'da, ayrıca, tam teşkilatlı bir Tahlisiye İstasyonu da sürekli görevi başında tutulur.

1966 yılından TKİ üretiminin ilk defa 2 milyon tonu geçtiği 1982 yılına kadar olan 15 yıllık dönemde, iş kazalarında yaşamını yitirenlerin sayısı sadece 29'dur.

Soma'nın kaderi değişiyor

Yılda 2 milyon tonun altında, mütevazı sayılabilecek bir tüvenan kömür üretimi yaparak 1980'li yıllara kadar gelen Soma Havzası'nın kaderi bu yıllardan itibaren değişir. Bir önceki on yılda petrol krizleriyle gündeme gelen enerji arz güvenliği sorunu, Soma Havzası'nın geleceğinde de önemli bir rol oynar. Enerji krizini aşabilmek için seferber edilen kömür rezervlerinin yer aldığı havzalardan biri de Soma Kömür Havzası'dır. Ortaya çıkan enerji bunalımını çözmek amacıyla kömür yakıtlı termik santral projeleri gündeme gelir. Ancak, o tarihlerde, bilinen linyit rezervlerinin önemli bir kısmı özel sektörün ruhsatındadır. Buna karşın, özel sektörün linyit üretimindeki payı ise sadece %30 düzeyindedir.³³⁹ Çözüm, yeni bir yasayla gelir. 1978 yılında '2172 Sayılı Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun' yayımlanarak özel sektöre ait çok sayıda linyit sahası elektrik üretiminde kullanılmak üzere TKİ'ye verilir.³⁴⁰ Bu arada, Soma'daki özel firmaların ruhsatında bulunan çoğu kömür rezervi de TKİ'ye devredilmiştir. Devredilen rezervle-

³³⁹ Turan Dündar, "2172 Sayılı Devletçe İşletilecek Madenler Hakkında Kanun ve Uygulamalar," *Türkiye 2. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı* (TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 1980), 6.

³⁴⁰ Murat Turan, "Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi."

rin bir kısmı, Soma faciasının yaşanacağı Eynez bölgesinde bulunmaktadır. Bu bölgede kömür üretimi ilk defa 1946 yılında Şevket Çamlıca tarafından yapılmış, 1947 yılından sonra ise buradaki ocaklar Nadir Hakkı Önen tarafından işletilmiştir. Bu kömürlerin TKİ'ye devredilme tarihi ise 17 Mayıs 1979'dur.

TKİ'nin faaliyetleri, 2172 Sayılı Kanun'la birlikte hız kazanır. Bu düzenleme sonrasında, kömür havzalarında detaylı havza planlamaları yapılarak; Soma, Tunçbilek, Orhaneli, Muğla, Seyitömer, Sivas-Kangal, Beypazarı-Çayırhan ve Afşin-Elbistan gibi önemli kömür üretim projeleri, termik santrallere kömür temin etmek üzere TKİ tarafından hızla devreye sokulur. Bu arada, Üçüncü Beş Yıllık (1973-1977) Kalkınma Planı'na *"elektrik enerjisi üretimine dönük olarak Soma ... linyit işletmesinin tevsii edilmesi"* hedefi de konulmuştur. Soma Havzası'nın kömürünü yakacak olan 4x165 MW gücündeki Soma B Termik Santrali'nin yapımına 1972 yılında başlanır.³⁴¹ Santralin ilk ünitesi 1981 ve ikinci ünitesi ise 1982 yılında devreye alınır. Üçüncü ünitenin işletmeye girişi 1985 ve dördüncü ünitenin ise 1986 yılıdır. Santrale, daha sonraki yıllarda iki ünitenin daha ilave edilmesine karar verilir ve bu üniteler de 1992 yılında çalışmaya başlar.

Yılda toplam 6,7 milyar kWh elektrik enerjisi üretecek olan Soma B Termik Santrali'nin yıllık kömür ihtiyacı 8,2 milyon ton olacaktır. Soma Kömür Havzası, bir taraftan santralin kömür ihtiyacını karşılayacak, diğer taraftan ülkenin hızla artmakta olan enerji ihtiyacı nedeniyle ısınma ya da sanayi amaçlı kömürleri de üretecektir. Dolayısıyla, yılda 2 milyon

³⁴¹ Aynı tarihlerde, Soma B Termik Santrali'nin yanında; Seyitömer, Tunçbilek B, Yatağan, Yeniköy, Kemerköy, Afşin-Elbistan A, Çayırhan, Kangal ve Orhaneli gibi linyite dayalı büyük ölçekli termik santraller de planlanmış, yapımlarına başlanmış ve daha sonra devreye sokulmuşlardır. Bu şekilde, 1970 yılında yaklaşık 6 milyon ton olan linyit üretimi 1990'lı yıllarda 60 milyon tonların üzerine çıkmıştır.

tonun altında mütevazı bir üretim yapılan Soma Havzası, yılda 12-13 milyon tonluk üretim seviyelerine çıkma durumuyla karşı karşıya kalır. Soma Kömür Havzası'nın "Genel Havza Planlaması" TKİ tarafından hızla yapılır. Havzada; Soma Merkez, Deniz ve Eynez olmak üzere üç üretim bölgesi planlanır. Soma Merkez ve Eynez'de yer altı ve açık ocak madencilik yöntemleri uygulanacak, Deniz'de ise sadece açık ocak madencilği yapılacaktır. Detaylı kömür üretim projeleri yerli mühendisler eliyle hazırlanır. Krediler bulunur. Hazırlıklar hızla tamamlanır. 1982-1996 arasında, Soma'daki yeni kömür ocakları tek tek devreye alınır. Projeler için seçilen makine-ekipman, o günlerde Türkiye madencilik sektöründe kullanılanlarla karşılaştırıldığında son derece modern ve oldukça büyük kapasitelidir. Bu arada, bu yeni dönemde Soma için uygun idari düzenlemeler de yapılır. Soma üretim bölgesi, 1979 yılında GLİ'den ayrılarak yeni kurulan Ege Linyitleri İşletmesi Müessesesi'ne (ELİ) bağlanır.

Projelerin öngördüğü kömür üretimine geçilir. Üretim hızla artar. 1982 yılı öncesinde 2 milyon tonun altında olan tüvenan kömür üretimi on yıl sonra 1993 yılında ilk defa 10 milyon ton düzeyini geçer. Bu arada, Havzadaki kömür üretiminde açık ocak madencilik yönteminin payı da hızla artmıştır. TKİ'nin işletmeciliğe başladığı 1957 yılında %9 olan açık ocak payı 1999 yılında %97'ye yükselir.

Yeni projelerin devreye alınmaya başlandığı 1982 yılından itibaren özel sektörden yer altı madencilik yöntemiyle yoğun hizmet alımlarının devreye gireceği 2004 yılına kadar geçen 22 yılda TKİ üretimi, yaklaşık 2 milyon ton düzeyinden 12-13 milyon ton seviyelerine kadar yükselmiştir. Buna karşın, aynı dönemde TKİ ocaklarında yaşamını yitirenlerin sayısı sadece 26'dır. Bu yıllarda, Soma'daki TKİ ocaklarındaki kaza oranlarının düşmesinde, yer altı madencilğine göre kaza riski çok daha az olan açık ocak madencilğinin daha yoğun uygu-

lanıyor olmasının yanında, işletmelerde daha az emek yoğun teknolojilerin uygulanmış olması da önemli bir rol oynamıştır.

Serbestleştirme-özelleştirme rüzgârları

Bu dönemde, 'TKİ Kurumu Ana Statüsü' 1984 yılında düzenlenmiş ve TKİ'nin kömür madenlerini işleteceği hususunun yanına 'işlettirme' hükmü de konulmuştur. Böylelikle, bir taraftan elektrik santrallerine yakıt temin etmek üzere kömür üretim projeleri devam ederken, diğer taraftan 1984 yılından itibaren yoğun bir şekilde rodövans³⁴² ihalelerine de başlanmış ve TKİ'ye ait atıl kömür sahaları bu yöntemle özel firmalara ihale edilmiştir.

TKİ, 1990'lı yıllarda Soma'da kömür üretim rekorları kırarken, ekonomide serbestleşme rüzgârları da tüm hızıyla esmeye devam etmektedir. Bu yıllarda, TKİ'ye ait kömür işletmelerinin, besledikleri termik santraller ile birlikte özelleştirilmesi gündeme gelir. Bununla ilgili ilk denemeler 1990'lı yıllarda yapılır. Soma kömürlerinden beslenen Soma B Termik Santrali de 1995 yılında özelleştirme kapsamına alınır ve daha sonra özelleştirme ihalesine çıkılır. Ancak, bu girişim sonuçsuz kalır.

Bununla beraber, söz konusu süreçte pek çok kamu kuruluşu gibi TKİ'nin yatırımları da büyük ölçüde sınırlanır. Yeni üretim kapasiteleri yaratmak amacıyla yeterli yatırım bütçesi tahsis edilmeyen, dış kredi bulmasına imkân tanınmayan ve yeni personel istihdamına da izin verilmeyen TKİ, mevcut makine parkını da yenileyemez. Bu arada; özelleştirme ve yeniden yapılandırma konularındaki söylem ve uygulamalar dönem boyunca sürmüş, bunların, kamu kurumunda çalışan personel üzerinde ciddi olumsuz etkileri olmuş, çalışanların motivasyonları önemli ölçüde düşmüştür. Dolayısıyla, TKİ, sü-

³⁴² Rodövans sözleşmesinde, ruhsat sahibi olan kamu kurumu işletme iznini devretmekte ve bunun karşılığında rodövans bedeli denilen bir pay almaktadır.

recin sonunda asli işlerini dahi dışarıdan hizmet alımı yoluyla yaptırmak zorunda kalır. Böylelikle, 2000'li yılların başında, Soma'daki dekapajın neredeyse %60'a yakını özel sektöre yaptırılır.

TKİ'nin, Soma'daki kömür üretim işini özel sektöre yaptırması ise 2004 yılında başlar. Soma Kömür Havzası'nın kaderi, 2004 yılında bir kere daha değişir. Ülke ekonomisi büyümekte, enerji ihtiyacı hızla artmaktadır. İthal enerji son derece pahalıdır ve ülkede kömürün dışında dişe dokunur bir yerli enerji kaynağı bulunmamaktadır. Kömür üretiminin sürdürülmesi, hatta artırılması gerekmektedir. Bununla beraber, iyice benimsenen serbest piyasa ekonomisi kamu işletmelerinin üretim için yeni yatırım yapmasına ve yeni personel istihdamına izin vermemektedir. İşletmecilik, özel sektör tarafından yapılacaktır. Ancak, özel sektörün de kömür üretimine yeni yatırımlar yapmaya niyeti yoktur.

Sonuçta, kömür üretiminin, kamu tarafından özel sektöre yaptırılması tek çare olarak görülür. TKİ, 2004 yılında Soma'daki ruhsatlı kömür sahalarını rodövans ya da hizmet alımı yöntemiyle özel firmalara ihale eder. Soma'dan, TKİ'nin kendi imkânlarıyla yaptığı kömür üretimi 2004 yılındaki 8,5 milyon ton düzeyinden 2013 yılında 2,9 milyon ton seviyesine kadar düşer.³⁴³ Özel firmaların üretimi ise aynı dönemde 12 milyon tona yaklaşır. Bu arada yer altı üretimi hızla artar. 2004 yılında sadece 300 bin ton olan ve TKİ tarafından yapılan Soma'daki yer altı üretimi, 2013 yılında 11,7 milyon ton düzeyindedir. Üretimin tamamı özel firmalar tarafından yapılmaktadır. Bu firmalar, yer altında, daha az bir yatırımla ve büyük oranda emek yoğun bir üretim biçimini tercih ederler. TKİ'ye göre oldukça düşük ücretlerle, büyük kısmı yöreden olmak üzere çok sayıda işçi istihdam edilir. TKİ, 2000 yılında, toplam 4 bin ci-

³⁴³ Üretimleri düşen TKİ'nin kömür sahalarında yaşamını yitirenlerin sayısı 2004-2013 dönemindeki on yılda sadece 5 olmuştur.

varında çalışanla yaklaşık 13 milyon ton tüvenan kömür üretimi yapmışken, TKİ adına çalışan özel firmalar, 2013 yılında 15 bin civarında çalışanla 12 milyon ton üretim yapabilmıştır.

Bu arada, facianın yaşanacağı Eynez sahasında da yer altı üretimi yapılması planlanır. Bununla ilgili tüm hazırlıklar ve başlangıç yatırımları TKİ tarafından yapılır ve daha sonra bu saha tüm makine-ekipman ve teçhizatıyla birlikte, 'hizmet alım sözleşmesi' kapsamında özel bir firmaya verilir. Sahayı alan firma; 2006-2009 arasında buradan yılda en fazla 300 bin ton kömür üretir. Ancak, aynı saha, daha sonra Soma Kömür İşletmeleri A.Ş. isimli bir diğer firmaya devredilir ve üretim zorlaması başlar. Bu firma, sadece 3 yıl içinde üretimi 12-13 kat artırır.

Ve facia gelir

Kömür madenciliğinde ölüm hiç eksik olmamıştır.

Aralık 1866'da İngiltere'nin Barnsley kömür ocağındaki patlamada ölen işçilerin sayısı 361'dir.

Mart 1906'da Fransa'nın Courrieres kömür ocağındaki toz patlamasında yaşamını yitirenlerin sayısı 1099'dur.

Aralık 1907'de ABD'nin West Virginia eyaletindeki kömür ocağında 361 işçi yaşamını kaybetmiştir.

Aralık 1914'te Japonya'nın Kyushu kömür ocağında 687, Kasım 1913'te Galler'deki Senghenydd kömür ocağında 438, Nisan 1942'de İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonlar tarafından işletilen ve Çinli mahkûmların çalıştırıldığı Çin'in Honkeiko kömür ocağında yaşanan kömür tozu patlamasında 1.549 kişi ölmüştür.

Fotoğraf 23. Soma faciasında ölü ve yaralıları taşınırken

Ocak 1960'ta Güney Afrika'nın Coalbrook kentinde 437, Kasım 1963'te Japonya'nın Omuta kentindeki kömür ocağındaki patlamada 447, Mayıs 1965'te Dhanbad-Hindistan'daki kömür işletmesindeki ocak yangınında 375, Haziran 1972'de Wankie-Rodezya'daki kömür ocağındaki patlamada 427 ve Aralık 1975'te Hindistan'ın Chasnala kömür ocağında 372 madenci yaşamını yitirmiştir.

Liste uzar gider.

Ama tüm bunlar, kömür madenciliğinde, üretimin büyük ölçüde emek yoğun yapıldığı uzak bir geçmişin örnekleridir.

Günümüzde, madencilik teknolojilerinin, iş güvenliği ve çalışma standartlarının ulaştığı düzey dikkate alındığında, böylesi faciaların, ancak insan yaşamına hiçbir değerin verilmediği, para kazanma uğruna tüm kuralların göz ardı edilebildiği ülkelerde ortaya çıkması mümkündür.

Madencilik endüstrisindeki kazalar; insanlığın on yıllarca süren çabaları sonunda ciddi oranda azaltılabilmektedir. Bugün, beş veya daha fazla kişinin ölümüyle sonuçlanan maden ka-

zalarına, artık neredeyse hiç rastlanılmamaktadır. 301 kişinin yaşamını yitirdiği bir kazaya ise, neredeyse başka bir evrenin vukuatı gibi bakılmaktadır.

Son yıllarda Türkiye, maden kazalarıyla sürekli dünyanın gündemine gelmekte. Ülkemiz, madencilikteki iş güvenliği alanında en kötü dünya rekorlarına her geçen yıl bir yenisini eklemekte. Dünya madencilik çevreleri, giderek daha fazla Türkiye'yi tartışmaktalar.

Bugün, internet arama motorlarına “maden kazaları” ifadesini hangi dilde yazsanız, karşınıza ilk çıkan ülke Türkiye olacaktır. Soma kazası, buralarda, 21. yüzyılın en kötü maden kazası şeklinde nitelenmekte.

Soma faciasının nedenleri, bilimsel yöntemler kullanılarak elde edilecek somut ve önyargısız verilerin yine bilimsel ilkeler çerçevesinde analizi sonucunda elde edilebilir. Ancak, bu facianın nedenlerini ortaya koymada, sadece teknik bir analiz yeterli olmayacaktır. Soma faciası gibi, ülkemiz kömür sektöründe son yıllarda yaşanan pek çok kazanın nedenlerini, geçmiş karar ya da uygulamaların arasında bulabilmek mümkündür. Ancak, bu olayların arkasındaki en önemli dinamiğin, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ülkemiz madencilik sektöründe yaşanan dönüşüm süreci olduğu söylenmelidir.

Madencilik karşıtı eylemler yükseliyor

Dönem boyunca arkası kesilmeyen maden facialarında sayısız ölüm meydana geldi. Diğer taraftan, yine bu dönemde madencilik yol açtığı çevresel sorunlar ciddi boyutlardaydı ve kamuoyunda büyük tepkilere neden oldu. Bunların arasında, 1990'larda başlayan ve kamuoyu tepkileri bakımından simgesel hâle gelen Bergama-Ovacık Altın Madeni direnişi önemlidir. Önce Kanadalı şirket Eurogold daha sonra Koza Altın İşletmeleri tarafından çalışılan madeni engellemek amacıyla, Türkiye'de çevre hareketlerinin sembolü haline gelen köylü

direnışleri³⁴⁴ başlamış, ancak sonuç alınamamıştı. Altın madenciliğine karşı doğan bu hareket, kendisinden sonra gelen mücadelelere de geniş bir söylem ve eylem repertuvarını miras bıraktı.

Fotoğraf 24. Artvin Cerrattepe'de madencilik karşıtı eylemler ve jandarma müdahalesi

Bergama hareketinin hemen ardından, yine 1990'lı yıllarda doğan bir diğer çevre mücadelesi ise Artvin-Cerrattepe'de yapılmak istenen altın madeni projesine karşı yürütüldü. Protesto eylemleri sonucunda, projeyi yürüten çok uluslu maden şirketi yöre halkını ikna edemedi ve vazgeçerek bölgeden ayrıldı.³⁴⁵ Ancak, takip eden yıllarda, madenin işletmesi bir başka şirkete verilince eylemler 2015 yılında tekrar başladı. Yıl-

³⁴⁴ Bergama Direnişinde köylü eylemleri son derece renklidir; 1996'da İzmir-Çanakkale yolunu altı saat boyunca trafiğe kapatan köylüler 1997'de kendilerini Boğaz Köprüsü'ne bağlamışlar, yine aynı yıl yapılan nüfus sayımında tepki olarak kendilerini saydırmamışlardır.

³⁴⁵ Şükrü Özen ve Hayriye Özen, "Altın madeni projelerinin özellikleri yerel toplulukların direniş düzeyini nasıl etkiler? Karşılaştırmalı bir araştırma", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 42 (2022): 493-524. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0061>.

larca devam eden Artvin-Cerattepe'deki protestolar, Türkiye tarihinin en büyük çevre eylemleri arasında yerini aldı. Cengiz Holding tarafından çalışılan Cerattepe'deki bakır madeninin neden olduğu çevresel sorunlara karşı çıkmak amacıyla 2016 yılında binlerce kişinin katıldığı eylemler ve neticede güvenlik güçlerinin müdahaleleri kamuoyunun hafızasında yer etti.

Altın madenciliğine karşı asıl eylem yoğunluğu 2000'li yıllarda başladı. Bu mücadeleler arasında, çok uluslu Eldorado Gold şirketinin Türkiye birimi Tüprag aracılığıyla 2004 yılında faaliyete geçen Eşme-Kışladağ altın madenine karşı yürütülen protesto kampanyaları akılda kalanlar arasındadır. Özellikle 2004-2007 yıllarında etkili bir protesto kampanyası sürdürülmesine rağmen, eylemlerden bir sonuç alınamadı. Eşme hareketi ile hemen hemen aynı dönemde doğan diğer bir mücadele, yine aynı bölgede yer alan ve yine Eldorado Gold-Tüprag şirketinin yürüttüğü Menderes-Efemçukuru altın madeni projesine karşı ortaya çıktı.³⁴⁶ Bu eylemler de sonuçsuz kaldı. Alamos Gold (Kanada) ve Doğu Biga Madencilik tarafından çalışılan Çanakkale-Kazdağları'ndaki altın işletmelerinde, 2019 yılında 350 binden fazla ağacın kesildiği, su kaynaklarının ve orman ekosisteminin tehdit altında olduğu gerekçeleriyle büyük çaplı eylemler ve kampanyalar yürütüldü. Başlangıçtaki Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporunda 45 bin civarında ağaç kesimi öngörülürken, TEMA Vakfı uydu görüntüleriyle en az 195 bin ağacın, Türk Ormancılar Derneği ise 348 bin ağacın kesildiğini tespit etti. Medyada, Cengiz Holding'in Kaz Dağları'ndaki projesinde 1 milyon ağacın kesileceği haberleri yer aldı. Öte yandan, projelerin Çanakkale'nin tek içme suyu kaynağı olan Atikhisar Barajı'na olan yakınlığı nedeniyle, su kaynaklarının kirlenmesi endişesi ortaya çıktı. 2019 Temmuz'unda Kirazlı'da başlayan 'Su ve Vicdan Nöbeti', on binlerce insanın katılımıyla büyük protestolara dönüştü. Protestolar, Alamos Gold'un Toronto ve Montreal'deki ofisle-

³⁴⁶ Ibid.

ri önünde de gerçekleştirildi. Türkiye’de, altın madenciliğine karşı benzer protesto eylemleri, dönem boyunca, Kazdağları, Balıkesir-Havran, Bergama-Kozak Yaylası, Niğde-Ulukışla, Ordu-Fatsa gibi yörelerde devam etti; çoğu kez siyanür kullanımını engellemek amacıyla yerel halk ve çevreciler tarafından protesto eylemleri düzenlendi.

Yine, Rize’nin İkizdere ilçesi İşkencedere (Eskenci) Vadisi’ndeki Gürdere ve Cevizlik köylerinin yakınında taş ocağı yapılması girişimleri, köylülerin protesto eylemlerine neden oldu. Bölge halkı, Cengiz İnşaat’ın iş makinelerinin çalışma yapmak için vadiye gelmesiyle, Nisan 2021’de fiili olarak direnişe geçti ve kolluk kuvvetlerinin müdahalesi ile karşı karşıya kaldı. 8 aylık direnişin sonunda, Aralık 2021’de alınan acele kamulaştırma kararı kapsamında köylüler alandan çıkarıldı, çadırları yıkıldı ve maden sahası şirkete devredildi. Kamuoyunda yankı uyandıran madencilik karşıtı eylemler arasında; Kazdağları’nda Cengiz Holding’in Halılağa Bakır Madeni ve Nuro Holding’in Lapseki Altın Madeni projelerine karşı köylülerin ve çevrecilerin 2024 ve 2025 yıllarındaki protestoları da bulunmakta.

Diğer taraftan, dönem boyunca, kömür madenciliğine karşı da eylemler söz konusu oldu. Bunlar arasında en fazla ses getiren ise Akbelen Direnişi’ydi.³⁴⁷ Muğla’daki Yeniköy ve Kemerköy santrallerine kömür sağlamak üzere faaliyet gösteren YK Enerji tarafından 2023 yazında Akbelen Ormanı’nda ağaç kesimlerine başlanınca, İkizköy köylüleri, çevreciler ve gönüllüler, kesimleri durdurmak için ağaçların önünde oturma eylemleri başlattı. Eylemler, özellikle sosyal medyada büyük destek topladı. Kesimlerin gerekçesi, Muğla’daki santraller için gereken kömürün üretileceği rezerv alanlarının açılmasıydı. 1970’li yıllarda Türkiye’de yaşanan ağır enerji bunalımına çözüm getirmek amacıyla planlanan ve 1986-1995 arasın-

³⁴⁷ Nejat Tamzok, “Akbelen’deki ağaçlar ve kömürlü santraller üzerine notlar”, *EnerjiPolitik.com*, 6 Ağustos 2023.

da işletmeye alınan bu santraller, temiz enerji kaynaklarının henüz gündemde olmadığı bir dönemde tercih edilmişlerdi. Ancak, bu tercihin sonucunda ciddi çevre sorunlarına da yol açtılar. Yeniköy Santrali 28 yıl, Kemerköy Santrali 20 yıl Devlet tarafından çalıştırıldıktan sonra 2014 yılında yaklaşık 250 milyon ton kömür rezervi ve Kemerköy liman sahasıyla birlikte IC İttaş Enerji – Limak Enerji ortaklığına yaklaşık 2,7 milyar ABD doları bedelle devredildi. İşin doğrusu, açık ocak kömür üretiminin ağaç kesilmeksizin yapılması da mümkün değildi ve üstelik Yeniköy ve Kemerköy gibi büyük kapasiteli santralleri besleyecek kömürün üretimi için kesilmesi gereken ağaçların asıl büyük bölümü, 40 yıldır çalışmakta olan bu santraller için çoktan kesilip gitmişti.

Fotoğraf 25. Akbelen'deki kömür ocağı ve döküm sahaları, 2023

'Sömürge madenciliği' tepkileri

Türkiye'de yürütülen madencilik faaliyetleri karşısında 'sömürge madenciliği' ifadesinin ne zaman ve kimler tarafından kullanılmaya başlandığına dair kesin bir kronoloji vermek zor. Ancak bu kavramın 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başlarında, özellikle Bergama-Ovacık altın madeni ile birlikte başlayan yoğun madencilik karşıtı mücadelelerle eş zamanlı olarak ortaya çıktığı ve yaygınlaştığı görülmekte. Özellikle Bergama'daki siyanürlü altın madenciliğine karşı yürütülen uzun süreli direniş, madenciliğin çevresel etkilerinin yanı sıra, yabancı sermayenin madenler üzerindeki kontrolü ve elde edilen kazançların kimlere yaradığı gibi ekonomik boyutları da tartışmaya açtı. Bu dönemde ve sonrasında; 'kaynak talanı,' 'doğa katliamı,' 'vahşi madencilik' ve 'yabancı sermaye sömürüsü' gibi ifadeler de yaygın olarak kullanıldı.

Terimin Türkiye'deki ilk kullanımının, -kesin olmamakla birlikte- 3 Eylül 2013 tarihinde düzenlenen bir 'Ekoloji Kampı' panelinde konuşan TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası eski başkanlarından Cemalettin Küçük'e ait olması muhtemeldir.³⁴⁸ Küçük, söz konusu panelde; Türkiye'de bir 'sömürge madenciliği' yapıldığını ileri sürmüş, açık alanda kimyasal madencilik yapıldığını, maden olarak değerlendirilemeyecek kütlelerden metal elde edilmeye çalışıldığını, bunun da arsenikli, kükürtlü toprak oluşumlarına neden olduğunu ifade etmiştir. Küçük, ayrıca, Artvin'de yapılan ya da yapılması planlanan madenciliğin yarattığı çevre tahribatıyla birlikte Karadeniz'in çöl olmaya aday bölgelerden biri olduğunu iddia etmiş, hatta madencilik faaliyetlerine ilişkin olarak 'Çernobil faciası' benzetmesini yapmıştır.

³⁴⁸ "Türkiye Madenciliğinin Özeti: Sömürge Madenciliği," *Yapi.com.tr*, Erişim: 28 Haziran 2025, https://www.yapi.com.tr/haberler/turkiye-madenciliginin-ozeti-somurge-madenciligi_111986.html?showAll=1.

“Türkiye’deki duruma bir felaket diyebiliriz. Avrupa’nın en büyük altın rezervi Almanya’dadır; %25 gibi bir orana karşılık gelir. Ancak 1 gramını dahi çıkarmaya çalışmıyorlar. Çünkü, bu konuda çevreyle ilgili tedbir almak mümkün değil; aksi yalandır. Kimyasallar kullanarak doğal alanlarda altın işletmesi yaparsanız, herhangi bir tedbir alma şansınız yoktur. Nedenini de söyleyeyim... O kimyasalla yaptığınız çözücü, doğayla ilişki halinde; her sıcaklıkta buharlaşma olduğuna göre o da yapısıyla birlikte buharlaşır. Havadaki nem, karbondioksit, onu yapısında taşır ve bütün doğaya yayar. Anadolu coğrafyasını düşünürseniz, örneğin Sivas bölgesi, arsenikli bir yapı vardır ve siyanürle karşılaştığı zaman çözülür. Yüzlerce, binlerce kilometrelik bir alanı etkileyebilecek bir sorundan bahsediyoruz. Çernobil faciası bunun bir örneğidir ... [Çevre dostu bir madencilik mümkün] değil; ama insanların temel gereksinimlerinin bir kısmını karşılamak üzere belki çevrenin bir kısmını feda edebilirsiniz. Bunu, iyi hesap kitap yaparak, çevrenin kendini yenileyebileceği şekilde planlayabilirsiniz.”³⁴⁹

‘Sömürge madenciliği’ söylemi çeşitli kesimlerde hızla yankı bulmuş ve güçlü bir tanımlayıcı haline gelmiştir. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Yönetim Kurulu Başkanı Emin Koramaz, 2 Ekim 2020 tarihli BirGün Gazetesi’ndeki yazısında bu ifadeyi belirgin bir şekilde kullanmıştır.³⁵⁰ Koramaz, söz konusu yazısında; Anadolu coğrafyasında yaşayan insanların binlerce yıl boyunca madencilikle uğraştığını, madenlerin Anadolu’da yaşayan medeniyetlerin gelişimine büyük katkı sağladığını, ülke topraklarının parçası olan bu madenlerin üzerinde ülkede yaşayan herkesin hakkının bulunduğunu ifade etmiştir. Koramaz’a göre; madenlerin halkın ortak çıkarı esas alınarak ve gelecek nesillerin ihtiyaçları da gözetilerek kamusal bir anlayışla planlanması gerekmektedir:

³⁴⁹ Ibid.

³⁵⁰ Emin Koramaz, “Sömürge madenciliği”, *BirGün*, 2 Ekim 2020, <https://www.birgun.net/makale/somurge-madenciligi-317645>.

“Oysa bugün ülkemizde yürütülmekte olan madencilik faaliyeti kelimenin gerçek anlamıyla ‘Sömürge Madenciliği’dir. Yeraltı zenginliğinin mümkün olan en kısa sürede ülke dışına çıkarıldığı, geride ise tümüyle verimsizleştirilmiş ve kirletilmiş bir toprağın bırakıldığı bu anlayış, sadece madenciliği değil, yaşamı da sürdürülemez hale getirmektedir. Bu madencilik anlayışı, bir üretim faaliyeti değil, bir sömürü faaliyetidir. Madenleri olduğu gibi, doğayı ve halkı da sömürmektedir ... Maden üretimini gündelik ekonomik çıkarlar doğrultusunda, sermaye kesimlerine kaynak yaratmak için gerçekleştirenler, ülkemizin geleceğine ve halkımızın ortak çıkarına ihanet içindedir! Bu madenciliğin anlayışının tek kazananı, maden şirketleridir ... Ülkemizdeki tüm madencilik faaliyetleri kamu yararını ve ülke geleceğini gözetecek biçimde planlanmalıdır. Bunun için de madenlerimiz kamu eliyle işletilmeli ve maden işletmelerinde kamu denetimi sağlanmalıdır. Madencilik faaliyetlerinin doğaya ve doğal yaşama uygun biçimde yürütülmesinin yegane yolu, bu toplumcu anlayışın egemen kılınmasıdır.”³⁵¹

Terimin, özellikle sol muhalefet tarafından benimsenmesi ve kullanımı Şubat 2024'teki Erzincan İliç altın madeni felaketinin ardından daha da belirgin hale gelmiş ve dokuz çalışanın ölümüne yol açan söz konusu olay, ‘sömürge madenciliğinin doğrudan ve trajik bir sonucu’ olarak tanımlanmıştır. Özellikle TMMOB şemsiyesi altındaki meslek odalarının yanı sıra -EGE-ÇEP, Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Dernekleri, TEMA Vakfı gibi- çok sayıda çevre örgütü ‘sömürge madenciliği’ eleştirisinin temel savunucuları olarak konumlanmışlardır. Bu kuruluşlar, madencilik faaliyetlerinin yol açtığı ciddi çevresel ve sosyal maliyetleri, bunlara ilişkin yargı süreçlerindeki olumsuzlukları, kamu yararı noktasındaki eksiklikleri ve maden üretimlerinden elde edilen kazancın ülke ve toplum yararına dönüştürülemediğini sürekli olarak vurgulamışlardır.

³⁵¹ Ibid.

Türkiye altından vazgeçebilir mi?

2024 yılı 13 Şubat'ında, Erzincan'ın İliç ilçesindeki Çöpler Altın İşletmesi'nde, sahadaki altını elde etmek amacıyla içerisine siyanürlü çözelti enjekte edilen cevher kütlesi devrildi ve neredeyse bir ırmak gibi akarak önünde ne var ne yoksa sürükledi. Yaklaşık 800 metre hareket eden siyanürlü kütlenin hacmi 10 milyon metreküp civarındaydı (Şekil 7). Faciada, işletmede çalışan dokuz işçi siyanür içerikli yığının altında kaldı.³⁵²

Maden, hisselerinin %80'i ABD merkezli SSR Mining'e, %20'si yerli Çalık Grubu'na ait olan Anagold Madencilik Şirketi tarafından işletilmekteydi; olay duyulunca, NASDAQ, Toronto ve Avustralya borsalarında işlem gören SSR Mining'in hisseleri tepetaklak oldu.

*Şekil 7. İliç Çöpler altın madenindeki heyelanın radar görüntüsü,
13 Şubat 2024, Capella Space*

³⁵² Nejat Tamzok, “Türkiye altından vazgeçebilir mi?”, *EnerjiPolitik.com*, 14 Mart 2024.

Facia sonrasında, kamuoyunun bir bölümünden gelen tepki, Türkiye'nin altın üretiminden vazgeçmesi gerektiği yönündeydi. Bu görüşte olanların, üç temel iddiası bulunmaktaydı: Birincisi; bu metalin -süs eşyası olmanın dışında- insanlığa bir faydası yoktu, bu nedenle olmasa da olurdu. İkincisi; Türkiye, altın madenciliğinden zaten önemli bir gelir elde edemiyordu; kazançların çok büyük kısmı şirketlere ve bu örnekte olduğu gibi sıklıkla yabancı şirketlere gidiyordu. Ve üçüncüsü; Türkiye'deki altın sahalarında 'sömürge madenciliği' anlayışıyla işletmecilik yapılmaktaydı ve özellikle siyanür kullanımı ülkenin insanı ve doğası için ciddi tehlikeler oluşturmaktaydı.

Zaman geçtikçe, facianın kamuoyundaki yankıları giderek azaldı. Ama soru, hâlâ ortada duruyor: Türkiye, bu metalden vazgeçebilir mi?

Aslına bakarsanız, dünyada altın madenciliğine bakış genellikle olumsuzdur. Ama yine de 200'e yakın ülkeden neredeyse yarısında bu metalin üretimi yapılır.³⁵³ 2023 yılında, küresel üretim 3.650 ton seviyesinde oldu. Ayrıca, 1.250 ton da geri dönüşüm yoluyla kazanıldı.³⁵⁴ Dolayısıyla, küresel altın arzı, toplam 4.900 ton düzeyindeydi.

Peki, bu kadar altın ne işe yarıyor?

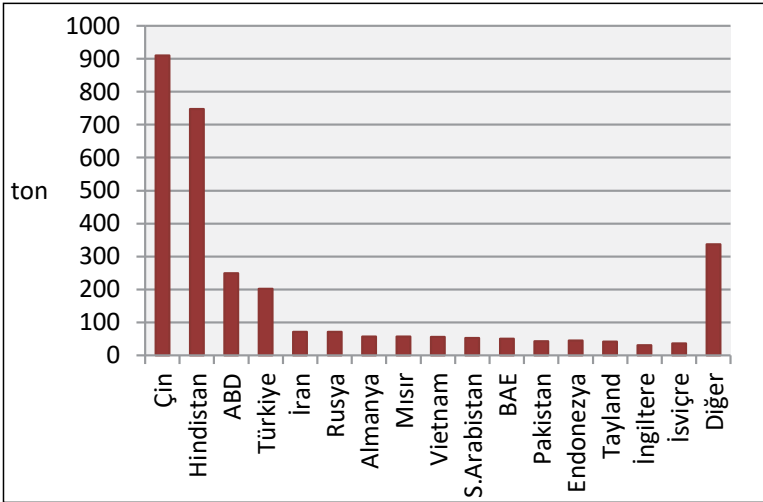
Öncelikle söyleyelim: Altın üretimine karşı çıkanların birinci argümanı büyük ölçüde doğrudur: Bu metalin endüstriyel kullanımı son derece sınırlıdır; 2023 yılında piyasaya arz edilen altının sadece yaklaşık %6'sı endüstriyel ya da tıbbi amaçlarla kullanılmıştır. Dünyadaki bütün altının %90'dan fazlası ise ya ziynet eşyası niyetine kollara, boyunlara takılır ya da

³⁵³ Federal Ministry of Finance of Austria, *World Mining Data 2023* (Vienna, 2023).

³⁵⁴ World Gold Council, *Gold Demand Trends Full Year 2023*, 2024, <https://www.gold.org/goldhub/research/gold-demand-trends/gold-demand-trends-full-year-2023>.

tasarruf amaçlı olarak yastık altında veya banka kasalarında öylece bekler durur; tümü bir anda buhar olsa ne sanayi fazla-
ca etkilenir ne de tarım.

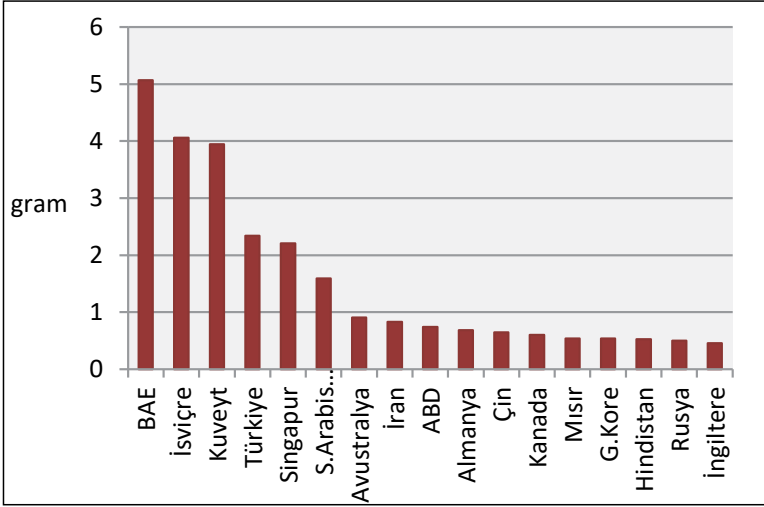
Altın ziynet ya da külçe ve paranın dünyadaki üç büyük alıcısı, devasa nüfuslarıyla Çin, Hindistan ve ABD'dir (Şekil 8). Ama dördüncü sırada da Türkiye gelir. Ülkemizde, 2023 yılında yaklaşık 200 ton, -başka bir deyişle kişi başına ortalama 2,3 gram- altın satın alındı (Şekil 9).³⁵⁵ Vatandaşlarının ortalama gelir düzeyi çok da yüksek olmayan Türkiye'de kişi başına düşen bu miktar, sadece en zenginler kategorisindeki 3 ülkeden daha azdır. Türkiye, altın ziynet eşyasına düşkün ülkeler arasında en başlarda gelir. Her yıl kişi başına satın alınan miktar bakımından Türkiye'nin yeri, sadece hidrokarbon zengini körfez ülkelerinin altındadır.

Şekil 8. Ülkelere göre altın tüketimi, 2023

³⁵⁵ Ibid.

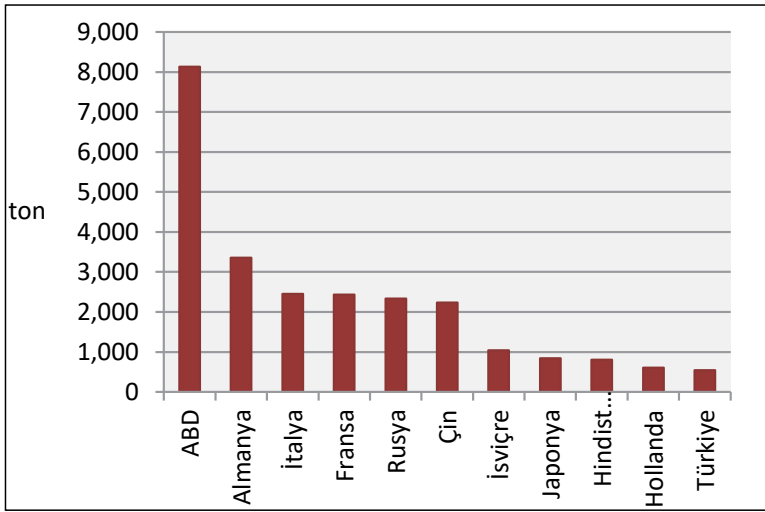
Diğer taraftan, Türkiye’de tasarruf amaçlı alınan altın miktarlarına baktığımızda çok daha çarpıcı bir tabloyla karşılaşırız: Buradaki en büyük talep yine Çin ve Hindistan’dan gelir ama üçüncü büyük alıcı olan Türkiye’nin talebi, en kalabalık nüfuslu bu iki ülkeyle bile karşılaştırıldığında hiç de azımsanmayacak boyutlardadır. 2023 yılında Çin’in talebi 287 ton ve Hindistan’ın talebi 185 ton olurken, Türkiye’deki vatandaşlar 160 ton altın külçe ve para satın aldı. Tek başına tasarruf amaçlı altın talebi, Avrupa’nın toplam talebinden daha fazladır. Kuzeyi, ortası ve güneyiyle tüm Amerika kıtalarının toplam taleplerinden de daha yüksektir. Türkiye’nin buradaki kişi başına talebi 2023 yılında 1,9 gram düzeyindedir ve dünyada sadece İsviçre’den daha azdır. Zengin Avrupa Birliği’ndeki kişi başına talep bile Türkiye’nin yanına yaklaşamaz.

Şekil 9. Ülkelere göre kişi başına altın tüketimi, 2023

Vatandaş, kendi para birimine güvenmeyip tasarruf aracı olarak yabancı para birimlerinin yanında altına da yönelirken, Devletin farklı davrandığını da söyleyemiyoruz: Türkiye, Merkez Bankasının ya da Hazinesinin kasalarında -2024 yılı üçüncü çeyrek itibarıyla- 595 ton altın rezervi bulundurmak-

ta ve söz konusu rezerv büyüklüğüyle dünyada on birinci sırada gelmekte (Şekil 10).³⁵⁶ Neticede, Anadolu topraklarında yaşayan insanların altınla her zaman çok özel ve duygusal ilişkileri olmuştur. Dolayısıyla, altına böylesine düşkün insanların yaşadığı bir coğrafyada ve üstelik dokundukları her şeyi altına çeviren Krezüs ve Midas'ın ülkesinde, altın üretimi yapılmamasını beklemek çok da gerçekçi olmaz.

Şekil 10. Merkez bankaları altın rezervi, 2024.

Nitekim Türkiye, son yıllarda altın madenciliğinde ciddi bir yol aldı. Bundan 23 yıl önce hiç üretimi bulunmazken, bugün 20 altın işletmesi çalışmakta. Bu işletmelerden 2023 yılında yaklaşık 35 ton altın üretildi.³⁵⁷ Bununla birlikte, bu üretimin Türkiye'nin altına olan açlığını tamamen giderebilmesi mümkün değil; büyük miktarlarda bir ithalatın da yapılması gereki-

³⁵⁶ World Gold Council, "Gold Reserves by Country," 2025, <https://www.gold.org/goldhub/data/gold-reserves-by-country>.

³⁵⁷ Altın Madencileri Derneği, "Türkiye'deki Altın Madenleri," 2024, <https://altinmadencileri.org.tr/madenciligin-onemi/turkiyede-madencilik/>.

yor. 2023 yılında, net ithalat yaklaşık 430 ton seviyesinde oldu; küresel altın üretiminin neredeyse %12'si ithal edildi. Buna ödenen döviz tutarı ise 26 milyar dolar civarındaydı³⁵⁸; 2023 yılında yaklaşık 45 milyar dolar olan cari açığın³⁵⁹ neredeyse %60'a yakını net altın ithalatından kaynaklandı.

Fiyatlardaki yüksek artışlar nedeniyle, bugün dünyanın her tarafında yoğun bir altın arama faaliyeti sürdürülmekte, üretime yönelik yatırımlar artırılmakta. Türkiye'de de 10'dan fazla altın üretim projesi yatırım ya da fizibilite aşamasında. Dolayısıyla, altın madenciliğinden bırakın vazgeçmeyi, önümüzdeki yıllarda üretimlerini giderek artıracığını rahatlıkla öngörebiliriz.

Bununla birlikte, Türkiye'nin altın üretiminden vazgeçmesini önerenlerin argümanları da yabana atılmamalı. Gerçekten de, bu ülke, son yıllarda kabul edilemez maden facialarıyla dünyanın gündemine sıkça gelmekte. Madencilik sektörü kaza istatistiklerinin -Çin dâhil- pek çok ülkede olumlu yönde gelişmekte olduğu dikkate alındığında, Türkiye'nin bu konumu son derece dikkat çekici. Nihayetinde, bu ülkenin insanları, madencilğin nimetlerinden sonuna kadar yararlanırken, bu sektörün insan ve doğa üzerindeki olumsuz etkilerine de aynı ölçüde karşı çıkma sorumlulukları olduğunu unutmamalı. Ancak, burada öncelikli görev elbette Devlete düşmektedir ve özellikle denetim işlevini gerektiği şekilde yerine getirmediği sürece madencilikten kaynaklanan benzeri facialardan ya da çevre katliamlarından kurtulmamız mümkün olmayacaktır.

³⁵⁸ TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, TÜİK İstatistik Veri Portalı, 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>.

³⁵⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi*, 2023, <https://www.sbb.gov.tr/cari-denge/>.

Türkiye altın üretmeli mi?

Yukarıdaki satırlarda, ülkemiz insanlarının bu sarı metale olan aşırı talebinden bahsetmiş, 2023 yılında -ziynet eşyası ve para olarak- altın talebinde dünyada dördüncü sırada olduğumuzu belirtmiştim. İlk üçte ise Çin, Hindistan ve ABD vardı.³⁶⁰

Bu dört ülke vatandaşının toplam talebi, küresel talebin %70'ine yakındır. Demek ki, bu ülkeler altın peşinde koşmaktan vazgeçseler, altın madencileri işsiz kalır. Ama üretim sadece vatandaşın ziynet ya da tasarruf amaçlı altın para ihtiyacı için yapılmıyor. Merkez bankalarının talebini de unutmayalım. 2023 yılında küresel altın arzının %20'ye yakını bu bankalara gitti.

Merkez bankasında en fazla altın bulunduran ülke, -2024 yılı üçüncü çeyrek itibarıyla- yaklaşık 8.100 ton ile ABD. Bu ülkeyi, vatandaşlarının toplam talebi Türkiye'nin yarısı kadar bile olmayan üç Avrupa ülkesi izlemekte: Almanya, İtalya ve Fransa. Altın madenciliği karşıtı seslerin en fazla çıktığı Almanya'nın merkez bankasında bulunan altın rezervi 3.350 ton civarında.³⁶¹

Bugün, dünya üzerindeki 102 ülkede altın üretimi yapılmakta. Diğerlerinde üretilmemesinin nedeni ise altın rezervlerinin bulunmaması; yoksa rezervleri olsa üretmeyeceklerinden değil. 2023 yılında bu ülkelerde 3.266 ton altın üretildi. En fazla üretim 375 ton ile Çin'de yapıldı. Bu ülkeyi 312 ton ile Rusya Federasyonu, 296 ton ile Avustralya, 195 ton ile Kanada, 170 ton ile ABD izledi. Bu 5 ülkedeki üretimin küresel toplam içindeki payı %41 seviyesinde. En fazla üretimin yapıldığı ilk 10

³⁶⁰ Nejat Tamzok, "Türkiye altın üretmeli mi?," *EnerjiPolitik.com*, 2024, <https://enerjipolitik.com/2024/04/15/turkiye-altin-uretmeli-mi/>.

³⁶¹ World Gold Council, "Global Mine Production," 2024, <https://www.gold.org/goldhub/data/gold-production-by-country>.

ülkenin payı ise %60 civarında.³⁶² Her yıl dünyada üretilen bu altının bugünkü fiyatlardan değeri yaklaşık 300 milyar dolar seviyesinde. Yani Türkiye milli gelirinin dörtte birinden daha fazla. Bu işin kaymağını yiyenler, büyük ölçüde ABD ve Kanada firmaları. Bu firmalar, başta Afrika olmak üzere hemen her coğrafyada altın üretmekte.

Türkiye'de ise 2023 yılında yaklaşık 35 ton altın üretildi. Ancak, bu üretim Türkiye'nin altın talebinin onda birini bile karşılamıyor. Böyle olunca, Türkiye'nin -ihracat düşüldükten sonra kalan- net altın ithalatı da hızla artmakta; 2021 yılında 2 milyar dolar olan net ithalat 2022 yılında 19 milyar dolara, 2023 yılında ise yaklaşık 26 milyar dolarlık rekor bir düzeye yükseldi. Türkiye'nin son 5 yıldaki net altın ithalatı (79 milyar dolar) önceki 5 yıla göre (17 milyar dolar) neredeyse 5 katına yakın arttı.³⁶³

İthal edilen altının bir kısmı yurt içinde işlenerek mücevher haline getirilmekte, daha sonra ihraç edilerek ülkeye döviz geliri sağlanmakta. Bununla birlikte, bu amaçla yapılan ithalat, aslında toplam altın ithalatının çok küçük bir kısmıdır. İthalatın önemli bölümü, yastık altlarında ya da banka kasalarında bekleyip durur. Bu nedenle, Türkiye'nin aşırı altın talebinin bir işe yaradığını da söyleyemeyiz. Aksine, üretken yatırımlara dönüşmesi hiç de kolay olmayan bu metal, -daha yararlı olabilecek tasarrufları engellemesi bakımından- aslında ülke için bir yük oluşturmakta. Diğer taraftan, Türkiye'nin altına olan ilgisi durmaksızın artarken bu metalle ilişkili kriminal sorunlar da giderek daha fazla baş ağrıtmakta. Son yıllarda, ülkemizde kayıt dışı altın ticareti patlamış durumda; neredeyse her gün bir kaçak altın operasyonu gündeme gelmekte.

³⁶² Federal Ministry of Finance of Austria, World Mining Data 2025.

³⁶³ TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri*, TÜİK İstatistik Veri Portalı, 2024, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>.

Gelelim başlıktaki soruya: Türkiye altın üretmeli mi?

Günümüzde altın madenleri, teknoloji ve inovasyondaki gelişmeler sayesinde eskisine göre çok daha güvenli ve sorumlu yöntemlerle işletilebilmekte. Çevre dostu teknoloji ve yöntemler kullanıldığında, çevrenin korunmasına yönelik etkili önlemler alınabildiğinde, hesap verilebilirlik ve şeffaflık sağlandığında, toplumun onayı ve yerel halkın kararlara katılımı temin edilebildiğinde altın madenciliği sorunsuz yapılabil-mekte. Bugün, dünyada en fazla altının üretildiği Avustralya, ABD ya da Kanada gibi ülkelerdeki madencilik firmalarının çalıştığı altın madenlerinde ölümlü kaza ya da çevre problemlerine son derece az rastlanılmakta. Bununla birlikte, kendi ülkelerinde sıfır sorunla çalışmakta olan bu firmalar, denetim açığı buldukları coğrafyalarda büyük ölçekli facialara neden olabiliyorlar. Nitekim son yıllardaki altın madenciliği facialarına baktığımızda, bunların çok büyük ölçüde Afrika, Asya ya da Latin Amerika'nın geri kalmış ülkelerinde gerçekleştiğini görüyoruz. Daha önce de altın madenciliğiyle ilgili çevre sorunları yaşayan Türkiye, İliç faciasıyla birlikte, bu ülkelerin arasına katılmış oldu.

Madenlerde etkili denetim mekanizmaları bir türlü kurulamadığı için ülkemizde sıklıkla -can kayıplarına ya da çevresel sorunlara yol açan- maden facialarıyla karşı karşıya kalmaktayız. Ülkemizde, sorumlu ve yetkili kurumlar, madencilik endüstrisi gibi son derece karmaşık ve dinamik bir alana cevap verebilecek ölçülerde yapılandırılmamakta. Bu kurumlar, gerek yönetsel yapı gerek liyakat sistemine uygunluk bakımından olması gereken düzeye getirilememekte. Bu nedenle, söz konusu kurumların, özellikle denetleme süreçlerinde etkili olabilmeleri mümkün olmuyor. Neticede, eğer Türkiye'de altın üretimi yapılacaksa, madencilik sektöründeki denetim sorununun öncelikle üstesinden gelinmesi gerekir. Aksi durumda ise İliç faciasına yenilerinin eklenmesi hiç de şaşırtıcı olmayacaktır.

'Sonsöz'e doğru

Nihayetinde, 2000'li yıllar, ülke madencilik sektörünün Osmanlı'dan bu yana süregelen serüveninin şimdilik geldiği son nokta oldu. Sürecin sonunda, kamu, -Eti Maden İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün elinde kalan borlar ve Türkiye Varlık Fonu'nun portföyündeki altın madenleri dışında- neredeyse tamamen madencilik sektöründen çıktı ve neticede yerli ya da yabancı özel sermayenin ciddi sınırlamalar olmaksızın faaliyet gösterebildiği liberal bir yapı yaratıldı. Sektör, 1993 yılında düzenlenen 2. Madencilik Şurası'nda, Devlet tarafından kurulmuş hangi maden işletmesi varsa kendilerine isteyen özel sektör temsilcilerinin dahi hayal etmediği bir yapıya dönüştü.

Bununla birlikte, geldiğimiz bu noktada, cevaplanması gereken sorular bulunmakta: Acaba, bu yeni yapıda, maden kaynaklarımızın ülkenin refahına yönelik doğrudan ve etkin kullanımları sağlanabildi mi?

Serbestleşen ama aynı zamanda plan ve kural kavramlarından alabildiğine uzaklaşan, katma değeri yüksek ürünler üretmek yerine madenlerimizin ham madde olarak yurt dışına satılmalarını teşvik eden bir sektör kurgusunda, ülke kalkınmasına yönelik arzu edilen yarar elde edilebilir mi?

Ve son olarak, Türkiye'de yapılan madenciliğin ülke ekonomisine bir yarar sağlamadığını, üstelik ülkenin insanı ve doğası için ciddi tehlikeler oluşturduğunu iddia eden hiç de göz ardı edilemeyecek bir kesimin 'sömürge madenciliği' nitelemesi ve madencilikten vazgeçmemiz yönündeki talepleri ne ölçüde gerçekçidir.

Çalışmamızın son bölümünde, işte akıllardaki bu soruların cevaplarını vermeye çalışacağız.

10. TÜRKİYE'DE MADENCİLİK: FAYDA MI ZARAR MI?

Sömürgecilik Çağı geride kaldı ama mineral kaynaklar üzerindeki kontrol mücadelesi sona ermedi. Güce sahip olmanın en başta gelen unsurlarından biri olan madenleri elde edebilmek için, geçmişin egemenleri, genellikle silaha başvurdular. Günümüzdeyse, sömürünün, artık çok daha maliyetsiz yöntemleri var. Diğer taraftan, ideoloji, sömürüyü meşrulaştırmak amacıyla, tarihin her döneminde kullanıldı. Bunlar arasında en kullanışlı olanlardan biri de 1970'lerden itibaren neoliberalizmdi. Bu ideoloji, son 45-50 yıldır pek çok ülkenin madencilik sektörleri üzerinden silindir gibi geçti. Mineral kaynakların sahibi gelişmekte olan ya da az gelişmiş pek çok ülkenin madencilik sektörleri, liberalizasyona yönelik olarak yeniden yapılandırıldı ve dönüştürüldü. Yeniden yapılanan sektörler, kaynak ülkeden çok bunları katma değeri yüksek ürün haline getiren ülkelerin yararına iş gördü. Kaynak ülkeye kalan ise, genellikle, çevresel ya da toplumsal sorunlar oldu.

Büyük ölçüde ülkemiz için de geçerli olan bu sürecin bizdeki başlangıç noktası, Türkiye'nin 1930'lardan itibaren tırnaklarıyla kazıyarak oluşturduğu ulusal madencilik kuruluşlarının tasfiyesiydi. Bunların en başında ise Etibank geliyordu.

Ülkemiz madenciliğinde bir dönüm noktası: Etibank'ın tasfiyesi

Günümüzde, dünya madencilik endüstrisi, en fazla kırk kadar küresel madencilik şirketinin kontrolündedir. Bu şirketlerin önemli bir bölümü; ABD, İngiltere, Kanada, Avustralya gibi gelişmiş ülkelerde konumlanmıştır. Ancak Çin, Hindistan, Rusya, Meksika, Güney Afrika Cumhuriyeti ya da Brezilya gibi gelişen ülkelerin büyük madencilik şirketleri de küresel arenada söz sahibi olabilmektedir (Tablo 14).³⁶⁴

Bu ülkelerin neredeyse tamamında, madencilik endüstrisinin genel yapısı, -amiral gemisi olarak nitelendirilebilecek- bir ya da birkaç büyük madencilik kuruluşu ve bunların etrafında çok sayıda uzmanlaşmış irili ufaklı firmanın yer aldığı bir ekosistem biçimindedir. Endüstri, pek çoğu halka açık olan büyük oyuncular tarafından domine edilir ve sektörün ekonomiye katkısı esas olarak bu az sayıdaki büyük şirketten gelir.³⁶⁵ Bu yapı, özellikle amiral gemisi kuruluşlar tarafından yürütülen büyük ölçekli madencilik faaliyetlerinin uzmanlaşmış bir ağ sistemi tarafından desteklendiği ve bu yolla verimliliğin, teknoloji ve yeniliğin teşvik edildiği bütünlüklük bir endüstrinin gelişmesine katkı sağlar. Madenciliğin kendisine özgü yapısı

³⁶⁴ Nejat Tamzok, “Türkiye Varlık Fonu’nun ‘maden holdingi’ hedefi”, *Enerji-Politik.com*, 2020, <https://enerjipolitik.com/2020/07/03/turkiye-varlik-fonunun-maden-holdingi-hedefi/>.

³⁶⁵ Örneğin, Avustralya’daki büyük işletmeler 2023 yılında madencilik sektöründeki toplam katma değerın %73’ünü sağlamıştır. (Kaynak: Australian Small Business and Family Enterprise Ombudsman, *Contribution to Australian Gross Domestic Product*, <https://www.asbfeo.gov.au/small-business-data-portal/contribution-australian-gross-domestic-product>, Erişim: 8 Haziran 2025.

nedeniyle, bu model, küçük işletmelerin toplam katma değer in çoğunu sağladığı pek çok diğer endüstriye göre belirgin şekilde farklıdır.

Tablo 14. Uluslararası madencilik şirketlerinin piyasa değerlerine göre sıralaması³⁶⁶

Sıra	Şirket	Piyasa değeri (milyar dolar)	Ülke
1	BHP Group	117	Avustralya
2	China Shenhua	105	Çin
3	Rio Tinto	91	Avustralya-İngiltere
4	Southern Copper	75	ABD
5	Zijin Mining	67	Çin
6	Newmont	65	ABD
7	Agnico Eagle Mines	61	Kanada
8	Freeport-McMoRan	58	ABD
9	Ma'aden	49	S.Arabistan
10	Glencore	46	İsviçre
11	Grupo México	43	Meksika
12	Wheaton Precious Met.	40	Kanada
13	Bayan Resources	40	Endonezya
14	Vale	39	Brezilya
15	Barrick Gold	36	Kanada
16	Franco-Nevada	32	Kanada
17	Anglo American	30	İngiltere
18	Polys	30	Rusya
19	Cameco	30	Kanada
20	Nutrien	30	Kanada
21	Fortescue	29	Avustralya
22	Coal India	28	Hindistan
23	AngloGold Ashanti	24	G. Afrika
24	Antofagasta	23	İngiltere
25	CMOC	22	Çin
26	Gold Fields	22	G. Afrika
27	Normickel	20	Rusya
28	Vedanta	20	Hindistan
29	Shandong Gold	19	Çin
30	Kinross Gold	19	Kanada

Amiral gemileri arasında; Avustralya'da BHP Group, Rio Tinto ve Fortescue, Çin'de China Shenhua ve Zijin Mining, ABD'de Southern Copper ve Newmont, Kanada'da Agnico Eagle Mi-

nes, Meksika’da Grupo México, Endonezya’da Bayan Resources, Brezilya’da Vale, Hindistan’da Coal India, Güney Afrika Cumhuriyeti’nde AngloGold Ashanti ilk akla gelenler arasındadır.³⁶⁷ Bu şirketlerin, ortak bazı özellikleri bulunur: Çoğunun uzun madencilik geçmişleri vardır. Kurumsallaşma düzeyleri yüksektir. Genellikle çok sayıda madencilik ürününü bir arada çalışırlar. Faaliyet alanlarını sadece üretimle sınırlı tutmazlar; madenlerin zenginleştirilmesi, dağıtımı ve ticaretinde de söz sahibi olmak, piyasaları kontrol etmek isterler. Sermaye yapıları güçlüdür; bir kısmının kendi finans kurumları ya da en azından küresel bankalarda hisseleri bulunur. Mühendislik kaliteleri, proje deneyim ve yetenekleri gelişmiştir. Maden aramalarına, araştırma-geliştirmeye, insan kaynağına sürekli yüksek yatırımlar yaparlar. Çok sayıda ülkede faaliyet gösteren bu şirketlerin temel stratejileri, küçülme değil büyüme yönündedir. Bir taraftan yurt içi ya da yurt dışında benzer faaliyet gösteren şirketleri satın alarak yatay yönde, diğer taraftan, üretimden satışa tüm tedarik zinciri boyunca dikey yönde tekel yapılarını geliştirmek isterler ve bu amaca yönelik davranırlar.

Bu şirketlere, kamu ya da özel sermayeye ait olsunlar, bulundukları ülkelerin ‘milli şampiyonları’ gözüyle bakılır. Varlıkları,

³⁶⁷ Globenewswire, *Market Analysis on Australia Mining Sector Market Size and Forecast - In Terms of Value, Volume, Segment Market Share, and Forecast, 2023-2030 - Market Analysis by RationalStat*, 4 Ekim 2023, <https://www.globenewswire.com/news-release/2023/10/04/2754965/0/en/Market-Analysis-on-Australia-Mining-Sector-Market-Size-and-Forecast-In-Terms-of-Value-Volume-Segment-Market-Share-and-Forecast-2023-2030-Market-Analysis-by-RationalStat.html>, Erişim: 8 Ağustos 2025; EPA (United States Environmental Protection Agency), Mining Sector Information, <https://www.epa.gov/smartsectors/mining-sector-information>, Erişim: 8 Haziran 2025; BRIMCO, Top 10 US Mining Companies – A Comprehensive Guide for 2025, <https://www.brimco.io/mining/us-mining-companies/>, Erişim: 8 Haziran 2025; LISTCORP., *ASX Materials, Metals & Mining Companies*, <https://www.listcorp.com/asx/sectors/materials>, Erişim: 8 Haziran 2025; IBISWorld, *Mining - Market Research Report (2015-2030)*, Haziran 2025, <https://www.ibisworld.com/australia/industry/mining/55/>, Erişim: 8 Haziran 2025.

bulundukları ülkeler tarafından 'ulusal egemenlik' kapsamında değerlendirilir ve tüm dünyada rekabet edebilmeleri için menşei oldukları devletler tarafından korunurlar. Kendi hükümetleri tarafından bölünüp parçalanacakları asla akla gelmez; tam tersine diğer ülkelerdeki piyasaların serbestleşmesinden yararlanmaları ve daha da büyümeleri, küresel ölçekte faaliyet gösterebilmeleri teşvik edilir.

Türkiye'de ise 1980'ler sonrası madencilik politikalarını kurgulayan ya da 2000'ler boyunca bu politikaları agresif şekilde uygulayan siyasi iktidarlar, madencilik sektörünün kendisine özgü karakterini dikkate almadılar. Dolayısıyla, oluşturdukları yeni yapıyla, aslında, yukarıda sıraladığımız büyük şirketlere alan açmakta olduklarının da farkına varamadılar. Neticede, sahip olduğumuz mineral kaynaklar dikkate alındığında küresel ölçekte rekabet edebilecek ve ülkemizin 'ulusal şampiyonu' olabilecek yapıdaki bir madencilik kurumu, Etibank, akıldışı politikalarla paramparça edildi. Ortaya çıkan yeni yapıda Türkiye'deki madencilik sektörünün herhangi bir şekilde dünyayla rekabet edebilme şansı artık kalmamıştı.

İşin gerçeği, 90 yıl önce Cumhuriyetin ilânından 12 yıl sonra kurulan Etibank'ın kurumsal yapısı, yukarıda aktardığımız küresel şirketlerden çok da farklı değildi. Zaman içerisinde pek çok mineral kaynağını, hatta elektrik üretimini ve madencilik sektörünün finansmanını sağlayacak bir bankayı da bünyesinde toplayan dev bir kuruluş haline getirilmişti. Cumhuriyet yönetimi, son derece isabetli bir kararla, eğer sürdürülebilseydi bugün küresel arenada söz sahibi olabilecek kurumsal bir yapıyı gelecek kuşaklar için hazırlayabilmişti. Ama sürdürülemedi; Etibank, 2000'li yılların başında esen küresel rüzgârlara kurban gitti, fırsat kaçtı. Sahip olduğu pek çok maden işletmesi satıldı ya da kapısına kilit vuruldu; içi boşaltılan bankacılık kısmı kapatıldı. 2000'li yıllarla birlikte Kurumun beli tamamen kırıldı. Başta krom, bakır, gümüş, alüminyum rezervleri olmak üzere ne varsa mevcut tesislerle birlikte satıldı, borların

dışında hiç bir şey bırakılmadı. Ve elbette bu süreç, dünyada neoliberal rüzgârların estiği bir dönemde tamamlandı. Başta eskinin sömürgecileri olmak üzere pek çok ülke, madencilik sektöründe kendi amiral gemilerini korumaya alırken, Etibank -borlar dışında- yok edildi. Borlar ise, kamuoyunun çok geniş bir bölümü için -neredeyse ülke bağımsızlığı ile eşdeğer görülen- simgesel önemi nedeniyle, bu tasfiyenin dışında bırakılmak zorunda kaldı.

Elbette, Etibank'ın akıbeti, Türkiye madenciliğinde yakın dönemde yapılan en büyük hata oldu. Bunun bir hata olduğunun açık itirafını ise 2021 yılında Türkiye Varlık Fonu'nun o dönemki genel müdürünün, Fon'un bünyesinde kurulan Maden Holding'in faaliyetlerine ilişkin açıklamalarında bulabilmek mümkün:

“Madende direkt kendi kaynağımızı çıkarıyoruz. Bu ilk defa olmuyor. Eti Maden'in kuruluşuna gidelim. Madenciliğin güçlü olmadığı ve devletin güçlü bir şekilde bu sektörde olmadığı ülkelerin gelişmesi mümkün değil. Biz burada parçalı yapıları değil de nasıl büyük bir maden holdingi oluştururuz ona bakıyoruz. Türkiye'den de Vale, BHP Billiton gibi şirketler rahat çıkar. Çünkü Türkiye Tetis kuşağı denilen kıtaların sıkıştığı bir alanda. Bunların sıkıştığı alanda da madenler yüzeye geliyor ... burada devletin gelir yaratan bir model yaratması gerekiyor. Biz burada altın, gümüş ve bakır gibi kıymetli madenlere bakıyoruz. Sonrasında Maden Holding'i Türkiye'de, Kanada'da ve Londra'da halka açarak bir değer yaratacağız.”³⁶⁸

Daha tasfiyesinin üzerinden sadece 16 yıl geçmişken,

³⁶⁸ “Genel Müdür Sönmez ile A'dan Z'ye Varlık Fonu”, *BloombergHT*, 1 Aralık 2020, <https://www.bloomberght.com/tvf-ceo-sonmez-2021-de-yeni-bono-ihraci-surecine-girecegiz-2269722>, Erişim: 1 Haziran 2025.

Etibank'a benzer bir yapının yeniden tesis edilmeye girişilmesi ve üstelik bu girişimin Etibank'ı tasfiye eden aynı siyasi erk tarafından gündeme getirilmesi, elbette, yapılan hatanın en bariz itirafı niteliğindedir. Neticede, Türkiye Varlık Fonu'na bağlı TVF Maden Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi 2020 yılında kurulur ve kuruluş amaçları arasında maden aramalarından işletmeciliğine, cevher zenginleştirmeden ticaretine kadar bir maden şirketinin yapabileceği bütün faaliyetler tanımlanır. Şirketin hedeflediği madenler arasında; bor tuzlarından kömüre, nadir toprak elementlerinden altın ve gümüş gibi değerli olanlar dâhil tüm metal cevherlerine kadar son derece geniş bir yelpaze yer alır. Sektördeki liberalizasyon sürecinin tamamlanmasının üzerinden çok da uzun bir süre geçmeden Devletin madencilik sektörüne yeniden dönüş yapma niyetinin ilân edilmesi, son derece şaşırtıcıdır. Ancak, yukarıda aktardığımız gelişmeler üst üste konulduğunda, bir zamanların Etibank'ı benzeri bir oluşumun hedeflendiği ve bu alanda bir 'milli şampiyon' yaratma niyetinin akla geldiği söylenebilir. Ancak, çok geç kalındığı da açıktır. Yeni sömürgeciliğin yöntemleri gayet güzel işlemiş ve hedefine ulaşmıştır. Türkiye'de madencilik sektörü yeniden yapılandırılmış ve sonuçta rekabet gücü yüksek kurumsal yapılara sahip olmayan, hiçbir zaman küresel bir aktör olamayacak cılız ve güçsüz bir sektör yapısı ortaya çıkmıştır. Bu yapı içinde, bir kısmı yabancı sermayeli olmak üzere yüzlerce irili ufaklı firma önlerine çıkan binlerce maden yatağını eşelemekte ve doğal olarak ortaya ülke yararına dış dokunur bir sonuç çıkmamaktadır.

Dünyayla rekabet edebilmesi mümkün olmayan yeni bir sektör yapısı

Etibank, dönemin küresel rüzgârlarına kurban gitti. Her ülke kendi şampiyon şirketlerini korurken, yeni sömürgecilik çağının yöntemlerini fark edemeyen yönetimler, Türkiye madencilik sektöründe bir daha yerine kolay konamayacak kurum-

sal bir yapıyı kendi elleriyle ortadan kaldırdılar. Nihayetinde, Türkiye madencilik sektörü, yeni yüzyıla birlikte ve oldukça kısa sayılabilecek bir zaman diliminde, kamu ağırlıklı bir yapıdan özel sektörün egemen olduğu bir yapıya dönüştürüldü. Kamu, bor madenleri ve bir ölçüde kömür dışında kalan tüm madenlerden çekildi. Ortaya çıkan yeni sektör yapısında ise Türkiye'nin artık ne maden kaynaklarından ülke ekonomisi için en yüksek yararı sağlayabilmesi ne de küresel ölçekte rekabet edebilmesi mümkündü.

Yaşanan dönüşüm sürecinde, sektördeki iş yerleri önemli oranda el değiştirdi. 2023 yılı itibarıyla, Türkiye madencilik sektöründe faaliyet gösteren yaklaşık 7 bin civarındaki iş yerinin artık sadece %2 kadarı kamuya ait.³⁶⁹ Öte yandan, kamunun dışındaki iş yerleri büyük oranda küçük ölçekli özel sektör firmaları tarafından çalıştırılmakta ve bu firmaların %42,9'u 20 kişiden daha az çalışan istihdam etmekte.³⁷⁰ Bu firmalar, çoğunlukla, kurumsallaşma düzeyleri zayıf, madencilik deneyimleri çok da eskilere gitmeyen, mühendislik kaliteleri düşük, proje geliştirme deneyim ve yetenekleri sınırlı yapılardır. Çoğu firmanın sermaye yapısı yetersizdir. Dolayısıyla, insan kaynağına, aramaya, araştırma-geliştirmeye, iş güvenliğine ve çevreye yatırımlar, bu firmalar tarafından sınırlı ölçülerde yapılabilmekte, bu tür harcamalar genellikle maliyet arttırıcı unsurlar olarak görülmektedir. Teknolojiye ve mekanizasyona yatırım yapmamaları ve kâr artışlarını verimlilikte değil çoğunlukla emek yoğun sistemlerde aramaları, sektörün gelişimine engel olmaktadır. Esnek ve kuralsız çalışma, işçiyi başka işverene kiralama, taşeronlaştırma gibi

³⁶⁹ Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Madencilik İş Kolunda Faaliyet Gösteren İşyeri ve İşçi Sayıları*, <https://www.mapeg.gov.tr/Sayfa/Madenistatistik>, Erişim: 1 Nisan 2025.

³⁷⁰ Türkiye İş Kurumu, *Madencilik ve Taş Ocakçılığı Sektörü İşgücü Piyasası Raporu*, 2021.

yöntemler yaygındır. Şüphesiz, sektörde faaliyet gösteren nitelikli kuruluşlar da mevcuttur. Ancak, sayıları parmakla gösterilecek kadar az olan bu kuruluşların varlığı, sektörün genel fotoğrafını değiştirmeye yetmemektedir.

Bununla birlikte, madencilik endüstrisinde 'kurumsal kültür', diğer pek çok endüstriden farklı olarak son derece belirleyici bir unsurdur. Madencilik, uzun birikim ve deneyime, güçlü finansal yapılara sahip büyük ölçekli kuruluşları gerektirmektedir. Bu endüstrinin doğası; etkin, verimli ve güvenli madencilik faaliyetlerinin, uzun kurumsal geçmişe sahip kuruluşlar tarafından yapılabilmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır. Sektördeki ortalama firma ölçeğinin madencilikte gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında ciddi oranlarda küçük olması, ülke madenlerinin sürdürülebilir doğal kaynak yönetimine uygun bir anlayış içerisinde değerlendirilebilmesi imkânını büyük ölçüde ortadan kaldırmakta ve bu durum kaynak kayıplarına, verimsizliğe, çevre ve iş güvenliği sorunlarına yol açmaktadır.

Firma ölçeğinin madencilik sektörünün verimliliği bakımından önemli bir parametre olduğu, özellikle kamu kurumlarının parçalanarak özelleştirilmeleri sonrasında belirgin şekilde ortaya çıkmış, 'firma ve işletme ölçeklerinin büyütülmesinin özendirilmesi' hedefine Dokuzuncu Kalkınma Planı'ndan itibaren yayınlanan tüm planlarda yer verilmiştir.³⁷¹ Onuncu Kalkınma Planı'nda yer alan '*küresel ölçekli ve rekabet gücü yüksek madencilik şirketlerinin oluşturulması desteklenecektir*' ifadesi³⁷² ise var olan kurumsal yapıların ortadan kaldırılma-

³⁷¹ Devlet Planlama Teşkilatı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013* (Ankara, 2006), 81; Kalkınma Bakanlığı, *Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018* (Ankara, 2013), 107; T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *On Birinci Kalkınma Planı, 2019-2023* (Ankara, 2018), 115; T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *On İkinci Kalkınma Planı, 2024-2028* (Ankara, 2023), 135.

³⁷² Kalkınma Bakanlığı, *Onuncu Kalkınma Planı*, 107.

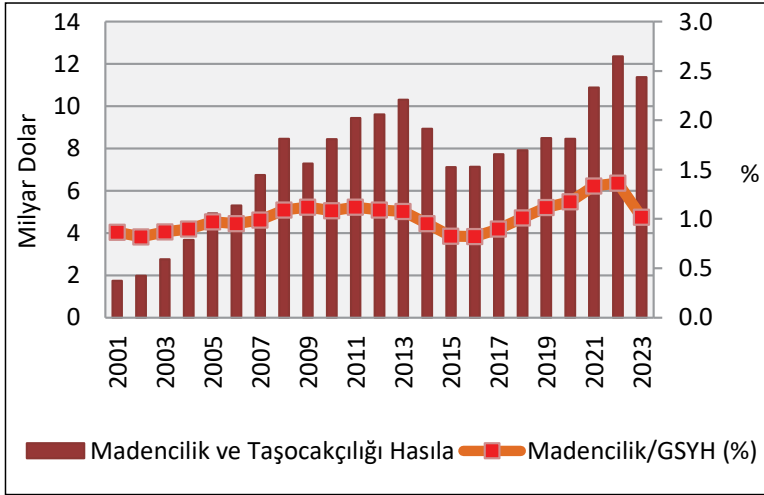
sına dair yapılan hatalara ilişkin açık bir öz eleştiri niteliğindedir.

Neticede, ortaya çıkan yeni sektör yapısıyla, ülke ekonomisine önemli ölçüde bir katkının yapılabilmesi mümkün değildi; ni-tekim bu gerçek zaman geçtikçe daha iyi anlaşıldı.

Güçsüz ve ekonomiye katkısı sınırlı bir madencilik sektörü

Ülkemiz madenciliğini yönetenler, sektörün ekonomiye olan katkısını, -daha teknik bir ifadeyle Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla (GSYH) içindeki payını- artırmayı, öncelikli hedefleri arasında sayarlar. Bu amaçla, genellikle, madencilikte gelişmiş olan ABD, Kanada ve Avustralya gibi ülkeler örnek olarak verilir ve sektörün payının bu ülkelerde mevcut olan düzeylere getirilmesi gereği vurgulanır. Bununla birlikte, ülkemiz madencilik sektörünün 2000’li yıllardan itibaren ortaya çıkan yeni yapısında, sürekli tekrarlanan bu hedefe ulaşılması mümkün olmadığı gibi, yıllar içerisinde anlamlı bir gelişmeye de şahit olunamadı. Türkiye madenciliğinin ‘*istenilen düzeye ulaşamadığı*’, aslında, sektörün yöneticileri ve özel sektör temsilcileri tarafından da itiraf edilmekte ve ‘*gelişmiş ülkelerde madenciliğin GSMH içindeki payının ABD’de %4,5, Kanada’da %7,5 Avustralya’da %13’ün üzerinde yer alırken Türkiye’de %1’er düzeyinde olduğu*’ şeklindeki alışıldık cümle her fırsatta ifade edilmekte.³⁷³

³⁷³ Dünya Gazetesi’nden alıntılanan: Maden Dergisi, “Madenciliğin GSYH’deki Payı Gelişmiş Ülkelerin Onda Biri”, *Türkiye Madenciler Derneği, Sektörden Haberler Bülteni*, Sayı: 102 / Aralık – Ocak – Şubat 2025, 32; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, *Türkiye Madencilik Sektörü Gelişim Raporu (2020)*, TOBB Yayın No :2021/25, ISBN NO :978-605-137-862-6, 13-14.

Şekil 11. Madencilik sektörünün GSYH içindeki payı, 2001-2023

Gerçekten de Türkiye madencilik sektörünün GSYH içindeki payı, dönüşümün hızlandığı 2000'li yılların başlarında %1 civarındayken, 2023 yılında da yine yaklaşık aynı düzeylerde seyretmekte (Şekil 11). 2000-2023 arasındaki 24 yıllık dönemde ise madenciliğin GSYH içindeki ortalama payı tam olarak %1 seviyesinde oldu.³⁷⁴ Dolayısıyla, dönem boyunca sektörde yaşanan tüm liberalizasyon girişimleri, sayısız mevzuat değişikliği, her türden teşvik, kamu denetiminin zayıflatılması ve benzerleri ile birlikte yürüyen neoliberal dönüşüm sürecinin sonunda, sektörün ülke ekonomisine olan katkısı bir arpa boyu artırılabilmiş değil. Öte yandan, madenciliğin milli gelir içindeki payının, Osmanlı'nın son döneminde, hemen Birinci Dünya Savaşı öncesi 1913 yılı itibarıyla bile %0,77 düzeyinde olduğu dikkate alındığında, dönüşümün arkasındaki iddiaların ne kadar abartılı olduğu bir kez daha ortaya çıkmakta.³⁷⁵

³⁷⁴ Çalışmanın yapıldığı Haziran 2025 tarihi itibarıyla madenciliğin GSYH içindeki payına ilişkin 2024 yılı verileri henüz resmi olarak açıklanmamıştır.

³⁷⁵ Eldem, *Harp ve Müttareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, 6.

Ekonomiye katkısı oransal olarak artmamakla birlikte, madencilik üretimleri ve dolayısıyla sektörün toplam hâsılası -miktar olarak- dönem boyunca artmıştır. Ancak, hâsıla artışlarının sektörel verimlilikten kaynaklandığını söyleyebilmek mümkün değildir; bu artışlar büyük ölçüde ham madde fiyatlarındaki dönemsel yükselişlerden kaynaklanmıştır. Bu bakımdan en çarpıcı gelişme ise 2002-2007 döneminde yaşanan fiyat artışlarına ilişkindir. Bu dönemde, fiyatlar; bakırda 4,6 kat, kurşunda 5,7 kat, nikelde 5,5 kat, çinkoda ve demir cevherinde 4,2 kat, alüminyumda 2 kat, altında 2,2 kat, gümüşte 2,9 kat ve kömürde 2,5 kat artış göstermiştir.³⁷⁶ Kamunun elindeki metal sahalarının özel sektöre satışının hemen sonrasında gelişen bu fiyat artışları neticesinde, Türkiye madencilik sektörünün GSYH'ya katkısı 2000'li yılların başında 2 milyar dolar civarındayken 2008 yılında 8,5 milyar dolar düzeyine kadar tırmanmıştır. Ancak, 2007 sonrası yıllarda bu denli yüksek ve uzun süreli fiyat artışları görülmemiş ve dolayısıyla 2008 sonrasında madenciliğin katkısı ham madde fiyatlarına bağlı olarak 7-12 milyar dolar aralığında salınmıştır.³⁷⁷

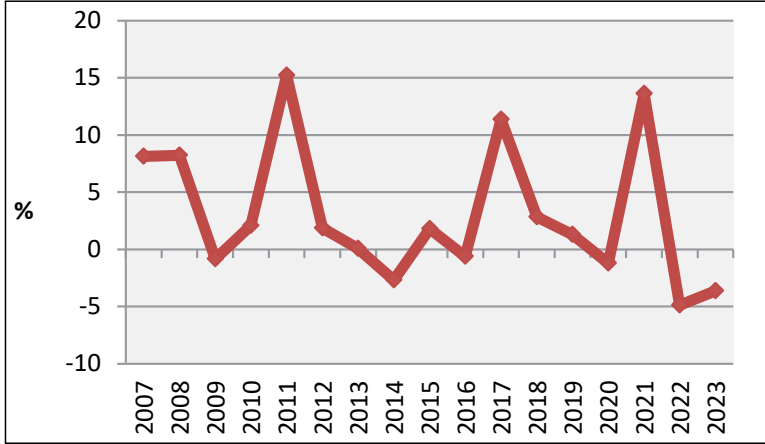
Diğer taraftan, madencilik üretim hacmindeki dalgalanma³⁷⁸ ve dolayısıyla toplam hâsılanın yıllar itibarıyla izlediği son derece istikrarsız gelişim dikkate alındığında (Şekil 12 ve Şekil 13), sektörel büyümenin; verimlilik, teknoloji kullanımı ya da benzeri iç dinamiklerden değil, büyük ölçüde fiyat düzeyleri

³⁷⁶ World Bank, *World Bank Commodities Price Data (The Pink Sheet)*, 2025, <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/18675f1d1639c7a34d463f59263ba0a2-0050012025/world-bank-commodities-price-data-the-pink-sheet>, Erişim: 5 Haziran 2025.

³⁷⁷ TÜİK, *Ulusal Hesaplar, Gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre A21 düzeyinde cari fiyatlarla değer, pay, değişim oranı, 1998-2023*, (Üretim yöntemi ile yıllık GSYH, 2009 bazlı), 2023; Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, *Madenciliğin GSYH İçindeki Payı*, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret>, Erişim: 3 Mart 2025.

³⁷⁸ TÜİK, *Aylık Sanayi Üretim Endeksi (2021=100) (NACE Rev.2)*, 2023.

ya da konjonktürel dış talep gibi harici faktörlerden kaynaklandığı daha iyi anlaşılabilir. 2000-2023 döneminde, sektördeki büyüme oranları %15,2 ile %-14,7 gibi son derece geniş bir aralıkta değişmiş olup³⁷⁹, bu istikrarsızlığın son yıllarda giderek daha da arttığı gözlenmektedir. Dolayısıyla, böyle bir gelişimin, sektörün yapısal özelliklerinden kaynaklandığı ve sürdürülebilir olmadığı da son derece açıktır.

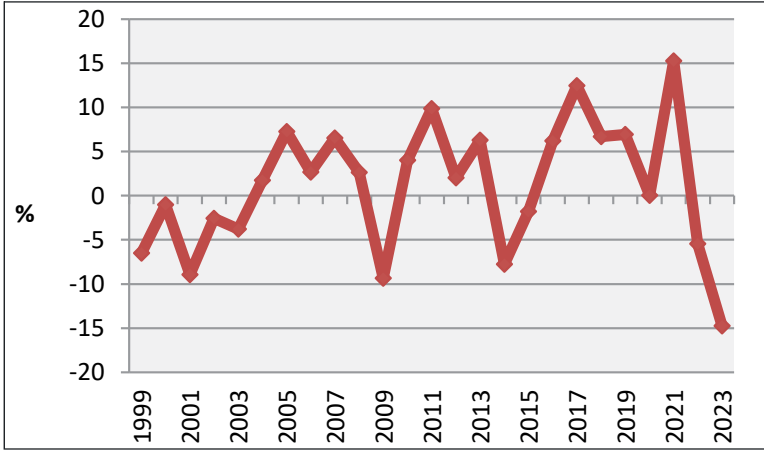

Şekil 12. Madencilik üretim endeksinde yıllık değişim, 2007-2023

Ve elbette böyle bir yapıda, “madencilik sektörünün Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içindeki payının mevcut %1-1,5 seviyelerinden 10 yılda %10’a çıkarılması ... [bunun için] 100 milyar dolarlık yatırım öngörülmesi ... [bu durumda] yıllık maden ve entegre üretim gelirinin 150 milyar dolara ulaşabileceği, ithalatın 15 milyar dolara düşürülebileceği ve 500.000 kişiye istihdam sağlanabileceği”³⁸⁰ benzeri öngörüler ise aşırı hayalcilikten öteye gidemeyecektir.

³⁷⁹ TÜİK, Ulusal Hesaplar, Gayrisafi yurt içi hasıla, Gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre A21 düzeyinde zincirlenmiş hacim, endeks ve değişim oranları, 1998-2023, 2023.

³⁸⁰ MÜSİAD, Kimya, Metal ve Maden Sektör Kurulu Raporu 2025 - Türkiye Madenciliği: Orta Vadeli Plan, Strateji ve Hukuksal İyileşme Yol Haritası, ed. Ahmet Emre Küme ve Emir Furkan Gündoğdu (2025).

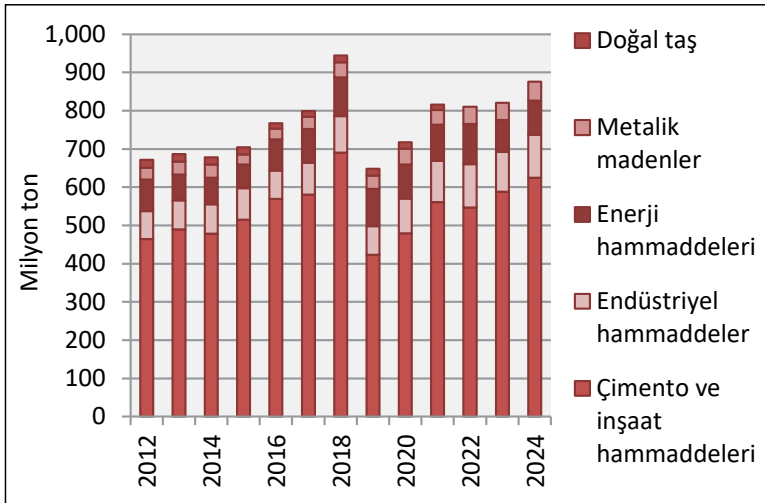
Şekil 13. Madencilik ve taşocakçılığı yıllık hâsıla yüzde değişim oranları, 1999-2023

Diğer taraftan, toplam madencilik sektörü hâsılasının asıl büyük bölümü sadece 3 kalemden; linyit kömürü, doğal taş ve altın üretiminden gelmektedir³⁸¹ ve 2000'ler boyunca elde edilen hâsıla artışında, 2001 yılından itibaren devreye giren altın üretimi ciddi bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, parasal değer olarak değil de miktar olarak ele aldığımızda, Türkiye aslında büyük ölçüde taş toprak üretmektedir (Şekil 14). MAPEG'in kayıtlarına bakılırsa, Türkiye'de 2024 yılında yaklaşık 900 milyon ton madencilik üretimi yapılmış olup, bunun neredeyse dörtte üçünü (%75) kalker, kumtaşı ya da mermer gibi inşaat sektörüne yönelik ham maddeler oluşturmuştur.³⁸² Bunlardan sadece kalker üretimi, tek başına Türkiye maden-

³⁸¹ Altın Madencileri Derneği, *Ekonomiye Katkı Sıralamasında ilk 10 Maden*, <https://altinmadencileri.org.tr/ekonomiye-katki-siralamasinda-ilk-10-maden/>, Erişim: 10 Haziran 2025.

³⁸² Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Maden Üretim Değerleri*, Erişim: 1 Nisan 2025, <https://www.mapeg.gov.tr/Sayfa/Madenistatistik>; MTA Genel Müdürlüğü Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı, *Madencilik Sektörüne Ait Temel Ekonomik Göstergeler – 2023*, Hazırlayan: Betül Gençbay (Ankara, Haziran 2024).

cilik üretiminin miktar olarak %60'ına karşılık gelmektedir. İnşaat ham maddelerini %13 ile endüstriyel ham maddeler ve -çok büyük bir kısmı linyit üretimi olmak üzere- %10 ile enerji ham maddeleri izlemektedir. Metalik madenlerin toplam üretim içindeki payı %5,6 düzeyindedir. Dolayısıyla, Türkiye'de madencilik, büyük ölçüde inşaat sektörüne ham madde sağlamaya yönelik yapılmakta olup, bu haliyle '*yükte ağır pahada hafif*' maddelerin üretimine yönelmiştir (Tablo 15).

Şekil 14. Maden üretim değerleri, 2012-2024

Yine MAPEG'in kayıtlarına bakılırsa, bu yapı, en azından son 12 yıldır neredeyse hiç değişmemiş ve taş-toprak üretiminin payı %70'ler düzeyinde seyrederken, daha değerli olan metalik madenlerin üretimi ise %5 civarında olmuştur. Türkiye'nin son 12 yıldaki (2012-2024) tüvenan maden üretimlerini incelediğimizde, miktar bazında toplamda yaklaşık %34 artmış olduğunu görürüz. Ancak, aynı dönemde tüvenan üretimler; bakırda %29, kromda %25, kurşunda %16, manganezde %65, gümüşte (metal) %66, antimuanda %37 oranında gerilemiştir. Dolayısıyla, Etibank'tan koparılan büyük parçalar

arasında yer alan bakır, krom, kurşun, alüminyum ve gümüş üretimlerinde (tüvenan) özelleştirmeler sonrasında gerilemeler yaşanmıştır. Metalik madenler tarafında, sadece altın, nikel, çinko ve boksitte önemli ölçekte üretim artışları vardır. Endüstriyel ham maddeler tarafında ise sadece trona, bentonit, fosfat ve grafitte anlamlı olabilecek artışlar yakalanabilmiştir. Son yılların gözde minerali grafit üretimi ise 12 yıl öncesine göre %16 oranında gerilemiştir. Aynı dönemde, çimento ve inşaat ham maddeleri üretimi ise yaklaşık %35 oranında artmış, bu kategori altındaki kalkerde %43 oranında bir artış söz konusu olmuştur. İleri teknoloji madenleri olarak anılan nadir toprak elementleri, germanyum, galyum, indiyum, litium, platin, paladyum, renyum, titanyum, tungsten, kobalt ve benzeri minerallerin üretiminde ise herhangi bir hareket olmamıştır.³⁸³ Bu sonuncu mineraller, yöneticilerin dilinden düşmemekle birlikte, sektör toplantılarındaki power point sunumlarından öteye gidememektedir. Sektörün mevcut yapısı, taş-toprak üretimine takılı kalmış, yüksek değerli mineralerin üretiminin yanına bile yaklaşmamaktadır.

³⁸³ Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Maden Üretim Değerleri*.

Tablo 15. 2024 yılında Türkiye’de üretilen madenler³⁸⁴

Kategori	Maden
Enerji ham maddeleri	Taşkömürü, linyit, asfaltit, bitümlü şist
Doğal taş	İgnimbirit, Mermer, Oniks, Traverten, Andezit, Bazalt, Granit, Dekoratif taş, Mozaik, Kayrak, Serpantin, Yapıtaşı, Diyabaz, Gabro
Çimento ve inşaat ham maddeleri	Kalker, Kumtaşı, Dolomit, Marn, Pirofillit, Tras, Şist, Bazalt (mıcır), Andezit (mıcır), Breş, Gnays, Konglomera, Amfibolit, Tuğla kiremit kili, Diğer killler
Metalik madenler	Altın, Antimuan, Alüminyum, Boksit, Bakır, Çinko, Demir, Gümüş, Krom, Kurşun, Manganez, Nikel, Pirit
Endüstriyel ham maddeler	Alçıtaşı, Barit, Bentonit, Bor, Çört, Diyatomit, Feldispat, Fluorit, Fosfat, Grafit, Kalsedon, Kalsit, Kaolen, Kuvars, Kuvars Kumu, Silis kumu, Kuvarsit, Manyezit, Hidromanyezit, Mika, Montmorillonit, Olivin, Dünit, Perlit, Pomza, Radyolarit, Sepiyolit, Sileks (Çakmaktaşı), Sodyum sülfat (Soda), Stronsiyum Tuzu, Talk, Trona, Turba, Vermikülit, Zeolit, Zımpara, Diyasporit, Kaya tuzu, Kaynak tuzu, Göl tuzu, Deniz tuzu, Magnezyum Tuzu

³⁸⁴ Ibid.

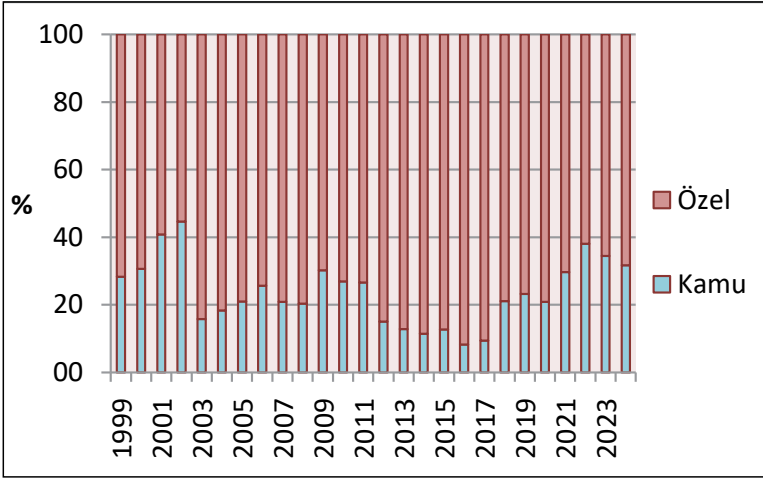
Kömürde ise saha özelleştirmeleri sonrasında beklenen atılım gerçekleştirilememiştir. Kamu işletmeleri özel firmalar tarafından satın alınmış, ancak yeni üretim yatırımları beklenilen seviyelerde olmamıştır. Taşkömürü üretimi 2000’li yıllar boyunca 2 katından fazla gerilemiş, linyit üretimi -dalgalı bir seyir izlemekle beraber- büyük ölçüde yerinde saymıştır. Özel sektör ağırlıklı yapıda, yerli kömürün ülkemiz enerji talebini karşılamadaki payı her yıl biraz daha geriye düşmektedir. Kömür sahalarının kamudan özel sektöre devrine dair asıl büyük ölçekli özelleştirmelerin yapıldığı 2013-2014 döneminin hemen öncesinde %14 civarında olan kömür üretiminin Türkiye enerji tüketimini karşılama oranı, günümüzün özel sektör ağırlıklı yapısında %10’un da altına gerilemiştir.³⁸⁵

Sektörde yatırım, istihdam ve teknoloji sorunu çözülüyor

Sektördeki sabit sermaye yatırımlarının gelişimi, dönüşümü tam olarak yansıtmakta (Şekil 15): 1980 yılında yatırımların %95’i kamu tarafından yapılırken, bu oranlar 2000 yılında %30 kamu-%70 özel sektör, 2010 yılında %27 kamu-%73 özel sektör ve 2017 yılında ise %10 kamu-%90 özel sektör şeklinde gerçekleşti. Öte yandan, ülkede devam etmekte olan uzun süreli ekonomik kriz nedeniyle, -sermaye yapısı güçsüz- özel sektörün yatırımlarında 2017 sonrasında gerileme başladı ve kamunun payı 2018 yılından itibaren %20’nin ve 2021 yılından itibaren %30’un üzerine çıktı.³⁸⁶

³⁸⁵ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı – Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, *Ulusal Enerji Denge Tabloları – 1970-2022*; Türkiye Kömür Üreticileri Derneği, *Türkiye’de ve Dünyada Kömür – 2024*, https://www.komurder.org/uploads/Haber-Galerisi/2024/turkiye-dunya-komur/dunyada_turkiyede_komur-int.pdf.

³⁸⁶ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Temel Ekonomik Göstergeler – 1963-2024*, <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1542268521132-a9825b93-fa4c>, Erişim: 10 Haziran 2025.

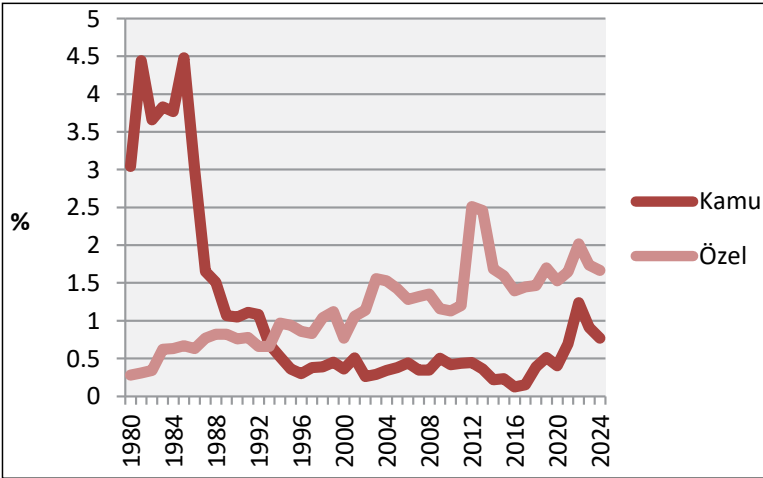
Şekil 15. Madencilik sektöründe sabit sermaye yatırımları, 1999-2024

Sınırlı sermayeye sahip küçük ya da orta ölçekli firmaların ağırlıklı olduğu sektörde, doğal olarak yatırım hacmi de dönem boyunca son derece cılız kaldı. Etibank özelleştirmelerinin hız kazandığı yıl olan 2003'te özel sektör madencilik yatırımlarının Türkiye'deki toplam yatırımlar içindeki payı %1,6 düzeyindeyken, 2003-2023 arasındaki 20 yıllık dönemde bu oran ortalama %1,7 ile neredeyse yerinde saydı (Şekil 16).³⁸⁷ Dolayısıyla, dönüşüm sonrasında özel sektör yatırımlarında beklenen artış -üstelik dönem boyunca altın madenciliğinde yaşanan yatırım patlamasına rağmen- gerçekleştirilemedi.

Öte yandan, her ne kadar 2000'li yıllarda Türkiye madenciliğinde yabancı sermayeli şirket sayısında ciddi bir artış olduysa da, -altın madenciliği dışında- sektöre önemli ölçülerde bir yabancı sermaye girişi olduğunu söyleyemeyiz. Doğrudan

³⁸⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Temel Ekonomik Göstergeler – Sabit Sermaye Yatırımları, 2024, <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1594716589132-d3a64e97-2238>, Erişim: 5 Haziran 2025.

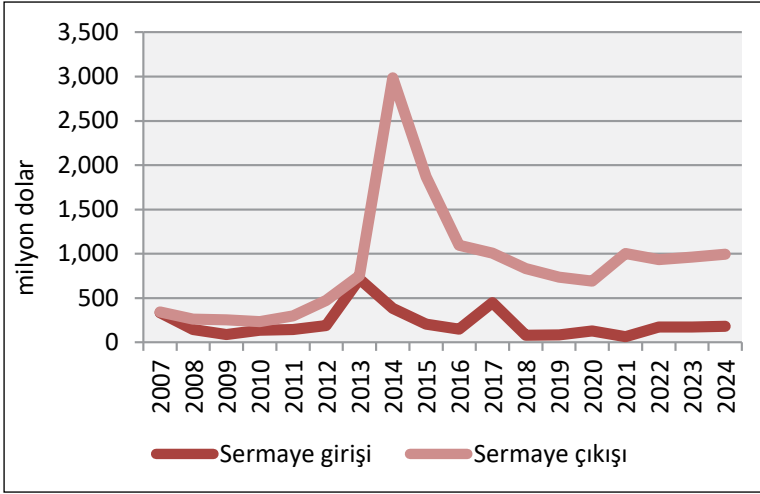
yabancı sermaye girişi, 2007-2024 arası dönemde toplam 3,8 milyar dolar düzeyinde oldu. Bu miktar, aynı dönemde ülkeye giren toplam yabancı sermayenin sadece %2,3'ü ve sektördeki toplam sabit sermaye yatırımlarının ise %4,9'una karşılık gelmekte. Bununla birlikte, aynı dönemde, yabancı sermaye girişlerinin yaklaşık 4 katı kadar yurt dışına sermaye çıkışı yaşandı (Şekil 17).³⁸⁸ Dolayısıyla, aslında, Türkiye madencilik sektörüne doğrudan yabancı sermaye girişi, büyük ölçüde altın madenciliği için söz konusu oldu. Diğer madenlerde ise ne kamu ne de yerli özel sermaye yeterli yatırımı yapamayınca, Türkiye, -bu yeni sektör yapısında- sahip olduğu mineral zenginliğinden yeterince yararlanamamış oldu. Bununla birlikte, bu sonucun, dönüşümü önerenler tarafından da öngörülmüş ve zaten bunun hedeflenmiş olduğu da açıktır.

Şekil 16. Madencilik yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı, 1980-2024

³⁸⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *Temel Ekonomik Göstergeler – 1963-2024*.

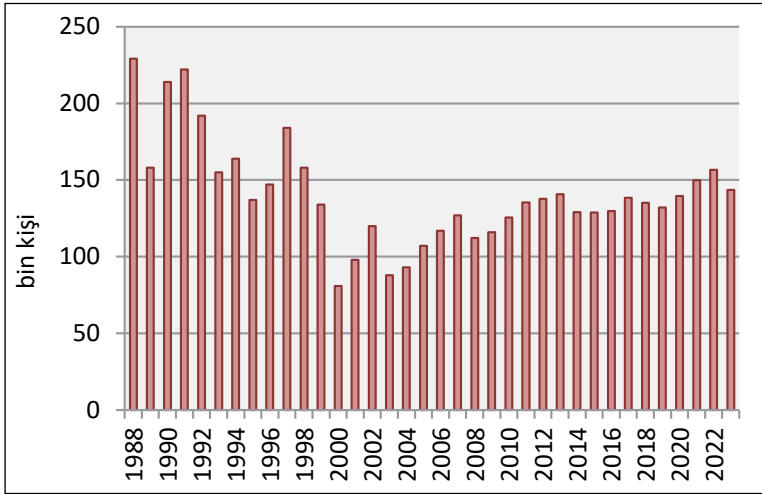
Dolayısıyla, dönüşüm sonrasında sektörde kayda değer bir yatırım olmayınca, beklenen düzeyde bir istihdam da yaratılamadı. Sektörde, 1988 yılında 229 bin seviyesinde olan çalışan sayısı 2000 yılı sonrasında yaklaşık 100-150 bin aralığında seyretti (Şekil 18). 2023 yılında ise -yaklaşık %12'si kamu işçisi olmak üzere- toplam 143.504 kişi oldu.³⁸⁹

Şekil 17. Madencilik sektörü doğrudan yatırım hareketleri, 2007-2024

³⁸⁹ 1988-1999: TÜİK, İstihdam, İşsizlik ve Ücret, İstihdam edilenlerin yıllar ve cinsiyete göre iktisadi faaliyet kolları, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108>, Erişim: 13 Haziran 2025; 2000-2003: Tamzok, “Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal Dönüşüm ve Sonuçları.”; 2004-2007: TÜİK, İstihdam, İşsizlik ve Ücret, İstihdam edilenlerin yıllar ve cinsiyete göre iktisadi faaliyet kolları, NACE Rev.2, İstatistik Veri Portalı, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108>, Erişim: 13 Haziran 2025; 2008-2023: Sosyal Güvenlik Kurumu, İstatistik, <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4>, Erişim: 13 Haziran 2025; Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Madencilik İş Kolunda Faaliyet Gösteren İşyeri ve İşçi Sayıları*, <https://www.mapeg.gov.tr/Sayfa/Madenistatistik>; Erişim: 14 Haziran 2025.

Diğer taraftan, ülke madenciliğinin içinde bulunduğu yapıda, teknoloji üretiminin de bir hayal olduğu ortaya çıktı. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre; madencilik ve taş ocaklığı sektöründe 2023 yılı itibarıyla toplam Ar-Ge harcaması sadece 24,5 milyon dolar ve Ar-Ge üzerine çalışan sayısı ise 441 kişi oldu.³⁹⁰ Türkiye İş Kurumu tarafından 2021 yılında yapılan bir araştırmaya göre; madencilik ve taş ocaklığı sektöründe olup araştırma kapsamında yer alan işyerlerinin sadece %16'sında Ar-Ge çalışması yapıldığı belirlendi.³⁹¹ Dolayısıyla, bu denli düşük bütçelerle ve Ar-Ge'ye ayrılan sınırlı insan kaynağıyla madencilik sektöründe teknoloji üretiminin yapılmasını beklemek mümkün değildi. Neticede, sektörde ileri teknoloji kullanımı da doğal olarak yaygınlaşmadı.

Şekil 18. Madencilik sektöründe toplam istihdam, 1988-2023

³⁹⁰ TÜİK, *Sanayi Hizmet Kuruluşları Araştırma Geliştirme Faaliyetleri İstatistikleri*, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=bilgi-teknolojileri-ve-bilgi-toplumu-102&dil=1>, Erişim: 8 Haziran 2025.

³⁹¹ Türkiye İş Kurumu, *Madencilik ve Taş Ocaklığı Sektörü İşgücü Piyasası Raporu*, 2021.

Başka ülkelerin sanayisine hizmet eden bir madencilik sektörü

Ülke madenciliğinin ekonomiye olan katkısının istenilen ölçülerde olmamasının en önemli nedenleri arasında, maden kaynaklarının genellikle ocaktan çıkarıldığı gibi ya da sadece sınırlı bir değerlendirme işlemine tabi tutularak yurt dışına ihraç edilmesi bulunmaktadır. Türkiye, son derece değerli madenlerini, genellikle ham cevher ya da konsantre³⁹² olarak yurt dışına ihraç etmekte, aynı madenler yarı mamul ve mamul maddeye dönüşmüş olarak misli fiyatlarla ülkemize geri dönmekte.

Öte yandan, maden kaynaklarımız, genellikle dünya ortalamalarının oldukça altında birim fiyatlarla dışarıya ihraç edilmekte (Tablo 16). Örneğin, bakır cevher ve konsantre ihracatında 2023 yılı³⁹³ dünya ortalaması ton başına 2.800 dolar civarındayken, Türkiye'nin satış fiyatı ortalama 1.242 dolar/ton (toplam ihracat: 392 bin ton / 487 milyon dolar) olmuştur. Aynı yıl Şili'nin ortalama satış fiyatı 8.000 dolar/ton, Kanada'nın 7.683 dolar/ton, Avustralya'nın 3.096 dolar/ton seviyesindedir.³⁹⁴

³⁹² Konsantre: Cevher hazırlama ve zenginleştirme işlemine tabi tutulan ham cevherden (tuvönan) ayrılması amaçlanan minerallerin zenginleştirilmesi suretiyle elde edilen ürün veya ürünler.

³⁹³ Dünya Bankası 'Wold Integrated Trade Solution' tarafından yayınlanan en son dış ticaret verileri 2023 yılına ait olduğundan, diğer ülkelerle karşılaştırma yapabilmek bakımından 2023 yılı baz alınmıştır.

³⁹⁴ Federal Ministry of Finance, Republic of Austria & International Organizing Committee for the World Mining Congresses, *World Mining Data 2025*, Volume 40, ed. C. Reichl & M. Schatz (Vienna, 2025); Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, *Dış Ticarete Madenciliğin Payı*, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret-payi>, Erişim: 2 Nisan 2025; The World Bank, *World Integrated Trade Solution*, Trade Statistics by Product (HS 6-digit), 2025, <https://wits.worldbank.org/trade/country-byhs6product.aspx?lang=en>, Erişim: 16 Haziran 2025.

Bu profil, Türkiye'nin ihraç ettiği pek çok maden için geçerlidir: Türkiye, 2023 yılında, kurşun cevher ve konsantre ihracatında ton başına yaklaşık 1.500 dolar gelir elde ederken (toplam ihracat: 131 bin ton / 194 milyon dolar) dünya ortalaması 1.950 dolar/ton civarındadır. Aynı yıl, üç büyük ihracatçının ton başına ihracat gelirleri; Peru 2.900 dolar/ton, Meksika 4.125 dolar/ton, ABD 2.300 dolar/ton olmuştur. Yine 2023 yılında, Türkiye'nin çinko cevher ve konsantre ihracatında satış fiyatı ortalama yaklaşık 410 dolar/ton, (toplam ihracat: 853 bin ton / 350 milyon dolar) dünya ortalaması ise 900 dolar/ton civarındadır. Dört büyük ihracatçının ton başına ihracat gelirleri; Peru 780 dolar/ton, Avustralya 797 dolar/ton, Bolivya 2.264 dolar/ton ve ABD 1.602 dolar/ton seviyesindedir.³⁹⁵ Tüm bu sayıların bize söylediği; ülkemiz madencilik sektöründe faaliyet gösteren üretici firmaların, madenleri yeterince işleme zahmetine katlanmadan ve büyük ölçüde ham cevher olarak yurt dışına gönderdikleri ve aslında çok daha düşük kazançlar uğruna ülkenin mineral zenginliğini heba ettikleridir.

³⁹⁵ World Integrated Trade Solution, *Trade Statistics by Product (HS 6-digit)*, 2025, <https://wits.worldbank.org/trade/country-byhs6product.aspx?lang=en>, Erişim: 16 Haziran 2025.

Tablo 16. Bazı metallerde ortalama ihracat fiyatları ve Türkiye'nin dış ticaret dengesi, 2023³⁹⁶

Ürün	Dünya		Türkiye		
	Ortalama ihracat fiyatı (dolar/ton)	Ortalama ihracat fiyatı (dolar/ton)	İhracat (1000 dolar)	İthalat (1000 dolar)	Denge (1000 dolar)
Demir cevher ve konsantre	93,1	92,2	211.976	1.060.873	-848.897
Bakır cevher ve konsantre	2.803,0	1.242,1	487.224	340	486.884
Nikel cevher ve konsantre	75,5	997,6	225	0	225
Alüminyum cevher ve konsantre	34,6	29,9	82.316	19.439	62.877
Kurşun cevher ve konsantre	1.936,0	1.484,0	193.852	1.308	192.544
Çinko cevher ve konsantre	902,2	410,8	350.506	4.808	345.698
Krom cevher ve konsantre	233,3	271,2	397.501	32.071	365.430

Türkiye, madenlerini ham ya da konsantre ihraç ederken, bu madenlerden sağlanan katma değeri ve dolayısıyla satış fiyatları çok daha yüksek ürünlerin dış ticaretinde varlık göstere-mekte ve aslında ciddi dış ticaret açığı vermektedir (Tablo 17). Türkiye, 2023 yılında bakır ve bakırdan mamul madde-lerin ihracatından 2,5 milyar dolar gelir elde ederken, bakır

³⁹⁶ Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, *Dış Ticarete Madencilik Payı*, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret-payi>, Erişim: 2 Nisan 2025; The World Bank, World Integrated Trade Solution, Trade Statistics by Product (HS 6-digit), 2025, <https://wits.worldbank.org/trade/country-byhs6product.aspx?lang=en>, Erişim: 16 Haziran 2025.

üretimi bulunmayan Almanya 15 milyar dolar, Japonya 12,5 milyar dolar, Güney Kore 5,7 milyar dolar, İtalya 5,3 milyar dolar değerinde ihracat yapmıştır.³⁹⁷ Türkiye, 2023 yılı atık/hurda bakır veya bakır alaşım ihracatından sadece 40 milyon dolar kazanırken, bakır üretimi olmayan ülkelerden Almanya 2 milyar dolar, İngiltere 1,4 milyar dolar, Fransa 1,3 milyar dolar ve İtalya 1,2 milyar dolar gelir elde etmiştir.³⁹⁸ Türkiye, ham ya da konsantre bakırı 2023 yılında ortalama 1.200 dolar/ton fiyattan satarken, ihtiyacı olan bakırdan çubuk ve profil gibi rafine ürünleri başka ülkelerden ortalama 10.500 dolar/ton fiyattan almak durumunda kalmıştır.

Aynı şekilde, Türkiye'nin 2023 yılı kurşun ve kurşundan mamul ürünlerdeki ihracat geliri sadece 70 milyon dolar seviyesindeyken, kayda değer bir kurşun üretimi olmayan ülkelere Güney Kore 830 milyon dolar, İngiltere 603 milyon dolar, Almanya 475 milyon dolar, Kanada ise 400 milyon dolar kazanmıştır. Çinkodan mamul maddelerde ise Türkiye 2023 yılında 123 milyon dolar ihracat geliri sağlamış, buna karşılık çinko üretimi olmayan Güney Kore 1,7 milyar dolar, Hollanda 1,4 milyar dolar, İspanya 1,3 milyar dolar, Belçika ise 400 milyon dolar gelir elde etmiştir.³⁹⁹

³⁹⁷ Federal Ministry of Finance, Republic of Austria & International Organizing Committee for the World Mining Congresses, *World Mining Data 2025*; Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, *Dış Ticarete Madenciliğin Payı*, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret-payi>, Erişim: 2 Nisan 2025; The World Bank, World Integrated Trade Solution, Trade Statistics by Product (HS 6-digit), 2025, <https://wits.worldbank.org/trade/country-byhs6product.aspx?lang=en>, Erişim: 16 Haziran 2025.

³⁹⁸ Federal Ministry of Finance, Republic of Austria & International Organizing Committee for the World Mining Congresses, *World Mining Data 2025*; Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, *Dış Ticarete Madenciliğin Payı*, Erişim: 2 Nisan 2025, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret-payi>; The World Bank, World Integrated Trade Solution, *Trade Statistics by Product (HS 6-digit)*, Erişim: 16 Haziran 2025.

³⁹⁹ World Integrated Trade Solution, *Trade Statistics by Product (HS 6-digit)*, Erişim tarihi: 16 Haziran 2025.

Tablo 17. Metallerden mamul maddelerde Türkiye'nin
dış ticaret dengesi, 2023⁴⁰⁰

	İhracat (1000 dolar)	İthalat (1000 dolar)	Denge (1000 dolar)
Demir ve çelik	8.860.174	24.160.165	-15.299.991
Demir veya çelikten mamul maddeler	10.051.285	3.994.407	6.056.878
Bakır ve bakırdan mamul maddeler	2.497.777	5.641.900	-3.144.123
Nikel ve nikelden mamul maddeler	196.909	426.169	-229.260
Alüminyum ve alüminyumdan mamul maddeler	5.317.293	6.292.612	-975.319
Kurşun ve kurşundan mamul maddeler	70.008	385.736	-315.728
Çinko ve çinkodan mamul maddeler	122.762	863.496	-740.734
Ferrokrom	235.456	62.789	172.667

Aynı yıl, Türkiye'nin alüminyum ve alüminyumdan mamul madde ihracatı 5,3 milyar dolar seviyesindeyken, alüminyum üretimi olmayan Almanya 19,5 milyar dolar, İtalya 8,5 milyar dolar, Fransa ve Hollanda 6,5 milyar dolar ihracat geliri elde edebilmiştir. Öte yandan, Türkiye, 2023 yılında, alüminyum cevher ve konsantrelerinin ihracatından 82 milyon dolar, atık/hurda alüminyum ihracatından 39 milyon dolar ve alüminyum çubuk ihracatından 33 milyon dolar gelir elde etmiştir. Buna karşılık, önemli miktarlarda cevher ve konsantre ihracatı olmayan ABD atık/hurda ihracatından 3,7 milyar dolar,

⁴⁰⁰ The World Bank, World Integrated Trade Solution, *Trade Statistics by Product (HS 6-digit)* Erişim: 16 Haziran 2025; TÜİK, *Fasıllara göre ithalat, 2013-2025 (genel ticaret sistemi)*, TÜİK İstatistik Veri Portalı, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, Erişim: 20 Haziran 2025.; TÜİK, *Fasıllara göre ihracat, 2013-2025 (genel ticaret sistemi)*, TÜİK İstatistik Veri Portalı, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, Erişim: 20 Haziran 2025.

Almanya 2 milyar dolar, İngiltere 1,1 milyar dolar, Fransa 750 milyon dolar kazanmıştır. Türkiye 2023 yılında ortalama 30 dolar/ton fiyattan alüminyum ihraç etmiştir ama bu kaynağı satın alan ülkeler, örneğin alüminyum çubuk ve profil gibi nitelikli ürünler üretip başka ülkelere satarak ortalama ton başına 5.500 dolar kazanabilmişlerdir. Yine, Türkiye, 2023 yılında ferrokrom ihracatından 238 milyon dolar⁴⁰¹ elde ederken, hiç krom üretimi olmayan Hollanda'nın ferrokrom ihracatından kazancı yaklaşık 270 milyon dolar seviyesindedir.

Türkiye, 2023 yılındaki toplam ham ve konsantre metalik maden ihracatının (2 milyar dolar) yarısına yakını tek başına sofralık zeytin ve zeytinyağı ihracatından (980 milyon dolar) kazanabilmiştir.⁴⁰² Yine, Türkiye'nin 2023 yılında demir, bakır, kurşun, çinko ve krom dışında ürettiği ham ya da konsantre metalik madenlerin toplam ihracatı (342 milyon dolar) o yılın domates ihracatının (469 milyon dolar) yanına yaklaşamamıştır.⁴⁰³ Diğer taraftan, metalik madenlerin dışında Türkiye'nin endüstriyel ham maddeler ya da doğal taş kategorilerinde de pek çok kalemin birim satış fiyatı dünya ortalamalarının oldukça altında kalmaktadır. Örneğin endüstriyel ham maddeler kategorisinde, 2023 yılı toplam ihracatının yaklaşık %20 ile en büyük kısmını sağlayan feldspat ihracatında ton başına yaklaşık 50 dolar olarak gerçekleşen fiyat dünya ortalamasının yaklaşık 10 dolar altında, bentonit ihracatında ise 147 dolar olan fiyat ortalamasının yaklaşık 20 dolar gerisindedir. Öte

⁴⁰¹ İstanbul Maden İhracatçıları Birliği (İMİB), *2023 Yılı Türkiye Genel Aylık Bazda Ürün Gruplarına Göre Maden İhracat Verileri*, <https://imib.org.tr/verimerkezi/ihracat-istatistikleri/>, Erişim: 16 Haziran 2025.

⁴⁰² Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü, *Ürün Raporu Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin 2023*, Hazırlayan: Zerrin Özkan, TEPGE Yayın no: 394, Temmuz 2024, 21-23.

⁴⁰³ T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, *Domates Ürün Raporu 2024*, Araştırma Yayınları 2024, TEPGE Yayın No: 396, 8.

yandan, Türkiye'nin -mermer ve granit gibi- zengin doğal taş rezervlerinin başta Çin olmak üzere dışarıya ham blok olarak gönderildiği ve daha sonra işlenerek yüksek katma değerli ürünler haline getirilip çok daha yüksek fiyatlarla tekrar dünya piyasalarına sürüldüğü bilinen bir gerçektir.

Neticede, madencilik ihracatının Türkiye toplam ihracatı içindeki payı %2'ler seviyesindedir⁴⁰⁴ ve sektör dış ticarete her zaman açık vermektedir. 2024 yılı maden ihracatı 5,6 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık, aynı yılda yapılan maden ithalatı 7,8 milyar dolar düzeyindedir.⁴⁰⁵ Dolayısıyla, dış ticaret açığı 2,2 milyar dolar olmuştur. Maden ihracatımızın parasal değer olarak %41,6'sı metalik madenler, %34,8'i doğal taşlar, %22,2'si endüstriyel ham maddeler kategorisindedir. Metalik madenlerin %80'i demir, bakır, kurşun, çinko ve krom; endüstriyel ham maddelerin %60'ı feldspat, tabii boratlar ve konsantreleri, bentonit ve manyezit; doğal taşların ise %97'si mermer, traverten ve granit ihracatıdır. Maden ithalatımızın %70'e yakın kısmı kömür ithalatıdır. Diğer taraftan, Türkiye'nin maden, metal ve bunlara bağlı ara mal ürünleri ithalat faturası 2023 yılında 79 milyar dolar olup, buradaki toplam dış ticaret açığı, yani döviz kaybı, toplam 33 milyar dolar seviyesindedir.⁴⁰⁶

⁴⁰⁴ Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, *Dış Ticarete Madenciliğin Payı*, (Erişim tarihi: 02.04.2025), <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret-payi>

⁴⁰⁵ Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, *Dış Ticarete Madenciliğin Payı*, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret-payi>, Erişim: 6 Haziran 2025; İMİB İstanbul Maden İhracatçıları Birliği, *Maden Sektörü Görünümü Raporu - 2024*, <https://imib.org.tr/wp-content/uploads/MADEN-SEKTOR-GORUNUMU24-1.pdf>, Erişim: 8 Haziran 2025.

⁴⁰⁶ TÜİK, *Fasillara göre ithalat, 2013-2025 (genel ticaret sistemi)*, TÜİK İstatistik Veri Portalı, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, Erişim: 20 Haziran 2025.; TÜİK, *Fasillara göre ihracat, 2013-2025 (genel ticaret sistemi)*, TÜİK İstatistik Veri Portalı, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, Erişim: 20 Haziran 2025.

2024 yılında madencilik sektörü ihracatının parasal değeri olarak %70'i toplam 10 ülkeye (Çin, ABD, Bulgaristan, Hindistan, İspanya, Belçika, İtalya, G. Kore, S.Arabistan, Irak ve Fransa) gerçekleştirilmiştir. Tek başına Çin'in payı %30, ABD'nin payı ise yaklaşık %10 düzeyindedir. En fazla ihracatı yapılan maden ürünlerinden işlenmiş mermerin -miktar olarak- %63'ü toplam 5 ülkeye (ABD, Irak, S. Arabistan, Fransa ve Libya), bakır cevherinin %97'si 2 ülkeye (Bulgaristan ve Çin), ham blok ve plakalar halinde mermer travertenin %76'sı 4 ülkeye (Çin, Hindistan, Mısır ve Brezilya), krom cevherinin %77'si tek ülkeye (Çin), çinko cevherinin %80'i 3 ülkeye (İran, Belçika ve Çin), feldispatın %84'ü 3 ülkeye (İtalya, İspanya, Rusya), tabii boratlar ve konsantrelerinin %74'ü 4 ülkeye (Çin, Hindistan, ABD, Avusturya), kıymetli diğer metal cevherlerinin %98'i tek ülkeye (Çin), kurşun cevherinin %89'u 2 ülkeye (Çin ve Güney Kore), demir cevherinin %93'ü 4 ülkeye (Çin, Vietnam, Cezayir ve Romanya) gönderilmiştir.⁴⁰⁷ Görüldüğü gibi, Türkiye'nin madencilik sektörü neredeyse en büyük mesaisini tek bir ülke için harcamakta, ülkenin maden kaynakları işlenmeksizin Çin'e ihraç edilmektedir.

Aktardığımız bu tablo, ham cevherleri gönderdiğimiz ülkelere bunları işleyerek Türkiye'den kat kat fazla paralar kazanabildiklerini, Türkiye'nin ise ham ve konsantre ihracatından kazandığının çok daha üzerinde bir döviz bu cevherlerden elde edilen mamul maddelerin ithalatına ödemek durumunda kaldığını açık şekilde göstermekte.

Türkiye'de sömürge madenciliği mi yapılmakta?

Sona doğru yaklaşırken, en baştaki soruya bir cevap bulmanın zamanı da artık geldi: Acaba ülkemizde 'sömürge madenciliği'

⁴⁰⁷ Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, *2024 Yılı Maden Dış Ticareti*, <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/turkiyede-madencilik/2024-yili-maden-dis-ticaret.pdf>, Erişim: 21 Temmuz 2025.

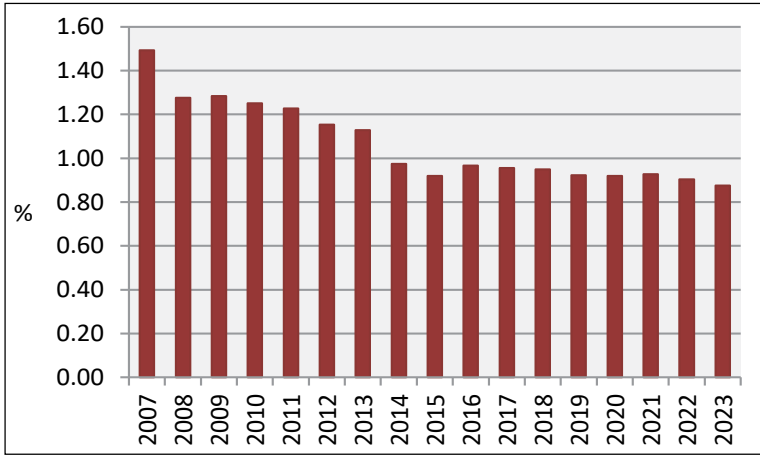
mi yapılmakta? Bulunduğumuz coğrafyada, Osmanlı'dan günümüze kadar uzanan uzun bir zaman dilimi boyunca yapılagelen madencilik faaliyetleri, bugün artık sömürgeci güçler tarafından mı yürütülmekte? Mineral kaynaklarımız, bu güçler tarafından talan mı edilmekte?

Elbette, klasik sömürgecilik döneminde olduğu gibi, ülkemize topla tüfekle girilmiş ve madenlerimize el konulmuş değildir. Birtakım yabancı sömürgeci güçler maden kaynaklarımızı zorla ele geçirmiş ve yağmalamakta da değiller. Ancak, yeni sömürgecilik yöntemleri, bu ülkenin madencilik sektöründe, özellikle 1980'lerden itibaren devreye girmiş ve pekâlâ sonuç da almıştır. Sektör; kaynakların etkin kullanımının sağlanacağı, maliyetlerin ve fiyatların düşeceği, verimliliğin artacağı ve madencilik sektöründen Türkiye ekonomisine azami yararın sağlanacağı vaatleriyle yeniden yapılandırılmış, serbestleştirilmiş; Etibank, TTK, TKİ gibi yapılar -sahip oldukları tüm kurumsal avantajlar göz ardı edilerek- bölünmüş, parçalanmış, küçültülmüş ya da özelleştirilmiştir.

Ancak, tüm bu girişimlere rağmen, dönüşüm sonrası beklentiler gerçekleşmedi. Neoliberalizmin sihirli eli (!) Türkiye madenciliğine bir türlü dokunamadı. Sektörün GSYH içindeki payında, yani ekonomiye katkısında, kayda değer hiçbir değişiklik gerçekleşmedi ve dönüşüm öncesinde de olduğu gibi %1 civarında takılı kaldı. Madencilikten elde edilen hâsılanın, sektörel verimlilik neticesinde artması beklenirken, büyük ölçüde ham madde fiyatlarındaki dönemsel hareketlere ya da dış talebe bağlı kaldı. Bu nedenle, sektördeki büyüme oranları, dönem boyunca son derece istikrarsız seyretti. Sektörün, büyük ölçüde taş-toprak ya da katma değeri düşük ham ya da konsantre cevher üretme özelliği, dönüşüm sonrasında da değişmedi; daha da kötüsü bunun değişmekte olduğunu gösteren en ufak bir işaret dahi bulunmamakta.

Diğer taraftan, yukarıda aktardığımız sayılardan da anlaşılacağı üzere, sektörde faaliyette bulunan ve zaten sermaye yapıları güçsüz firmalar tarafından elde edilen hâsıla, üretken yatırım-

lara dönüştürülemedi. Sektörde kamu yatırımları sınırlandırılırken, özel sektör yatırımlarında farklı bir gelişim söz konusu olmadı: 2014-2023 arası son 10 yıllık dönemde, madencilik sektöründeki özel firmalar, toplam sektör hasılasının sadece binde 4'ü oranında bir sabit sermaye yatırımı yapabildiler. Sektördeki yatırımlar, çoğunlukla, düşük teknolojik seviyedeki yatırımlarla sınırlı kaldı. Madencilik sektöründe, yüksek katma değerli ürünlere yönelinmesi durumunda birim fiyatların bazen yüzlerce kez artabildiği bilinmesine rağmen, ortaya çıkan yapıdaki güçsüz firmalar bu yatırımları gerçekleştirilemedi. Yatırım olmayınca, ülkenin istihdamına da kayda değer bir katkı yapılamadı. Sektördeki istihdam, 2007 yılında ülkedeki toplam istihdamın %1,49'u düzeyindeyken 16 yıl sonra 2023 yılında %0,87 seviyesine kadar geriledi (Şekil 19).⁴⁰⁸

Şekil 19. Madencilik sektörü istihdamının toplam Türkiye istihdamı içindeki payı, 2007-2023

Öte yandan, sektörel verimliliğe yönelik teknoloji ve inovasyon atılımı da gerçekleştirilemedi, Dünyada madencilik teknoloji ve inovasyonuna milyarlarca dolar harcanırken, Türkiye'deki

⁴⁰⁸ Sosyal Güvenlik Kurumu, *İstatistik*, <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4>, Erişim: 13 Haziran 2025.

sektör, Ar-Ge harcamalarına yılda en fazla 20-30 milyon dolarlar seviyesinde bütçeler ayırabildi. Dolayısıyla, madencilik teknolojilerinin üretiminde de bir atılım gerçekleştirilemedi; sektör dönüşüm öncesinde olduğu gibi teknoloji üreticisi değil kullanıcısı olarak kaldı. Her ne kadar sektöre giren yabancı sermaye sınırlı bir teknoloji transferi sunmuş olsa da, bunun, sektörün teknoloji ve inovasyon üretme kapasitesini geliştirmesine önemli bir katkısının olamayacağı da açıktır. Neticede, teknoloji üretme konusundaki zafiyet, katma değeri yüksek ürünlere yönelim noktasında başlı başına bir yapısal güçsüzlüğü ortaya koymakta, bu durum, sektörün sürekli dışa bağımlı hale gelmesine ve daha düşük değerli bir ekonomik yapı olarak kalmasına neden olmakta.

Diğer taraftan, ülkedeki madencilik faaliyetlerinden yeterli ölçülerde bir 'Devlet hakkı'⁴⁰⁹ da alınamadı. MAPEG ve TÜİK verilerine⁴¹⁰ göre; Türkiye madencilik sektörü, 2014-2023 arasındaki 10 yıllık dönemde, elde ettiği toplam hâsılanın sadece %3,8'i oranında bir Devlet hakkı ödedi. Bununla birlikte, -her ne kadar resmi sayılar açıklanmasa da- özellikle altın üreticilerinin ödediği Devlet hakkı oranlarının %1'in de altında olduğuna ilişkin tartışmalar kamuoyunda sürmekte.

Netice olarak, ülkemizdeki madenciliğin, bugün geldiğimiz noktada yarardan çok zarar getirmekte olduğu, artık geniş kesimler tarafından giderek daha fazla tartışılmaya başlanmıştır. Buna göre; madencilik sektörü, mevcut yapısıyla ekonomiye ya da istihdama dişe dokunur bir katkı yapamamaktadır. De-

⁴⁰⁹ 3213 Sayılı Maden Kanunu'nun Tanımlar başlıklı 3. maddesine göre; "Devlet Hakkı: Maden istihracı ile sağlanacak gelirden Devlet payına düşen ve ödeme yükümlülüğü ruhsat sahibine ait olan kısım."

⁴¹⁰ Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Maden İstatistikleri - Yıllara Göre Devlet Hakkı Bilgileri*, <https://www.mapeg.gov.tr/Sayfa/Madenistatistik>, Erişim: 23 Haziran 2025; TÜİK, *Ulusal Hesaplar, Gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre A21 düzeyinde cari fiyatlarla değer, pay, değişim oranı, 1998-2023*, (Üretim yöntemi ile yıllık GSYH, 2009 bazlı), 2023.

ğerli mineral kaynakları işlenmeksizin, katma değeri düşük ham madde olarak yurt dışına satılmakta, aynı cevherler yarı mamul ve mamul maddeye dönüşmüş olarak yüksek fiyatlarla ülkemize geri dönmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin mineral kaynakları, asıl yararı bu ülkeye değil ihraç edildiği ülkeye sağlamakta, buna karşılık çevreye ciddi zarar veren 'vahşi madencilik' örnekleriyle ve büyük can kayıplarıyla çok sık karşılaşmaktadır. Üstelik ülkemizdeki madenciliğin, aslında yabancı değil çok büyük oranda yerli sermaye tarafından yapıldığını da söylememiz gerekir.

Diğer taraftan, elde ettiği kazancı yatırıma dönüştüremeyen özel sermayenin, ucuz emek kullandığı da bir gerçektir. Bugün, ülkemizdeki madenlerde çalışanlar, ABD, Kanada ya da Avustralya gibi madencilikte gelişmiş ülkelerde çalışan maden emekçilerinden yaklaşık 5-6 kat daha az ücret almakta. Özel firmalar, madenlerden, söz konusu ülkelere olduğundan daha düşük bir kazanç sağlamazken, ülkemizde aynı emeği veren çalışanlar ise çok daha az ücretle çalışmaya mahkûm edilmekte.

Türkiye'nin bir madencilik politikası var mı?

Sektördeki tüm olumsuzluklara karşın, Türkiye'nin elinde bilimsel, kapsamlı, detaylı ve yazılı bir madencilik politikası bulunmamakta. Her ne kadar, Kalkınma Planı ya da Stratejik Plan gibi belgelerde; işlenmemiş cevher ihracatının azaltılacağı, ara ve uç ürün üretimlerinin artırılacağı, çevresel etkilerin minimize edileceği, madenlerde iş sağlığı ve güvenliğinin geliştirileceği gibi hususlar sık sık dile getirilse de bunlar alışıldık 'klişeler' olarak görülmekte, bu hedeflerin altı doldurulamamakta. Söz konusu belgelerde, madencilik sektörüne yönelik hedef ve stratejiler, belirli bir politika temeline dayandırılmadan genel temenniler manzumesi şeklinde ortaya konulmakta. Öte yandan, son yıllarda, diğer pek çok sektörde

olduğu gibi madencilik sektöründe de 'Yerli ve Milli' kavramı öne çıkarılmakla birlikte, bu söylem de hamasi bir slogan olmaktan öteye gidememektedir.

Son hazırlanan On İkinci Kalkınma Planı dokümanında⁴¹¹ yer alan aşağıdaki hedefler, aslında, madencilığe ilişkin hemen her resmi ya da gayri resmi plan dokümanında bulunan klasik hedefler arasındadır:

- Madencilik faaliyetlerinin sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde yürütülmesi,
- Yeni bir maden kanununun hazırlanması,
- Sektörde yatırım ortamının iyileştirilmesi, yatırım güvencesinin artırılması,
- İzin süreçlerinin tek elden yönetilebilmesi ve bürokratik süreçlerin azaltılması,
- Yurt içi aramaların artırılması,
- Madenlerin işlenerek ara ve uç ürünlere dönüştürülmesi,
- Çevre ve iş güvenliği mevzuatına uyum bilincinin artırılması.

Bununla birlikte, bu hedeflerin hangi somut yol ve yöntemlerle gerçekleştirileceği, büyük ölçüde belirsizdir. Öte yandan, neredeyse her planda yer alan asıl kritik hedef, yeni bir maden kanununun hazırlanması şeklinde ortaya konulmaktadır. Bir türlü kendilerinden beklenen katkıyı veremeyen madencilik sektörünü yönetenler, çareyi her defasında maden mevzuatını değiştirmekte, çevre, zeytinlik vb. yasaları yeniden düzenlemekte görmekteler. Bu çerçevede, 1985 yılında yürürlüğe giren 3213 Sayılı Maden Kanunu; kararnameler, kanun

⁴¹¹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *On İkinci Kalkınma Planı, 2024-2028*, Ankara, 2023, 133.

değişiklikleri ve torba kanunlarla şu ana kadar en az 30 kez değişikliğe uğramıştır. Bununla birlikte, madencilik sektörünün hâlâ beklenen performansı göstermekten uzak olması, sorunun mevzuattan kaynaklanmadığını açıkça göstermektedir.

Öte yandan, madencilikte, 1980 sonrası ortaya çıkan yeni sektör yapısı, ülkenin maden zenginliklerinden istenilen düzeyde yarar sağlanabilmesini engellemekte. Bu yeni yapıda, küresel ölçekte rekabet edebilecek kurumsal yapıların yerine gelen gerek teknik gerek personel gerekse sermaye bakımından cıvıllı yüzlerce küçük ölçekli üretici firma, ne maden aramalarına yeterli risk sermayesi ayırabilmekte ne de yeni üretim yatırımları için sermaye bulabilmekte. Hele katma değeri yüksek ürünlere yönelik yatırımlara girişmeleri hiç mümkün olmamakta. *“Rakamlar Türkiye’nin madencilikte küçük ölçekli yatırım ülkesi olduğunu kanıtlamaktadır. 7500 maden işletmesinin %62’si 10 kişiden az istihdam sağlamaktadır. 1000 kişiden fazla istihdam olan sadece 13 tane maden işletmesi bulunmaktadır.”*⁴¹²

Ancak, madencilik, yatırım riski yüksek ve büyük ölçekli üretim yatırımlarına girebilecek, güçlü finansal yapılara sahip kuruluşları gerektirmekte. Bu nedenle, Türkiye’nin, sermaye yapısı ve rekabet gücü yüksek, küresel ölçekte ve büyük hacimli madencilik faaliyetlerini yapabilecek, teknoloji ve insan kaynağına büyük bütçeler ayırabilecek -Etibank benzeri- güçlü kurumsal yapıları ortaya çıkarması gerekmektedir. Yoksa bugün olduğu gibi, yüzlerce küçük ölçekli firmanın binlerce küçük ve fakir maden yatağını eşelemesinden ülkeye bir fayda geleceğini beklemek, boşa zaman kaybindan öteye gitmeyecektir.

Türkiye’nin zengin mineral kaynaklarının, mevcut sektör modeliyle ülkenin uzun vadeli refahı için etkili bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı temel bir soru olarak ortada durmakta. Aşırı liberal ve denetimden uzak bir sektör tasarımı, ölçek eko-

⁴¹² Muhterem Köse, “İthalatımızın Yaklaşık %75’ini Ham madde ve Ara Mal İthalatı Oluşturmaktadır”, *Madencilik Türkiye*, Sayı:107, Aralık 2022, 68.

nomisinden uzak, verimsiz ve düşük teknoloji ocaklardan maden üretimini, çıkarılan madenlerin katma değerli ürünler üretmek yerine ham madde olarak yurt dışına ihracatını teşvik etmekte. Bu durum, ülkenin kaynak zenginliğinin, kalkınmaya yönelik bir değer zinciri yaratmak yerine, kontrolsüz tükenmesine yol açmakta. Bununla birlikte, Türkiye'den farklı olarak pek çok ülke, kendi mineral kaynaklarını korumaya almakta, ham ya da konsantre ihracatını yasaklamakta, bunları üretecekler için tesis kurma, ham maddeyi katma değeri yüksek ürünler haline getirmeyi zorunlu kılmakta.⁴¹³ Öte yandan, ülkemizdeki mineral kaynaklarının teslim edildiği kamu kurumlarının, madenlerimizin ham ya da konsantre olarak yurt dışına ihraç edilmesiyle övünebilmesini ve bunu her yıl ilân etmekte bir sakınca görmemesini de⁴¹⁴ anlamak mümkün değildir. Daha çok üretip daha çok ihracat yapmak değil, birim maden üretiminden en yüksek yararı sağlamak ve bunu da başka ülkelere daha iyi yapmak önemlidir.

Ülkemiz madencilik politikalarındaki belirsizlik ve buna bağlı olarak kurulan hatalı sektörel yapı, maden aramaları tarafına da olumsuz yansımakta. Maden işletme ruhsat sa-

⁴¹³ “Zimbabwe bans raw lithium exports to curb artisanal mining”, *Reuters*, December 21, 2022, <https://www.reuters.com/world/africa/zimbabwe-bans-raw-lithium-exports-curb-artisanal-mining-2022-12-21/>, Erişim: 2 Mayıs 2025; International Energy Agency, “Prohibition of the export of nickel ore”, 19 March 2024, <https://www.iea.org/policies/16084-prohibition-of-the-export-of-nickel-ore>, Erişim: 2 Mayıs 2025; “Philippines’ proposed tax on nickel ore exports could ‘kill’ industry”, *Reuters*, January 31, 2023, <https://www.reuters.com/article/philippines-mining-nickel/philippines-proposed-tax-on-nickel-ore-exports-could-kill-industry-group-head-idUKL4N34G0SG/>, Erişim: 2 Mayıs 2025; IER, Institute for Energy Research, “Chile Plans to Nationalize Its Lithium Industry”, April 26, 2023, <https://www.instituteforenergyresearch.org/international-issues/chile-plans-to-nationalize-its-lithium-industry/>, Erişim: 2 Mayıs 2025.

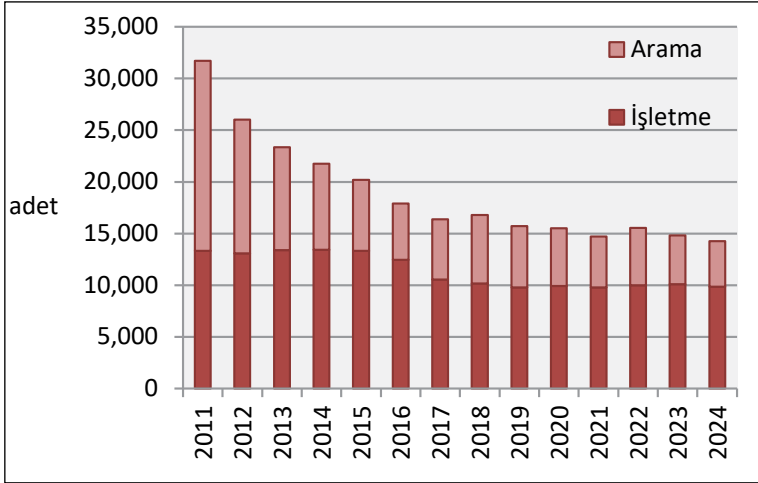
⁴¹⁴ Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, “Maden İhracatı 2002 Yılında Rekor Kırdı”, Erişim: 31 Mart 2025, <https://mapeg.gov.tr/Home/Announcement/1761-Maden-Ihracati-2022-Yilinda-Rekor-Kirdi>.

yılları yaklaşık sabit kalırken arama ruhsat sayılarında son yıllarda görülen ciddi gerileme (Şekil 20), ülkedeki maden aramaları noktasında sorun olduğunu ve kamu tarafından aramalara giderek daha az kaynak ayrılırken özel sektörün ise sermaye problemi nedeniyle yeterli bütçeyi ayıramadığını açıkça göstermekte. Bu nedenle, sadece 12 yıl önce 2012 yılında 13 bin civarında olan arama ruhsat sayısı, 2024 yılında 4.400 seviyesine kadar gerilemiş durumda.⁴¹⁵ Madenlerimizin aranarak tamamen ortaya çıkarılması amacıyla kurulmuş olan MTA'nın gerçekleştirdiği sondajların toplam uzunluğu ise 2018 yılından itibaren sürekli azalmakta ve 2024 yılı itibarıyla 7 yıl öncesine göre neredeyse 4,5 kat gerilemiş durumda.⁴¹⁶ Öte yandan, her ne kadar ileri teknoloji madenleri ya da yenilenebilir enerjiler sektör yöneticilerinin dilinden düşmese de, MTA hâlâ -Türkiye için stratejik ya da kritik mineralleri değil- kömür aramayı sürdürmekte ve toplam sondajların %40'ını kömüre, özellikle de düşük kaliteli linyitlere ayırmakta.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Maden İstatistikleri – Yıllar İtibariyle Türkiye Geneli Ruhsat Sayıları*, <https://www.mapeg.gov.tr/Sayfa/Madenistatistik>; Erişim tarihi: 05.07.2025

⁴¹⁶ Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, *2024 Faaliyet Raporu*, (2024), 76.

⁴¹⁷ Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, *2024 Faaliyet Raporu*, 76.

Şekil 20. Yıllar itibarıyla yürürlükteki ruhsat sayıları, 2011-2024

‘Stratejik ve kritik minerallerin tespiti’ hedefine ise daha önceki iki plan gibi son Kalkınma Planı’nda da yer verilmiştir. Ancak, bu hedefle ilgili olarak bir türlü yol alınamayıp her plan belgesine yazılması, sektörde politika ve planlama noktasındaki zafiyeti net olarak göstermekte. Ama söz konusu minerallerin belirlenmesi, her ülke gibi Türkiye için de son derece önemlidir ve bu madenlerin belirlenmesinde, ülkenin genel sanayi planlamalarından kopuk ya da örneğin sadece savunma sanayiine odaklanan çalışmaların⁴¹⁸ yeterli olmaya-acağı da açıktır.

Sonsöz: Nasıl bir madencilik?

İçinde bulunduğumuz çağda, modern uygarlığın kullandığı temel ham maddeyi sağlamakta olan madencilik faaliyetleri olmaksızın insan yaşamının -en azından bugün olduğu biçimiyle- sürdürülebilmesi olası değildir. Bugün, kullandığımız arabalardan içinde yaşadığımız evlere, bilgisayarlardan cep

⁴¹⁸ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *Türkiye Kritik ve Stratejik Madenler Raporu 2025*.

telefonlarına kadar modern insan için vazgeçilmez olan hemen her şey madencilik etkinlikleri sonucunda elde edilen madenler sayesinde varlık kazanabilmektedir. Bu bakımdan, madencilik sektörü, dün olduğu gibi gelecekte de, insan nesli için vazgeçilmez konumunu sürdürecektir.⁴¹⁹

Günümüzde, sınırları içinde mineral kaynağı olup da madencilik yapmayan ülke yoktur. Hollanda'dan İsviçre'ye, Güney Kore'den Papua Yeni Gine'ye kadar dünya üzerindeki 200'e yakın ülkeden 166'sında madencilik üretimi yapılır. Bunlardan 87'sinde demir ve demir alaşımları, 93'ünde demir dışı metaller, 91'inde altın ya da gümüş gibi değerli metaller, 135'inde endüstriyel ham maddeler ve 118'inde ise enerji ham maddeleri üretilmektedir. 2023 yılı itibarıyla küresel madencilik üretiminin parasal karşılığı enerji ham maddeleri dâhil edildiğinde 5,5 trilyon ABD doları⁴²⁰, dâhil edilmediğinde ise 1,4 trilyon ABD doları düzeyindedir.⁴²¹ Aynı yılda küresel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla büyüklüğünün yaklaşık 106 trilyon ABD doları⁴²² seviyesinde olduğu dikkate alındığında, madencilik faaliyetlerinin küresel ekonomi içerisindeki ağırlığı anlaşılır. Öte yandan, 2017-2023 arası 6 yılda dünya madencilik üretiminin parasal değeri enerji ham maddeleri dâhil edildiğinde 1,9 trilyon dolar, edilmediğinde ise 500 milyar dolardan fazla artış göstermiştir.⁴²³

⁴¹⁹ Nejat Tamzok, "Türkiye Madencilik Sektörü İçin Bir Politika Çerçevesi", *Madencilik Politikaları Çalıştayı Bildiriler Kitabı*, TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2019 Ankara, 157-182.

⁴²⁰ Elmas üretimi hariç.

⁴²¹ Federal Ministry of Finance, Republic of Austria & International Organizing Committee for the World Mining Congresses, *World Mining Data 2025*.

⁴²² The World Bank, *GDP (current US\$)*, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>, Erişim: 17 Haziran 2025.

⁴²³ BMNT (Federal Ministry for Sustainability and Tourism), *World Mining Data 2019* (Vienna, 2019).

Bununla beraber, madencilik endüstrisinin bugüne kadar olan sicilinin çok da parlak olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. İnsan yaşamı, çevre ve elde edilen gelirin paylaşımı söz konusu olduğunda, madencilik endüstrisinin tarihinde sayısız olumsuz örnek bulunmaktadır. Bu endüstri, tarihte sayısız defalar, insanın sömürülmesinin, çevre ve ekosistemlerin katledilmesinin ve giderek sıcak savaşlara varan çatışmaların bir aracı olarak işlev görmüş, kan ve gözyaşına neden olmuştur. Söz konusu olumsuzlukların tümüyle geçmişte kaldığını söyleyebilmek ise mümkün değildir.⁴²⁴

Ancak, bugün artık elimizde, geçmişin tüm olumsuz örneklerinden süzülerek oluşturulmuş son derece kapsamlı kurumsal ve akademik bir birikim bulunmaktadır. Söz konusu birikim, insani, toplumsal, ekonomik ya da çevresel bakımdan doğru çalışma yöntemlerini belirleyebilmek, iş sağlığı ve güvenliği, çevre ya da çalışma koşulları gibi alanlarda uyulması gereken standartları oluşturmak bakımından madencilik endüstrisine en doğru yolu gösterebilecek niteliktedir. Bu birikim, endüstrideki teknoloji ve inovasyonun günümüzde ulaştığı düzeyle birlikte değerlendirildiğinde, madencilik faaliyetlerinde artık “sıfır kaza” ya da “çevreye en az zarar” hedeflerine ulaşabilmek hiç de zor olmamaktadır.⁴²⁵

Türkiye’de ise madencilik sektörünün neden olduğu çevre katliamlarına ve ölümlü kazalara sıklıkla rastlanılmakta ve ancak insan yaşamına hiçbir değerin verilmemesi ya da para kazanma uğruna tüm kuralların göz ardı edilebilmesi halinde görülebilecek 301 kişinin yaşamını yitirdiği Soma Faciası⁴²⁶ benzeri olaylar her an karşımıza çıkabilmektedir. Bununla beraber, ülkemiz madencilik sektörü, temel insani, ahlaki ve

⁴²⁴ Tamzok, “Türkiye Madencilik Sektörü İçin Bir Politika Çerçevesi.”

⁴²⁵ Ibid.

⁴²⁶ Tamzok, “Soma: “Bir Facianın Tarihçesi.”

bilimsel ilkelerden yola çıkılarak yeniden yapılandırılabilir ve mineral kaynaklarından doğru ve gerçekçi bir modelle bu ülkenin kalkınma hedefleri doğrultusunda en yüksek yarar sağlanabilir. Dolayısıyla, çalışmamızın sonunu, bunun nasıl gerçekleştirilebileceği sorusuna maddeler halinde verdiğimiz cevaplara⁴²⁷ ayırıyoruz:

a) İnsan ve emek

Her tür ekonomik faaliyette olması gerektiği gibi madencilik faaliyetlerinde de amaç, insanın refah ve mutluluğudur. İnsana ve emeğe saygı, madencilik faaliyetlerinin planlanma ve uygulanmasında odak noktası olmalıdır.

Madencilik süreçlerinin her aşamasında insan hakları, kültürel kimlikler ve kültürel miras devletin güvencesi altında olmalıdır. Faaliyetler nedeniyle yerel halkın mevcut yaşam standartlarının olumsuz yönde etkilenmesine izin verilmemesi, sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşamlarını sürdürebilme hakları korunmalıdır.

Maden işletmelerinde emeğin örgütlenmesi teşvik edilmeli, çalışanların örgütlenme tercihlerine ve toplu sözleşme haklarına saygı duyulmalıdır. Madencilik faaliyetinde bulunan firmalar ya da kamu kuruluşlarının, çalışanların iş yapma yetenekleri ile ilgisi olmayan faktörlere dayanarak işe alma, ücretlendirme, fazla mesai, eğitime erişim, terfi, işten çıkarma, emeklilik ve benzeri kararlarında ayrımcılık yapmaları engellenmelidir.

Madencilik sektöründe çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik gerekli yasal ve idari her türlü tedbir alınmalıdır. Maden işletmelerinde kadın çalışanların sayısının arttırılması ve rollerinin güçlendirilmesi sağlanmalıdır. Mülteci, göçmen ya da

⁴²⁷ Tamzok, “Türkiye Madencilik Sektörü İçin Bir Politika Çerçevesi.”

sıgıncı işçiler, diğer çalışanlarla aynı muameleye tâbi ve eşit haklara sahip olmalıdır.

b) Ulusal yarar / kamu yararı

Madencilik faaliyetleri, ulusal amaç ve hedeflerle uyumlu olmalı, kamu yararı öncelikli olarak göz önünde tutulmalıdır. Herhangi bir madencilik faaliyeti, firmaya gelir ya da devlete vergi sağlamanın ötesinde bir fayda yaratmıyorsa, ülke ve toplum çıkarlarına hizmet etme noktasında eksik demektir. Faaliyetler, esas olarak ekonomik kalkınmaya ve yoksulluğun azaltılarak gelir dağılımının düzeltilmesi hedeflerine yönlendirilmelidir. Ortaya çıkan fayda ve maliyetin topluma adil bir şekilde dağıtılması sağlanmalıdır.

Madencilik süreçlerinde doğal kaynakların verimli kullanılması sağlanmalı ve kamu yararına olmayan amaçlarla kaynak kayıplarına yol açılması önlenmelidir. Doğal kaynakların, gelecek nesillerin mahrumiyetine yol açacak şekilde tüketilmesi engellenmelidir.

c) Maden aramaları

Devlet, yer altı kaynaklarının aranarak tamamen ortaya çıkarılmasından sorumludur. Aramalarla ilgili etkin yasal ve yönetsel yapıların tesisi ve çağdaş teknolojilerin kullanıldığı arama faaliyetlerinin kamu denetiminde ve mutlaka rasyonel bir plan çerçevesinde yürütülmesi gerekir. Kamu idaresi, aramaların sonuçlarından tüm vatandaşları bilgilendirmelidir.

Maden arama politikalarının tasarımı stratejik ya da kritik madenler öncelikli olarak dikkate alınmalıdır.

d) Planlama / üretim / dış satım

Madencilik sektörü, ülke ekonomisinin bütününden yola çıkılarak ve ilişkili olduğu tüm diğer ekonomik sektörler de dik-

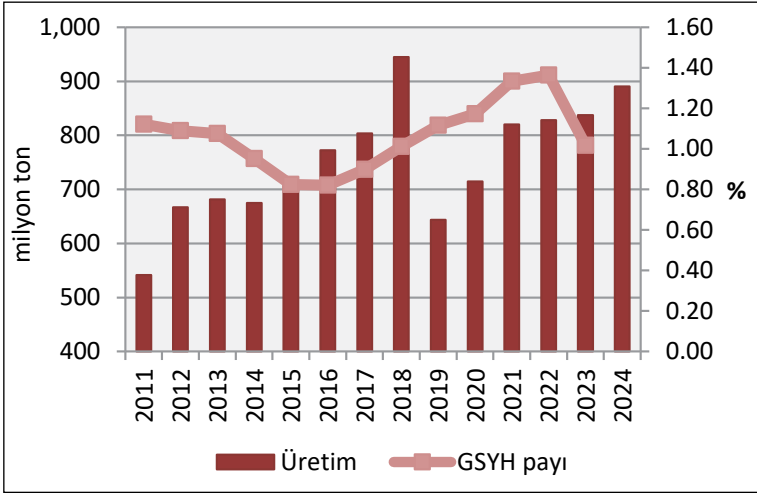
kate alınmak suretiyle detaylı ve kapsamlı bir şekilde planlanmalıdır. Sektörün planlanmasında; yerel, bölgesel ve ulusal sanayiler ile entegrasyon ön planda tutulmalıdır. Planlamada; toplum yararı, ham madde arz güvenliğinin sağlanması, dışa bağımlılığın azaltılması ve katma değerin artırılmasının yanında ‘sıfır kaza’ ve ‘çevreye en az zarar’ hedeflenmelidir.

Madencilik sektöründe üretimin hedefi dış satım değil, ülke sanayi sektörleri olmalıdır. Türkiye, madenlerini, yabancı ülkelerin sanayisine ham madde tedarik etmek için değil, kendi sanayisi için üretmelidir. Madencilik sektörünün ülke kalkınmasındaki kritik önemi, fazla miktarlarda üretilip yurt dışına satılarak döviz elde edilmesinde değil, yerli sanayiye düşük maliyette ve kaliteli girdi sağlamasındadır. Ülkemiz madenlerinin ham madde olarak dışarıya ihracı engellenmeli, madencilik ürünlerinin dış ticaretine ilişkin olarak ülke ve toplum yararını önceleyen kapsamlı bir yasal düzenleme yapılmalıdır.

Sektörde öncelikli hedef üretimin artırılması değil, verimlilik ve kalitenin artırılması olmalıdır. Madencilik üretimlerinin her yıl miktar olarak artması, ülke ekonomisine katkısının da artıyor olması anlamına gelmez. Hatta bazen bunun tersi de mümkündür (Şekil 21): 2011 yılında madencilik üretimi 540 milyon ton olarak gerçekleşirken, sektörün GSYH içindeki payı %1,12 seviyesindedir. 2023 yılında ise üretim 840 milyon tona yaklaşmış olmasına karşın genel ekonomiye katkısı %1 düzeyine gerilemiştir.⁴²⁸ Dolayısıyla, madencilik üretimlerinin artışı, ekonomiye daha fazla katkı anlamına gelmemekte, diğer taraftan üretimler arttıkça çevre, insan sağlığı ya da iş güvenliği sorunlarının yarattığı negatif dışsallıklar giderek

⁴²⁸ Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Maden Üretim Değerleri*; TÜİK, *Ulusal Hesaplar, Gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre A21 düzeyinde cari fiyatlarla değer, pay, değişim oranı, 1998-2023*, (Üretim yöntemi ile yıllık GSYH, 2009 bazlı), 2023.

daha fazla artabilmektedir. Bu bakımdan, ülkemiz, daha az madencilik üretimiyle daha yüksek katma değer yaratmayı becerebilmelidir.

Şekil 21. Madencilik üretimleri ve sektörün ekonomiye katkısı, 2011-2024

Maden kaynakları her ülke için, özellikle de Türkiye gibi kalkınma çabasındaki ülkeler için önemlidir. Bununla birlikte, madencilik üretimlerinin hedefi, inşaat gibi ikincil ekonomik faaliyetler yerine yüksek teknolojinin öne çıktığı üçüncü ve dördüncü seviye ekonomik faaliyetler olmalıdır. Türkiye, enerji ve mineral madde tüketimleri aşırı yüksek ve katma değer yaratma kapasiteleri düşük olan demir-çelik, inşaat ya da tekstil gibi ekonomik faaliyetler yerine, daha az enerji ve mineral kaynağıyla daha yüksek getiriye elde edebileceği, inovasyon, bilgi ve teknolojiye dayalı ekonomik faaliyet alanlarına yönelmeyi tercih etmeli, madencilik hedef ve stratejilerini de bu yönde geliştirmelidir.

Madencilik sektörünün planlanmasında, stratejik ve kritik mineraller öncelikli olarak dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede, te-

darikinde bir kesinti olması durumunda ulusal güvenliğimizi tehlikeye düşürecek, ekonomimizi ya da toplumsal hayatımızı olumsuz etkileyecek stratejik ya da kritik madenlerin belirlenmesi ve bu madenlerin güvenli teminine yönelik detaylı planlamaların yapılması önemlidir. Öte yandan, madencilik sektörünün planlanması, sadece Türkiye için değil ama diğer ülkeler için stratejik ya da kritik olan madenlerin de dikkate alınmasını gerektirir. Söz konusu kaynakların tespitinde, sadece bugün için değil, ülkenin gelecekteki amaç ve hedefleri de dikkate alınmalıdır. Özellikle sanayi alanında gidilmek istenen yön, bu belirlemede kritik önem taşır. Dolayısıyla, sanayi politikaları ile kritik maden kaynaklarının tespiti birlikte ele alınmalıdır.⁴²⁹

Stratejik ya da kritik madenlerin belirlenmesi, sadece madencilik politikalarına yön verilecek olması nedeniyle önemli değildir. Bu belirleme, aynı zamanda, ülkenin ekonomide, sanayide gideceği yöne ilişkin ipuçlarını da vermiş olacaktır. Ekonomik sektörler, yatırımcılar, akademik dünya, Ar-Ge kuruluşları bu ipuçlarından hareketle kendilerini yapılandıracaklardır. Bugün ya da gelecekte, ülke için kritik ya da önemli görülmeyen bir madenin aranmasına ya da üretimine gereksiz kaynak harcanmayacak, o madene dayalı sanayi yatırımlarına girililmeyecek, üniversitelerde ya da araştırma kurumlarında ülkenin geleceğinde yeri olmayan madenler için boşa zaman tüketilmeyecektir.⁴³⁰

Diğer taraftan, bugün, tedarik edilemediğinde Türkiye ekonomisini en fazla olumsuz etkileyecek maden kaynaklarının taş, mıcır, çakıl, mermer, traverten gibi inşaat sektörüne ham madde sağlayan kaynaklar olduğunu söylemek abartı olmaya-

⁴²⁹ Nejat Tamzok, “Türkiye’nin “kritik” madenleri”, *EnerjiPolitik.com* (2020), <https://enerjipolitik.com/2020/02/09/turkiyenin-kritik-madenleri/>.

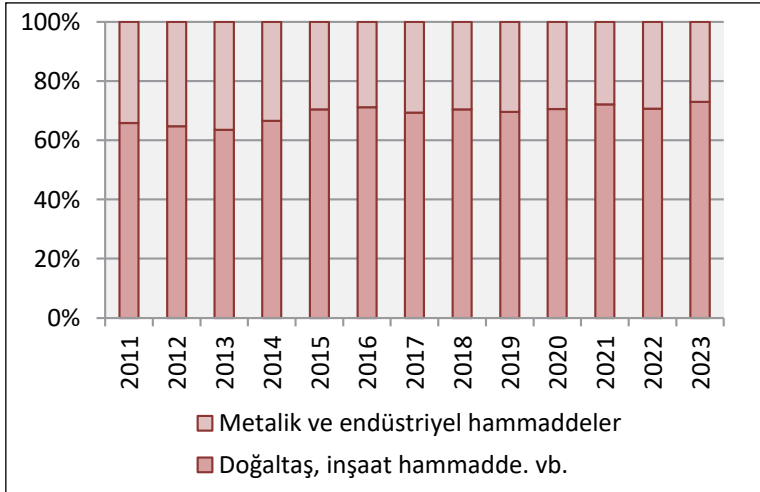
⁴³⁰ Tamzok, “Türkiye’nin “kritik” madenleri”.

caktır. Üstelik Türkiye’de faaliyette olan ruhsat sayılarının son yıllardaki gelişimine baktığımızda, madencilik alanındaki bu profilde değişme yönünde bir işaret bulabilmek de mümkün değil (Şekil 22). Ülkemizde faaliyette olan maden ruhsatları içinde, inşaat sektörüne ham madde sağlayan kaynakların payının 10 yıl önce %63,1 seviyesindeyken bugün %72 seviyesine kadar yükselmiş olması,⁴³¹ bu konuda umutlanmayı iyice engellemekte.

Ülkemizin büyük ölçüde inşaat sektörüne dayalı kalkınma modeli, bu alanla ilgili mineral kaynaklarını bizim için önemli kılmakta. Buna karşılık, ileri teknoloji ürünlerinin ham maddesi olan pek çok mineral kaynağının yokluğunda, Türkiye ekonomisinin önemli ölçülerde etkilenmesi söz konusu değil. Bununla birlikte, kendi savunma sanayisini geliştirmekten, yeni nesil teknolojilerden, elektrikli otomobillerden söz edilen bir Türkiye’de kritik madenlerin artık taş toprak değil; nadir toprak elementleri, germanyum, galyum, indiyum, lityum, platin, paladyum, renyum, titanyum, tungsten ve benzeri ileri teknoloji mineralleri olması gerekir.⁴³²

⁴³¹ Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, *Maden Grubuna Göre Türkiye Genel Ruhsat Sayıları*, <https://www.mapeg.gov.tr/Sayfa/Madenistatistik>, Erişim: 5 Temmuz 2025.

⁴³² Tamzok, “Türkiye’nin “kritik” madenleri”.

Şekil 22. Faaliyette olan maden ruhsatlarının yüzde dağılımı, 2011-2023

Ülkemiz madenciliğinin çözölememiş bir diğer sorunu ise ‘Havza Madenciliği’dir. Maden havzalarının, “Genel Havza Planlaması”na dayanan bir disiplin içerisinde ele alınmaması önemli kaynak kayıplarına, verimsizlik ve iş güvenliği sorunlarına yol açmaktadır. Söz konusu havzaların; madenler, yöre sanayisi, tarımı, ormanları, su kaynakları, toplumsal-ekonomik durumu bir arada ve bütünsel olarak ele alınarak projelendirilip işletilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan, maden sahalarının harita üzerinde birbirinden ayrılmış parçalar halinde işletilmesi uygulaması sürdürülebilir doğal kaynak yönetimine aykırıdır. Ancak, küçük ölçekli firmaların hüküm sürdüğü bir sektör yapısında, bu planlamanın yapılması da mümkün olmamaktadır.

e) Hesap verilebilirlik ve şeffaflık

Madencilik sektöründe faaliyet gösteren kamu ve özel kuruluşlarda hesap verilebilirlik ve şeffaflık sağlanmalıdır. Toplumun, ülkedeki madencilik faaliyetlerinin tamamından bilgi sahibi olma hakkı vardır. Madencilik faaliyetlerinin her aş-

masında alınan kararlardan toplumun tüm kesimleri bilgilendirilmelidir. Herhangi bir madencilik faaliyeti için devletten izin talebinde bulunan firmalar; talebin kapsamını, detaylarını ve muhtemel sonuçlarını yerel topluluklar ve ilgili tüm taraflarla tartışmalı, faaliyetleriyle ilgili olarak kamuoyunu yazılı raporlarla bilgilendirmelidir.

Gerek devlet gerekse madencilik faaliyetinde bulunan firmalar, madencilik faaliyetlerinden kaynaklanan (insan hakları, etik, toplumsal ya da çevresel) olumsuzlukları rapor etmek üzere çalışanların ya da yerel toplulukların kolaylıkla erişebilecekləri, etkin çalışan ve güvenli bir mekanizmayı sağlamalıdır.

Madencilik faaliyetlerinden elde edilen kazanç, vergi ya da Devlet hakkı gibi gelirlere ilişkin bilgiler, bu gelirlerin yerel, bölgesel ya da ulusal düzeyde nasıl paylaştırıldığı bilgisi de dâhil olmak üzere açık ve şeffaf bir şekilde toplumun bilgisine sunulmalıdır.

f) Yerelin hakları

Yerel halkın onayını almamış hiçbir ekonomik girişimin ülkeye yarar getirmesi beklenemez. Madencilik sektörüne ilişkin alınacak kararlarda ilgili yöre halkının da demokratik katılımı sağlanmalıdır. Madencilik firmaları, faaliyetlerden etkilenmesi muhtemel topluluklara görüşlerini ifade etme fırsatı vermesi ve olumsuz etkilerin azaltılmasına yönelik önlemlerin geliştirilmesi sürecine dâhil etmelidir.

Diğer taraftan, madencilik faaliyetlerinden elde edilen gelirlerin, ülkenin kalkınma hedefleri doğrultusunda harcanması sağlanmalı, bu çerçevede faaliyetlerin yapıldığı bölgenin kalkınmasına öncelik verilmelidir. Firmalar, faaliyette bulundukları bölgedeki yerel toplulukların uzun vadeli toplumsal, kültürel, çevresel ve ekonomik gelişimlerine sürekli katkıda bulunmalıdır. Elde edilen gelirlerden, faaliyetlerin yapıldığı

bölgeye ve yerel topluluklara istihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerinin getirilmesi amacıyla harcama yapılması sağlanmalıdır. Madencilik faaliyetleri için gereken istihdam öncelikli olarak faaliyetin yapıldığı bölgeden sağlanmalıdır. Eğitim ya da deneyim ihtiyacı gibi nedenlerle bölge ya da ülke dışından yapılan işçi ya da yönetici düzeyindeki istihdam, zaman içerisinde gereken çalışmalar yapılarak bölge ya da yurt içine yönlendirilmelidir. Madencilik faaliyetleri için gereken mal ve hizmetin tedarikinde -sırasıyla- faaliyetin yapıldığı bölge, yakın çevresi ya da yurt içi öncelikli olmalıdır.

g) Çevre

Sektörde, çevre dostu teknoloji ve yöntemlerin kullanılması teşvik edilmeli, madencilik süreçlerinde ya da sonrasında çevrenin korunmasına ya da yenilenmesine yönelik önlemlerin alınması sağlanmalıdır. Madencilik faaliyetlerinin yürütüldüğü çevredeki doğal kaynakların (toprak, bitki, hayvan, su, hava) sürdürülebilir ve verimli kullanımı temin edilmelidir. Faaliyetlerin her aşamasında çevreye olan zararın en aza indirilmesi sağlanmalı, 'sıfır atık' öncelikli hedef olmalıdır. Firmalar, faaliyetlerinden etkilenmesi muhtemel biyoçeşitlilik ve ekosistemin korunması ve desteklenmesine yönelik tüm önlemleri almalıdır. Faaliyetlerin çevre ve sosyal çevre üzerindeki potansiyel etkileri belirlenmeli, bu etkilerin olası sonuçları ortaya konulmalı, olumlu etkilerin güçlendirilmesi, olumsuz etkilerin ise kabul edilebilir bir düzeye indirilmesi ya da tamamen ortadan kaldırılması amacıyla faaliyeti yapan firmalardan gerekli ve yeterli taahhütler alınmalıdır.

Madencilik faaliyetlerine, faaliyet sonrası kapatma ve çevre düzenlemeleriyle ilgili yeterli finansal güvencenin mevcudiyeti halinde izin verilmelidir. Firmalar, madencilik faaliyetine ilişkin olarak toplumsal ve çevresel önlemleri içeren bir kapatma planını faaliyetin başlangıcından itibaren hazırlamalı

ve düzenli olarak güncellenmelidir. Kapatma sonrasındaki süreç devlet tarafından izlenmeli ve denetlenmeli, görevli ve sorumlu kamu kuruluşlarının izleme ve denetleme konusunda yeterli kapasiteye sahip olmaları sağlanmalıdır.

h) İş sağlığı ve güvenliği

Özellikle son yıllarda, gerek madencilik üretimi gerekse iş sağlığı ve güvenliği alanında yasal, yönetsel ve teknolojik gelişmelerin tüm dünyada hız kazandığı, bu gelişmelere koşut olarak kaza istatistiklerinin pek çok ülkede olumlu yönde geliştiği dikkate alındığında, ülkemiz madencilik sektöründeki faciaların hâlâ hız kesmiyor oluşu dikkat çekicidir. Sektördeki faaliyetlerin her aşamasında en yüksek iş sağlığı ve güvenliği standartlarının uygulanması sürekli izleme ve denetimler yoluyla sağlanmalıdır. Maden işletmelerinde iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin riskleri azaltacak ve kaza, yaralanma ya da hastalık riskini en aza indirecek önlemlerin alınması öncelik olmalıdır. Madencilerin meslek hastalıkları nedeniyle yaşaması muhtemel sorunlar tüm yaşamları boyunca izlenmeli ve kontrol edilmeli, sorun ortaya çıktığında devlet tarafından çözümlenmelidir.

i) Teknoloji – inovasyon

Madencilik sektöründe teknoloji kullanımı ve üretimine yönelik Ar-Ge çalışmalarının yapılması, Türkiye'nin madenlerini yurt içinde işleyerek katma değeri yüksek ürünlere dönüştürmesi bakımından mutlaka gereklidir. Üretim ve kaynak performansının iyileştirilmesine ve yeni ürünlerin elde edilmesine yönelik olarak yeni gelişen teknolojilerin kullanımı, sektörün ülke kalkınmasına katkısı bakımından kritik önemdedir. Bu bakımdan, sektörde aramadan uç ürüne kadar her aşamada ileri teknoloji kullanımı amaçlanmalı, teknoloji üretimi ve inovasyona yönelik araştırma-geliştirme çalışmaları teşvik edilmelidir.

İleri üretim teknolojilerinin geliştirilmesi ve kullanımı, daha temiz, daha verimli madencilik süreç ve ürünlerinin temini bakımından da önkoşuldur. Diğer taraftan, Türkiye, madencilik makine ekipman ve teknolojilerinin üretilebileceği bir sanayi kolunu geliştirmeli, bu alandaki dışa bağımlılıktan kurtulmalıdır.

Bununla birlikte, mevcut sektör yapısı, teknoloji ve inovasyon üretiminin de önünü tıkamaktadır. Sektörün, 2023 yılında Ar-Ge için yaptığı harcama sadece 24,5 milyon dolar düzeyindedir ve dünyada her yıl milyarlarca doların harcandığı bu alanda böylesi düşük bütçelerle bir atılım gerçekleştirilebileceğini düşünmek mümkün değildir. Bu amaçla kurulan ve doğrudan Ar-Ge üretimini değil, daha çok Ar-Ge'nin koordinasyon ve finansmanını hedefleyen BOREN ya da NATEN gibi yapıların ise bu alanda etkili olamadığı, yıllar süren uygulamalar sonucunda görülmüştür.

j) Eğitim

Madencilik sektöründeki eğitim ve öğretim konusu yeniden ele alınmalı, sektörün gereksinim ve beklentileri yansıtılmalıdır. Madencilik sektöründe, yeni teknolojilere uyum sağlayacak ve bunları kullanabilecek nitelikli işgücünün oluşturulması sağlanmalıdır.

k) Kamu kuruluşlarının yetkinliği

Sektörde son yıllarda yaşanan pek çok kazanın ya da çevresel sorunun arkasındaki en önemli dinamiğin, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan dönüşüm süreci olduğu açıktır. Bu süreçte, denetleme mekanizmaları önemli ölçüde zayıflamıştır. Gerek yönetsel yapı gerek liyakat sistemi bakımından giderek sorunlu hale gelen ve gereği gibi yapılandırılmayan sorumlu ve yetkili kurumlar, madencilik endüstrisi gibi son derece karmaşık ve dinamik bir alana cevap verememektedir.

Madencilik sektöründen sorumlu ve görevli kamu kuruluşlarının; mühendislik, projecilik, işletmecilik, iş sağlığı ve güvenliği ve benzeri konularda endüstriye yol göstericilik yapabilecek kapasiteye sahip olması sağlanmalıdır. Kamu otoritesi, madencilik faaliyetlerinin ulusal strateji ve hedeflerle ne ölçüde uyumlu olduğunu belirleyebilecek yetkinlikte olmalıdır.

1) Toplumsal / demokratik katılım

Toplumsal, ekonomik ve çevresel bakımdan sürdürülebilir bir madencilik sektörünün gelişimi; devlet, sektörde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlar ile demokratik kitle örgütleri ve sivil toplum örgütlerinin yapıcı işbirliği ile mümkündür. Sektördeki planlama ya da düzenlemelerde söz konusu tarafların doğrudan katılımları sağlanmalıdır.

Vatandaşların, yaşadıkları bölgelerde ekonomik, sosyal ya da çevresel etkisi olabilecek faaliyetlere ilişkin kararlara katılma hakkı, demokratik bir haktan öte artık bir insan hakkı olarak değerlendirilmektedir. Ve bu sadece bir hak değil, aynı zamanda bir görevdir de. Burada devlete düşen ise yerel halkın mevcut yaşam standartlarının olumsuz yönde etkilenmesine izin vermemek, sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşamlarını sürdürebilme haklarının korunmasını sağlamaktır.

Türkiye için 'sömürge madenciliği' benzetmesinin yapılamayacağı bir sektörün tasarımı ve uygulaması mümkündür. Yeter ki öncelik, firmaların aşırı kârları değil, insanın refahı ve toplumun yararı olsun. Netice olarak, çevreyle barışık bir madencilik endüstrisinin anahtarı; demokrasi, insan hakları, hukuk ve kurumsal yapıların gelişmişlik düzeylerinde saklıdır. Toplum olarak talep etmemiz gerekenler de öncelikle işte bunlardır.

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

Ar-Ge: Araştırma ve Geliştirme

BM: Birleşmiş Milletler

BOREN: Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

ÇİNKUR: Çinko Kurşun Metal Sanayi A.Ş.

DİVHAN: TDÇİ Divriği-Hekimhan Madenleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

ELİ: Ege Linyitleri İşletmesi Müessesesi

ERDEMİR: Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları A.Ş.

ETKB: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı

EÜAŞ: Elektrik Üretim Anonim Şirketi

GLİ: Garp Linyitleri İşletmesi Müessesesi

GSYH: Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla

IMF: Uluslararası Para Fonu

İSDEMİR: İskenderun Demir Çelik Fabrikaları

KARDEMİR: Karabük Demir Çelik Fabrikaları

KBİ: Karadeniz Bakır İşletmeleri

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsü

KÜMAŞ: Kütahya Manyezit İşletmeleri A.Ş.

MAPEG: Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü

MEHTAP: Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi

MÖ: Milattan Önce

MTA: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü

NATEN: Nadir Toprak Elementleri Enstitüsü

OECD: İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
(öncesinde Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü)

ÖİB: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı

SBB: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDÇİ: Türkiye Demir Çelik İşletmeleri

TEK: Türkiye Elektrik Kurumu

TENMAK: Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu

TKİ: Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu

TMMOB: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

TMSF: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

TODAİE: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü

TTK: Türkiye Taşkömürü Kurumu

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TVF: Türkiye Varlık Fonu

KAYNAKLAR

- Acemoğlu, Daron ve James A. Robinson. *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri. Çeviren F. R. Velioğlu. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2014.*
- Afisi, Oseni Taiwo. "Neocolonialism." *Internet Encyclopedia of Philosophy*, 2024. <https://iep.utm.edu/neocolon/>.
- Al Jazeera. "A Guide to the Decades-Long Conflict in DR Congo." 21 Şubat 2024. <https://www.aljazeera.com/news/2024/2/21/a-guide-to-the-decades-long-conflict-in-dr-congo/>.
- Al Jazeera. "Democratic Republic of Congo is Facing a Humanitarian Crisis." 26 Şubat 2024. <https://www.aljazeera.com/program/inside-story/2024/2/26/democratic-republic-of-congo-is-facing-a-humanitarian-crisis/>.
- Altın Madencileri Derneği. *Ekonomiye Katkı Sıralamasında ilk 10 Maden*. <https://altinmadencileri.org.tr/ekonomiye-katki-siralamasinda-ilk-10-maden/>. Erişim: 10 Haziran 2025.
- Altın Madencileri Derneği. "Türkiye Altın Üretimi." <https://altinmadencileri.org.tr/turkiye-altin-uretimi-2/>. Erişim: 5 Mayıs 2025.
- Altın Madencileri Derneği. "Türkiye'deki Altın Madenleri." <https://altinmadencileri.org.tr/madenciligin-onemi/turkiyede-madencilik/>. Erişim: 5 Mayıs 2025.
- Altunbay, Mustafa. "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik." *Türkler, Cilt 10, Osmanlı, düzenleyen H.C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca, 1464-1484. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.*
- "The Angolan Civil War (1975-2002): A Brief History." *South African History Online*, 5 Şubat 2015. Güncellenme: 2 Mayıs 2023. <https://sahistory.org.za/article/angolan-civil-war-1975-2002-brief-history>.

- Anka Haber. "Soma maden faciasında hayatını kaybeden işçiler Ankara'da anıldı." 28 Haziran 2025. https://ankahaber.net/haber/detay/soma_maden_faciasinda_hayatini_kaybeden-is-ciler_ankarada_anildi_cezasizlik_zirhi_301_madenciyi_bir_kez_daha_oldurdu_238317.
- Arslan, İsmail. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Maden Şehri: Balya (1839-1923)." *The Journal of Academic Social Science Studies* 3, no. 2 (2010).
- Australian Small Business and Family Enterprise Ombudsman. Contribution to Australian Gross Domestic Product.* <https://www.asbfeo.gov.au/small-business-data-portal/contribution-australian-gross-domestic-product>. Erişim: 8 Haziran 2025.
- Avşaroğlu, Nadir. *Anadolu Madencilik Tarihi. Basılmamış eser, 2021.*
- Avşaroğlu, Nadir. *Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri. Basılmamış eser, 2008.* https://www.academia.edu/5755147/MARSHALL_PLANI_AMERIKAN_DIŞ_KREDİLERİ_ve_TÜRKİYE_MADENCİLİK_SEKTÖRÜNE_ETKİLERİ.
- Avşaroğlu, Nadir. *Mühendislik Mimarlık Öyküleri V. Ankara, TMMOB, 2012.*
- Avşaroğlu, Nadir. *Türkiye Madencilik Sektöründe Özelleştirme Uygulamaları. Basılmamış eser, 2007.* https://www.academia.edu/5755228/Türkiye_Madencilik_Sektöründe_Özelleştirme_Uygulamaları.
- Avşaroğlu, Nadir. *Türkiye Madencilik Sektöründe Yabancı Sermaye. Basılmamış eser, 2018.* https://www.researchgate.net/publication/323267971_TURKIYE_MADENCILIK_SEKTORUNDE_YABANCI_SERMAYE.
- Avşaroğlu, Nadir. *Türkiye'de Maden Mühendisliği Eğitimi. Ankara: TMMOB. Yayını, 2001.*

- Aydın, Onur. "Yabancı Sermayeli Şirketler." *Madencilik Türkiye*, Sayı: 24, Temmuz 2012
- Bastida, Elizabeth. *Mineral Law and Policy, Unit 1: Fundamentals of Mineral Law and Policy*. University of Dundee, Centre for Energy, Petroleum & Mineral Law & Policy in collaboration with the Centre for Medical Education, 2002.
- Bayartan, Mehmet. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X*, no. 1 (2008).
- BBC. "DR Congo: Cursed by Its Natural Wealth." *BBC News*, 9 Ekim 2013. <https://www.bbc.com/news/magazine-24396390>.
- Bekişoğlu, Kırac Ali. "Türkiye'nin Maden Politikası Hakkında Görüşler, Temenniler." *Bilimsel Madencilik Dergisi VI*, no. 4 (TMMOB Maden Mühendisleri Odası: 1968).
- Benjamin, Thomas. "Preface." In *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, düzenleyen Thomas Benjamin, xiv-xv. Macmillan Reference USA, 2007.
- Bildirici, Yusuf Ziya. "Denizli ve Çevresinde Madencilik (1890-1919)." *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 21 (2009).
- Bilmez, Bülent. *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908- 1923). Tarih Vakfı Yayınları, 2000.*
- BMNT (Federal Ministry for Sustainability and Tourism). *World Mining Data 2019*. Vienna, 2019.
- BRIMCO. *Top 10 US Mining Companies – A Comprehensive Guide for 2025*. <https://www.brimco.io/mining/us-mining-companies/>. Erişim: 8 Haziran 2025.
- Bulutay, Tuncer, Yahya Tezel ve Nuri Yıldırım. *Türkiye Milli Geliri (1923-1948)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 375, Sevinç Matbaası, 1974.

Chaudhury, Suman ve Sukanta Sarkar. "Colonial Exploitation- A Real Fact of Human History and Civilization." In *Sociology of Social Behaviour*, düzenleyen Sukanta Sarkar, Saidur Rahman ve Mahammad Afsar Alam, 231-237. New Delhi: Global Vision Publishing House, 2018.

"Civil War in Sierra Leone and the Role of Blood Diamonds." *WorldAtlas*. <https://www.worldatlas.com/articles/civil-war-in-sierra-leone-the-role-of-sierra-leone-s-blood-diamonds.html>.

"Colonialism." *Collins English Dictionary*. HarperCollins, 2011.

"Colonialism." *Oxford Dictionary of Human Geography*. Oxford University Press, 2013. <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199599868.001.0001/acref-9780199599868-e-236>.

"Cumhurbaşkanı Erdoğan: "5 Yıl İçinde Altın Üretimini 100 Tona Çıkaracağız." *Madencilik Türkiye*, Sayı: 92, Ocak 2021.

Cumhuriyet Senatosu Bor Mineralleri Araştırma Komisyonu Raporu. aktaran: Dün – Bugün – Yarın Bor, *Madencilik Dergisi* 9, no. 2, TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 1970.

Curtis, Mark. *The New Colonialism: Britain's Scramble for Africa's Energy and Mineral Resources*. Londra: War on Want, 2016.

Çağlar, Yücel. "Tanzimat'tan Cumhuriyete Ormancılık ve Gelişimi." *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 4. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Çıladır, Sina. *Zonguldak Havzasının Tarihi Gelişimi*. Genel Maden-İş Yayınları, 1993.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. "Ereğli Kömür Havzası Amelebirliği Biriktirme ve Yardımlaşma Sandığı: Tarihçe." 25 Şubat 2025. <https://www.csgeb.gov.tr/amelebirligi/baskanlik/tarihce/>.

- Demir, Özkan. *Cumhuriyet Dönemi Madencilik Politikaları ve Etibank'ın Rolü. Doktora tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2017.*
- Demir, Özkan. "İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Türkiye'de Madencilik Alanındaki Gelişmeler." *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5, no. 40 (Şubat 2017): 478-490.
- Devlet Planlama Teşkilatı. *2001 Temel Ekonomik Göstergeler. 2001.* <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1542268521132-a9825b93-fa4c>.
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989. Yayın no. DPT: 1974. 1985.*
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007-2013. Ankara, 2006.*
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1979-1983. Yayın no. DPT: 1664. 1979.*
- Devlet Planlama Teşkilatı. *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972. DPT Yayını, 1968.*
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Kalkınma Planı, (Birinci Beş Yıl), 1963-1967. Başbakanlık Devlet Matbaası, 1963.*
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Yayın No. DPT.17 - ÖİK.5, 1961.*
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT:2514 - ÖİK:532, Mayıs 2000.*
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) - 2004 Yılı Programı. 2004.*
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001-2005.*
- Devlet Planlama Teşkilatı. *Turkey Main Economic Indicators, 1979-1981. 1981.*

Devlet Planlama Teşkilatı. Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl, 1973-1977. Yayın no. DPT: 1272, 1973.

Devlet Planlama Teşkilatı. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000. 1996.

Dündar, Turan. "2172 Sayılı Devletçe işletilecek Madenler Hakkında Kanun ve Uygulamalar." Türkiye 2. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı, 6. TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 1980.

Dün – Bugün – Yarın Bor. Madencilik Dergisi 9, no. 2, TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 1970.

"Ekonomi muhabirleri derneğinden Kısa Dalga'ya ödül." Kısa Dalga, 26 Mart 2024. <https://kisadalga.net/haber/gundem/ekonomi-muhabirleri-derneginden-kisa-dalgaya-odul-125249>.

Ekinci, Ekrem Buğra. "Eskiden Madencilik Babadan Oğula Geçen Bir Meslekti." Mayıs 2014. <https://www.ekrembuagraekinci.com/article/?ID=520&eskiden-madencilik-babadan-ogula-gecen-bir-meslekti>.

Eldem, Vedat. Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi. Türk Tarih Kurumu, 1994.

Eldem, Vedat. Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik. 1994.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı – Enerji İşleri Genel Müdürlüğü. Ulusal Enerji Denge Tabloları – 1970-2022.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB). Türkiye 2. Madencilik Şurası. Ankara, 1993.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. Türkiye Kritik ve Stratejik Madenler Raporu 2025.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. Türkiye Madencilik Sektörü Gelişim Raporu (2020). TOBB Yayın No :2021/25.

EPA (*United States Environmental Protection Agency*). *Mining Sector Information*. <https://www.epa.gov/smartsectors/mining-sector-information>. Erişim: 8 Haziran 2025.

“Erdoğan’ın ‘kader’ söylemine tepki: Bunu tekrar yaşamak kader olamaz.” *Sözcü*, 2022. <https://www.sozcu.com.tr/2022/gundem/erdoganin-kader-soyleminetepki-bunu-tekrar-yasamak-kader-olamaz-7425241/>.

Eroğlu, Doğu. “İliç’te iki köyün hikayesi: Çöpler ve Sabırlı.” *Ortak Araştırması*. <https://t24.com.tr/ilicte-sosyal-etki?s=09>, Erişim: 24 Kasım 2025.

ETİMADEN. “Tarihçe.” <https://www.etimaden.gov.tr/tarihce>, Erişim: 24 Kasım 2025.

Eti Gübre. *Eti Gübre’nin Tarihi*. <https://www.etigubre.com/Eti-gubrenin-tarihi>. Erişim: 3 Mayıs 2025.

Farand, Chloé. “Halt Illegal Imports of Conflict Minerals from DRC, Campaigners Urge EU.” *The Guardian*, 15 Ocak 2025. <https://www.theguardian.com/global-development/2025/jan/15/democratic-republic-congo-drc-eu-halt-imports-conflict-minerals-drc-campaigners-urge-eu>.

Federal Ministry of Finance, Republic of Austria & International Organizing Committee for the World Mining Congresses. *World Mining Data 2025, Cilt 40, düzenleyen C. Reichl & M. Schatz. Vienna, 2025*.

Federal Ministry of Finance of Austria. World Mining Data 2023. Vienna, 2023.

Ferro, Marc. *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar, 13.-20. Yüzyıl. Çeviren M. Cedden. Ankara: İmge Yayınları, 1994*.

“Feature: Potosi Awakes from Its Tragic Past.” *Xinhua*, 2 Mart 2024. <https://english.news.cn/20240302/2aa600381ea04cb2b1fb181ccd710ee9/c.html>.

- Fındıklıgil, Yavuz. *Maden Hukuku*. İstanbul, 1966. Alıntıl原因: Turgut İleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin Madencilik Politikaları (1923–1960).
- Firuz, Behzat, İffet Yalabık ve Sevil Orpen. *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu*. Ankara, 1962.
- Fisher, Andrew B. "African Slavery in the Americas." In *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, düzenleyen T. Benjamin, 19–25. 1st ed. Macmillan Reference USA, 2007.
- Fisher, John. "Mining, The Americas." In *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, düzenleyen T. Benjamin, 778-782. Macmillan Reference USA, 2007.
- Frangipane, Marcella. "The Role of Metallurgy in Different Types of Early Hierarchical Society in Mesopotamia and Eastern Anatolia." In *Appropriating Innovations: Entangled Knowledge in Eurasia, 5000–1500 BCE*, düzenleyen Philipp W. Stockhammer ve Joseph Maran, 171–83. Oxford: Oxbow Books, 2017.
- Galeano, Eduardo. *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*. Çeviren Roza Hakmen ve Attila Tokatl. İstanbul: SEL Yayıncılık, 2014.
- Genel Maden İşçileri Sendikası. "4-8 Ocak Ankara Yürüyüşünün 32. Yılı." <https://genelmadenis.org.tr/4-8-ocak-ankara-yuruyusunun-32-yili/>, Erişim: 24 Kasım 2025.
- "Genel Müdür Sönmez ile A'dan Z'ye Varlık Fonu." *BloombergHT*, 1 Aralık 2020. <https://www.bloomberght.com/tvf-ceo-sonmez-2021-de-yeni-bono-ihraci-surecine-girecegiz-2269722>. Erişim: 1 Haziran 2025.
- Globenewswire. *Market Analysis on Australia Mining Sector Market Size and Forecast - In Terms of Value, Volume, Segment Market Share, and Forecast, 2023-2030 - Market Analysis by RationalStat*, 4 Ekim 2023. <https://www.globenewswire.com/news-release/2023/10/04/2754965/0/en/Market-Analysis-on-Australia-Mining-Sector-Market-Size-and->

Forecast-In-Terms-of-Value-Volume-Segment-Market-Share-and-Forecast-2023-2030-Market-Analysis-by-RationalStat.html. Erişim: 8 Ağustos 2025.

Gökmen, Ertan. "II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Maden İmtiyazları (1878-1899)." *Belleten* 71, no. 262 (2007): 969-996. <https://doi.org/10.37879/belleten.2007.969>.

Gülmez, Mesut. "Celal Bayar ve İşçi Hakları." *Amme İdaresi Dergisi* 20 (1987): 87-106.

Gündüz, İbrahim. "Bir facia, 9 cenaze ve düşündürdükleri." *Kısa Dalga*, 19 Haziran 2024. https://kisadalga.net/yazar/bir-facia-9-cenaze-ve-dusundurdukleri_103115. Erişim: 26 Mayıs 2025.

Güven, Tamer. *Zonguldak Kozlu'da Kömür Madenciliği: İşletmecilik ve Çalışma Hayatı (1848-1921)*. düzenleyen Hamza Çeştepe ve Kadir Yıldırım. *Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No: 5*, 2015.

Halperin, Sandra. "Neocolonialism." *Encyclopædia Britannica*, 25 Ocak 2025. <https://www.britannica.com/topic/neocolonialism>.

Hobsbawm, Eric. *İmparatorluk Çağı 1875-1914*. Çeviren Vedat Aslan. *Ankara: Dost Kitabevi Yayınları*, 1999.

Hürriyet Gazetesi. "Çinkur 14'üncü Turda İpek Mobilya'nın." 22 Ekim 2004. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cinkur-14-uncu-turda-ipek-mobilyanin-38658848>. Erişim: 7 Mayıs 2025.

"I. Madencilik Şurâsı Toplandı – Şurâ Deva Olacak mı?". *Madencilik Bülteni*, sayı 10 (1990): 4-15.

I. Özal Hükümeti Programı. www.tbmm.gov.tr, Aralık, 1983.

IBISWorld. *Mining - Market Research Report (2015-2030)*. Haziran 2025. <https://www.ibisworld.com/australia/industry/mining/55/>. Erişim: 8 Haziran 2025.

IER, Institute for Energy Research. "Chile Plans to Nationalize Its Lithium Industry." 26 Nisan 2023. <https://www.institutefo->

- renergyresearch.org/international-issues/chile-plans-to-nationalize-its-lithium-industry/. Erişim: 2 Mayıs 2025.
- İleri, Turgut. *Türkiye Cumhuriyeti'nin Madencilik Politikaları (1923–1960). Doktora tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2009.*
- İMİB İstanbul Maden İhracatçıları Birliği. *Maden Sektörü Görünümü Raporu - 2024*. <https://imib.org.tr/wp-content/uploads/MA-DEN-SEKTOR-GORUNUMU24-1.pdf>. Erişim: 8 Haziran 2025.
- "Imperialism." *Encyclopedia Britannica*, 14 Şubat 2025. <https://www.britannica.com/topic/imperialism>.
- Inan, Afet. "Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Sanayi Planı 1933." Alıntıl原因: Murat Turan, "Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1332-1338. Ankara, 1983.*
- "Index of Possessions and Colonies." *World Statesman.org*. <https://www.worldstatesmen.org/COLONIES.html>. Erişim: 20 Temmuz 2025.
- International Energy Agency. "Prohibition of the export of nickel ore." 19 Mart 2024. <https://www.iea.org/policies/16084-prohibition-of-the-export-of-nickel-ore>. Erişim: 2 Mayıs 2025.
- International Monetary Fund (IMF). "GDP per capita, current prices." <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD>. Erişim: 20 Temmuz 2025.
- İstanbul Maden İhracatçıları Birliği (İMİB). *2023 Yılı Türkiye Genel Aylık Bazda Ürün Gruplarına Göre Maden İhracat Verileri*. <https://imib.org.tr/veri-merkezi/ihracat-istatistikleri/>. Erişim: 16 Haziran 2025.
- Junior Mining Network. "List of Mining Companies in Turkey." <https://www.juniorminingnetwork.com/mining-stocks/turkey-mining-stocks.html>. Erişim: 22 Temmuz 2025.

Kalkınma Bakanlığı. *Onuncu Kalkınma Planı, 2014-2018*. Ankara, 2013.

Kämmerer, Jörn Axel. "Colonialism." *Oxford Public International Law*, 2018. <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e690>.

Kara, Murat. "Ereğli Kömür Havzası'nda II. Mükellefiyet (Zorunlu Çalıştırma, 1940-1947)." *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 14, (Zonguldak, 2011): 417-419.

Karal, Enver Z. *Osmanlı Tarihi*. Cilt VI, 5. Baskı. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1995.

Karakök, Tunay. "Zonguldak Kömür Havzasında Bir Yardım Sandığı: Amele Birliği." *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 13 (2011): 351-67.

Karakoç, K. "Osmanlı'dan Günümüze Maden Mevzuatı ve Bor Madenciliği Özelleştirme ve Bor Politikaları Üzerine Düşünceler." 2. Uluslararası Bor Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 17-30. 2004.

"Karaca: Doğanın sömürgeci madenciliğe teslim edilmesine karşı direniş şart." *Kısa Dalga*, 20 Haziran 2025. <https://kisadalga.net/haber/politika/karaca-doganin-somurgeci-madencilige-teslim-edilmesine-karsi-direnis-sart-128462>.

Kartalkanat, Ahmet. "Osmanlılarda Madencilikle İlgili Yasal Düzenlemeler ve Madencilik Politikası." *Jeoloji Mühendisliği*, sayı 36 (1990): 69.

Kartalkanat, Ahmet. "Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası." *Jeoloji Mühendisliği*, Mayıs 1991: 52.

Kaştan, Yüksel. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kömür Ocaklarının İşletilmesi (1839-1918)." *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 2, no. 2 (2016): 20-21.

- Kepenek, Yakup. Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi. 4. bs. İstanbul: Teori Yayınları, 1987.*
- Kessler, Gerhard. "Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları." Çeviren Ekmel Zamil. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi 2 (2012).*
- Kohn, Margaret ve Kavita Reddy. "Colonialism." The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2024 Edition), düzenleyen Edward N. Zalta ve Uri Nodelman. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2024/entries/colonialism/>.*
- Koramaz, Emin. "Sömürge madenciliği." BirGün, 2 Ekim 2020. <https://www.birgun.net/makale/somurge-madenciligi-317645>.*
- Koza Altın İşletmeleri. <https://kozaaltin.com.tr>. Erişim: 12 Mayıs 2025.*
- Köse, Muhterem. "İthalatımızın Yaklaşık %75'ini Ham madde ve Ara Mal İthalatı Oluşturmaktadır." Madencilik Türkiye, sayı 107 (Aralık 2022): 68.*
- Küçükkayapalı, Mustafa. "Osman Ağa Diye Biri." Maden Mühendisleri Odası Madencilik Bülteni, Nisan-Mayıs 1999, sayı 57.*
- Kuruç, Bilsay. Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. Cilt 1, 1929-1932. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988.*
- Kuruç, Bilsay. Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. Cilt 2, 1933 – 1935. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 580, 1993.*
- Kuruç, Bilsay. Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.*
- Leloğlu, Selami. "Türkiye'de Kömür Madenciliği ve Kömür Yakıtlı Termik Santrallerde Özelleştirmelerin Değerlendirilmesi." Kömür ve Enerji Çalıştayı Bildiriler Kitabı: 20 Şubat 2021, düzenleyen Veyis Sır, 24-40. TMMOB Maden Mühendisleri Odası.*

Lewis, Ronald L. "Black Coal Miners in America: Race, Class, and Community Conflict, 1780-1980." *Labor History* 2 (1987). https://uknowledge.uky.edu/upk_labor_history/2, Erişim: 24 Kasım 2025.

LISTCORP. *ASX Materials, Metals & Mining Companies*. <https://www.listcorp.com/asx/sectors/materials>. Erişim: 8 Haziran 2025.

"Türkiye için Hayati Öneme Sahip Madenlerin Kamulaştırılması Hakkında Kanun Tasarısı." *Madencilik Dergisi* 9, no. 2, (TMMOB Maden Mühendisleri Odası: 1970): 63-64.

Maden Dergisi. "Madenciliğin GSYH'deki Payı Gelişmiş Ülkelerin Onda Biri." *Türkiye Madenciler Derneği, Sektörden Haberler Bülteni*, sayı 102 (Aralık – Ocak – Şubat 2025): 32.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. 2024 Faaliyet Raporu. 2024.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. 2024 Yılı Maden Dış Ticareti. <https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/turkiyede-madencilik/2024-yili-maden-dis-ticaret.pdf>. Erişim: 21 Temmuz 2025.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Dış Ticarete Madenciliğin Payı. <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret-payi>. Erişim: 2 Nisan 2025.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. Madenciliğin GSYH İçindeki Payı. <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/maden-dis-ticaret>. Erişim: 3 Mart 2025.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı. Madencilik Sektörüne Ait Temel Ekonomik Göstergeler – 2023. Hazırlayan: Betül Gençbay. Ankara, Haziran 2024.

Madencilik Türkiye. Sayı:23, Haziran 2012.

Madencilik Türkiye. Sayı:92, Ocak 2021.

Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü. “Maden İhracatı 2002 Yılında Rekor Kırdı.” <https://mapeg.gov.tr/Home/Announcement/1761-Maden-Ihracati-2022-Yilinda-Rekor-Kirdi>. Erişim: 31 Mart 2025.

Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü. *Maden Grubu’na Göre Türkiye Geneli Ruhsat Sayıları*. <https://www.mapeg.gov.tr/Sayfa/Madenistatistik>. Erişim: 5 Temmuz 2025.

Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü. *Maden İstatistikleri - Yıllar İtibariyle Türkiye Geneli Ruhsat Sayıları*. <https://www.mapeg.gov.tr/Sayfa/Madenistatistik>. Erişim: 5 Temmuz 2025.

Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü. *Madencilik İş Kolunda Faaliyet Gösteren İşyeri ve İşçi Sayıları*. <https://www.mapeg.gov.tr/Sayfa/Madenistatistik>. Erişim: 1 Nisan 2025.

Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü. *Maden Üretim Değerleri*. <https://www.mapeg.gov.tr/Sayfa/Madenistatistik>. Erişim: 1 Nisan 2025.

Magdoff, Harry ve Richard A. Webster. “Western colonialism.” *Britannica*, 14 Aralık 2024. <https://www.britannica.com/topic/Western-colonialism/>.

Makal, Ahmet. “Zonguldak ve Türkiye Toplumsal Tarihinin Acı Bir Deneyimi Olarak İş Mükellefiyeti.” *Zonguldak Kent Tarihi’05 Bienali Bildiriler Kitabı*, 84. Zonguldak Eğitim ve Kültür Vakfı, 2006.

Mark, Joshua J. “Assyria.” *World History Encyclopedia*, son değişiklik 28 Mart 2018. <https://www.worldhistory.org/assyria/>.

Milli Korunma Kanunu, Kanun Numarası: 3780, 26 Ocak 1940 tarih ve 4417 Sayılı Resmî Gazete.

Milliyet. 3 ve 4 Kânunusani, 1934. Alıntılayan: Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, c. 2, 1933 – 1935. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 580, 1993.

- MÜSİAD. *Kimya, Metal ve Maden Sektör Kurulu Raporu 2025 - Türkiye Madenciliği: Orta Vadeli Plan, Strateji ve Hukuksal İyileşme Yol Haritası*. Düzenleyen Ahmet Emre Küme ve Emir Furkan Gündoğdu. 2025.
- Naim, Ahmet. *Zonguldak Havzası Uzun Mehmetten Bugüne Kadar. Hüsnütabiat Matbaası, 1934.*
- Nkrumah, Kwame. *Neo-Colonialism, The Last Stage of Imperialism*. Thomas Nelson & Sons, 1965.
- Ökçün, Gündüz. *1920–1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*. 2. bs. *Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, 1997.*
- Ökçün, Gündüz. *“XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları.” Abadan’a Armağan, 808. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1969.*
- Ökçün, Gündüz. *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 - İzmir, Haberler - Belgeler – Yorumlar*. 2. bs. *Sevinç Matbaası, 1971.*
- Özen, Şükrü ve Hayriye Özen. *“Altın madeni projelerinin özellikleri yerel toplulukların direniş düzeyini nasıl etkiler? Karşılaştırmalı bir araştırma.” İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi 42 (2022): 493-524. <https://doi.org/10.26650/SJ.2022.42.2.0061>.*
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı. *Türkiye’de Özelleştirme*. <https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozellestirme>. Erişim: 25 Nisan 2025.
- Otto, James M. *“A National Mineral Policy as a Regulatory Tool.” Resources Policy 23, no.1/2 (1997): 21.*
- Oygür, A. Vedat. *“Anadolu’da Madenciliğin Başlaması.” Sektör Maden, sayı 79 (2021): 30-34.*
- Pesa, Iva. *“Toxic Coloniality and the Legacies of Resource Extraction in Africa.” International Review of Environmental History 9, no. 2 (2023): 33-50. <https://doi.org/10.22459/IREH.09.02.2023.03>.*

“Philippines’ proposed tax on nickel ore exports could ‘kill’ industry.” *Reuters*, 31 Ocak 2023. <https://www.reuters.com/article/philippines-mining-nickel/philippines-proposed-tax-on-nickel-ore-exports-could-kill-industry-group-head-idUKL4N34G0SG/>. Erişim: 2 Mayıs 2025.

Plarier, Antonin. “Mines and the Environment in the Colonial Context.” *Digital Encyclopedia of European History*, **2024**. <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/ecology-and-environment/environment-and-colonial-empires/mines-and-environment-in-colonial-context/>.

Quataert, Donald. “19. yy’da Osmanlı Devleti’nde Madencilik.” *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 4, 914. İstanbul, 1985.

Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası, 1822-1920*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2009.

Rahaman, Md. Shafiqur, Md. Rawshan Yeazdani ve Rashed Mahmud. “The Untold History of Neocolonialism in Africa (1960-2011).” *History Research* 5, no. 1 (2017): 9-16. doi: 10.11648/j.history.20170501.12.

Refik, Ahmet. *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (hicri 967-1200)*. 2. bs. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.

Resmi Gazete, 21 Mayıs 2025, Sayı: 32906.

Rodney, Walter. *How Europe Underdeveloped Africa*. Washington, DC: Howard University Press, 1972.

Rose, Will ve Damian Zane. “Apple Accused of Using Conflict Minerals.” *BBC News*, 18 Aralık 2024. <https://www.bbc.com/news/articles/cn8g540wz3jo>.

Ross, Michael. “The Natural Resource Curse: How Wealth Can Make You Poor.” In *Natural Resources and Violent Conflict: Options and Actions*, düzenleyen Ian Bannon ve Paul Collier, 17–42. Washington, DC: The World Bank, 2003.

Ross, Michael L. "The Political Economy of the Resource Curse." *World Politics* 51, no. 2 (1999): 297-322. <https://doi.org/10.1017/S0043887100008200>.

"Silver, Resistance and the Evolution of Slavery in the West." *Learning for Justice*, Andrés Reséndez ile söyleşi. <https://www.learningforjustice.org/podcasts/teaching-hard-history/american-slavery/silver-resistance-and-the-evolution-of-slavery-in-the-west>.

Sosyal Güvenlik Kurumu. *İstatistik*. <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4>. Erişim: 13 Haziran 2025.

Sputnik Türkiye. "Türkiye'de 118 yabancı firmaya ait 593 maden ruhsatı var." 15 Şubat 2019. <https://anlatilaninotesi.com.tr/20190215/turkiye-yabanci-firma-maden-ruhsat-1037683211.html>. Erişim: 17 Mayıs 2025.

Şaşmaz, Aysema Pelin. "Türk Maden Mevzuatının 3213 Sayılı Maden Kanunu'na Kadar Geline Süreçte Tarihsel Gelişimi." *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)* 14, no. 1 (Ocak 2024): 89-122.

Tamzok, Nejat. "Akbelen'deki ağaçlar ve kömürlü santraller üzerine notlar." *EnerjiPolitik.com*, 6 Ağustos 2023.

Tamzok, Nejat. "Bir Minecraft kaç Yatağan eder?" *EnerjiPolitik.com*, 28 Mart 2015. <https://enerjipolitik.com/2015/03/28/bir-minecraft-kac-yatagan-eder/>.

Tamzok, Nejat. "Dönüşümün Eşiğinde: Türkiye Kömür Sektörü." *EnerjiPolitik.com*, 20 Kasım 2013. <https://enerjipolitik.com/2013/11/20/donusumun-esiginde-turkiye-komur-sektoru/>.

Tamzok, Nejat. "'İthal Kömür Kenti' Zonguldak." *EnerjiPolitik.com*, 9 Ekim 2022. <https://enerjipolitik.com/2022/10/09/ithal-komur-kenti-zonguldak/>.

- Tamzok, Nejat. "Kaza'nın Ardından: Afşin-Elbistan Linyit Havzası'nın Kısa ve Hazin Tarihi." *Cumhuriyet Enerji Dergisi*, sayı 22 (2011): 10-11.
- Tamzok, Nejat. "Küresel Politikalar ve Türkiye Madencilik Sektörü." *Neoliberal Politikalar ve Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı. KİGEM, Ankara, 2003.*
- Tamzok, Nejat. "Madencilik Politikası ve Maden Hukuku." *İçinde Maden Mühendisliği Açık Ocak İşletmeciliği El Kitabı, düzenleyen Şinasi Eskikaya, Celal Karpuz, Mehmet Ali Hindistan ve Nejat Tamzok, 1-56. İstanbul: TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2005.*
- Tamzok, Nejat. "Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden çok partili döneme madencilik politikaları." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 63, no. 4 (2008): 179-204.
- Tamzok, Nejat. "Soma: Bir Facianın Tarihçesi." *Dünya Gazetesi*, 30 Haziran - 5 Temmuz 2014.
- Tamzok, Nejat. "Türkiye altından vazgeçebilir mi?." *EnerjiPolitik.com*, 14 Mart 2024. <https://enerjipolitik.com/2024/03/14/turkiye-altindan-vazgecebilir-mi/>.
- Tamzok, Nejat. "Türkiye altın üretmeli mi?." *EnerjiPolitik.com*, 15 Nisan 2024. <https://enerjipolitik.com/2024/04/15/turkiye-altin-uretmeli-mi/>.
- Tamzok, Nejat. "Türkiye Madencilik Sektöründe Yapısal Dönüşüm ve Sonuçları." *Türkiye 19. Uluslararası Madencilik Kongresi Bildiriler Kitabı, 8. 2005.*
- Tamzok, Nejat. "Türkiye Varlık Fonu'nun 'maden holdingi' hedefi." *EnerjiPolitik.com*, 3 Temmuz 2020. <https://enerjipolitik.com/2020/07/03/turkiye-varlik-fonunun-maden-holdingi-hedefi/>.
- Tamzok, Nejat. "Türkiye Madencilik Sektörü İçin Bir Politika Çerçevesi." *Madencilik Politikaları Çalıştayı Bildiriler Kitabı. TMMOB Maden Mühendisleri Odası, 2019.*

- Tamzok, Nejat. "Türkiye'nin "kritik" madenleri." *EnerjiPolitik.com*, 9 Şubat 2020. <https://enerjipolitik.com/2020/02/09/turkiye-nin-kritik-madenleri/>.
- Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü. *Ürün Raporu Zeytinyağı ve Sofralık Zeytin 2023*. Hazırlayan: Zerrin Özkan. TEPGE Yayın no: 394, Temmuz 2024.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi, 2023*. <https://www.sbb.gov.tr/cari-denge/>.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *On Birinci Kalkınma Planı, 2019-2023*. Ankara, 2018.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *On İkinci Kalkınma Planı, 2024-2028*. Ankara, 2023.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *Temel Ekonomik Göstergeler - 1963-2024*. <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1542268521132-a9825b93-fa4c>. Erişim: 10 Haziran 2025.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. *Temel Ekonomik Göstergeler - Sabit Sermaye Yatırımları, 2024*. <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1594716589132-d3a64e97-2238>. Erişim: 5 Haziran 2025.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü. *Domates Ürün Raporu 2024*. Araştırma Yayınları 2024. TEPGE Yayın No: 396.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*. Ankara: ODTÜ Yayınları, 1974.
- Tezel, Y. Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul, 1994. Alıntıl原因: Özkan Demir, "İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Türkiye'de Madencilik Alanındaki Gelişmeler," 478-490.

The Conversation. "China's Interests in Africa Are Being Shaped by the Race for Renewable Energy." The Conversation, 2 Eylül 2024. <https://theconversation.com/chinas-interests-in-africa-are-being-shaped-by-the-race-for-renewable-energy-237679>.

The World Bank. *GDP (current US\$)*. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>. Erişim: 17 Haziran 2025.

The World Bank. *Report and Recommendation of the President of the International Bank for Reconstruction and Development to the Executive Directors on a Structural Adjustment Loan to the Republic of Turkey, 1980*.

The World Bank. *World Integrated Trade Solution, Trade Statistics by Product (HS 6-digit)*. <https://wits.worldbank.org/trade/country-byhs6product.aspx?lang=en>. Erişim: 16 Haziran 2025.

The World Bank. *World Bank Commodities Price Data (The Pink Sheet)*. 2025. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/18675f1d1639c7a34d463f59263ba0a2-0050012025/world-bank-commodities-price-data-the-pink-sheet>. Erişim: 5 Haziran 2025.

Thucydides. *The History of the Peloponnesian War*. Çeviren Richard Crawley. *The Project Gutenberg eBook*, 15 Mart 2003. <https://www.gutenberg.org/files/7142/7142-h/7142-h.htm>.

Tızlak, Fahrettin. "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Madenleri." İçinde Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı, düzenleyen Mustafa Öztürk, Şakir Batmaz ve Erhan Yoska, 406. 2015.

Tızlak, Fahrettin. "XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu madenleri." İçinde Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, 291-305. Samsun: Akademi Kitabevi, 1993.

Tızlak, Fahrettin. "Osmanlılardan Önce Türklerde Madencilik." *Türkler* 7 (Ankara, 2002): 410.

TMMOB Maden Mühendisleri Odası. *Bor Raporu*. 2005. https://api2.maden.org.tr/uploads/portal/resimler/ekler/6358599b7afb250_ek.pdf.

TMMOB Maden Mühendisleri Odası. *Madencilikte Yaşanan İş Kazaları Raporu, 2010.*

TMMOB Maden Mühendisleri Odası. “Madenler Halkın Yararına İşletilmelidir.” Basın açıklaması, 20 Kasım 2007. <https://www.maden.org.tr/calismalar/basin-aciklamalari/detay/madenler-halkin-yararina-isletilmelidir-2083>. Erişim: 06 Haziran 2025.

T.C. 58. Hükümet Acil Eylem Planı, 3 Ocak 2023.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. *Yabancı Sermayeli Firma Listesi.* <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/14a09761d390/diger>. Erişim: 25 Nisan 2025.

TÜİK. *Aylık Sanayi Üretim Endeksi (2021=100) (NACE Rev.2). 2023.*

TÜİK. *Dış Ticaret İstatistikleri. TÜİK İstatistik Veri Portalı, 2024.* <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>.

TÜİK. *Fasıllara göre ihracat, 2013-2025 (genel ticaret sistemi). TÜİK İstatistik Veri Portalı.* <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>. Erişim: 20 Haziran 2025.

TÜİK. *Fasıllara göre ithalat, 2013-2025 (genel ticaret sistemi). TÜİK İstatistik Veri Portalı.* <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>. Erişim: 20 Haziran 2025.

TÜİK. *İstihdam, İşsizlik ve Ücret, İstihdam edilenlerin yıllar ve cinsiyete göre iktisadi faaliyet kolları.* <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108>. Erişim: 13 Haziran 2025.

TÜİK. *Sanayi Hizmet Kuruluşları Araştırma Geliştirme Faaliyetleri İstatistikleri.* <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=bilgi-teknolojileri-ve-bilgi-toplumu-102&dil=1>. Erişim: 8 Haziran 2025.

TÜİK. *Ulusal Hesaplar, Gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre A21 düzeyinde cari fiyatlarla değer, pay, değişim oranı, 1998-2023. (Üretim yöntemi ile yıllık GSYH, 2009 bazlı), 2023.*

TÜİK. *Ulusal Hesaplar, Gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre A21 düzeyinde zincirlenmiş hacim, endeks ve değişim oranları, 1998-2023. 2023.*

Türk, Hikmet Sami. “Madenlerin Devletleştirilmesi.” *Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi Tebliğleri*, 33–45. Ankara, 1981.

Türkiye İş Kurumu. *Madencilik ve Taş Ocakçılığı Sektörü İşgücü Piyasası Raporu. 2021.*

Türkiye Kömür Üreticileri Derneği. *Türkiye’de ve Dünyada Kömür – 2024.* https://www.komurder.org/uploads/Haber-Galerisi/2024/turkiye-dunya-komur/dunyada_turkiyede_komur-int.pdf.

“Saltanatın Son ve Cumhuriyetin İlk 22 Yılı İçinde Türk Madenciligi.” *MTA Enstitüsü Dergisi*, sayı 34 (Ankara, 1945): 249. Aktaran: Özkan Demir, “İkinci Dünya Savaşı’na Kadar Türkiye’de Madencilik Alanındaki Gelişmeler.”

“Türkiye Madencilığının Özeti: Sömürge Madenciligi.” *Yapı.com.tr*. https://www.yapi.com.tr/haberler/turkiye-madenciliginin-ozeti-somurge-madenciligi_111986.html?showAll=1. Erişim: 28 Haziran 2025.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı. 20. Dönem 1. Yasama Yılı 78. Birleşim 17 Temmuz 1996. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/Tutanak_B_SD.birlesim_baslan-gic_yazici?P4=120&P5=B&page1=66&page2=66.

Türkiye Varlık Fonu. *Madencilik ve Demir – Çelik*. <https://www.tvf.com.tr/portfoyumuz/madencilik-ve-demir-celik>. Erişim: 12 Mayıs 2025.

Ulutan, Burhan. *Etibank 1935-1985*. 1987.

United Nations. *Permanent Sovereignty Over Natural Resources (General Assembly Resolution 1803 [XVII], 14 Aralık 1962)*. United Nations Audiovisual Library of International Law. https://legal.un.org/avl/ha/ga_1803/ga_1803.html.

United Nations Development Programme (UNDP). "Human Development Index (HDI)." <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>. Erişim: 20 Temmuz 2025.

Ünlü, Mustafa. "Türk Hâkimiyetine Kadar Anadolu'da Madencilik." *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi* 3, sayı 4 (2017).

Vantheimsche, Guy. "Belgium's African Colonies." In *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, düzenleyen Thomas Benjamin, 126-130. Macmillan Reference USA, 2007.

"Varlık Fonu'na Ait Maden Projeleri TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Görüşüldü." *Madencilik Türkiye*, 2 Şubat 2024. <https://madencilikturkiye.com/varlik-fonuna-ait-maden-projeleri-tbmm-plan-ve-butce-komisyonunda-gorusuldu/>. Erişim: 12 Mayıs 2025.

Varlık, M. Bülent. "Osmanlı Devleti'nde Madenlerde Çalışma Koşulları." *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. İstanbul: İletişim Yayınları*, 1985.

World Gold Council. *Gold Demand Trends Full Year 2023*. 2024. <https://www.gold.org/goldhub/research/gold-demand-trends/gold-demand-trends-full-year-2023>.

World Gold Council. "Gold Reserves by Country." 2025. <https://www.gold.org/goldhub/data/gold-reserves-by-country>.

World Gold Council. "Global Mine Production." 2024. <https://www.gold.org/goldhub/data/gold-production-by-country>.

World Integrated Trade Solution. *Trade Statistics by Product (HS*

- 6-digit). 2025. <https://wits.worldbank.org/trade/country-byhs6product.aspx?lang=en>. Erişim: 16 Haziran 2025.
- Yalçın, Ünsal. "Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış." *MT Bilimsel Yeraltı Kaynakları Dergisi*, yıl 5, sayı 9 (Ocak 2016): 3-13.
- Yersel, Kadri. "Madencilik ve Yabancı Sermaye." *Bilimsel Madencilik Dergisi* 10, no. 1, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yayını, 1971.
- Yılmaz, Hayati. "Zonguldak Maden Kazaları." *Zonguldak Tarih*. <https://zonguldaktarih.site123.me/diğer-yazılar/zonguldak-maden-kazaları>.
- Yorulmaz, Şerife. "Türkiye'de Kömürün Keşfi ve Kömür İşletme İmtiyazları (1829-1937)." *Türkiye 11. Kömür Kongresi Bildiriler Kitabı*, 10-12 Haziran 1998, Bartın-Amasra, 1998.
- "Zimbabwe bans raw lithium exports to curb artisanal mining." *Reuters*, 21 Aralık 2022. <https://www.reuters.com/world/africa/zimbabwe-bans-raw-lithium-exports-curb-artisanal-mining-2022-12-21/>. Erişim: 2 Mayıs 2025.

Dr. Nejat Tamzok

Zonguldak- Amasra'da doğan Dr. Nejat Tamzok, lisans ve yüksek lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Maden Mühendisliği Bölümünde tamamladı. Doktora derecesini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünden aldı. Ayrıca Anadolu Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun oldu.

Meslek hayatının uzun bir dönemini Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumunda geçiren Dr. Tamzok; Planlama Müdürlüğü ve Stratejik Planlama Koordinatörlüğü görevlerinde bulundu. Çok sayıda mühendislik projesinin yapımında görev alan yazar, 2016-2023 yılları arasında TMMOB Maden Mühendisleri Odası'nın hakemli yayını olan Bilimsel Madencilik Dergisi'nin Baş Editörlüğünü yürüttü.

Halen çeşitli platformlarda enerji ve madencilik politikaları üzerine köşe yazıları kaleme alan Dr. Tamzok; TMMOB Maden Mühendisleri Odası, Dünya Madencilik Kongresi Türk Milli Komitesi, Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi ve ODTÜ Mezunları Derneği üyesidir.

